

سُیلام ده ولہ تداربی

منتدى اقراء الثقافي

www.iqra.afhamontada.com

1 2 3 4

عکایر

ISLAM AND THE STATE

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

ئىسلام و دەولەتدارىيى

بەرگى يەكەم

تەوھرى يەكەم

قەوارەى سىياسىيى لەئىسلامدا: بەلگەكانى پىويستبوونى،

چۆنيەتى بنىاتنانى، سروشى و بناغەى فيكرىي، پىناسەى

چەند وشەو زاراوہيەك

عەلى باپىر

ئىسلام و دەۋلەتدارىي

نوسىنا _____ غەلى بايىر
بلاۋكردن _____ نوسىنگى تەفسىر بۇ بلاۋكردنەۋە راگەياندن / ھەۋلىر
خ _____ نەۋزاد كۆيى
نەخشەسازى بەرگ : امين مخلص
نەخشەسازى ناۋەرۈك : جمعه صديق كاكە
نۆرە و سالى چاپ : يەكەم ۱۴۳۵ ك - ۲۰۱۴ ز
ت _____ ۱۵۰۰ دانە

لە بەرئەۋە بەرئەۋە كىشى كىتەپخانە كىتەپخانە كان ژمارە
سىپاردىنى (2612) سالى 2013 پىدراۋە

©
ماق لە چاپدائەۋە پارىزراۋە

نوسىنگى تەفسىر
بۇ بلاۋكردنەۋە راگەياندن
ھەۋلىر - شەۋەلى دادگا - ژىر نوپىلى شەرىن پلاص
Mob: +964 750 460 51 22
Tel: +964 750 818 08 66
www.tafseer-pub.com
tafseeroffice@yahoo.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ
وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ...﴾ (٢٥) الحديد

پېشكەش بى

بەھەموو ئەوانەى ھىندە لەئىسلام تىگەشتوون، كە دۇنيابن
بەبى ھەبوونى دەستەلات ۋە قەۋارمىيەكى سىياسىي، ناگونجى ۋەك
بەرنامەى گشتگىرى ژيان ۋە گوزمرانى تاك ۋە كۆمەل جىبەجى
بكرىۋ، ھەتا بالا دەست نەكرى، بۆى نالوى، ۋەك درەختىكى پىر
سىبەرى بەپىت ۋە فەر، سەرجهم پىكھاتەكانى كۆمەلگا لەبن
سىبەرى خۆى بگرىۋ، بەرو ميوەى تەبايى ۋە ئازادىي ۋە يەكسانىي ۋە
دادگەرىي ۋە، بەختەومرىي دۇنيا ۋە سەرفرازىي قىامەتيان بۆ بگرى.

پېناسى ئەم كىتېبە

خوينەرى بەرپىزا!

ئەم كىتېبە بەھەر چوار بەرگەكەيمەۋە كۆي پەنجاۋ شەش (۵۶) ئالغەي:
((بەرنامەي سەرنىچ))ە كە لە كەنالى ئاسمانىي پەيامو لەماۋەي سالانى:
(۲۰۱۰ ۋە ۲۰۱۱ز)دا ھەفتانە پەخش دىمكزا، كە ديارە پاش ھىنرانە سەر كاغەزو
تايپ كرانيان، ئەو پەنجاۋ شەش وتارە، خۇيان لەدوو تويى ئەم كىتېبەدا
بىنيۋەتەۋە.

شايانى باسپشە ئەم كىتېبە بەگشتىي بۇ چوار تەۋەرى سەرمكىي دابەش

دەبى:

تەۋەرى يەكەم: ھەۋەرى سىياسىي لەئىسلامدا: بەلگەكانى پىۋىستىۋونى،
چۈنئەتەي بىناتنانى، سىروشتو بناغەي فېكرىي، پېناسەي چەند
ۋشەۋ زاراۋمەك.

كە ديارە ئەم تەۋەرى يەكەمە ۋەك رى خۇشكردن واىە بۇ سەرجەم
باسو بابەتەكانى دىكەي ئەم كىتېبە، كە لەسى تەۋەرىكەي دىكەدا
دېن.

تەۋەرى دوۋەم: بىنەماكانى سىستەمى ھوكمرانىي لەئىسلامدا:

شايانى باسپشە ئەم تەۋەرىيە گرنگىزىن ۋ گەۋرەترىن تەۋەرى ئەم
كىتېبەيەۋ زۆرترىن پانتايى بەركەۋتەۋە، كە تىيدا بەدرىزىي قسە لە

دە (۱۰) بىنەماي گەۋرەۋى گىرنگى سىستەمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي
(ئاسس نظام الحكم الإسلامى) كراۋە.

تەۋمىرى سىيەم: سى دەستەلاتەكانى، ياسادانان، جىبەجىكرىن، دادومىرى لە
قەۋارەيەكى سىياسىي ئىسلامىيە:

لەم تەۋمىرى سىيەمەدا تىشك دەخەينە سەر ھەرسىك پىكەينەرە
سەرەكەيەكەي دۆلەت ۋە قەۋارەي ئىسلامىي:

۱- دەستەلاتى ياسادانان (السلطة التشريعية).

۲- دەستەلاتى جىبەجىكرىن (السلطة التنفيذية).

۳- دەستەلاتى دادومىرى (السلطة القضائية).

تەۋمىرى چۈارەم: نامسۇلمانان لە كۆمەلگاۋ دۆلەتى ئىسلامىيە:

لەم تەۋمىرى چۈارەم ۋە كۆتايى ئەم كىتەبەدا، لەبارەي جۇنىيەتى
مامەلەكرىنى كۆمەلگاۋ قەۋارەي ئىسلامىيەۋە لەگەل نامسۇلماننىك
كە لەزىر سايەياندا دىزىن ۋە ھاۋۋولاتيانن، دەدۇيىن.

ھەرلىرەشەۋە بەپۇيۇستى دەزانم سۇپاس ۋە پىزانىنى پىر بەدلى خۇم
پىشكەشى سەرچەم ئەۋ برا دىسۇزانەم بىكەم، كە ئەرك ۋە ماندوۋبوۋنى زۇريان
بەم كىتەبە كىشاۋە، خوا بە باشتىن ۋە چاكتىن شىۋە پاداشتىيان بداتەۋەۋە
نەۋنەيان زۇر بىكات، بەتايىبەت:

۱- كاك (ھىۋا ھاجى نەجم الدين)، كە مشوور خۇرىكى باش بوو بۇ
سەرپەرشتىكرىنى كاروبارى ھىنرانە سەر كاغەزو تايىپ كرانى
بەرنامەكان.

۲- كاك (يەقۇب كاگل) كە زۇربەي ئەركى تايىپكرانى بەرنامەكانى خستە
سەرشانى خۇي.

۳- كاك (مەلەل بىلال قەلەزىيى)، كە ئەركى پىداچوونەۋى سەرچەم بەرنامەكانى پاش تاپكرانىيانى بەئەستۆۋە گرتۈ كارناسانىيەكى باشى بۇ كردم.

۴- كاك (چىلەر مۇقىر)، كە پاش پىداچوونەۋى خۇم، ئەركى ھەلە راستكردنەۋى سەرچەم بەرنامەكانى كىشا.

سەرچاۋەكانى ئەم كىتەبەشم بەھەرچۈر تەۋمەكەمەۋە، پاش قورپان ۋە سۈننەت ۋە سىرەۋ زىيانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) ئەۋ كىتەبانەن كە ھەۋلەداۋە ھەرشىتىكم لىۋە ھىنابن ئاماژمىيان پىيگەم ۋە لەپەراۋىزدا دىماننوسىن.

لە كۆتايى پىناسەۋى ئەم كىتەبەشدا دەلىم:

ئەم كىتەبە بەرھەمى چەند سائىك تىفكرىن ۋە مۇتاللاۋ لىكۆلىنەۋمەۋ، ھىۋادارم بەۋوردىيىش بخوئىندىرئەۋەۋە ۋام بىكرىۋ بەھەرى لىۋەربىگىرئۋ، ھەروەھا بابەتتىيانش لىكۆلىنەۋەۋى لەسەر بىكرىۋ، بەھەمۋولايەكىش ھەۋلى پراكتىزە كىردن ۋە جىبەجىكرىدىنى نىۋەمپۇكەكەۋى بدىرئ.

ئاشكراشە كە بابەتى دۆلەتدارىيى ۋە ھۆكۈمەتپەننى، گىرنگىرئىن ۋە ھەستىيارترىن بابەتە لەزىيانى مۇۋفەدا بەگىشتىۋ، كارىگەرىي لەسەر تىكرىۋ لايەنەكانى دىكەۋ زىان ۋە گوزمەرانى تاك ۋە كۆمەل ھەۋە، جۇلاۋترىن ۋە زىندووترىن بابەتتەشەۋ، زۆرتىرئىن گۇۋان ۋە نۇبۇۋنەۋەۋى بەسەردادى، بۇيە پىۋىستە ھەمۋولايەكەمان بەتەۋاۋىي چاۋ ۋە گۆۋى عەقلىۋ دىلمان لەتەك ئەۋ بابەتە گىرنگ ۋە ھەستىيارەدا بىكەينەۋە، چۈنكە ئەگەر ۋانەكەين ۋە ۋانەبىن، ھەرچى زىاتىر دىنمان لەزىنمان بەجى دەمىنى!

ماۋىتەۋە بلىيم:

ھەرچەندە ناۋونىشانى زنجىرە وتارمىگەى بەرنامەى (سەرنج) بىرىتىيى بوو
لە: {ئىسلام و دۆلەتدارىيى و ھۆكۈمرانىيى} بەلام ناۋ و نىشانى كىتەبەكەمان
بەمەبەستى كورتىكردنەۋە بەمىجۈرە لىكرد: ((ئىسلام و دۆلەتدارىيى)).
خوایە! بەم كىتەبە خوینەرانى بەرپىز بەمەرەمەندو بەرچاۋروون بىكەو، تا
تەرازوۋى خىرو چاكەكانى بەندەشى لەقىامەتدا پى قورس بىكە، ئامىن

۲۳/ رەجەبى / ۱۴۳۴ كۆچى

۲/ ھوزمىرانى / ۲۰۱۳ زاپىنى

ھەۋلىر

الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا،
وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ،
وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ ۖ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا

وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ ۖ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (النساء..

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ (٧٠) ﴿يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ (٧١) ﴿الاحزاب.

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْنَقَ الْحَدِيثِ كَلَامُ اللَّهِ وَخَيْرَ الْهَلِيِّ هَدْيُ مُحَمَّدٍ (صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَنَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَنَكَةٍ بِذَعَةٍ، وَكُلُّ بِذَعَةٍ ضَلَالَةٌ،
وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

خوێنه‌ری به‌رپ‌رزو سه‌نگین!

هه‌ر كه‌س به‌نه‌لفو ب‌ی می‌زووی به‌شه‌ر ناشنا‌بی، ده‌زان‌ی كه‌ ه‌یج كا‌تیك
"له‌ومه‌ی مرو‌ف له‌سه‌ر ڕووی زه‌وی ژیاوه" زیانی له‌كێشه‌مه‌ كێش و تێكگیران و
شه‌رو هه‌را خا‌لی نه‌بووه، جا ج به‌هۆكا‌رو پا‌نه‌ری سیاسی، یان نا‌بووری، یان

١ - نه‌وه ب‌ی د‌م‌گو‌تری: (خطبة الحاجة) كه‌ ب‌ی‌هه‌م‌به‌ر ﷺ هاوه‌لانی به‌رپ‌زی فیرد‌م‌كرد ب‌یش
هه‌ر قسه‌یه‌كی گ‌رنگ ب‌یلین، وه‌ك وتاری جو‌مه‌و دا‌خوا‌زی‌كردن (خطبة) و .. هت‌د، وه‌ نه‌م
وتاره‌ هه‌ركام له: الترمذی: (١١٠٥)، والنسائی: (١١٠٤)، واب‌ن ماجه: (١٨٢) واح‌مد: (٣٧٢٠)،
وط‌برانی: (٢٤١٤) ه‌ینا‌ویانه‌و (مسلم)یش به‌شیکی ه‌یناوه.

كۆمەلەپتە، يان غەقىدىمىي ۋە فېكرىي، يان ... ھەتتەمۇ بۇيۇق.
ئۇنجا ھەر ئەۋەشە كە داۋاي لە عاقلمەندان كىردو، كە پېۋىستېۋونى
ھەبۋونى قەۋارەمۇ دەستەلاتىكى سىياسىي "بەھەر شېۋەيەك لە شېۋەگان" لەنىۋ
ھەر كۆمەلگەيەكى بەشەرىيەدا، بەشتىكى رۋون ۋە بى چەندۇ چوون دابىنىن.
خۇاي كاربەجىش (سېھانە ۋەتەلى) زۆر بەرۋون ۋە پاشكاۋىي رايگەياندو كە
تېكرى پېغەمبەرانى پايمەرزو ھەلۋارەمى خۇي بۇ ئەۋە رەۋانە كىردوون، كە
دادگەرىي لەنىۋ خەلگىدا بېجەسپىنن، ۋەك ھەرمۇۋىيەتى: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا
بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ
فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾
﴿٢٥﴾ ھەلگىدا.

ۋاتە: بېگومان پېغەمبەرانى خۇمانمان بە بەلگە ئاشكرايەكانەۋە رەۋانە
كىردوون، كىتېب ۋە تەرازوۋوشمان لەگەل ناردوونە خوار، تاكو خەلگى دادگەرىي
بەپېۋەمبەرن، ۋەئاسنىشمان ناردۆتە خوار ھېزىكى زۆر سۈود گەلىكى بۇ
خەلگى تېدايە، ۋە "خۇا پېغەمبەرانى خۇي بەۋ شېۋە بۇ ئەۋ نامانجە
ناردوون" تاكو خۇا بزائى (بەزانىنى دەرگەۋتن لەۋاقىعدا) ئايا كى خۇي ۋە
پېغەمبەرانى بەنادىيارىي (بېئەۋەمى خۇا بېينى) سەردەخات؟ بەدئىيايەۋە خۇا
بەھىزى زالە.

ھەلئەتە شىتىكى ئاشكراشە كە چەسپاندى دادگەرىي "كە ئامانج ۋە
مەبەستى تېكرى پېغەمبەرانى خۇايە (عليهم الصلاة والسلام والبركات)"
لەھەمۇ بۋارو لايەنەكانى زىيان ۋە گوزمىراندە: نەتەۋمىي، سىياسىي، ئابۋورىي،
كۆمەلەپتە، "چۈنكە خۇا بەگشتىي باسى دادگەرىي (قسط) كىردوون
نەبەستۆتەۋە بەلەينىك يان چەند لايەنەكەۋە"، بەلئ چەسپاندى دادگەرىي

گشتگىرو ھەمەلەيەنە، بەبى ھەبوونى دەستەلەت و ھەوارىيەكى سىياسىي نايەتەدى، ھەربۇيەش خىۋاي بەرزو مەزن پاش خستەنە پرووى ئامانچ و مەبەستى رەوانەكرانى پىغەمبەران "عليهم الصلاة والسلام" يەكسەر ھەرموويەتى: ﴿... وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ...﴾ (۲۵) الحديد، واتە: ... وئاسنىشمان دابەزانىدو ھىزىكى زورى تىدايە، وەسۇودو كەلكى زور بۇ خەلك...

كە پىم وايە ﴿... فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ﴾ ئامازمىيە بە ھەركام لە: تەكنۇلۇژىي سەربازىي و مەدەنىي. كەواتە:

بەبى ھەبوونى ھىزو دەستەلەت ناگونجى دادگەرىي بچەسپىو، ديارە ھىزو دەستەلەتتىش پەكى لەسەر ھەوارىيەكى سىياسىي دەستۇرۇشتوو و گوى بۇ گىراو و ھەرمانىبەرىي بۇ كراو، كەوتوۋە. ئىنجا رەنگە يەككە لىرەدا بېرسى:

ئەدى مادام تىكرى پىغەمبەران بۇ چەسپاندى دادگەرىي نىرراون و ئەويش بەبى دەستەلەت و ھەوارى سىياسىي نايەتە دى، بۇچى لەمىزۇودا نابىنىن ھەموو پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) دەستەلەت و ھەوارى سىياسىي بىيات بىنىن؟

وئەلامەكەشى ئەومىيە كە بىگومان پىغەمبەرانى پايمەبەرزى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەمۇلى ھىنانەدى ھەوارى سىياسىيان داۋە، بەلام ديارە زۇربەيان بۇيان نەلواۋە ھەوارى سىياسىي دروست بىكەن، چونكە بىگومان دروستبوونى ھەوارى سىياسىي "وہك لەباسىكى تەومرى يەكەمى ئەم كىتەبەدا دىمىخەينەرۇو" پەكى لەسەر بىياتنانى بىكەى جەماۋەرىي كەوتوۋە، ئەويش پاش ئىقناكرىنى خەلككە كە ئەو ئەركەيان پى ئەنجام بىرى، چونكە بىگومان شەرىعيەتى

خوۋايى ۋە ئاسمانىي "كەھەموو پېغەمبەرلەر ھەيانبۇۋە" بەس نىيە بۇ
دروستىۋونى قەۋارەى سىياسىي، بەلگە پىۋىستە شەرىئەتتىكى زەمىنىي ۋە
خەلگىش ھەي، كە دىيارە زۆربەى پېغەمبەرلەر "عليهم السلام" ئەۋەى
دوۋەمىيان بۇ دەستەبەر نەكرادە، بۆيەش سەرىنجام قەۋارەى سىياسىيان بۇ
بىيات نەنراۋە، لەسۋىنگەى ئەۋەشەۋە دادگەرىي (عدىل — قىسۇ)يان بۇ
نەجەسپىنراۋە.

بەلام نايە ئەۋە ماناى ۋايە كە نىررانى زۆربەى پېغەمبەرلەر (عليهم الصلاة
والسلام والبركات) بى ئاكام ۋە نەنجام بوۋە؟
بىگومان نەخىر، چۈنكە:

خوۋاي بەرزو مەزن "عزوجل" كە باسى ھىكمەت ۋە ئامانجى رەۋانەكرانى
پېغەمبەرلەرنى خۇي كىردە، دوۋىتى كىردۈنە ھىكمەت ۋە ئامانجى
رەۋانەكرانى:

يەكەم: بەنسەت پەيۋەندىي مەۋقەكانەۋە لەگەل خوادا، ھەموو
پېغەمبەرلەر ھاتوۋن كە مەۋقەكان خە بە يەكگرو تەنبا خە پەرسىت (مۇخەد)
بن، ۋەك خوۋاي زاناۋ شەرزا فەرموۋىتە: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ
إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (الأنبياء، ۲۱) ۋە لەپىش تۇدا
"ئەى مۇھەممەد" ھىچ رەۋانەكرادىكەن نەناردە، مەگەر پىمان راگەياندە
كە جگە لەمن ھىچ پەرسىراۋىن، دەجا بەس من پەرسىرەن.

دوۋەم: بەنسەت پەيۋەندىي مەۋقەكانەۋە لەنپو خۇياندا، ۋەك پىشەر
گوتمان، تىكرەى ئەۋ زاتە بەرزو بەرپزانە بۇ ئەۋە نىرراۋن، كە خەلگى ۋادار
بەن لەنپو خۇيان دادگەرىي بچەسپىن.

ئىنجا ئاشكراشە كە يەكتاپەرسىتى (توھىد) ۋە تەنبا بەندى خە بوۋنى
مەۋقەكان، بناغەيەكى يەكجار پتەۋ ۋە مەككەمى تەببىي ۋە پىگەۋە براۋون ۋە

سەرەنجام بەدادگەرىي بەرپۆۋەچوونىيەنە، ۋەلە راستىيدا پىكەۋە تەبابوۋنى مەۋفەكان ۋە پاشان بەدادگەرىي بەرپۆۋەچوونىيەنە، ھۆكارو ئامپازى سازانىنى زەمىنە ۋە كەش ۋە ھەۋا ۋە زىنگەي ئامانجى گەۋرە ۋە گىرنگى ھاتنى پىغەمبەرەنە، كە يەكتاپەرست ۋە خوا بەيەكگەر (موحد) كەردنى مەۋفەكانە..

لەسۋىنگەي ئەۋەۋە كە مەۋفەكان لەزىر سايەي قەۋارمىيەكى پىادەكەرى دادگەرىيدا، ئازادانە ۋە سەرەستەنە دىتوانن تافىكەردنەۋەي ژيانى دىنپايى خۇيان بىدنە، ئىمان بەخوا بىننە ۋە بەندايەتتى بۇ بىكەن، يان بى ئىمان بىنە ۋە بەندايەتتى بۇ خوا نەكەن، ۋەك ھەرموۋىيەتى: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ...﴾ (٢١) الكەفف، ۋاتە: ۋەمبلى ھەق لە پەرۋەردگار تانەۋىيە، جا كى ھەزدەكات با ئىمان بىننە، كىش ھەزناكات با بىرۋابى...

بەلى خويىنەرى سەنگىن!

ئەۋەي گوتمان بناغەي فىكەرىي دۆلەت ۋە قەۋارمى سىياسىيە لەئىسلامدا، بەلام لىردە يەكەك بۇ ھەيە بېرسى: ئەدى كۋا شىۋە ۋە ۋۆرم ۋە چارچىۋە ھىلە گشتىيەكان ۋە بىنەما سەرەكىيەكانى دۆلەتدارىي ۋە ھۆكەمرانىي لەئىسلامدا چىيە ۋە چۆن ۋە چەندى؟! لەۋەلامدا دەلىين:

ۋەلامى ئەۋە پەرسىيارانە ھەۋىرىكى ئاۋ خۋازمە، لەراستىيدا كۆي باس ۋە بابەتەكانى ئەم كىتەبە بەھەر چۋار تەۋەرە سەرەكىيەكەيەۋە، بۇ ئەۋە خزانە ۋە ۋەلامگۆي ئەۋە پەرسىيارانە ۋە پەرسىيار گەلىكى دىكەي ھاۋشىۋەمىيان بىن، بەلام لىردە ھەر بەگورتىي ۋە گۈشراۋىي دەلىين:

لەسۋىنگەي ئەۋەۋە كە بابەتى دۆلەتدارىي ۋە ھۆكەم سىياسەت بەگشتىي لەبازنەي عادەت ۋە ھەلس ۋە كەۋتەكاندايەۋە، لەبۋارى عادەت ۋە ھەلس ۋە

كەۋتەكانىشدا چۈنكى عەقلىۋ تۈنلۈك ئىسپاتى خۇتادان ۋە قىسەردىن ھەيە،
خۇاى كاربەجى بەدانانى جۈارجىۋىيەكى فراۋان ۋە چەند ھىلىكى گىشتىۋ
بىنەمايەكى سەرمكىۋى ۋازى لىھىناۋە، بۇشايىەكى زۆرى لىھى بۈرەدا
بەجىھىشتە، چۈنكى زانىۋىيەتى كە عەقلىۋ دىمۇقراپىيە بىنەگۈيرە پىداۋىستى
كۆمەلگان لىھىۋىزگارە جۇراۋجۇرەكاندا، پىرى بىكەتەۋە.

ھەلبەتتە ھەربىيەش زانىيانى قوۋلۇۋەۋە لىھىۋە بىنچىنەمەكىيان دانائە
بۇ ھەرمكە لىھىۋە پەرسىيەكان (العبادات) ۋە ھەلىس ۋە كەۋتەكان (العبادات -
المعاملات) كە دەلىل:

(الأصل في العبادات الحظر، إلا ما ورد عن الشارع تشريع، والأصل في
العبادات الإباحة إلا ما ورد عن الشارع تحريمه).^۱

ۋاتە: بىناغە لىھىۋە پەرسىيەكاندا قەدەمغەبۈۋە، مەگەر ئىھۋە شەرىئەدەنەر
داينابى دەنا رەۋا نىيە، بەللام بىناغە لىھىۋە ۋە ھەلىس ۋە كەۋتەكاندا رەۋاۋى ۋە رى
پىئىرەنە، مەگەر ئىھۋە شەرىئەدەنەر قەدەمغە بىر دىبى، ئەگەرنا قەدەمغە نىيە.

شايانى باسپىشە كە زانىيانى قوۋلۇۋەۋە ئىسلام ھەز زو ھەستىيان بەۋ
پاستىيە كىردە "كە لىھىۋە دىمۇقراپىيە ۋە ھۆكۈم سىياسەتدا دىھەكانى
شەرىئەت كە مەن ۋە بۇشايى زۆر بۇ عەقلىۋ ئىجتىھاد بەجىھىلراۋە"، بۇ نەۋۋە:

۱- (إمام الحرمين الجويني) كە لىھىۋە سالىھەكانى: (٤٧٨-٤١٩) كۆچىيىدا
زىاۋە لىھىۋە: { غياث الأمم في التياث الظلم (الغياثي) } دا لىھىۋە
گۈتۈۋىيەتى:

(ولا مطمع في وجدان نص من كتاب الله تعالى في تفاصيل الإمامة

^۱ - بىرۋاتە: اصول الفقہ المہمۃ، للعلامة عبدالرحمن بن ناصر السعدي، ص ۱۰۶، ۱۰۵، ھەز ھەز
بىرۋاتە: القواعد الفقهية النورانية، لشيخ الإسلام ابن تيمية، ص ۱۱۲، كە ھەمان بىنچىنەمە بە
بىزىمەكى دىھە دىرۋىھىناۋە دۋاتىر بىھىۋەۋى دىھىنەن.

وَالْخَبَرُ الْمَتَوَاتِرُ مَعْرُوفٌ أَيْضاً، فَمَالَ الطَّلَبُ فِي تَصْحِيحِ الْمَذْهَبِ إِلَى الْإِجْمَاعِ...^١، واته: وهيج ئومىدىك نيه بۇ دۆزىنەوہو پەيداكرنى دەق لە كىيى خوى بەرزدا لەسەر وردەكارىيەكانى پيشەوايەتى (حوكمپرانى)، ھەروەھا ھەرموودەى مۆتەواتىرىش لەوبارەو ھەرجنگ ناكەوى، بۆيە ناچارىن لەوبارەو پەنا بەرىنەبەر كۆدەنگى...^٢

٢- (ابن قيم الجوزية) ئەمىش كە لەنيوان سائەكانى: (٦٩١-٧٥١)ى كۆچىيدا ژياو، لەوبارەو لەكتىبە ناودارەكەى خوى (إعلام الموقعين عن رب العالمين)دا لەوبارەو گوتوويەتى:^٣

(الرأي في العمل بالسياسة: وَجَرَتْ فِي ذَلِكَ مَنَازِلَةٌ بَيْنَ أَبِي الْوَفَاءِ ابْنِ عَقِيلٍ وَبَيْنَ بَعْضِ الْفُقَهَاءِ، فَقَالَ ابْنُ عَقِيلٍ: الْعَمَلُ بِالسِّيَاسَةِ هُوَ الْحَزْمُ وَلَا يَخْلُو مِنْهُ إِمَامٌ، وَقَالَ الْآخَرُ: لَاسِيَاةَ إِلَّا مَا وَافَقَ الشَّرْعَ، فَقَالَ ابْنُ عَقِيلٍ: السِّيَاسَةُ مَا كَانَ مِنَ الْأَفْعَالِ بِمِثِّ يَكُونُ النَّاسُ مَعَهُ أَقْرَبَ إِلَى الصَّلَاحِ وَأَبْعَدَ عَنِ الْفَسَادِ، وَإِنْ لَمْ يُشْرَعْهُ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا نَزَلَ بِهِ وَحْيٌ، فَإِنْ أَرَدْتَ بِقَوْلِكَ: لَاسِيَاةَ إِلَّا مَا وَافَقَ الشَّرْعَ، أَيُّ: لَمْ يَخَالَفْ مَا نَطَقَ بِهِ الشَّرْعُ، فَصَحِيحٌ، وَإِنْ أَرَدْتَ: مَا نَطَقَ بِهِ الشَّرْعُ، فَغُلَطٌ وَتَغْلِيظٌ لِلصَّحَابَةِ...)^٤

واتە: بۆچوون لەبارەى كارکردن بەسیاسەتەوہ:

لەوبارەو وتویژیک لەنيوان (أبي الوفاء ابن عقيل) و يەکیك لەشەرەزاناندا بوو، (ابن عقيل) گوتى: كارکردن بەسیاسەت (مەبەستیان

^١ - اعوز الشيء فهو معزوف: عز فلم يوجد، المعجم الوسيط، ص ٦٣٦.

^٢ - الغياثي، ص ١٠٠.

^٣ - ج ٤، ص ٤٦١، ٤٦٠.

بىن ئەمەل ۋە ئەزمۇن بۈيۈك راي راست ۋە جەيىيە، ۋەھىيى ھۆكۈمرانىيەك نەبۈۋە ئەۋەى نەبۈۋىي.

زانايەكى دىكەش گۈتى: ھىيى سىياسەتىك رەۋانىيە مەگەر بەپىي شەرىع بى.

(ابن عقىل) پىش گۈتى: سىياسەت (ۋاتە: سىياسەتى شەرىعى راست) ھەر رەقتارىكە كە خەلەك بەھۋىيە ۋە لەچاكسازىي ۋە رەزۋەندىيى نىزىكترو لەخراپە ۋە زىيان دۈۈرتىن، ھەرچەندە پىغەمبەرىش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دايىنەنابى ۋە ۋەھىشى بى نەھاتىيەتە خوار، ئىنجا ئەگەر مەبەستت لەۋە كە دەلىي: (ھىيى سىياسەتىك رەۋانىيە مەگەر بەپىي شەرىع بى) ۋاتە: دۇ نەبى لەگەل ئەۋەى شەرىع گۈتۈۋىيەتى ۋە تىكەنەگىرى، ئەۋە راستە، بەلام ئەگەر مەبەستت ئەۋەىي كە دەبى شەرىع گۈتۈبىتى ۋە دەقى لەسەرىي، ئەۋە ھەلەمىيە ۋە سەردەكىشى بۇ بەھەلەدانانى ھاۋەلانىش.

پاشان (ابن القيم) باسى مەسەلەمەكى زۇر گىرەك دەمات كە پۈختەمەكى برىتيە لە: كەمتەرخەم بۈۈنى زۇرىك لەزانايان بۇ ھەلەينجانى ياساى تازە، دۈزىنەۋەى مىكانىزىمى ھاۋچەرخ ۋە گۈنجاۋ بۇ چارەسەرى گىرەت ۋە كىشەكانى كۆمەلگا بەپىي شەرىعەت ۋە، خۇنچار بىنىي ھۆكۈمرانان، كە بەبى گەرانەۋە بۇ زانايانى شەرىعان، ھەلسەن بەدانانى كۆمەلەك ياساۋ برىارى سىياسىي ۋە ئىدارىي، بۇ بەرپۈمەردنى كاروبارى كۆمەلگا..

ئەمەش دەقى قەسەكانى ئەۋ كەلە زانايەن:

(قلت: هذا موضع مزلة أقدام ومضلة أفهام، وهو مقام ضنك في معترك صعب، فرط فيه طائفة، فعملوا الخلود وضيعوا الحقوق وجروا أهل الفجور على الفساد، وجعلوا الشريعة قاصرة لا تقوم بمصالح العباد، وسدوا على أنفسهم طرقاً صحيحة من الطرق التي يعرف بها الحق من

المبطل وعطلوها مع علمهم وعلم الناس بها أنها أدلة حق، ظناً منهم منافاتها لقواعد الشرع، والذي أوجب لهم ذلك نوع تقصير في معرفة حقيقة الشريعة والتطبيق بين الواقع وبينها، فلما رأى ولاية الأمر ذلك، وأن الناس لا يستقيم أمرهم إلا بشيء زائد على ما فهمه هؤلاء من الشريعة، فأحدثوا لهم قوانين سياسية ينتظم بها مصالح العالم، فتوَلَّد من تقصير أولئك في الشريعة، وإحداث هؤلاء ما أحدثوه من أوضاعهم السياسة، شرٌّ طويلٌ وفساد عريض وتفاقم الأمر وتعدُّر استدراكه^١

واته:

گوتم: ئەم مەسەلەيە شوینیکە پێیەکانی لێ دەخلیسکێن و عەقلەکانی تێدا بەهەڵدا دەچن، وە ئەم مەسەلەيە وەك وەستانە لەشوینیکێ تەنگەبەر، لەپرووبەر و بوونەویدیەکی سەختدا، کە هەندیک تێدا تووشی بەزایەدان و کەمتەرخەمی بوون و، بەهۆیەشەو سەزایەکانیان پەكخستووە مافەکانیان زایەکردووە، وە خرابەکارانیان بۆ خرابە کاری هانداو، وەشەریعتیان وا خستۆتە بەرجاو کە توانای هێنانەدی بەرز وەندییەکانی خەلکی نیە، وەچەندان پێی راستیان کە بابای خاوەن هەق و بابای ناھەقیان پێ لەیەك جیا دەرکێتووە، لەسەر خۆیان بەستوون و پەکیان خستوون، هەرچەندە خۆشیان و خەلکیش دەرزان کە بەلگەی هەق و راستن، چونکە گومانیان وابوو کە پێچەوانەی بنچینەکانی شەریعتن، ئنجا ھۆکاری ئەو ھەلوێستەشیان بریتییە لە کەم شارەزاییان لەناسینی حەقیقەتی شەریعتدا و جێبەجێکردنی بەسەر واقیعدا، ئنجا کاتیك ھۆکەرانی و کاریبەدەستانیش ئەوھیان بینیوە، وەزانیویانە کە کاروباری خەلک پێك نابێ و بەرپۆمناچی مەگەر بەشیکی

^١ - إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٤، ص٤٦١.

زىياتر لەۋەى كە ئەو شەرعزانانە لەشەرىيەتتەن قامىۋەتەۋە، ھەئساۋن بەدانانى چەند ياسايەكى سىياسىي كە بەرزەۋەندىيەكانى خەلگيان پى دابىن بگەن ۋە كاروبارىيانان پى رېك بگەن.

ۋەسەرەنجام بەھۇي كەمتەرخەمىي ئەو زاناپانەۋە لەتېگەشتىنى شەرىيەت ۋە دايىنانى ئەو ھۆكۈمران ۋە كاربەدەستەنەۋە بۇ ياسا سىياسىيەكان، خراپەيەكى بەردېرپۇز ۋە زەمرەۋ زىيانىكى بەرۋەراۋان پەيداۋەۋە، رەۋشەكە زۆر تېكچۈۋەۋە چاگكردنەۋەى زۆر ھۆرس بۈۋە.

ۋەك دەبىينىن:

(ابن القيم) نىزىكەى ھەۋت سەد (۷۰۰) سال لەمەۋبەر دەركى بەۋ راستىيە كەردە، كە بەبى چاۋى ەھقل ۋە دلى خۆكردنەۋەى زاناۋ شەرعزانان لەبۋارى سىياسەتى شەرىيە ۋە بابەتى ھۆكۈمرانىيدا، دىن لەزىن بەجى دەمىنى ۋە ھۆكۈمران ۋە كاربەدەستان ناچار دەبن، يان بەلەي كەمەۋە بەھانەيان چىگ دەكەۋى، كە بۇ چارەسەرى گەلىك كىشەۋ گەرتى تازە كە بەرۋكى كۆمەلگا دەگرنەۋ، رېكخستى گەلىك كاروبار كە لەگەل گۆرانكارىيەكانى رۆزگاردا سەرھەلدەن، پەنا بەرنە بەر خواستەنەۋەى يان دايىنانى گەلىك ياساۋ بېرىار بەبى گەرەنەۋە بۇ شەرىيەت ۋە پەرسكردن بەشارەزايانى شەرىيەت!

ھەلبەتە ئىستاش لەھەندىك لەۋ ھەۋارە ھۆۋنەمانەدا كە خۇشيان بە بابەند بەشەرىيەتەۋە دەزانن، ئەۋ ھالەتەى بەجىمانى دىن لەزىن بەزەقى ديارە، بۇ ۋىنە: ھەۋارەى ۋا ھەيە كە شەرعزان لەدنىۋا زىن بى خەبەرەكانى بەناۋى ئىسلامەۋە: ھەلبىزاردن، ھەبۋونى ھىزب ۋە رېكخراۋى سىياسىي ۋە مەدەنىي، خۇپىشانەدان (الظاهر)، رېپىۋان (السيرة)، بەستى كۆرۈ سىمىنارى سىياسىي، مانگرتن ۋە.. گەلىك شتى دىكەش، بەھەدەغە دادەنن، ھەر بەبىيانۋەى ئەۋەى گۈايە ئەۋ شتانە لەرۋزگارى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە چۈار خەلىفە راشىدەكانى ۋە پېشىنەى چاك (السلف الصالح)دا نەبۋون! بىخەبەر لەۋە

که له بوارۍ هه ټس و که وت و عاده ته کاند، بناغه دمستکراو می و ږه وایی و ږیپیډرانه، مه گهر دمقیکی ږوون و بی چهندو چوونی شهریمهت ږیمان لیږگری، و مه سونگی مه حهک ږریتیه له جه سپاندنی دادگهری (تحقیق العدل) و هیانه دی بهر ژموندی خه ټک (تحقیق مصلحه الناس)، وهک (ابن القيم) له و بارم وه گوتو و یه تی:

(فإن الله أرسل رُسُلَهُ وأنزل کُتُبَهُ ليقوم الناس بالقسط، وهو العدل الذي قامت به السماوات والأرض، فإذا ظهرت الحق وقامت أدلة العقل.

وَأَسْفَرَ صُبحَهُ بأي طريق كان، فثمَّ شرعُ الله ودينه ورضاء وأمره... ولا نقول ان السياسة العادلة مخالفة للشريعة الكاملة، بل هي جزء من أجزائها وبابٌ من أبوابها، وتسميتها سياسة أمر اصطلاحی، والأ فإذا كانت عدلاً فهي من الشرع...)^۱

واته: بیگومان خوا پیڅه مبه رانی خوئی ناردومو کتیبه گانی خوئی دابه زاندوه تاکو خه ټک به دادگهری به ږیوه بچن، نه و دادگهری بهی که ناسمانه کان و زهوی ږیوهی و مستاون، جا هه رگات نیشانه گانی حهق دمرکه وتن و، به لگه گانی عهقل ناشکراوون، و مبه ههر ږییه ک بی بهر مبه یانه کهی دمرکه وت، نه وه شهرع و نایین و ږمزه مندی و هه رمانی خوا له و ییه... و مناشلین: سیاستی دادگهرانه پیچه وانهی شهریمه تی تیروته و اووه، به لگو به شیکه له به شه گانی و دمرواز میه که له دمرواز مگانی، وه ناو نرانی به سیاست شتیکی زاراو مییه، نه گهرنا مادام دادگهرانه بی، به شیکه له شهریمه تی... □

^۱ - إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج ۴، ص ۴۶۱، ۴۶۲.

ئىنجا خوتۇنلارنى بىرلەشتۈرۈش

لەيلى رۇشنىيى ئۆمەدە كە رابىر، دەلىم:

يەكەم: مادام دىمۇقرايىيە شەرىئەت لەيلى ھەلىق ۋە كەتە ۋە ئادەتەكاندا بەگىتى ۋە سىياسەت ۋە ھۆكۈمرانلىق بەتايىت، كەم ۋە سىنۇردارىن ۋە، شەرىئەت بەدانانى چۈرۈچۈ ۋە فراۋان ۋە كۆمەلىك ھىلى گىتى ۋە بىنەماي سەرمەكى لەيلى ۋە ۋازى ھىتابى ۋە، بۆشە ۋە (فراغ) زۆرى بۆ ۋە ۋە ئىجتىھادى بەشەر ھىستىبىتەم، تاكو بەگۈرە ۋە گۈرۈنى رۇزگارو بەرۋەپىشچۈنى كۆمەلگە ۋە پىداۋىستىيەكانى خۇى پىرى بىكەتەم.

دوۋم: ۋە مادام سەنگى مەھەك ۋە تەرازۋى بۈزى ھەلىق ۋە كەتەكان بەھۆكۈم سىياسەتەشەم، بىرىتى بى ۋە چەسپانلىنى دادىگەرى ۋە ھىنانەدى بەرۋەمەندى.

بەلى مادام ھال بەھۆجۈرى:

ھەم ناچارىن ۋە ھەم پىۋىستىشە كە ئىمە ۋە سولمان لەم سەمە ۋە پازدەمەمى كۆچى ۋە بىستە يەكەمى زايىنىدا، پاش لەيلى چاۋگەرتى ۋە چۈرۈچۈ فراۋانە شەرىئەت دايىنام، ۋە ھىلە گىتى ۋە بىنەما سەرمەكىيەنى دىيارىكردۈن لەيلى دىمۇقرايىيە ۋە ھۆكۈمرانلىق، بەمانا ۋە شە:

نازادانە ۋە نازايانە چاۋ ۋە گۈى ۋە ۋە دىلمان بەتەۋاۋى بەكەنەمە سەرنجى ۋە ۋە ۋە مەرجى خۇمان بەدەن ۋە، پاشان لەنەزمۇنگەلى بەشەرەمە لەيلى ھۆكۈمرانلىق رابىنن ۋە، كۆش (اجتەھاد) بەكىن بۆ گەشتىن بەباشترىن ۋە ياساۋ بىرۈر مەكانىزمانە پىۋىستىن بۆ بەرۋەمەندى كۆمەلگەكانەم، لەھەم ۋە بۈرۈمەكانى سىياسى ۋە ئىدارى ۋە ئابۋورى ۋە.. ھەتدا.

شاينى باسىشە مەم كىتەبەمە ھەلەمە ۋە لەسەر ۋە بىنەمايە كە نامازەم پىدا، باسى چۈننىيەتى دىمۇقرايىيە ۋە ھۆكۈمرانلىق بەكەم لەكۆمەلگەمە

ئىسلامىدا "چ لە ھەرىمى كوردستان و عىراق و چ لەھەر ولاتىكى دىكەدا" كە لە سەدەى پازدىمەمى كۆچى و بىست و يەكەمى زاپىندا دەمى.
كۆتا قەشەم لەم پىشەكەيدا "كە تۆزىك درىژ بۆۋە، بەلام بەپىۋىستەم زانى چونكە بۆ كۆى بابەتەكانى ئەم كىتەبە بەھەر چوار تەۋرەكەيەۋە نووسراۋە" ئەومىيە كە:

دەمى ئىمەمى مەسۇلمان دان بەم دوو راستىيە تالە دابىنىن كە:
يەك: ئىمەمى ئەھلى ئىسلام لەبۋارى فىقھو كەلەپۋورى سىياسەت و ھۆكۈمەتلىدا زۆر كەم تفاق و نەدارىن، لەچاۋ مەزنىي و بەرزى ئىسلام و پەيامە مەۋقايەتتەكەمى و ئامانجە بالايەكانى، لەمىزە زۆرىيە زانايانى ئىسلام لەبۋارى ھۆكۈم و سىياسەتدا خىزىراۋنە پەراۋىزى كۆمەلگاۋە، بەناچارى ھەر سەرگەرمى فىقھى تاكىي و خىزانىي و كۆمەلەيتىي و سەۋداۋ مامەلەۋ بازىرگانىي بۋون.
ھەر بۆنەۋنە:

ئەگەر بەراۋردىكى نيۋان شوۋراۋ دىموكراسىي بىكەمىن، كە يەكەمىيان شىۋازو مىكانىزىمى ھۆكۈمەتلى ئىسلامىي، ئەۋى دىكەشيان شىۋازو مىكانىزىمى ھۆكۈمەتلى پۇژناۋايە، جىاۋازىيەكى گەۋرە دەبىنن، ھۆكۈمەتلى ئەۋمىيە كە دىموكراسى بۋارى پىدرا گەشە بىكات، لەسەر ئەرزى ۋاقىع پىادەبىي، كۆمەلەك پىساۋ ياساۋ مىكانىزىم كە پەكى لەسەريان كەۋتۋو، بۆى دەستەبەر بىكرىن و دابىننرىن، بەلام ھۆكۈم مىراتىي و بىنەمالەي و خۆسەپىنەرانەى ئومەۋىي و ەبباسىي و ەوسمانىيەكان، كە پاش چۋار خەلىفە راشىدەكان خۋا لىيان پازى بى دەستى پىكرد، پراۋىژ (شورى) ئىسلامىي "كەلە ئەسلىدا زۆر لە دىموكراسىي پۇژناۋايى فراۋانتر و فرە رەھەندترە" پەكخست و نەپەشت پۇلى خۋى لەبۋارى ھۆكۈمەتلىدا بىگىرى، ھەرچەندە لەبۋارەكانى دىكەدا

بەتايىبەت زانىست ۋە فېكرو ۋەتۋا، لەسەر رۇڭگېرانى خۇي ھەر بەردىمۋام بوو.

دوۋ؛ ۋاقىيى سىياسىي ئىستاي دىمۇلەتەنى دىنيا زۇر زۇر جىاۋازە، لەو ۋاقىيەى كە دىمۇلەتى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋ چوار خەلىفە راشىدەكانى "خوا لىيان رازى بى" تىيىداۋون، بگرە ۋاقىيى سىياسىي ئىستاي دىمۇلەتان، زۇر لەۋاقىيى رۇڭگارى ئومەۋىي ۋ عەبباسىي ۋ عوسمانىيەكانىش جىاۋازە.

ۋە لەراستىيدا دىمۇلەتەنى ئىستاي دىنيا بەتايىبەت جىهانى رۇڭئاۋاۋ زۇرۇك لە ۋلاتانى نا مسۇلمانى دىكە، بەرمو پېشچوۋنىكى گىرنگىان لەۋارى دىمۇلەتەدارىي ۋ ھوكمەرانىيدا بەخۇۋە بىنيۋە، ھەرچەندە بېگومان لە ھەلەۋ پەلەى زل زلىش خالى نىن.

بۇيە پىۋىستە لەپىگەى باۋىرو مەمانە بەخۇۋونو، بەدۋاى ھەق ۋ راستىي ۋ چاكەدا عەۋدال بوونو، چەسپاندىنى دادگەرىي، دىستەبەركردنى بەرزمۈەندىي پى پىۋىرو سەنگ مەحەك بوۋنەۋە، بەبى ھىچ جۇرە ھەستىارىي (حساسىيە) يەكەۋە، تەماشاي ئەزمۈۋنى دىمۇلەتەدارىي ۋ ھوكمەرانىي دىمۇلەتەنى پېشكەۋتۋوى دىنيا بىكەينو، ۋەك جىبەجىكردىنى فەرمانى خوا؛

﴿...فَبَشِّرْ عِبَادَ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾﴾ الزمر، ۋاتە: دەجا مۇژدە بدە بەۋ بەندانەم، كە گوى بۇ ھەموو قەسەمەك دىگىر، پاشان شوپن باشتىرىنى دىكەون، نا ئەۋانە كەسانىكىن خوا رېنمايى كىردوون، ۋەھەر ئەۋانەن خاۋەن عەقلان.

بەللى با ۋەك جىبەجىكردىنى ئەۋ فەرمانەى خواۋ، كاركردىن بە: {الْحُكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَعِثْهَا وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا}، ھەۋلىدەين جى چاك ۋ بە كەلكەۋ بەرزمۈەندىيەكانەن دىنئەتەدى، بىخۋازىيەۋەۋ عەقل ۋ ئەزمۈۋنى خۇمان

بەھى خەلك دۆلەتمەند بىكەين، لەمەشدا بىگومان چاۋ لە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋ چوار جىنشىنە سەر راستەكانى دىكەين، كە لەچوارچىۋەى فراۋانى شەرىعتدا، بۇ پەرمىيدان ۋ فراۋانكردو بەھىزو پىزترکردنى دۆلەتكەيان، زۇر ئاسايانە لە كەلەپوورو بەرھەم ۋ ئەزموونى دۆلەتانى رۇزگارى خۇيان "بەتايىبەت رۇم ۋ فارس" سوودمەندبوون، پاشان مەسولمانانىش ئەو بەرھەم ۋ كەلەپوورو ئەزموونەيان، پاش تىكەلكردى ھەيىنى ئىسلام ۋ رۇحى ئيمان ۋ تام ۋ بۇ بەھا بەرزو جوانەكانى شەرىعت، زۇر فراۋانتر دۆلەنتر كىردو ھەموو بەشەرىيەتيان پى بەرھەمەندو دۆلەتمەند كىردو، بەردى بناغەى دەستوورو ياسا (شەرىعت) سەرۋەربوون، ھوكم ۋ دەستەلات بەدەست خەلك بوونيان دارشت، زەنگى كۆتايى پىھىنانى بە پەرسراۋ دانانى ھوكمەران (تالىە ھاكەم) ۋ ھوكمەران بەپىرۋزدانان (تقىدىس ھاكەم) يان بەگۈى خەلكى دنيا دا.

ھىوادارم ئەم بەرھەمە ئەو ئامانجانەى كە بۇيان نووسراۋە، بىانھىنىتەدى، ھەركەسىكىش بەتپىنىى ۋ سەرنج ۋ ئامۇزگارىى ۋ رەخنەى دىسۋزانەى بەرھەمەندم بىكات، با دىنيابى سوپاسگوزارو مەنتارم دىكات، ئاشكراشە كە ھەرىكە بەسەھوو ناچى ۋ ھەلە ناكات "سبحانە وتعالى".

سبحان ربك رب العزة عما يصفون، وسلام على المرسلين

والحمد لله رب العالمين

۲۴ / رەجەبى / ۱۴۳۴ ھى كۆچى

۳ ھوزەيرانى / ۲۰۱۳ زاپىنى

ھەولير

تەۋەرى يەكەم

قەۋارەى سىياسىيى لەئىسلامدا

بەلگەكانى پېۋىستبۋونى،

چۈنىيەتى بىياتنانى،

سروشت ۋە بناغەى فىكرى،

پېناسەى چەند ۋشەۋ زاراۋايەك

ئىشەنچى ئىكەن ئىكەن ئىكەن

خۇشخەلەر سەنگىن ۋە شىرىن !

لەم تەۋرەمى يەكەمى ئىكەن كىتەپ (ئىسلام ۋە دىمۇقراپىيە)دا كە ۋەك زەمىنە
خۇشخەلەر ۋە ئاچۇۋىغەلەر ۋە بۇ سى تەۋرەمەكە دىكە ۋە باس ۋە بابەتە جۇراۋ
جۇرەكانىيان، ھەلەمانداۋە لەچۈر بەشاندە ۋەلامى سى پىرسىيە گىرەنگ
بەمىنەۋە پىنەسە چەند ۋەشە زاراۋەيەكەش بىكەن؛

بەشى يەكەم؛ ئايا ئىسلام پىۋىستى بە دىمۇقراپىيە ۋەلەم ۋەلەم سىياسىي ھەيە،
تاكو بەتەۋاۋىي جىبەجىبىكەن؟ ۋە ئايا سىۋىستى ئىسلام ۋەك ئاپىنىكى
ئاسمانىي ۋە بىرنامەيەكە خۋاىي، ھەبۋىنى ۋەلەم سىياسىي دىخۋازى؟
ئەگەر، بەلەن، ئايا بەلگەكانى ئىسپاتكەرى ئەۋ (بەلەن) يە چى ۋە چىن؟
دىارە ئىمە شەش جۇرە بەلگەمان لەۋبارەۋە خىستۋىنە ۋەۋ.

بەشى دۋۋەم؛ ئايا بەلەن ئىسلام، چۈن دىمۇقراپىيە ۋەلەم سىياسىي بىنات
دەنرىۋ شىۋازو رىبازومىكانىزەكانى چى ۋە چىن؟

ئىنجا ئىمە بۇ ۋەلامدانەۋە ئەۋ پىرسىيە پاش چاۋپىداخشاندىكى
بىرۋىرە تەۋرەم ۋەلەنە ئىسلامىيە ھاۋچەرخەكان، لەمەر چۈنىيەتى
گۈرپىنى كۆمەلگاۋ بىناتنانى ۋەلەمىكى ئىسلامىي، لەدۋۋ بىرگەدا باسى
ئەزمۋىنى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەگىشتى ۋە پىغەمبەرى
كۆتايى بەتايىبەتمان كىردە، بۇ چۈنىيەتى پاكىسازى ۋە چاكىسازى
تىداكىرنى كۆمەلگاۋ، بەرەلەرەكىرنى ئاپىنى خۋاۋ پىدەمكىرنى
شەرىيەتى خۋا.

بەشى سىۋىيەم؛ سىۋىست ۋە پىكەتەۋ بىناغە فىكىرى دىمۇقراپىيە ئىسلامىي

چىيە ۋە چۈنە؟

دىيارە بۇ ۋەلامدانەۋەى ئەم پىرسىيارانەش باسى ھەركام لە: (بوونناسىي ئىسلامىي) ۋ (بىرو بىرواى ئىسلامىي) مان كىردوۋە كە جاۋگى لىۋە ھەلقولۇن ۋ بناغەى فىكىرى قەۋارمۇ دىۋلەتى ئىسلامىيىن.

بەشى چۋارم: پىناسەى چەند وشەو زاراۋمىيەك: دىۋلەت، ھىكۇۋمەت، دىستۇر، ياسا، سىستەمى ھىكۇمىرانىي، قۇرۇم ۋ شىۋەى سىستەمى ھىكۇمىرانىي ئىسلامىي..

شاينى باسىشە كە ھەندىك لەو باس ۋ بابەتانەى لەم تەۋمىرى يەكەمدا بەكورتىي لەۋبارمىانەۋە دىۋىيىن، لەتەۋمىرەكانى دىكەدا، بەتايىبەت تەۋمىرى دوۋەم سىيەم، بەدرىزىي لەۋبارمىانەۋە دىۋىيىن ۋ، ھەندىك جارىش ھەندىك باس ۋ بابەت بەبۇنەى جۇراۋ جۇرمۇە دوۋبارە دىبەنەۋە.

بەشى يەكەم

ئاي ئىسلام پيويستىي بەدەولەت و

قەوارەى ساسيى ھەيە؟!

خوپنەرى بەرپىزا! خوا ياربى ئەم بەشە تەرخان دىمكىن بۇ ۋەلەمى يەك
 پىرسىيار كە زۇرچار دىكرى، ئەۋىش ئەۋىيە كە دىگوتىرى: ئايا ئىسلام دىمۇكراتىيە
 دىمۇكراتىيە؟ ۋە ئايا ئىسلام پەكى لەسەر قەۋارە ۋە دىمۇكراتىيە كەۋتوۋە؟ يان: ئايا
 دىمۇكراتىيە ئىسلام بەرپىۋە بىرى بە بى ھەۋۋى دىمۇكراتىيە سىياسىي ۋە بە بى
 ھەۋۋى قەۋارەكى سىياسىي؟! بۇ دىمۇكراتىيە ئەم بابەتەش ۋەكى پىشەكىيەك
 دىمۇكراتىيە ئەم بە مەسەلەيەكى گىرەك بىدەم، ئەۋىش ئەۋىيە: بە دىمۇكراتىيە
 مۇۋەپپەقىيەت، ۋاتە لەۋ كاتەۋە كە پىشەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم)
 بەردى بىناغە دىمۇكراتىيە ئىسلامىي دانا لە مەدىنە لە سالى چۈرەمەمە
 پىشەمبەرايەتتىدا، ۋاتە ھەر ئەۋ سالى كە كۆچى كىرە بۇ مەدىنە، لەۋكاتەۋە
 ھەتا سالى (۱۹۲۴)ز، پىم شەك نايەت لە نىۋان شەرىفانان ۋە زانىيانى ئىسلام دا
 مۇستەملىكە ھەۋۋى بى دىمۇكراتىيە بىۋىست بىۋىست ۋە قەۋارە سىياسىي بۇ
 ئىسلام، ھەرگىز ئەم باسە نەۋرۇۋىتىنراۋە، ئەدى كەى ئەم باسە ۋەۋىتىنرا؟
 بەۋىدى سالىك يان كەمەتر دىۋى ۋەۋەخانى دىمۇكراتىيە عوسمانىي كە دىۋىن
 ئالغە دىمۇكراتىيە ئىسلامىي بىۋە، لەگەل كەم ۋە كۆپى ۋە نەۋىشى ۋە دىمۇكراتىيە
 زۇررىشدا كە پىيانەۋە گىرۋە بىۋەۋە، ۋەۋەكاتە ناۋىان لە دىمۇكراتىيە عوسمانىي
 نابىۋە: پىۋە نەۋىشەكە، چۈنكە گىرەتارىيە ۋە دىمۇكراتىيە زۇرى تىۋىش بىۋەۋە،
 بەلەم ئەم مەسەلەيە كە ئايا ئىسلام دىمۇكراتىيە دىۋى يان نا؟ يان ئەۋە كە
 ئىستىبانگەشە بۇ دىكرى، كە دىۋەكرەنى جىاكرەنەۋە دىن لە دىمۇكراتىيە، ئەۋ
 باسە كە ئىستىبان بازىرى گەمە، پىشەر دىنگە سەدى نەبىستىرابىۋە ۋە سەمەتاكە
 لەۋ كاتەۋە دىۋە بىۋە، ۋاتە: لە سالى (۱۹۲۵)زدا، ۋە بۇ زانىيارىتان ھەر لەۋ
 سالىشدا بىۋە كە يەكەمىن كىتەپ لەۋ بارمە لە لايەن نىۋەسەرىكى ئەزەرىيەۋە
 كە قازىيەكى شەرىفى بىۋە، بەناۋى (علی عبدالرازق)، يەكەمىن كىتەپى خۇى

نووسى، ۋە ئەۋە كىتەبە بوۋ بەسەرەتايەك بۇ دەستېپىكرىنى ئەۋ تەۋزەمە كە دەبىي دىن ۋە زىن لە يەك جىيا بن (يان ئىسلام ۋە دۆلەت لە يەكجىيان).

بەلئى (علي عبدالرازق) لە سالى (۱۹۲۵) دا كە كىتەبى: (الإسلام وأصول الحكم) نووسى، ۋە ھەر دۈبەدۈي نووسىنى كىتەبەكە، زانايانى ئىسلام، ھى زانكۆى ئەزھەر ۋە غەيرى وىش، بە تايەتە لە (مصر) كىتەبى زۆريان لەسەر نووسى، يەكەك لەۋانە: (شيخ يوسف الدجوي) كىتەبىكى نووسى بەناۋى: (الإسلام وأصول الحكم والرد عليه)، يەكەكە دىكە لەۋ زانايانە: (شيخ محمد الخضر حسين) كىتەبى (نقض كتاب الإسلام وأصول الحكم)، كەدىارە ئەۋانە ھەموويان زاناي ناۋدار بوون، بەتايەتە (شيخ محمد الخضر) سەردەمەك شىخى ئەزھەر بوۋ، ھەرۈمە (د. محمد البهي) كىتەبىكى نووسى بەناۋى: (حقيقة الإسلام وأصول الحكم)، ھەرۈمە موفتى ئەۋكاتەى مصر (الشيخ محمد بخيت المطيعي) كە موفتى مصر بوۋ، ئەۋىش كىتەبىكى نووسى بەناۋى (حقيقة الإسلام وأصول الحكم)، يەكەكە دىكە لەۋ زانايانە كە ئىستاش لە زىان دا ماۋە: (د.محمد عمارة) يە كە كىتەبىكى نووسى بە ناۋى: (معركة الإسلام وأصول الحكم)، ھەرۈمە (محمد الطاهر بن عاشور) بەناۋ و نىشانى: (نقد علمي لكتاب: الإسلام وأصول الحكم) نووسى، ھەرۈمە زۆر لە زانايانى دىكەش، بۇ ۋىنە: (د.يوسف القرضاوي) چ كىتەبى سەربەخۇيان لەسەر نووسى بى، ۋە چ باس ۋ بابەتە تايەت، ۋە بۇ زانايارىپتان ئەۋ (علي عبدالرازق) كە قازىيەكى شەرىعى ۋ زانايكى ئەزھەرى بوۋ، زانايانى ئەۋكاتە بە يەكەمەنگى بىرىارى (خلع اللباس) ياندا، ۋاتە: بەرگى زانايەتتەيان لى دارنى ، ۋە لە سەر كارىش لايان برد .

ھۆكۈمەت ۋە ئىسلام بىرلىكىنىڭ ئىسلاھاتى ۋە دەۋلەت ۋە رەھبەرلىك:

پەيغەمبەر ۋە ھەلىقەتەن بىر ھۆكۈمەت سەھمى ھەيۋەت:

ھۆكۈمەت ۋە ئىسلام: يەككە ۋە ھۆكۈمەت بىرلىكى ۋە نەھىزە ۋە ئىسلام،
بەلگەسىم ۋە بارمۇ ھەلىقەتەن يەككە ۋە نوۋسەھىيە ئاۋدەرى جىھانى
ئىسلامىيە كە نەھىزە (خالد مەھمۇد خالد)، ئاۋدەرى مېژوۋىيەسى
ئاۋدەرى كىتەپى زۆرى ھەن، ۋە سالى (۱۹۵۰) دا كىتەپكى نوۋسى بە
ئاۋدەرىنى: (من هنا نبدا) {ئىرمۇ دەست بى دەكەن} ۋە كىتەپدا
ۋەك چۇن (علي عبدالرازق) دەلى: ئىسلام تەنبا پەيغەمبەرى رۇھىيە
ھىچ پەيغەمبەرى بە ھۆكۈمەت ۋە سىياسەتە ۋە نە، ۋە پەيغەمبەرى خوا
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) سەھمى دەۋلەت نەھىزە ھۆكۈمەتنى نەكردە،
بەلگە پەيغەمبەرى رۇھىيە خوا بە خەلگە راگەياندە، بە ھەمان شىۋە
(خالد مەھمۇد خالد) ۋە كىتەپدا ئەۋە دەلىت، بەلام ئەۋ (خالد مەھمۇد
خالد)، دۋاى بەھەستى ھەلىقەتەن جۈمھۇرەن تۆمار دەكەت ۋە
كۆتەپ تەمەنبا كىتەپكى دەۋىيە بەناۋى: (الدولة في الإسلام) ۋە ئەۋ
كىتەپدا زۆر بە رۇھىيە دان بەھەلەي خۇيدا دىنەت، ۋە ھۆكۈمەت
بەھەلەدا چۈشەنكەش دەخاتە رۇۋ.

بۇيە دەلىن: ھۆكۈمەت سەھمى ئەۋ ھالەتە بىرلىكى ۋە بى ئاگەي ۋە
ئىسلام، ئەۋەنەي كە دەلىن ئىسلام سىياسەتى تىدا نەۋ، ئىسلام دەۋلەتى
ئاۋى ۋە پەكى لەسەر دەسەلاتى سىياسى نەكەتە ۋە بۇ جىبەجىكرەن

بىرنامەكەي، لە ئىسلام نەشارمزاو بى ئاگان، (خالد محمد خالد) دەلى؛
 مەن ھۇي بەھەلەدا چوونم ئەو ھەبوو كە دىمۇلەتى دىنىي ۋە دىمۇلەتى
 ئىسلامىيەم تىكەلگەردىبوون، دىمۇلەتى دىنىي كە لە ئەوروپا ھەبوو
 (ئىۋكراپىيە)، دەلى؛ مەن لە ئەنجامى ئەو ھەبوو كە مېژوۋى ئەوروپام زۆر
 خويندىبوۋە، تەماشام دىمۇلەت خەلگى رۇژئاۋا بە دەست ھۆكىمى دىنىيەۋە
 زۆر گىرەتار ھەبوو ۋە لەلەيەن قەشە ۋە پاپاكانەۋە سەمىيان لىدەگرا، ۋە
 ئىسلامىيەم قىياس كەردىبوۋە سەم نەسەپنىيەت ۋە جىھانى ئىسلامىيەم
 قىياس كەردىبوۋە سەم جىھانى رۇژئاۋا، ھۇي بەھەلەداچوونەكەم ئەۋەبوو،
 بەلام دىۋايى ھەلەكەي خۇي راست دىمۇلەتەۋە.

ھۆكۈمەت دىۋەن: بىرىتە لە پىلانگىرپى پىلانگىرپان لەسەر ئىسلام، پىم ۋايە ئەو
 كىتەبەي (علي عبدالرازق) كە زۆر لە مېژوۋ نوۋسان دەلىن: مەرج نە
 ھەمەۋى ھى خۇي ھەبوو بىت ۋە پىدەجىت ھەندىك لە خەلگى
 رۇژئاۋايى لە ئىنگلىز ۋە ھەرمەنىيە... ھەتە، دىمۇستىيان تىيەدا ھەبوۋىت،
 بۇچى؟ چۈنكە سالىك دىۋى رۇۋخانى دىمۇلەتى عوسمانىي ئەۋە كىتەبە
 دىمۇلەتە بازارەۋە، بۇ ئەۋە مىسۇلمانان دىۋى ئەۋە كە دىۋى دىمۇلەتىيان
 يان دىۋى ئالغەي زىجىرە دىمۇلەتەكانىيان نەما، كە دىمۇلەتى عوسمانىي
 ھەبوو، جارىكى دىكە بىر لە دىمۇلەت نەكەنەۋە، رازى بىن ھەۋە كە
 دىنەكەيان سىياسەت ۋە ھۆكىم لى دابىرە، ۋە رازى بىن ھەۋە كە
 لەۋمەدەۋە لە ژىر سايە ھۆكىم دىنەكەي خۇياندا نەژىن، بۇيە بۇ
 بىرەۋپىدان (تروپىچ) ئەۋە بىرۋەگەيەۋ ئەۋە تەۋزە، ئەۋە كىتەبە گرايە
 دىمۇستەچىلەۋ دىمۇستىيە، ۋە مەن بۇ خۇم پىمەۋايە ھەلۋىستى نەژىنىيەۋ
 نەپارەنەي زۆر لە نوۋسەرەن ۋە رۇشنىرەن سەردەمى خۇشمان بىرەنەبەر
 بىمۇستەۋە، زۆرىكى دىمۇلەتەۋە بۇ نەشارمزاۋى بى ئاگىيان، لەئىسلام.

بەللام بېگومان بىرەپپىدانى ئەو بىرۆكەمە پىلاننىكىشە بۇ ئەۋەى مسۇلمانان نەزانن و بى ئاگابن لەۋە كە لەسەريان پىۋىستە لە ژىر سايەى قەۋارمىەكى ئىسلامىيدا بژىن، ھەرومكو كاتى خۇى زۆر باسى جەنگ و جىھادى ئىسلامىى كراۋە، كە ئىسلام بە زەبرى شمشىرو بە چەك بلاۋبۇتەۋە! بۇ ئەۋەى مسۇلمانان بۇ دوورخستەۋەى ئەو تۆمەتە لە خۇيان و ئايىنەكەيان، بىر لە بەرھەلىستى كىردن و جەنگ و جىھاد و فىداكارىى نەكەنەۋە، كە ئەۋەش جۆرىكە لە فىل و پىلان و نابى مسۇلمانان پىى بە سەھوو بچن.

جىاۋازىى بنەپەتىى نىۋان حوكمى ئىسلامىى و تىۋكپاسىى

خالى جەۋھەرىى جىاۋازىى نىۋان حوكمەتى ئىسلامىى و حوكمەتىى دىنىى (ئىۋكپاسىى) ئەۋەى كە دەۋلەتى ئىسلامىى يان حوكمى ئىسلامىى بە دەستى خەلگەۋمىە واتە: حوكومەتلىكى مەدەنىيە، بەللى لە سەر بناغەى ئىسلام بىيات دىنرى، بەللام بە دەستى خەلگەۋمىە، واتە شەرىئەت لە خەلگەۋە وىردەگىرى، خەلگەۋمىە كاربەدەستان دىارىى دەكات، ۋە پاشان خەلگەۋمىە كاربەدەستەكان دەخاتە ژىر چاۋدىرىيەۋە، ۋە خەلگەۋمىە دىۋانى كاربەدەستەكان، لە سەرۋەكىانەۋە ھەتا دوايىان لاپەرى، واتە نىمە لە ئىسلام دا چىنلىكى دىارى كراۋمان نىە، بۇ حوكمپرانىى و شەرىئەت پىدانىى، ۋەكو لە پۇژناۋا ھەبۋە، لەۋى چىنى (ئەكلىرۇس)، {پىاۋانى دىنىى} ھەبۋە، ھەر ئەۋان بۇيان ھەبۋە باسى دىن بىكەن، ۋە ئەۋانىش بۇيان ھەبۋە شەرىئەت بىدن بەۋە كەسانەى كە حوكم دەگىرن، پادىشاھەكان دىۋو پاپا دىارىيان بىكات، بەللام لە ئىسلام دا ھىچ كەسل نۆپنەرى خوا نىە، ۋە لە ئىسلام دا ۋىلايەت و حوكمپرانىى بە دەست خەلگەۋمىە، نەك بەدەست كەسىكەۋە بەناۋى (الولى الفقىيە) يان تۆپزىكەۋە بەناۋى: ئەكلىرۇس، پىاۋانى ئايىنى! بەلگەۋمىە تەنىا خەلگەۋمىە كە حوكمپران و

كاربەدەستان ديارى دىمكەن، ھەئىيەتە ئەو جىاوازىيە جەۋھەرىيە ۋەردىكارى دىكەشى ھەن كە لە باسەكانى داھاتوودا دىيانخەينەروو.

بۇچى ئىسلام دەبى دۆلەتنى ھەبى؟

لەو بارمۇ شەش جۆر بەلگە دەخەينە روو:

- ۱- (عەقلى ۋە ۋاقىيە) ناچارمان دىمكەن كە بلىين: ئىسلام پىۋىستى بە دۆلەتە.
- ۲- دىمكەننى قورئان ۋە سوننەت ناچارمان دىمكەن، بلىين: ئىسلام خوازىارى قەۋارەى سىياسىيە.
- ۳- سىروشتى ئىسلام دۆلەت دەخوازى.
- ۴- مېژوۋى ئىسلام ۋە مەسۇلمانان، بەلگەيە لەسەر ئەۋەى كە ئىسلام بە بى دۆلەت بەرپۇە نابىرى.
- ۵- ئاگادار كىرەۋەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ ئۆمەتەكەى كە دەبىت لە خۇيان وريا بن دىنەكەيان حوكم ۋە سىياسەتنى لى دانەرنى.
- ۶- زانايانى ئىسلام ۋە يەكەنگىيان لەۋبارمۇ كە ئىسلام دەبى دۆلەتنى ھەبى، بە درىژايى رۇژگار ھەتا ئەمرو .

ئىستاش دىينە سەر خستە روۋى بەلگەكان:

- ۱- (عەقلى ۋە ۋاقىيە) ھەبۋونى دەسەلاتى سىياسى ۋە دۆلەت بۇ ئىسلام پىۋىست دىمكەن:

عوسمان (خرا لىنى رازى بىت) خەلىفەى سىيەمى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قەسەكى ھەيە كە (ابن كثر) لە (البدایة والنهاية) دا نەقلى كىردومو

لە زۆرىيە كىتەبە كاندە نامازى بۇ كراۋە دەئەت: (إِنَّ اللَّهَ يَزَعُ بِالْسلطان ما لا يَزَعُ بالقرآن) ۋاتە: بېگومان خۇا ئەۋەى بە دەستەلات قەدەغەى دەكات ۋ دەگىرپىتەۋە، بە ھۇى قورئانەۋە ناگىرپىتەۋە، ۋاتە: دەستەلات دەبىتە ھۇى ئەۋە كە خەلك ۋاز لە ستەم ۋ خراپە بېنن، زىاتر لەۋەى كە قورئان ئەۋە كارىگەرىيە ھەيە، ئنجا يەكەك لە شاعىرەكان كە شىعەرىكى زۆر باۋە لە سەردەمى نەقامىيدا ديارە گوتۈۋىيەتى: دەئە:

لا يصلح الناس فوضى لا سراة لهم

ولا يصلحون إذا شرارهم سادوا

ۋاتە: خەلك چاك نابن كە كاروبارىان بى سەرو بەرىى بىت ۋ ھىچ مشور خۆرو سەركردەيان نەبن، ۋە باشىش نابن ئەگەر خراپەكارەكانيان بىكەنە كار بە دەستيان.

ۋە (ابن تيمية) رەھمەتى خۇاى لى بىت لە كىتەبى (السياسة الشرعية) دىكە كىتەبىكى ناۋدارى خۇيەتى ۋە (ابن عثيمين) رەھمەتى خۇاى لى بى شەرىكىكى لەسەر كىردە، دەئە: (فإن بني آدم لا تتم مصلحتهم الا بالاجتماع لحاجة بعض الى بعض، ولا بُدّ لهم عند الاجتماع من رأس) ۋاتە: ئادەمىزادەكان بەرژەۋەندىيان نايمەتە دى، مەگەر بەۋە كە بىكەۋە كۆبىنەۋە كۆمەلگا دروست بىكەن، چۈنكە ھەندىكىيان پىۋىستىيان بە ھەندىكىانە، ۋە كاتىكىش كۆ دەبنەۋە دەبىت سەرىكىيان ھەبى.

كە ديارە ئەۋە قەسەيەى (ابن تيمية) بەلگە ھىنانەۋەمەكى عەقلىيە.

ئىنجا زانايانى ئىسلام پاش يەك دىنگىۋونيان لەۋ بارەۋە كە پىۋىستەۋە ھەر دەبى مسۇلمانان دۆلەتەيان ھەبىۋ، پىشەۋاۋ مشور خۆرو سەركردەيان ھەبى كاروبارىان بۇ بەرپۈۋە ببات، لەۋ بارەۋە مشت ۋ مېرۇ راجىيايان ھەيە كە ئايا:

بەنەقل پېۋىستە، يان بە عەقل؟ ھەندېكىيان دەلەين بە بەلگەى عەقلەى وەكو ديارە، وە ھەندېكىشيان دەلەين بەبەلگەى نەقلەى، منىش لېردە دىمەۋى شتېك بېلېم: ئىمەى مەسۇلمان پېۋىستىيمان بەۋە نىە كە ھەمىشە فەرمايشتېكى خواۋ پېنغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەيىننەۋە، كە ئايا ئەۋ كارە پېۋىستە بېكەمەن يان نا؟، چونكە ەك لە رابردوۋا باسما كىرد، لە بواری ھەلسوكەۋتەكان دا بناغە دەستكراۋىيەۋ بەرژمەۋىندى پېۋىستە سەنگى مەھكە، ئىنجا بەرژمەۋىندى (مصلحة) برىتە لە چى؟ برىتە لە ۋەدەستخستى سۈۋەمكا و دوورخستەۋەى زىانەكان، (جلب النافع ودفع المضار) تۇ چۇن قازانجەكان بەدەست بخەى و زىانەكان لەخۇت دووربخەيتەۋە، ديارە عەقل پىت دەلى و ا بكة، ۋەعەقلېش بناغەى تەكلىفەۋ لەزۇر ئايەتېشدا خواى كاربەجى فەرمانى كىردە بە بەكارھىنانى عەقل بۇ تېگەيشتەۋ پەند ۋەرگرتە، بۇ نەۋنە: ﴿لَقَدْ كَانَتْ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ...﴾ (يوسف، واتە: بېگومان لەبەسەرھاتى پېنغەمبەران دا پەند ھەيە بۇ خاۋەن عەقلان، ۋە فەرەۋىيەتى: ﴿...فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ﴾ (الحشر، واتە: پەند ۋەربىگرن ئەى خاۋەن عەقلەكان، ۋەفەرەۋىيەتى: ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (البقرة، كەۋاتە: بە بى بەكارھىنانى عەقل لە نەقلېش تى ناگەمەن، ۋەھەر شتېك كە عەقل سەلېم داخۋازى بكات، ماناى وايە دىنى رەستېش داخۋازى دىمكات، چونكە دىن لەسەر بناغەى عەقل فام دىمكىرئ ۋە ۋەردىمكىرئ، ۋە لە رەستىيدا ەك زانايان گوتوۋىانە: (العقل اساس التكليف) عەقل بناغەى نەركخراۋەسەرى مەۋقە لە لايەن خواى بەرژمەۋە، ھەربۇيەش شىت و مندال تەكلىفى شەرىعيان لەسەر نىە، ەك پېنغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرەۋىيەتى: ﴿رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنْ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنْ

الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنْ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ أَوْ يُفِيقَ}، واتە: ئەو سى كەسە قەلەمىيان لەسەر ھەلگىراۋە ئەوانىش: نووستوو ھەتا بەخەبەر دى، ۋە مندال ھەتا بالغ دەبى، ۋە شىت ھەتا چاك دەبىتەۋە، چونكە ھىچ كامىيان ەقلىيان لەۋكاتەدا ئامادە نابىت.

كەواتە: يەكەمىن بەلگەى پىۋىستىۋونى دەۋلەت لەئىسلامدا، برىتە لەعەقلى ۋە ئەزموون ۋە ۋاقىع، چونكە شتىكى ئاشكرا ۋە ۋونى بەعەقلى سەلىم زانراۋە، كە ناگونجى كۆمەلگا بەبى قەۋارە دەستەلاتىكى سىياسى بەرپىۋەبجى.

۲- دەقەكانى قورئان و سوننەت:

ئەگەر تەماشاي دەقەكانى قورئان و سوننەت بگەين، دەبىنن چەندان ئايەت ۋە چەندان قەرمائىشتى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەخوازن كە مسوئلمانان دەۋلەت ۋە قەۋارى سىياسىيان ھەبىت، بۇ ئەۋنە: ئايەتى ژمارە (۳) لى سۋورەتى (المائدة): ﴿...الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...﴾ (۲) المائدة، واتە: ئەمىر بەرنامەكەتەنم بۇ تەۋاۋ كەردن، ۋە چاكەى خۇم بەتەۋاۋىي لەگەل كەردن، ۋە رازىش بووم كە ئىسلام بەرنامەتان بىت .

بەلى خا دەقەرمۇ: دىنى من تەۋاۋە، ئنجا مادام خا بىفەرمۇ: دىنم بۇ تەۋاۋ كەردوون، ئەدى نابىت قەۋارىمەك ۋە دەستەلاتىكەمان ھەبىت كە ئەۋ بەرنامە ۋە دىنە تەۋاۋى پى پىادە بگەين؟، ئاخىر ئەۋ دىنە چۇن پىادە دىكرى ئەگەر دەستەلاتىكە نەبىت! بەشىك لەۋ دىنە پەيۋەندىي ھەمە بە پاراستنى دىن ۋە زىنى خەلگ ۋە نامووس ۋە سامانى خەلگ، ديارە ئەۋەش تەنبا كاتىك دەبى

^۱ زۋاد اخمد برقم: (۱۳۲۲) عن علي رضي الله عنه، وأبو داود برقم: (۴۳۹۸)، والشمس برقم: (۶۵۶)، وابن ماجه برقم: (۲۰۴۱)، وابن حبان برقم: (۱۴۲)، وصححه الألباني في (صحيح سنن ابن ماجه) رقم: (۱۶۶۰) عن عائشة رضي الله عنها.

كە سزاي ھەر كەس بىدرى، دەستدرىزى بىكاته سەر دىن ۋە زىن ۋە ناموس ۋە سامانى خەلگ، كەواتە: ئەو دىنە تەواۋە، پىۋىستى بە دەسلەتلىك ھەيە كە بەرپۆمبەرى، ۋە ئەو دىنە تەواۋە، پىۋىستە مىكانىزىمى جىبە جىكرىنىشى ھەر لە خۇيدا بى، كە نايە ئەو دەسلەتە سىياسىيە چۆن مامەلە لەگەل كۆمەلگادا بىكات ۋ، چۆن شەرىعت پىيادە بىكات؟

يەككى دىكە لە ۋە ئايەتەنە كە خۇاي زانا ئامازمىيان پىدەمكات كە مسولمانان دىبىت دەۋلەتەن ھەبىت، ئەۋمىيە كە بە پىغەمبەر دەفەر موى: ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (۱۸) الجاثية، واتە: دواتر تۆمان دانا لە سەر رىيازىك لە دىنى خوا (دىيارە پىشتر باسى جوۋلەكە ۋ نەسرانىيەكان دەمكات) دەجا تۆ شوئىنى بىكەۋە، ۋە شوئىن ئارمىزۋى ئەۋانە مەكەۋە كە نازانن، كەواتە: ئۆمەتە پىغەمبەر شەرىعتىكىيان بۆ نىردراۋە كە دىبى پىۋەى پابەند بن ۋ شوئىنى بىكەۋن، ئىنجا چۆن دەتوانن ئەۋ شەرىعتە پىيادە بىكەن ۋ پىراكتىزەى بىكەن، ئەگەر دەسلەتەن نەبىت لە خالىكىدا كە ئەۋ شەرىعتە تايبەت نىيە بە لايەنىك ۋ دوۋلايەنى زىانەۋە، بەلگە ھەموۋلايەنەكانى زىان دەگىرتە خۇى، بىگومان بەرنامەيەكى ئاۋا بەبى ھەبوۋنى قەۋارمەكى سىياسى، ناگونجى جىبەجى بىكرى ۋ لەدنىاي ۋاقىعدا بىچەسپىنرى.

دەقىكى دىكە لەۋبارەۋە ھەردوۋك ئايەتى ژمارە: (۵۸ ۋ ۵۹) سوۋرەتى (النساء) ن كە خۇاي بى ھاۋتا لەۋ دوۋ ئايەتەدا روۋ لە ھەركام لە جەماۋرو ھوكمەرانى مسولمان دەمكات، لە ئايەتى (۵۸) دا دەفەر موى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ (النساء، ۵۸) ئەم دواندن ۋ خىتابە سەرەتا روۋى لە

كۆمەلگايەۋ دەفەرمۇي: خوا فەرمانتان بى دىمكات كە سپاردىمىكان بىگىرپنەۋە بۇ خاۋمەنەكانيان، پاشان پروو لە ھوكمپرانانى سپاردى ھوكمپرانىي بى سىپىرداۋ دىمكاۋ دەفەرمۇي: ۋەھەرگات دادومرىپتان كىرد لە نىۋان خەلگدا بەدداگەرىي بىكەن، ئەمە باشتىن شىتەكە كە خوا ئىۋەي بى ئامۇزگارىي دىمكات، بىگومان خوا بىسەرى بىنەرە، لىرەدا خۋاي كاربەجى فەرمان دىمكات بە كۆمەلگا كە سپاردىمىكان بىگىرپنەۋە بۇ كەسانى خۇيان، واتە: كارو بارمىكان كە ئەمانەتن بەخەلگى شايستەي خۇيان بىسپىرن، ۋە بە بەرپىرسانىش دەفەرمۇي: كە بەدادگەرىي دادومرىي بىكەن، ۋە لە ئايەتى (۵۹)دا پروو لە بىرواداران بەگشتىي دىمكاۋ دەفەرمۇي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ (النساء، ۵۹) واتە: ئەي ئەۋانەي بىرواتان ھىناۋە! فەرمانبەرىي خواۋ فەرمانبەرىي بىغەمبەر، ۋە ھى كاربەدەستانىك كە لە خۇتاتن، بىكەن، واتە: لە ئايەتى يەكەم (۵۸)دا فەرمان بە كۆمەلگاۋ ھوكمپرانان دىمكات كە كاروبارمىكانيان بە خەلگى شايستەي خۇيان بىسپىرن، ۋە دادومرەنە پەفتار ۋە مامەلە بىكەن لەگەل خەلگدا، ئىنجا لە ئايەتى دوۋەمدا فەرمان بە كۆمەلگاۋ خەلگ دىمكات ۋە دەفەرمۇي: فەرمانبەرىي خواۋ فەرمانبەرىي بىغەمبەرىي خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمَ) ۋە كاربەدەستانىك كە لە خۇتاتن بىكەن، شايانى باسىشە كە (ابن تيمية) پەخمەتى خۋاي لى بى، ئەۋ دوو ئايەتەي كىردوون بە ھەۋىن ۋە بناغەي كىتەبەكەي خۇي: (السياسة الشرعية في اصلاح الراعي والرعية) ۋە گەلنىك جەمىك ۋە مەبەستى گەۋرەۋ گىرنكى لەۋبارەۋە لى ھەلەپنەجان.

كەۋاتە: ئەۋ دوو ئايەتەي ژمارە (۵۹۵۸)ش زۇر بەروونىي ئەۋمىيان لى دەفامىرپتەۋە، كە دەبى ئەھلى ئىسلام قەۋارمى سىياسىيان ھەبى ۋە لەنىۋ خۇياندا ھوكمپران ۋە بەرپىرسىيان ھەلەبىژىرن ۋە ئەرك ۋە كارەكانىيان بى

بىسپىرنىڭ، ئەوانىش بەدادگەرىيى ھۆكۈمرانىيى بىكەن، پاشان كۆمەلگەي
مىسۇلمانانىش ۋەپراي پابەندىيى بەھۆرئان ۋە سۈننەتەۋەدە ھەرمەنبەرىيان بۇ خواۋ
پىغەمبەرەكەي (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرمەنبەرىيى مشوور خۇرۇ ھۆكۈمرانىيى
خۇشيان بىكەن.

ئىنجا با لەۋبارەۋە تەماشاي دوو ھەرمەيشى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ) ىش بىكەن: يەككىيان ئەۋ ھەرمەيشىيە: {مَنْ مَاتَ وَلَيْسَ فِي عُنُقِهِ بَيْعَةٌ،
مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً}¹. واتە: ھەركەسك بىرئىت ۋە بەلئىن ۋە پەيمانى ھۆكۈمرانىيى
لە ئەستۇدا نەبىت، بەشىۋمەيەكى نەقامانە مردودە!!، واتە: ۋەك چۇن سەردەمى
نەقامىي ھۆكۈمرانىيان نەبۇۋەۋە بى سەردەۋ بەرە بوون، ئەۋ كەسەش ۋەك
عادەتى نەقامەگان مردودە، واتە: عادەتى مىسۇلمانان ئەۋمەيە كە دەبى ھەمىشە
ھۆكۈمرانىيان ھەبى ۋە پىك ۋە بىن ۋە دەستەللاتيان ھەبى ۋە قەۋارىيان ھەبى،
دىارە قەۋارىيەك كە لەسەر بناغەي بەلئىن ۋە بەيغەتپىدراڭ لە لايەن خەلگەۋە
دروست بوۋى ۋە ئەۋ دەستەللاتە سىياسىيەش بە كەسانىيى شايستە سىپىررايى.

لە ھەرمەيشىيى دىكەدا، پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمۇئ:
{لَيَنْقُضَنَّ عَرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةً عُرْوَةً فَكَلَّمَا انْتَلَقَضَتْ عُرْوَةٌ تَشَبَّهَ النَّاسُ بِالنَّارِ
تَلِيهَا وَأَوَّلُهُنَّ تَقْضَى الْحُكْمُ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ}². واتە: ئىسلام گرى گرى يان
قۇلفە قۇلفە ھەلدەۋەشىنرىتەۋە، ھەر كە گرىيەكى لىيەلەۋەشاۋە خەلگە
دەست بەۋەى دوايەۋە دەگرن، ۋە يەكەمىن قۇلفەۋ گرى كە لە ئىسلام (ۋاتە:
لە سىستەمى ئىسلام) ھەلدەۋەشىنرىتەۋە، بىرئىيە لە ھۆكۈمرانىيى، ۋە
كۆتايەكەيشى بىرئىيە لە نوپۇز، كە بىگومان ھەرواش بوۋە، چۈنكە ھەر لە

¹ رَوَاهُ مُسْلِمٌ بَرَقَم: (۴۸۹۹) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا.

² رَوَاهُ أَحْمَدُ بَرَقَم: (۲۲۲۱۴)، وَابْنُ حَبَّانَ بَرَقَم: (۱۷۷۵)، وَالطَّبْرَانِيُّ بَرَقَم: (۷۴۸۱)، وَالْحَاكِمُ بَرَقَم:

(۷۰۲۲) وَقَالَ: صَحِيحٌ، وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ بَرَقَم: (۵۲۷۷)، وَصَحِيحَةُ الْأَلْبَانِيِّ فِي (صَحِيحِ

الترغيب والترهيب) رَقَم: (۵۷۲).

سەرەتاۋە ھۆكۈمى ئىسلامىي لادانى تېدا پەيدا بوو لە شورايىيەۋە گرا بە مىراتىيى ۋە دىكتاتورىي، ئىنجا ئەۋەبىۋو كە لەسەردەمى ھۆكۈمى مىراتىيى ۋە بىنەمالەشدا كەم ۋ زۆر پابەندىي بە شەرىئەتەۋە ھەر دىكرا، ھەرچەندە لە شىۋازى دانانى ھۆكۈمراناندا لادان دروست بوو بوو، بەلام بەشىۋەمەكى گشتى پابەندىي بەشەرىئەتەۋە ھەر دىكرا، ھەتا لە سالى (۱۹۲۴)دا ئەۋەش كۆتايى پى ھات.

كەۋاتە: كاتىك مەسۇلمانان نوپۇزىيان نامىنى، ماناي وايە ھىچ دىنىيان نەماۋە، دوايىن سەنگەرى مەسۇلمانان ۋ دوايىن قۇناغى دىندارىيان بىرىتە لە نوپۇز، كەۋاتە: كە تەنيا نوپۇزىيان دەمىنىت، با زۆر دلمان بەخۇمان خۇش نەبى، ۋە با بزانىن، كە ئەۋە كۇتا سەنگەرە لىمان دەگىرىۋ، ئەگەر ئەۋەش گىرا ئەۋە ماناي وايە ئىدى تەۋاۋ مەسۇلمانەتتى بوونى نىە.

۳ - سىرۋىشتى ئىسلام:

ئەگەر سەرنجى سىرۋىشتى ئىسلام بىدەين، زۆر بە پروون ۋ راشكاۋىي بۇمان دەرەكەۋى، كە بەرەستى ناگونجى ئىسلام بى دەۋلەت ۋ بى دەسەلاتى سىياسىي بىت، ئىنجا مە ئەمە لە ھەۋت خالاندا دەخەمە پروو:

يەكەم: ئەگەر تەماشاي قورۇئانى مەككىي ۋ مەدەنىي بىكەين، جىياۋازىيەكى زۆر پروون ۋ ئاشكرا دەمىنىن، چۈنكە قورۇئان لەۋ پروۋەۋە كە لە كۆى ھاتۋەتە خوار؟ دەبىتە دوۋبەش: زۆربەي ھەرمزۇرى كە (۳/۲) يەتى، لە مەككە ھاتۋەتە خوار، ۋە بەشى كەمىرىشى كە (۳/۱) يەتى، لە مەدەنىە ھاتۋەتە خوار، ئىنجا ئەۋ (۳/۲) يەي كە لە مەككە ھاتۋەتە خوار ۋ پى دەگۈترى: قورۇئانى مەككىي، قورۇئانى مەككىي چ تەماشاي نىۋەرۋكەكەي بىكەين، چ تەماشاي ئەۋانەي كە قورۇئانىيان ئاراستە كراۋە بىكەين، واتە: دۇنراۋەكان (مخاطبين) جىياۋازىي ھەيە لە قورۇئانى

مەدەنىي، چۇن؟ ئەگەر سەرەتا تەماشاي نىۋەزۈكەكەي بىكەين، قورئانى مەككىي بە زۆرىي لە سى سۈرگەدا دەسۈرپىتەو: باسى خۇابەيەكگرتن (التوحيد) و باسى پېغەمبەرايەتتى (النبوة) باسى رۇزى دوايى (اليوم الآخر) يە، ديارە بەسەرھاتى پېغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) ھەمووى دەچىتەو چوارچىۋەي ئەو سى سۈرگەيە، بەلام قورئانى مەدەنىي، وپراي ھىنانەو پېشى ئەو سى بابەتە: خوا بەيەكگرتن و پېغەمبەرايەتتى و رۇزى دوايى، باسى ياسا گەلىكى زۇرو ھەلەل و ھەرامىشى تېدايە، لە ھەموو رۈۋەكەنى: خىزانىي، كۆمەلەيەتتى، سىياسىي، جەنگ و ئاشتىي، ئابۋورىي، مامەلەو بازىرگانىي، پەيۋەندىي نىۋان دەۋلەتان، قورئانى مەدەنىي ھەموو ئەو ياسايانەي تېدايە، چۈنكە كاتىك كە مەسۇلمانان نەياتۋانىۋە ياساكان جىبەجى بىكەن، خۇاي كاربەجى مۇكەللەفى نەكردۋون و دواي ئەۋەي كە چۈون بۇ مەدىنە ۋە ھەۋارەي سىياسىيان بۇ پەيدا بوۋە سەزمەينىكىيان بۇ پەيدا بوۋە دەستەلات و كۆمەلگايەكيان ھەبۋە، لەۋكاتەدا ئەو ياسا و دەستۈورانەي بۇ ناردۋونەتە خوار.

بۇ نەۋونە: ئەگەر تەماشاي سۈرپەتەكەنى (الإخلاص) و (الفرقان) و (المؤمنون) و (الأنعام) و (الأعراف) بىكەين، كە ھەموۋيان مەككىين، دەبىينىن ئەو سى بابەتانەيان تېدايە، بەلام ئەگەر تەماشاي سۈرپەتەكەنى: (البقرة) و (النساء) و (المائدة) و (الأحزاب) و (التوبة) بىكەين، كە ھەموۋيان مەدەنىين، ئەو ياسايانەيان تېدايە، كە لە قۇناغى مەدىنەدا مەسۇلمانان پى مۇكەللەف كراون.

ئىنجا ئەگەر تەماشاي ناۋونىشان بىكەين، واتە: ناۋونىشانى كەسانىك كە ئايەتەكانيان ئاراستەكراون، دەبىينىن لە قورئانى مەككى دا (يَا أَيُّهَا

الْإِنْسَنُ) هاتوه: ﴿يَأْتِيهَا الْإِنْسَنُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾﴾ الانفطار،
﴿يَأْتِيهَا الْإِنْسَنُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدًّا فَلَمْلَقِيهِ ﴿٦﴾﴾ الانشقاق، یان
﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ﴾: وهك ﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي
وَالِدَعْنَ وَلَدِهِ... ﴿٣٣﴾﴾ لقمان، ﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ
السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ الحج، یان وهكو ﴿يَبْقَى آدَمُ﴾ وهك: ﴿يَبْقَى آدَمُ
خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ... ﴿٣١﴾﴾ الأعراف، ﴿يَبْقَى آدَمُ لَا يَفْنَى كُمْ
الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ... ﴿٣٧﴾﴾ الأعراف، به لام له قورنانی
مهدهنییدا زیاتر ناوونیشانی دوینراوان ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا...﴾ یه،
وهك: ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ... ﴿١٨٣﴾﴾ البقرة،
﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً... ﴿١٣٠﴾﴾ آل
عمران، ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا لَيْسَ فِتْنَةٌ فَاتَّبِعُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ
كَثِيرًا... ﴿١٥﴾﴾ الأنفال، بؤچی؟ چونكه له مهككهدا خیتاب له گهل
همموو خه لك دا بوووهو خیتاب له گهل مرو فدا بووه، كه بی نیمان
بینی، وه بانگه وازی خوا وریگری، به لام له مه دینه كه کومه لگایه کی
نیسلامی دروست بووه، خوی زانا دمیاندوینی كه شهریمتی خوا
بیاده بکن، بویه به نازناوی نیمان دمیاندوینییت.

دووه: نیسلام بهرنامهیه کی گشتگیر هو وهك نه صرپانییهت نیه، نهو
نه صرپانییهته کی له چوار نینجیله کان دا بهرجهستمیه، كه تمنها
ناراسته کردنی پرووحی و لایهنی نه خلاقی بییت، به لگو نیسلام
بهیوهندی نیوان تاك و خوی بهرورنگار، كه له نیمان و عقیدهو

خوابەرسىتىنى تايىمەت دا بەرجەستەيە، ۋە پەيۋەندىي نىۋان تاكەكانى خىزان: ژن و مىرد، باب و دايك لەگەل مەندالەكانيان، ۋە پەيۋەندىي نىۋان خىزان و خىزانەكان (سىلەي رەحم) و خزمائەتتى و دروسىيەتتى، ۋە پەيۋەندىي نىۋان كۆمەلگا و حوكمران و كاربەدمەستان، رېك دەخات و ھەر كام لە كۆمەلگا و خەلك لەلايەك، ۋە بەرپرس و حوكمرانان لەلايەكى دىكەو، خۋاي بى ھاۋتا قەسى لەگەل دا كىردوون و ئەركى پى سپاردوون، ديارە بەرنامەيەكى ئاۋاش بەبى قەۋارەى سىياسى بەرپۆۋە نابىرى.

سىيەم: لەسەر مسوئلمانان و كۆمەلگاي ئىسلامىي فەرز كراۋە، كە (دىن و ژىن و ئاسايىش و ۋەجە و عەقل و كەرامەت و سامانى تاك تاكى ئەوانەى كە لە كۆمەلگاي ئىسلامىيدا دەبن، بە مسوئلمان نامسولئمانەۋە) پارىزراۋ بىت، چۆن؟

۱- دەربارەى پارىزراۋى دىن خۋاي كاربەجى دەفەرمۈي: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾ البقرة، ۲۵۶ ۋاتە: تۈبىزىي كىردن نىيە لە دىن دا، نابىت زۆر لە ھىچ كەسنىك بىرى كە ۋاز لە دىنى خۋى بىنى، نە كافر زۆر لە مسوئلمان بىكات، نە مسوئلمان زۆر لە كافر بىكات، ئەم ئايەتەش بەو بۆنەۋە ھاتۆتە خۋارئ كە ھەندىك لە مسوئلمانان دۋاي ئەۋەى كە مسوئلمان بوون، كاتى خۋى كۆرەكانيان نەزىر كىردىۋو كە بىيانكەنە جوولەكە و نەصرانىي، دۋايى گوتيان: با بىيانكەينەۋە مسوئلمان، خۋاي دادگەرىش فەرمۈي: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾ (۲۵۶)، تۈبىزىي كىردن لە دىن دا نىيە و نابىت بە زۆر بىيانكەۋە بە مسوئلمان.

۲- وہ دىمبارەى پاراستنى (ژىن) خوا دەفەرموى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ...﴾ (البقرة، ۱۷۸) واتە: ئەى بىرۋادارىنە! تۆلەتەن لەسەر فەرز گراۋە، واتە: ھەر كەسكى كەسكى كۈشت، بېۋىستە تۆلەى لى بىسىنرەتەۋە.

ئىنجا ئايا دىن چۆن سەلامەت دەبى، ئەگەر دەسلەتتىك نەبى كە رېگەر بى لە خەلك كە تەعدا لە يەكدى نەكەن؟، وہ ژىن چۆن سەلامەت دەبى ئەگەر دەسلەتتىك نەبى كە ئەگەر كەسكى كەسكى كۈشت بىكۆزىتەۋە، بۇ ئەۋەى خەلك بېرىنگىتەۋە لەۋەى كە دەست بۇ خويىنى يەكدى درېژ نەكەن؟

۳- وہ دىمبارەى پاراستنى ھىمىنى و ئاسايش، خوا لە سوورەتى (المائدة) ئايەتى ۳۳ دا دەفەرموى: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِّنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ...﴾ (۳۳) واتە بىگومان سزى ئەۋانەى كە دۇايەتتى خوا و بېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) دىكەن و پەشۋى لە زەۋىيدا بلاۋ دىكەنەۋە و ھىمىنى و ئاسايش تىك دەمدەن، ئەۋەى كە بىكۆزىن يان ھەلباسرىن، يان دەست و پىي راست و چەپيان بېردى، يان دىمبارىن و دوور بىخىنەۋە.

دىارە ھەركامىك لەۋ سزايانە، بە پىي ئەۋ تاۋانە كە تاۋانبارەكە كىدوۋىمەتى، ئەۋىش دىارە بەدەسلەتتى سىاسى نەبى جىيەجى ناكىرى.

۴- وہ بۇ سزى داۋىنپىسى خوا فەرموۋىمەتى: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ...﴾ (النور، ۲) واتە: كەسكى كە دەستىرىژى

دەككەتە سەر نامووسى خەڭك و لەسەرى ئىسپات دەبى، دەبى بەو جۆرە سزا بدرى، چ نىر بى، چ مى، كە لىدانى سەد قەمچىيە، كە بىگومان ئەومەش بە دەسلەلاتى سىياسى نەبى ناچەسپى، چونكە ھەيە زىنايش دەككەت و كەسەش ناتوانى پىي بلى؛ پىشتى چاوت برۆيە، ئەگەر دەستەلات و قەوارمەكى سىياسى نەبىت.

۵- ئىنجا رېگرتن لە فرۆشتن و بەركاھىنانى شەراب و قومار، ۋەك خۋاى بەرزو مەزن دەفەرموى: ﴿...إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَصَابُ وَالْأَزْلَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ...﴾ (المائدة، كەواتە دەبى دەسلەلاتىك ھەبى رېگا بگرى لە بازىرگانىي كردن بە مادە ھۆشبەرەكانەو، ۋە رېگرى لە بەكارھىنانىيان بكا، ۋە سەرەنجام خەڭك ئەو عەقلەى پىي لە ئازەل جيا دەبىتەو، رېي نەدرى كە بە دەستى خۋى و بە پارەى خۋى ئەو عەقلە لە خۇيدا نەھىلى! دەبى دەسلەلاتىك ھەبى كە رېگا لەو بەگرى.

۶- ۋە كەسانىك كە تۆمەتى داوینپىسى بۆ خەڭك ھەلدەبەستن، بۆ پىاوان و ئاھرەتەنى داوینپاك، دەبى سزا بدرىن، ۋەك لە سوورەتى (النور) لە ئايەتى (۴) دا دەفەرموى: ﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (۱)، ۋاتە: ئەوانەى كە ئاھرەتەنى داوینپاك تۆمەتبار دەكەن بە داوینپىسى، ۋە دواپىش جوار شاھىدان ناھىن، يەكى ھەشتا قەمچىيان لى بدن، ۋە ھەرگىز شاھىدىشىيان لى ۋەرمەگرن، ۋە ئەوانەن فاسقان.

ئىنجا ئايا چۆن سوممە ۋە كەرامەتى خەلك پارىزراۋ دەبىت، ئەگەر دەسلەپكى سىياسىي نەبى، ھەركەسنىڭ بە ناھەق كەسى تۆمەتبار بىكا، پىاۋىك يان ئافرىتىك، سزاي بىدا ۋە ھەشتا قامچى لىبىدات، ئىنجا لىرمدى كە خىۋاى كاربەجى دىفەرمۇي: ﴿الْمُحْمَنَتِ﴾ ۋاتە: ئافرىتىنى داۋىنپاك، يەككى بۆي ھەمىيە بلى: ئەدى كىۋا پىاۋىمىكان؟ لە ۋەلامدا دىگۈرتى: بە زۆرىي ۋايە ئافرىتان ئەۋ تۆمەتەيان بۆ ھەلدەبەستى، ئەگەرنا بۆ پىاۋانىش ھەروايە ۋە ئەگەر كەسنىڭ پىاۋىكىش تۆمەتبار بىكات، بەھەمان شىۋە سزايەكەي بەسەردا دىچەسپىت.

۷- ئىنجا دىربارى پاراستىنى مال ۋە سامانى خەلك، لە ئايەتى (۳۸)ى سورەي (المائدة) خوا دىفەرمۇي: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ ۲۸، ۋاتە: ۋە پىاۋى دز ۋە ئافرىتى دز دەستىيان بىپىن، ئەۋە پىرىنگانەۋەيەكە لە لايەن خواۋە ۋە خوا كاربەجىي زالى، ئىنجا ئايا ئەگەر دەستەلات ۋە قەۋارەيەكى سىياسىي نەبىت، چۆن مال ۋە سامانى خەلك سەلامەت ۋە پارىزراۋ دەبى؟!

چۈرەم: فەرمان بە چاكە ۋە پىگىرى لە خراپە، بەبى دەستەلات بەپىۋە ناچى، مەسۇلمانان لەسەريان پىۋىستە، ۋەك چۆن ئەۋ شتانەي پىشۋويان لەسەر پىۋىست بوۋ، لەسەريان پىۋىست بوۋ كە دىنى خەلك ۋە زىنى خەلك ۋە نەسل ۋە ۋەجەي خەلك، ئابروۋ ۋە كەرامەتىيان، عەقلىيان، مال ۋە سامانىيان، ئەمەن ۋە ئاساپىشىيان بىپارىزىن، بەھەمان شىۋەش لەسەريان فەرەزە، كە فەرمان بە چاكە بىكەن ۋە پىگىرى لە خراپە بىكەن، ۋاتە: ھەرچى چاكەيە فەرمانى پى بىكەن، ۋە ھەرچى خراپەيە پىگىلى لى بىگىرن، كە دىيارە ئەمەيش بە تەئكىد بەبى

دسه لاتيكي سياسي نايه ته دى، بويهش خواى زانو شارمزا
 فهرموويتهى: ﴿الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا
 الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَاللَّهُ عَلَيْكُمُ الْأُمُورُ

﴿١١﴾ الحج، واته: نهوانه كاتيك دميانكه ينه دسه لاتدار له زهوييدا،
 نويز بهرپا دمهكن و زهكات دمدن و فهران به چاكه دمهكن و پيگري
 له خراپه دمهكن. كهواته: بهي دسه لاتدار كردن (تمكين) له زهوييدا،
 فهران به چاكه و نهى له خراپه ناكړي، چونكه فهران به چاكه و
 پيگري له خراپه، تهنيا نهوه نيه كه كه سيك نهزم نهكا، يان درو
 نهكا، يان غه يبهت نهكا، بهلكو كه سيك كه گنده لبي دهكات، دزي
 دهكات، تهزوير دهكات له هه لېزاردنه كان دا، يان هيمنيى و ناساييشي
 خه لك تيكدمدات، نهوانه هه موويان (منكرن)، جا ناييا بهي دسه لاتي
 سياسي چوڼ پيان لي دهگري؟.

پينجهم: چه سپاندني دادگري له سهر مسولمانان فمړزه و نهویش بهي
 لابردي سته نايه ته دى، دياره نه مېش بهي دسه لاتي سياسي نابي،
 خوا (عز وجل) دمفهرموي: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ
 الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ
 وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ...﴾ ﴿١٥﴾ الحديد، واته: هه موو پيغه مېهرايمان به بهلگه
 پوونه كانه وه ناردوون، وه كتيب و تهرزووشمان پيدا ناردوون، تاكو
 خه لكى به دادگري بهرپوه بچي، وه ناسنيشمان ناردوته خوارى، كه
 هيزكي زوري تيدايه، واته بهي هه بووني ناسن كه پالېشتي داد بي،
 دادگري ناچه سپي و سته مكاران ناهيلن بچه سپي، ههروها خوا له
 سوورمتي (البقرة) دا دمفهرموي: ﴿لَا تَقْلُمُونَ وَلَا تَطْلُمُونَ﴾ واته:

نابىت نە ستەم بىكەن وە نەقبوولى زولمىش بىكەن، ديارە كۆمەلگاپەك مولزەم بىت بەوۋە كە پىگا لە زولم بىگرى، دەبى دەسلەتلى ھەبى، وە كۆمەلگاپەك مولزەم بىت بەوۋە كە دادگەرىي بىچەسپىنىت، دەبى دەسلەتلى ھەبى، ئەگەرنا بۆى ناكرى.

شەشەم: دادومرىي لەنىوان خەلگدا دەبى بەپىتى شەرىعەتى خەلى دادگەر ئەنجام بىدرى، وەك خوا دەفەرموى: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا﴾ (النساء، ۱۰۵) واتە: ئىمە كىتىبمان بەحق بۆ تۆ ناردو، تاكو لە نىوان خەلگ دا بەو پىيەي كە خوا پىشانەت دەدا دادومرىي بىكەي. ئىنجا ئايدا چۆن پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) وە جىنشىنانى پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) دەتوانن بە پى شەرىعەتى خوا دادومرىي بىكەن لەنىوان خەلگدا، ئەگەر دەسلەتلىان نەبى؟ .

ھەوتەم: ھىنانەدى ئامانجى ھاتنى ئىسلام: ئامانجى ھاتنى ئىسلام چىيە؟ خوا فەرموويەتى ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ (۲۸)، ئەم ئايەتە لە سوورەتى (الفتح/۲۸) دا وە لە سوورەتى (التوبة/۳۳) دا ھاتو، ھەرومھا لە سوورەتى (الصف/۹) یش دا ھاتو، لەگەل كەمىك جىياوازييدا، واتە: خوا ئەو كەسەيە كە پىغەمبەرى خۆى بە ھىدايەتەو و بە بەرنامەي راستەو ناردو، تاكو بەسەر ھەموو بەرنامەكاندا زالى بىكات، واتە: ئىسلام ھاتو ھاكىم بى و سايە و سىبەر بى، بەلى ئىسلام ھاتو كە دەسلەتلى ھەبى و ھۆمپرانىي بىكات، جا ئىسلام چۆن ھۆمپرانىي بۆ دەكرى، ئەگەر دەسلەتلى نەبى و ھەوارىيەكى سىياسىي نەبى، پاشان

ئەۋ قەسەمىيە (رەبىيى بن عامر) كە بە قەرزماندى سۈپىي قارسەكانى دەلى، زۇر جىي سەرنجە، كاتىك رۇستەم قەرزماندى سۈپىي قارسەكان لىي دىمىرسىت: بۇجى قاتوون؟ دەلى: (ان الله ابتعثنا لنخرج الناس من عبادة العباد الى عبادة الله وحده، ومن ضيق الدنيا الى سعتها، ومن جور الأديان الى عدل الإسلام).^(۱) واتە: خوا ئىمەى قاردوۋەك ئۆممەتى بېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) تاكو خەلك رزگار بىكەين لە كۆيلايەتتى بۇ مەۋقەكان، بۇ بىندايەتتى بۇ خواى تەنيا، ۋە لە تەنگ ۋ تروسكى ژيانى دنيا بۇ قراۋانى دنيا، (چونكە ئىسلام ۋەختىك دەسلەتتى دىمىي ۋەزە بۇ خەلك قراۋان دىمىي ۋ كاتىك دىكتاتورەكان حوكمرانىي دىمەن، دنيا لە خەلك تەنگ دىمەن ۋە دنيايان لى دىمەن چەرمى چۆلەكە، بەلام كاتىك ئىسلام^۲ دەسلەتتى دىمىي، ژيان بۇ خەلك قراۋان دىمىي) ۋە لە ستەمى رىچكەكان بۇ دادگەرىي ئىسلام، كەۋاتە: ئامانجى قاتنى ئىسلام كە چەسپاندى دادگەرىيە ۋە دىر بازكردنى بەندەكانە لە كۆيلايەتتى بۇ مەۋقە ۋ، لە دنياى تەسك ۋ ژيانى تەنگ بۇ بىندايەتتى بۇ خواى تاك ۋ ژيانى قراۋانى دنيا، ديارە ئەمانە بە دەسلەتتى سىياسى نەبى ناچەسپن، بۇيە لە بەر ھەموۋ ئەۋ ھۆكارانە پىۋىستە كە ئىسلام دىمۇقرايىيە ھەبى ۋە قەۋارەى سىياسى ھەبى.

^۱ تارىخ الامم والملوك للطبري، ج ۲ ص ۴۰۱.

۲ - كەۋاتە: ھەركات قەۋارەمكى سىياسىي بىناۋى ئىسلاممۇۋە حوكمى كىردو خەلكى سەغلىتو تەنگەتاۋ كىرد، ئەۋە با بزانرى كە ھەر بىناۋ ئىسلامىيە، با ھىچكەس بىمۇ ھۆيەۋە ئىسلامىي لەبەرچاۋ نەكەۋى.

۴ - مېژۋى ئىسلام ۋە مۇسۇلمانان بەلگىيە لەسەر ئەۋەتەن ئىسلام بەلگىيە دىنلارنىڭ بەلگىيە ناچى:

بەلگىيە مېژۋى ئىسلام ۋە مۇسۇلماناننىڭ بەلگىيەكى دىكەيە لەسەر ئەۋەتەن ئىسلام پېۋىستىيە بە قەۋارمى سىياسىي ھەيۋەت پەكى لەسەر دىنلارنىڭ كەۋتە، بۇ ئەۋەتەن كە بەتەۋاۋىي پىيادە بىرگى ۋە بەلگىيە بىرگى، ۋاتە: ھەم ئەۋەتەن بەلگىيە كە پەيۋەندىيە بە تاكەكانەۋە ھەيۋەت ھەم ئەۋەتەن كە پەيۋەندىيە بە خېزان ۋە بە كۆمەلگە ۋە بە دىنلارنىڭ ھەيۋەت ھەيۋەت، ئەگەرنا بېگومان بەلگىيە لە ئىسلامەتتىيە بە بى دىنلارنىڭ پىيادە دىكەيە ۋە بەلگىيە دىكەيە، ئەۋەتەن كە پەيۋەندىيە بە مۇۋەۋە ھەيۋەت ۋەك خۇي، بەلگىيە بە تەككىد ئەۋەتەن كە تىر ۋە تەسەلىي ۋە تەۋاۋىي بەلگىيە نەبىرگى، بۇ ۋەتەن: زەكەت ۋە نۇزۇ ۋە رۇزۇۋ ۋە ھەج، چۈرە كە دىنلارنىڭ ئىسلام ۋە ھەيۋەت تەككىيە مۇسۇلمان دىنلارنىڭ جى بەلگىيە بىكەت، لەكەتە ھەل ۋە مەرج بۇ رەخسانىدا، بە تەيىبەتە زەكەت ۋە ھەج، بەلگىيە نەبىرگى زەكەت كە يەكەتە لە چۈرە دىنلارنىڭ ئىسلام، چ كەتەك باش پىيادە دىكەيە؟ بېگومان كەتەك كە دىنلارنىڭ ئىسلامىيە ھەيۋەت، چۈنكە ھەر خۇدۇ زەكەت ۋە مەركىزەن كە بەلگىيە دىنلارنىڭ، ۋە سەپەرگەننىش ھەر بەلگىيە دىنلارنىڭ دىنلارنىڭ، ۋەك خۇي بالادەست بە پىيەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىنلارنىڭ: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...﴾ (التوبة، ۱۰۳) ۋاتە: لە مەل ۋە سامانەكانىيان سەدەقە ۋە مەركىزەن كە بەلگىيە پەكەتەن بەلگىيە تەزكەيەن بەلگىيە، كەۋاتە: ۋە مەركىزەن زەكەت بۇ خۇي ئەركى دىنلارنىڭ، ھەر بۇيە ئەۋەتەن بەلگىيە سەيدىق (رەزەي خۇي لى يىت)، يەكەمىن جىننىشىنى پىيەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەسەر نەدانى زەكەت جەنگى لەگەل زەكەت نەدمەن دا بەرپەكەد، ۋەكەتەك عومەر (رەزەي خۇي لى يىت) پىيە گوت: چۈن لە سەر نەدانى زەكەت شەرىيان لەگەلدا دىكەيە، لە كەتەك دا كە ئەۋەتەن خۇيان بە

مىسۇلمان دەزان؟ گوتى: سۆيىند بە خوا جەنگ لەدزى ھەر كەسك دەكەم كە نوپۇز ۋە زەكات لە يەك جيا بىكەتە، چۈنكە خوا (غزىل) بە يەكەۋە باسى كىرەۋ، ئەگەر نوپۇز ھەقى خاۋىيە، زەكاتىش ھەقى خەلەك^۱.

ئىنجا دىسان دابەشكىرنى زەكات بەسەر ئەۋ ھەشت جۆرە كەسانەدا كە دىارى كراۋن لە لايمەن دەۋلەتەۋە دەبى، كە يەككە لەۋ ھەشت جۆرانەش بىرىتە لە كۆكەرمەۋانى زەكات: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا...﴾ (التوبة)، واتە بىگومان زەكاتەكان بۇ ھەزاران ۋە نەداران ۋە كاربەدەستانى بۇ تەرخانكراۋىي ۋە... ھتە، بەلئى يەككە لەۋ ھەشت جۆرانەى كە زەكاتىيان بى دەرى، ئەۋانەن كە كۆيدەكەنەۋە، ئىنجا ئايا كى پىيان دەدات؟ ھەلەتە دەۋلەت پىيان دەدات.

ھەروەھا جەجىش بە ھەمان شىۋە كاتىك ۋەك پىۋىست بەرپۋە دەبى ۋە ھەقى خۇي دەدرىت كە دەۋلەتتىكى ئىسلامىي ۋە قەۋارمەكى ئىسلامىي تەبەننى بىكات، ۋە بىگرە نوپۇز ۋە پۇزۇۋوش بەھەمان شىۋە، تەماشى كاتى جەزئەكان بىكە، لە ئەنجامى ئەۋمدا كە مىسۇلمانان قەۋارمەكى سىياسىيان نىيە، زۆر جار لەسەر جىۋاۋازىي كاتى ھەلەتەن ۋە نىۋونى مانگ ۋ، سەرى مانگ ۋ كۆتايى مانگ، كىشە ۋ مىشتومپىيان دەبى، كە ئەگەر دەۋلەتتىكى ئىسلامىي ھەبى، ئەۋ شتەنە زۆر بە ئاسانىي رىك دەخات، بە تايىبەتى دۋاى بەرەۋ پىشچۋونى زانست ۋ تەكنۇلۇزىا لە بۋارى گەردوۋنناسىيدا .

ھەروەھا نوپۇزى ھەينى، ۋە نوپۇزى جەزئەكان، دىارە كاتىك ئەۋ دروشمانە ھەقى خۇيان دەدرىت، كە مىسۇلمانان قەۋارمەكىيان ھەبى.

^۱ - تفسير القرآن الحكيم، محمد رشيد رضا، ج ۶، ص ۳۶، كە بەم شىۋمىيە قەسەكى (ابو بكرى) ھىناۋە: (... لا والله لا أفرق بين شيء جمع الله بينه، ولو منعوا عقلاً مما فرض الله ورسوله لقاتلهم عليه) أخرجه رواية التفسير المأثور عن قتادة واللفظ لابن جرير.

بەئى ئىمە ئەگەر تەماشى مېژۋى ئىسلام بىكەين، ھىچ كاتىك نابىينىن
 مۇسۇلمانان بى دىمۇقراپىيە بۇ، واتە لەو رۇژمۇ كە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ئەلە
 ئىسلامىيە (ﷺ) بەردى بىناغەي دىمۇقراپىيە ئىسلامىيە لە مەدىنە دانا، دىمۇقراپىيە
 ئىسلامىيە درىژەي ھەبۇ، ديارە لەسەردەمى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ئەلە ئىسلامىيە
 (ﷺ) ئەو پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ئەلە ئىسلامىيە (ﷺ) بۇ، ۋە دىمۇقراپىيە چىۋار
 جېنسىنەكان، پاشان دىمۇقراپىيە ئومەۋىي ۋە ەبباسىيە ۋە ەوسمانىيە، تاكو لە سالى
 ۱۹۲۴ دا لەسەردەمى كەمال ئەتاتۇركى ەلمانىيە، ۋە بە دەسىيە ۋە
 دەستلەپشەتدەن زەلەيزان، دىمۇقراپىيە ئىسلامىيە بە نەخۇشىيە ۋە
 لەرزۇكى كۇتايى پېھات.

تەماشى دەكەين پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ئەلە ئىسلامىيە (ﷺ) دىمۇقراپىيە ئەو
 كۆمەلىكى مۇسۇلمان پەرومۇردە دەكات ۋە بى دەكەينەن، دەكەينەن مەشۇر خواردى
 پەيداكرەن زەمىنەيەك ۋە بىكەيەكى جەماۋىرى بۇ راگەياندىن قەۋارەي
 ئىسلامىيە، بۇجى؟ چۈنكە زانىۋىيەتە كە خۇي پەرومۇردگار تەنھا بەمۇندە
 ئاراستانەي كە لە قۇناغى مەككە دا بۇ ناردۇن، بەس(اكتفاء) ناكات ۋە ئەو
 دىنە كامەلە قۇناغىكى دىكەشى ھەيە كە دىمۇقراپىيە ھەي ۋە كىيان قەۋارەي
 ھەي، بۇ ئەو كە سەرجەم ئەو ياساۋ دەستۇورانەي كە بە كۆمەلە
 مۇسۇلمانىكى بى كىيان ۋەقەۋارە جى بەجى ناكەين، لە قۇناغى دىمۇقراپىيە
 جى بەجىيان بىكەن.

با لەو بارمۇ تەماشى ئەم دەقە بىكەين: { عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ
 عَنْهُمَا قَالَ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ يَتَّبِعُ النَّاسَ

فِي مَنَازِلِهِمْ بِعُكَاظٍ وَمَجَنَّةٍ، وَفِي الْمَوَاسِمِ بِمَنَى، يَقُولُ: مَنْ يُؤْوِيَنِي، مَنْ يَنْصُرُنِي حَتَّى أَبْلُغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ الْجَنَّةُ^١

واتە: جابىرى كورپى عەبدوللا، كە يەككە لە مسوئەتە ئەنصارىيەكان، دەلالت: پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (دە) سالان لە مەككە مايمو، (مەبەستى ئەومىيە دواى ئەو دە سالە) لە بازارى عوكاز و بازارى مەجەننە وە لە كاتى حەج دا لە مينا بەسەر خەلك و بەسەر تىرەكانەو دەگەر، چى دەفەرموو؟ دەیفەرموو: (مَنْ يُؤْوِيَنِي مَنْ يَنْصُرُنِي حَتَّى أَبْلُغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ الْجَنَّةُ؟) واتە: كى من دەگرتە خو، كى پشتگىرىم لى دەكات تاكو پەيامى خوا بگەيەنم، وە لەبەرانبەردا بەهەشتى هەبى؟، لێردا مەبەستى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو نەبوو كى ئيمان دىنيت، چونكە ئەو خەلكى ئيماندار هەيە، ئيمانىيان پى هێناو، چونكە فەرموويەتى: (مَنْ يُؤْوِيَنِي مَنْ يَنْصُرُنِي) كەواتە: ئەگەر ئيمانىيان نەهێن و شوپىشى نەكەون، بەلام گرنگ ئەومىيە پىشتى بگرن و يارمەتى بدەن، واتە: كى بۆم دەبیتە بنكەى جەماوهرى، كى بۆم دەبیتە پىشت و پەنا، تاكو قەوارەى سياسىيە دروست بكەم؟ ئنجا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەو هەولانەى بەردەوام بوو، وەك لە داهاوودا باسى دەكەين، تاكو رپى لە يەسرىيەكان كەوت وە بە هاوکارى وان قەوارەيەكى ئىسلامىيە لە مەدینەدا بنیات نا.

ئنجا ديارە بۆ ئيمە پيش هەموو كەس پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەرمەشقە، ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ (النّازعات: ٢١) ئيمە بۆ دیندارى و دنیادارى و مسوئەتەتییان، پيش هەموو كەس چا و لە كى دەكەين؟ بېگومان لە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چونكە لە خۆدا

^١ رواه أحمد برقم: (١٤٩٦)، تعليق شعيب الأرناؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم، وصحيفة الألباني في (السلسلة الصحيحة) رقم: (٦٣).

بەرجه سته كهرى قورئان بووه، خواى بهرز دمفهرموى: بىگومان له پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا بۇ ئىوه سهرمه شقىيه كى باش هميه، واته: با ئهو سهرمه شقتان بى و جىگاي ته ماشا و سهرنجان و چاولىكر دنتان بى له هموو پرويه كه وه، ئنجا ئايا له دواى ئهو كى سهرمه شقى ئىمه هيه؟ هاوه لانى بهرپز، كه پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زۆر مه دحى كردوون، وه له پىش پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا خواى گه وه مه دحى كردوون، ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ...﴾ (الفتح ۱۸). بۇچى خوا زۆر مه دحى هاوه لانى بهرپزى پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كردوه؟ چونكه له هموو جيل و وه چه كانى مسولمانان باشتر و زياتر له دين تيگه يشتوون، وه پىشيه وه پابه ند بوون، ئنجا ئايا هاوه لانى بهرپزى پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دمر بارى دموكترارى، هه لو يستان چى بووه؟ شتىكى ئاشكرايه له ميژووى ئىسلام دا، بۇ نموونه (ابن كثر) هيناويه تى^(۱): كه پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئهو رۆژه كه وه فات دمفهرموى، هاوه لانى بهرپزى پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ده كه ونه مشوور خواردن بۇ دانانى حوكمرانىكى جىنشين، له پىش دا پشتيوانه كان له ژىر كه پرىك دا به ناوى (سقيفة بني ساعدة) كۆدمنه وه، دوايى ئه بوبه كر و عومهر و ئه بو عوبه يده (خرا لىيان رازى بيت) ده چن، وه پاش وتوويز و مشتومر و سهرمنجام ئه وه ده بىت كه ئه بوبه كر (خرا لىي رازى بيت) ده بىته په كه مين جىنشينى پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، واته: هيشتا پىغه مبهرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) به خاك نه سپىردراوه، ئه وان چوون ئهو گرفته يان چارمه سر كرد، ئه وه چى ده كه يهنى؟ ئه وه ده كه يهنى كه مه سه له ي همبوونى قهوارى سياسى

^۱ البداية والنهاية، ج ۹ ص ۲۰.

شتیکی زور گھورمیه له نیسلام دا، هاوهلانی پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) جارئ له جهنازه موبارکی پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گهراون، لهوئ داپوشراوه و به خاکیان نهسپاردوه!!، لهگهلا نهومش دا که دهبئ جهنازه زوو به خاک بسپردری، نهومش جهنازه پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، کهچی جارئ دهچن چی دمکهن؟ کهسیک دیاری دمکهن بؤ نهوه که سهر بهرشتی دین و زینیان بکات، بؤ نهوهی که نهو دمولمت و قهواره سیاسییهیان بؤ بهرپوه بهری، جارئ سهرؤکیک دیاری دمکهن، کهواته: بهراستی نهوه بهلگهیهکی زور زور بههیزه لهسهر نهوه که یهکه م: هاوهلانی بهرپزه که دهنگبوون لهسهر نهوه که پیویسته سهرؤکیکیان هه بیئت، نهگهرنا نهدهچوون پیش نهوهی پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) به خاک بسپرن، بکهونه مشتومرو کهسیک بکه نه سهرؤک و برا گهورمیان!!، دیاره یه که دهنگبوون له سهر نهوه که نهوه له رووی دینییهوه، نه رکیکی زور گهورمیهو لهسهریان پیویسته دهست و بردی لی بکهن، دووه م: وه نهومش دهگهیهنی که بهراستی دانانی کار به دهستان و دانانی سهرؤک و مشورخور له نیسلام دا مافی سهرجه م مسولمانانه، وه هیچ دهقیکی لهسهر نیه که دهبئ فلان کهس بیئت، واته: وهصیهت بؤ کهس نهکراوه (وهک شیعه دهلین!!)، بهلکو نهوه کاری مسولمانانه و کاری مسولمانانیش خوا میکانیزمه کهی بؤ دیاری کردوه و فهرموویهتی: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ﴾ الشوری/ ۲۸. واته: کاروباریان - برواداران - به راویژه، ههر بویهش مسولمانان پاش کؤچی دواپی پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) راویزیان کرد و نهوبه کریان دانا، نهگهرنا دانانی نهوبه کر و نهه بی که نایمت و فهرموودمی لهسهر بی، که دهبئ ههر نهو دابنری، ههر بویهش هاوهلان کهوتنه مشتومرووهو پشتیوانان دهیانگوت: دهبیئت هوکمران له نیمه بی، وه کؤچکه رانیش دهیانگوت: دهبئ له نیمه بی،

ۋە ھەندىك لى بەنى ھاشىمىش دىيانگوت دىبى لى ئىمە بى، بەلام سەرمىنجام زۆرىنەى مەسولمانان لەسەر ئەبۇبەكر يەكەمىنگ بوون، پاشان ھاۋەلان (خرا لىيان رازى بىت) ئەو دۆلەتەيان پارىزگارى لى كرد ھەتا تەسلىمى نەومەكانى دواى خۇيانيان كرد، ۋە ئالغە بە ئالغە ھات، ۋەك گوتەم ھەتا سالى (۱۹۲۴) كە دوايىن ئالغەى ئەو دۆلەتە ئىسلامىيە بە نەخۇشى ۋە لەرزۇكى كۆتايى پى ھات.

ۋە ئەو دۆلەتە كە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىياتى نا، بە بەراورد لەگەل ھەموو ئەو قەۋارە سىياسىيەنى كە لەسەردەمى ئەودا ھەبوون، لە ھەموويان پىشكەتوتوتور ۋە بوو: با بزانىن چۆن؟

يەك: پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قەۋارە سىياسىيەكەى لەسەر بناغەى بەيەت دانا، دواى ئەۋەى پەيمانى يەكەم ۋە دوۋەى عەقەبەى پىدرا لە لايەن خەلگى مەدىنەۋە، كەۋاتە بناغەى دۆلەتى پىغەمبەر، گرىبەستىك بوو لە نىۋانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە ئەو كۆمەلگاپەۋە كە ئامادىبوون باۋەشى بۆ بىكەنەۋە ۋە پەيام ۋە بەرنامەكەى لە باۋەش بگرن ۋە ئەۋىش بە سەرۋكى خۇيان قىۋول بىكەن.

دوۋ: پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەھىفەيەكى نوۋسى كە لە (۴۱) ماددە پىكەتتەبوو، ۋاتە: دۆلەتى ئىسلامىيە يەكەمىن دۆلەتە كە دەستورىكى نوۋسراۋى بوو، ۋەك دوايى باسى دىكەين.

سى: دۆلەتى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دۆلەتتىكى فرە لايەن بوو (plural-متعدد)، جوۋلەكەى تىدا بوو، موشرىك ۋە مونافىقى تىدا بوون، جگە لە مەسولمانان، ۋە بەراستى ئەگەر بەراوردى ئەو قەۋارە سىياسىيەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىكەين بە پىۋدانگى ئەۋكاتە (چۈنكە ناكىرئ بە ھى ئىستا بەراوردى بىكەى، ھەرچەندە ئەگەر

لەگەل ھى ئىستايىش دا بەراوردى بىكەين لە راستىدا لە ھەموويان راھى ترە، بەلام لە زووى نۆمۇرۇكەو، نەك لە زووى فۇرم و شىومىيە، بۇ وىنە: ئەگەر پىكھاتەي ئىستاي كۆمەلگاكان حىزبەكانن، ھى ئەوكانە تىرە و ھۆزەكان بوون، ئايا دەگونجا پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىھەرمۇي وەرن حىزب دروست بىكەن!! بۇ ئەوھى فرمىي (تەندى) حىزبى ھەبى^{۱۹}.

۵- ھەوالدانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە لە يەكترازانى قورئان و سولتان:

وہك لە دوو فەرمایشتى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا ھاتو، ديارە چەند فەرموودەيەك ھەن لەو بارەو، كە يەكتىيان پىشتەر باسما کرد و، لىزە بەس دەفەكەي دووبارە دەكەينەو: {لِيُنْقِضَ عُرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةُ عُرْوَةٍ فَكُلَّمَا انْقَضَتْ عُرْوَةٌ تَشَبَّهَتِ النَّاسُ بِالنَّاسِ بِالنَّاسِ، وَأَوَّلُهُنَّ نَقْضُ الْحُكْمِ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ} كە پىشتەر مانامان کردو.

فەرمودەي دووھم كە من زياتر ھەلوستەي لەبەردەم دا دەكەم، فەرمایشتىكى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يە، كە (طبرانى) لە (معاذ) ھو گىراوئەتەو، وە ھەروەھا (ابو نعيم) لە كىتبى (الحلیة) دا گىراوئەتەو، كە ئەمە دەفەكەيەتى:

{أَلَا إِنَّ رَحَى الْإِسْلَامِ دَائِرَةٌ، فَلْيُرُوا مَعَ الْكِتَابِ حَيْثُ دَارُ، أَلَا إِنَّ الْكِتَابَ وَالسُّلْطَانَ سَيَفْتَرِقَانِ فَلَا تُفَارِقُوا الْكِتَابَ، أَلَا إِنَّهُ سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أَمْرٌ يَقْضُونَ لَأَنْفُسِهِمْ مَا لَا يَقْضُونَ لَكُمْ، إِنْ عَصَيْتُمُوهُمْ قَتَلُوكُمْ، وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ أَضَلُّوكُمْ،

^{۱۹} رواه أحمد برقم: (۲۲۲۱۴)، وابن حبان برقم: (۶۷۵)، والطبراني برقم: (۷۴۸۶)، والحاكم برقم: (۷۰۲۲) وقال: صحيح، والبيهقي في شعب الإيمان برقم: (۵۲۷۷)، وصححه الألباني في (صحيح الترغيب والترهيب) رقم: (۵۷۲).

قالوا: يا رسول الله! كيف نصنع؟ قال: كما صنع أصحاب عيسى بن مريم عليه السلام، نُشِرُوا بالناشير، وحُمِلُوا على الخشب، موت في طاعة الله خير من حياة في معصية الله.

نهم فھرمايشتهی پیغھمبھری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هوشداریه به نیمه، وه ههوالدانه بهوه که کاتیک دئ که نیسلام حوکم و سیاستی لی دادمپرئی، قورئان سولتانی لی دوور دمخریتهوه، که نهوه حالمتیکی ناٹاساییه. کهواته: حالمتی ئاسایی نهم نیسلامهتیی و مسولمانهتیی، نهوهیه که نیسلام حوکم و سیاستی بهدمستهوه بیت، وه قورئان لهگهل سولتان بهیهکهوه بن، واته: دمستهلاتی سیاسی.

فھرمايشتهکه دمفهرموی: ((ألا إن رَحَى الإسلام دائرة، فُدُّوها مع الكتابِ حيث دار)) واته: ئاگادار بن بهرداشی نیسلام له گهران دایه، یان: رهمورهوی نیسلام له بزاونتن دا دهبی، دهجا نیوه لهگهل نیسلام دا برؤن بهرموهفهر شوینیک چوو، (واته: له نیسلامیی بهرجهسته له قورئان و سوننهت دا جیامهبنهوه)، ((ألا إن الكتابَ والسُّلطانَ سيفترقان فلا تُفارقوا الكتابَ)) ئاگادار بن! قورئان و دمستهلات رِوْزِک دیت له یهکدی جیا ببنهوه. (دیاره له سهردهمی پیغھمبھری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پیکهوه بوون، وه لهسهردهمی خهلیفه راشیدمکان دا پیکهوه بوون، بهلام ههوالی داوه که کاتیک دئ له یهک دمتراین، دیاره له سهردهمی (بنی أمیه)موه قورئان دوور خرایهوه له سولتان، بهلام به تهواوفتیی لئی دانهبرا، له شیوهی دانرانی بهرپرس و حوکمپرانان و له گهلک بوازی کارکردنیان دا نیسلام پابهندیی پیوه نهمکرا، بهلام له زور رووی دیکهوه شهریمعت همر حاکم بوو، بهلام دوایی که سیستمی عملانیی داممزا و لهسر بناغهی بییدینایهتیی فهواره سیاسییهکان داممزان، نهو کاته به یهکجاریی قورئان و نیسلام و فھرامؤش کران).

جا دىۋانى دىمەرمۇ: (فلا تُفارقوا الكتاب) لى قورئان جىيا مەنبەھە، (ۋاتە: رىمگەل دىمەللاتىك مەكەھون كە لىگەل قورئان دا نىيە، ھەر لىگەل قورئان ۋ دىنى خۇادا بن ۋ بەدەم دىمەللاتى نەشەرىيەھە مەجىن)، (ألا إِنَّهُ سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أَمْرًا يَقْضُونَ أَنْفُسَهُمْ مَا لَا يَقْضُونَ لَكُمْ) ئاگادار بن لىمەھودوا دىمەللاتدارانىك دىن، ئەھەدى كە بۇ خۇيان بىرپارى لىسەر دىمەن ئاۋا بۇتان بىرپار نادەن، (ۋاتە: ھەمۇ شىتىك بۇ خۇيان قۇرخ دىمەن ۋ ئىۋە لى بى بەش دىمەن، ھەمۇ شىتىك بۇ خۇيان بە رەھە دىزان، بەلام ۋا دىزان ئىۋە سۋالىكەرن، شىتىكتان كە دىمەن، بەھ چاۋمە سەپىرتان دىمەن، ھەرچەندە رۇنى خۇتانە لىسەرى خۇتانى دىمەنەھە!!).

تەماشابكەن! پىغەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چۇن ھەۋالىداۋە بەھ ھۆكەمپرانى خۇسەپپىن ۋ بەزەمبىرۇ زۇر، ئەھەدى كە بۇ خۇى بە رەھە دىبىنى، بۇ تۇى رەھە نابىنى، كە لى ئەسەل دا ئەھ ھۆكەمپرانە دىبى نۆپنەرى مەسۇلمانان ۋ ھەكىلى مەسۇلمانان بى، بۇ ئەھەدى شەرىئەتەن بەسەردا پىيادە بىكات، ۋە دىبى لى خەمەتى خەلەك دا بى، كەچى بە چاۋى خەمەتكار تەماشى خەلەك دىكات!! ئىنجا دىمەرمۇ: (إِنْ عَصَيْتُمُوهُمْ قَتَلُوكُمْ، وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ أَضَلُّوكُمْ) ئەگەر سەپىتچىيان لى بىكەن دىتانكۇزىن، ۋە ئەگەر بە قەشەشەن بىكەن گومپراتان دىمەن، (قالوا) ھەۋەلان گوتەن (يا رسولَ الله! كيف نصنع؟) ئەھ پىغەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چى بىكەن لى رۇزەدا؟ ۋاتە: ئەھ مەسۇلمانانە لى لى رۇزەگەردەن چى بىكەن؟ (قال: كما صنع أصحابُ عيسى بنِ مريمَ عليه السلام)، ھەۋەلانى عىسە كورپى مەرىم چىيان كەرد، ئىۋەش ئەھە بىكەن، ۋاتە: چاۋ لىۋان بىكەن، چاۋ لى پىشەنە چاكەكان بىكەن، شۇنكەھوتۇۋانى پىغەمبەران سەلامى خۇايان لى بى، (نُشِرُوا بِالنَّاشِرِ ، وَحُمِلُوا عَلَى الْحَشَبِ) ئەھە بە مەشار

شەقىيان كىردىن، ۋە لە خاچ و داريان دان، ۋاتە لە سىدارميان دان، بەلام
هەلنە گەرپانە ۋە، ئىۋەش ۋا بکەن.

دوايى دىمەرموى: (موت في طاعة الله خير من حياة في معصية الله)، چەند
تەبىرىكى جوانە!! مردنيك لە فەرمانبەرىي خوادا، باشترە لە زياننيك كە لە
سەرپىچىي خوا دا بى، ۋاتە: ئەگەر بمرى، بەلام بەفەرمانى خوا بکەى، باشترە
لە ۋەى كە بى، بەلام سەرپىچىي لە فەرمانى خوا بکەى. كە ۋاتە: ئەمەيش
بەلگەيە لەسەر ئەۋە كە حالەتى ناسايى كۆمەلگايەكى مسوئلمان و مېللەتنيكى
مسوئلمان ئەۋمىيە كە قورئان و سولتانهكەى بەيەكەۋە بن، ئەۋمىيە كە سولتان لە
خزمەت قورئان دا بىت، دەسلەتسىيە سىياسى لە خزمەتى شەرىعەتدا بى، بەلام
حالەتى ناساييان ئەۋمىيە كە لە يەك دەترازين .

٦ - يەك دەنگىي زانايان لەسەر پىۋىستىۋونى دۆلەت:

بەلگەيەكى دىكە لەسەر ئەۋە كە ۋە ۋارەى سىياسى پىۋىستە بۆ ئىسلام، ۋە
ئىسلام بە بى دەسلەتسىيە سىياسىي و بەبى دۆلەت نايكرى، بىر تىيە لە
يەك دەنگىي زانايان، زانايان ھەموويان لەسەر ئەۋە يەك دەنگى .
ئىستاش با قسەى چەند زانايەكى پىشين لە ۋارە ۋە بىننە ۋە.

١- يەككە لەوانە (ابن حزم الأندلسي) كە لە كىتەبى (الملل والنحل) دا دەلى:
"اتفق جميع أهل سنة، وجميع المرجئة وجميع الشيعة، وجميع الخوارج على
وجوب الإمامة . وأن الأمة واجب عليها الانقياد لإمام عادل، يقيم فيهم
أحكام الله، ويسوسهم بأحكام الشريعة التي أتى بها رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم، حاشاً النجداث من الخوارج"^(١)، ۋاتە: سەرچەم ئەھلى
سوننەت، ۋە تىكرىي مۆرجىئەكان، ۋە تىكرىي شىعە و سەرچەم

^١ النظم السياسية: الدولة والحكومة، للدكتور محمد كامل ليلة، ص ٤٦.

خەوارىج، (دىيارە مەسۇلمانان لەو سەردەمەدا بۇ ئەم چۆرە دابەشبوون) ھەموو ئەوانە لەسەر ئەو پەكەنگەن كە دەبى مەسۇلمانان پەشەوا و سەرۆكىان ھەبى، وە لەسەر ئەو پەكەنگەن كە ئوممەتى پەغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) وە كۆمەلگەي مەسۇلمان لەسەريان پەويستە ملەكەچ بگەن بۇ پەشەواو سەرۆكىكى دادگەر كە ياساكانى ئىسلام بەسەر تاگەكان دا جەبەجى بگات، وە بە پەيى ياساكانى شەرىعت سەرپەرشتىيان بگات، ئەو شەرىعتەي كە پەغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) ھەيئەتەي، (ھەموو لەسەر ئەو پەكەنگەن) جگە لە بەشەك لە گرووبى خەوارىج كە ناويان (نجدات) بوو، كەواتە: (ابن حزم) لىردە لەسەردەمى خۆيدا پەكەنگەي ھەموو زانايانى ئىسلام و سەرچەم مەسۇلمانان نەقل دەكات.

۲- يەككى دىكە لەو زانايانە (أبو حامد الغزالي) پەحمەتى خۆي لى بى، لە كەتەبى (أحياء علوم الدين) دا گوتەيتى: "إن الدنيا مزرعة الآخرة، ولا يتم الدين إلا بالدنيا. والمُلك والدين توأمان، فالدين أصل والسلطان حارس، وما لا أصل له فمهدوم، وما لا حارس له فضائع، ولا يتم المُلك والضبط إلا بالسلطان".^(۱)، واتە: دىنيا كەلگەي دوا پۇژە، (واتە: دەبى لە دىيادا كرد و كۆش بگەي بۇ ئەوئەي لە دوا پۇژدا بەرھەمەكەي و مەبگەيتەو،) وە دىن تەواو نابى مەگەر بە دىنيا، (واتە: دىن بەرپۇە ناچى ئەگەر دىنيات بەدەستەو نەبى)، وە مۆلك (واتە: سىياسەت و ھۆكەمراڻىيە) و دىن دووانەن و پەكەو، (ناگەنجى لىك جيا بگەيتەو)، دىن بناغەيە و دەستەلاتى سىياسىيە پەسەوانە، وە ھەشتەك بناغەي نەبى پەوخواو، ھەشتەكەش پەسەوانى نەبى فەوتاد، (كەواتە:

دۆلەتدارىيى ئەگەر دىن نەبىتە بناغەكەي ۋە بەھا بەرزەكانى ئىسلام نەبنە ھەمۇيىن ۋە ھەناۋى، ئەمۇە پۈۈخواۋە، چۈنكە پېر دىمبى لە ستمە ۋ خرابە، ھەروەھا دىنىش ئەگەر بىت ۋ دەسلەتسىيىسى لەگەل نەبى فەھوتائە، ۋەك چۈن كىلگەيەك، باخىك ئەگەر پاسەوانىكى نەبى، دز ۋ جەردە پۈۈى تى دىمكەن ۋ ئازەلى بەرەللا زىانى پى دىمگەيەنن، بەلى دىن كاتىك دەسلەتسىيىسى لە پىشتەۋە نامىنى، دىمكەۋىتە زىر پەحم ۋ چەكەمى زۆردارانەۋە، دواتر دەلى: ھوكمپرانىي ۋ كۆنترۆلكردىش تەنھا بەدەستەلەت دىمبى، واتە: دىمبى كەسىك ھەبى ۋە لايەنىك ھەبى كە سەرپەرشتىيى كاروبار بىكات.

۳- (الموردى) يىش يەكىكە لە زانايانى مەسۇلمان ۋ لە نووسىنە سىياسىيەكاندا زۆر مەشھۇرە بە كىتەبە ناۋدارمەكى (الأحكام السلطانية)، ئەۋىش لەۋ بارمۇە كۆتۈۋىيەتى: (الإمامة موضوعة لخلافة النبوة في حراسة الدين وسياسة الدنيا، وعقدها لمن يقوم بها واجب بالاجماع، وان اختلف في وجوبها هل وجبت بالعقل او بالشرع؟)^(۱). واتە: ئىمامەت (ۋشەى ئىمامەت، يان خىلافەت، يان ئىمارەت، مەبەستىيان پىيى ھوكمپرانىي ۋ دەسلەتسىيە) سىياسىيە) دانراۋە بۇ جىدارىتىيى پىيغەمبەرەيەتىيى، تاكو پاسەوانىيى دىن بىكات ۋە سەرپەرشتى دىنىش بىكات، ۋە گرەيدانى ئىمامەت (ۋاتە: يەكىك بىكرىتە سەرۋك ۋ ھوكمپران) بۇ كەسىك لە توانايدا ھەبى، پىۋىستە، بە يەكەمىكى زانايان، (ۋان اختلف في وجوبها، هل وجبت بالعقل او بالشرع؟) با راجىيايىش ھەبى لەۋ بارمۇە كە نايا بە عەقل ۋاجبە، يان بەشەرە؟

بەللام من دەئلىم: ھەم بە عەقلى ۋ ھەم بە شەرىع ۋاجبە، واتە: ھەم عەقلى پىۋىستى دەھكات، ۋە ھەم دەھەكانى شەرىعىش، ۋە سىروشتى ئىسلامىش پىۋىستى دەھەن، كە دەبىي مەسئۇلمانان دەھەللاتى سىياسىيان ھەبىي ۋ ھۆكمران ۋ سەرپەرشتىيارىكىان ھەبىي.

۴- دوايىن قەشەش لە ۋەبارە ۋە لە (ابن تىمىيە) ۋە دىننىن، كە ديارە ئەۋىش زانايكى پاىەدارى ئىسلامە ۋە لە ھەشەمى كۆچىيدا زىاۋە، رەزاۋ رەھمەتى خوا لە ھەموو زانايانى پىششىن ۋ پاشىن بىت، ۋە يەككە لە ۋ زانايانەى كە بەرپاستى چاكەى زۆرى ھەيە لە چاۋى مەسئۇلمانان دا بە ھى ئەم سەردەمەشەۋە، چۈنكە (ابن تىمىيە) لە رۇزگارنىكدا زىاۋە كە لە زۆر رۈۋەۋە دەشۈبەيتە ئەم رۇزگارەى ئىستانمان، بۇيە لە (مجموع الفتاوى) ھەكى دا كە (۳۵) بەرگە، ۋە لە كىتەبەكانى دىكەى دا، بۇ نەۋونە لە (منهاج السنة النبوية) باسى زۆر بابەت ۋ مەسەلەى كىردە، كە كەم ۋ زۆر لەم سەردەمەى ئىستانمان دا بە شىۋەيەك لە شىۋەكان ھەن، ئىنجا (ابن تىمىيە) دەلى: (يَجِبُ أَنْ يُعْرَفَ أَنَّ وَلَايَةَ أَمْرِ النَّاسِ مِنْ أَعْظَمِ وَاجِبَاتِ الدِّينِ "بَلْ لَا قِيَامَ لِلدِّينِ وَلَا لِلدُّنْيَا إِلَّا بِهَا . فَإِنَّ بَنِي آدَمَ لَا تَتِمُّ مَصْلَحَتُهُمْ إِلَّا بِالْإِجْتِمَاعِ لِحَاجَةِ بَعْضِهِمْ إِلَى بَعْضٍ وَلَا بُدَّ لَهُمْ عِنْدَ الْإِجْتِمَاعِ مِنْ رَأْسٍ حَتَّى قَالَ النَّبِيُّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) {إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ} ..") واتە: پىۋىستە بزانرى كە سەرپەرشتى كىردى كاروبارى خەلك لە گەۋرەترىن ئەركەكانى دىنە، بەلكو دىن ۋ دىنيا بەرپۈۋە ناچىن ۋ راۋەستاۋ نابىن مەگەر بەۋە، (ۋاتە: بە

^۱ رۋاۋە أبُو داۋود برقم: (۲۶۱۰)، من حديث أبي سعيد وأبي هريرة قال الشيخ الألباني: حسن صحيح.

^۲ السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، شرح ابن عثيمين، ص ۳۳۷.

بەلام ئايا ئەم بابەتە كەى ورووژئىرا؟

وھك پېشترىش ئامازەم پېدا، راست لە دوای ۋووخانى دەۋلەتى عوسمانىي، كە لە سالى (۱۹۲۴) بە فەرمىي راگەيەنرا، كە دەۋلەتى عوسمانىي ۋووخا، ۋە حكومەتلىكى كۆمارىي عەلانىي لەسەر دەستى (كەمال ئەتاتۇرك) لەسەر بەشېك لە سەرزەمىنى دەۋلەتى عوسمانىي بىيات نرا، كە دەۋلەتى توركىيائى ئىستانبۇل، ۋە دەگونجى بلىين: ئەۋە پىلانلىك بوو لەلايەن زەھىزانەۋە، بۇ ئەۋەى كە مسوئلمانان جارىكى دىكە بىر لەۋە نەكەنەۋە كە دەۋلەت ۋ قەۋارمىيان ھەبى، چونكە ھەندىك دىكۆمىنت(ۋاتىق) ھەن، وھك (دەمەد عمارە) باس دەمەت ۋ لە كىتەبى (الإسلام والحكم) دا دەلىت: كۆمەللىك دىكۆمىنت ۋ زانىارى ھەن، كە خەللىكى ۋۇژئاۋايى دەستىيان ھەبۋە لە دانانى ئەۋە كىتەبەدا لە لاىەن (علی عبدالرازق) ۋە، ھەتا ھەندىك دەلىن: كەرمەستەكەى خراۋەتە بەردەست ۋ ھى خۇى ھەر نەبۋەۋە!!، بۇيە تەنھا ئەۋە كىتەبەى ھەبۋە لە ھەموو ژيانىدا ۋ دوايىش لىي پەشىمان بۆتەۋە، ئامانجىش لىي ئەۋە بوۋە كە مسوئلمانان جارىكى دىكە باسى دەۋلەت نەكەن، وھك پېشترىش گوتەن، وھك چۆن زۆر جار لەلايەن ۋۇژھەلاتناس ۋ ۋۇژئاۋايىەكانەۋە باس دەكرى كە ئىسلام بە شەشېر ۋ ھىز ۋ چەك بىلاۋبۆتەۋە، يان ئىسلام دىنى توندوتىزىيە!! بۇ ئەۋەى مسوئلمانان لە كاردانەۋە (رد فعل) ئەۋەداۋ بۇ دوورخستەۋەى ئەۋە تۆمەت(إتهام) ۋ بىر لەۋە نەكەنەۋە كە بەرگىرى لە خۇيان ۋ لە دىن ۋ زىنيان بىكەن، بەرپاستى سەپىرە! ھىرش دەكرىتە سەر جەنگ ۋ جىھاد لە ئىسلام دا، ۋە ھەبۋەنى ھىز ۋ چەك لە دەستى مسوئلمانان دا، لە خالىك دا كە ھەرجى چەك ۋ تەقەمەنىيە بە دەستى ئەۋانەۋەيە!!، ۋۇژئاۋا با چەكى نەۋەۋىشى ھەبى ۋە ھەپشەى پى لە دىنياش بىكات، بەلام مسوئلمان نابى (ساجمەزەنىكىشى) پى بى!!، چونكە بۇ تۆى مسوئلمان بىقەيە!!، بەلام بۇ ئەۋە نامسوئلمان قەيناكات!!، ئاخىر باشە ئىۋە ناللىن:

دىمۇكراسىيى ۋە مەدەنىيەت؟! ۋادىيارە چەك تەنبا لەۋان جوانە، چۈنكە ھەلگىرى دىمۇكراسىيى ۋە مەدەنىيەتنى!!، ۋەك لە كىتەپكە دا بىنىم كە شىخىكى جەزائىرىي نەۋكاتەي كە فەرەنسىيەكان جەزائىريان داگىر كىرد، بە شىخەكە دەللىن: ئەۋ فەرەنسىيەكە بۇ ئاۋمەدانىي (استعمار)ى ۋلات ھاتوون، شىخەكەش دەللى: باشە با ئاۋمەدانى بىكەنمەۋ، بەلەم ئەمدى ئەۋ ھەموۋ چەك ۋ بارپووت ۋ جىبەخانەيان بۇ چىيە؟! ئايا چەك ۋ بارپووت ۋ جىبەخانەيان بۇچىيە، بۇ ئاۋمەدانىكەنمەۋىيە يان بۇ ۋىرانكەرنە!!

لە راستىدا ئەم بابەتە ھەلۋولۇۋ ۋ زامە جىھانى ئىسلامىي نەبۋە، چۈنكە جىھانى ئىسلامىي ئەۋەلى ھەلۋولۇۋە كە دەپتە دووبارە دەۋلەتەكەمان بۇ دروست بېتەۋە، نەك نامانەۋى!!، ئەمدى كى دەللى نەبىي مەسۇلمانان دەۋلەتەيان ھەبىت؟! لە راستىدا كەسانىكىن بەرژمەندىيان لەۋەدا نىيە كە مەسۇلمانان دەۋلەت ۋ سايە ۋ سىبەريان ھەبىي، بۇ ئەۋەلى كە پاروۋىيەكى چەۋر ۋ نىچىرىكى تۈۋك نەرم بن بۇيان، پاشان كەسانىكىش لە جىھانى ئىسلامىيەدا لە پروۋ نەزانىيەۋە، يان لە پروۋ كىلاۋ لەسەرنەنەۋە، قىياسى مەسۇلمانانان كىردە لە رۇژئاۋا، كە ئايىنى شىۋىنراۋى وان (نەسەپرانىيەت) شەرىئەتى ھەم تىدا نىيە، ۋاتە: لەۋى (رۇژئاۋا) دىن لە زىن جىيانەكراۋەتەۋە، بەلگە دىنى نەسەپرانىيە نەۋكاتە شىتىكى بۇ خۇي قۇرۇكەربۈۋ كە پىچەۋانەي سىروشتى بۈۋ، بەللى نەسەپرانىيەت پىچەۋانەي سىروشتى بۈۋ، كە ھۆكەمدارىيە بىكات، چۈنكە شەرىئەتى نىيە، بەلەم ئىسلام سىروشتەكەي داخۋازىيە دىكات كە ھۆكەمرانىيە بىكات، چۈنكە شەرىئەتى تىدايە ۋ ھەلەل ۋ ھەرامى دىپارى كىردە ۋ ئەمەرو نەھى تىدايە، بەلەم ۋەرە چۈۋر ئىنجىلەكان تەماشە بىكە، بزانە ھەموۋى ئامۇزگارىيە نىيە؟ ھەموۋىيان بەس ئامۇزگارىيە ۋ لايەنى پروۋچىيە لە خۇ دىگەرن، ئىنجا ئايا چۈن بەۋە ھۆكۈمەت ۋ دەستەلەت بەرپەۋە دىچى؟! ھەم بۇيەش نەسەپرانىيەت كاتەپكە كە لە كەۋلى خۇي چۈۋە دىر ۋ ۋىستى ھۆكەمرانىيە بىكات،

ناچار بوو چى بىكات؟ ھەئسا لە ئىغرىقى كۆن ۋ يۆنانى كۆنەۋە قانۇنى ھىنا، چونكى ئىنجىلەكان قانۇنيان تىدا نەبوو، ئىنجا دوايى عەلانىيەت بەيداكرا ۋ داھىنرا، بۇ ئەۋەى ئەو بۆشايى يە ئىدارىي ۋ سياسىي ۋ بى بەرنامەيى يەى كە لە رۆژئاۋادا ھەبوو، پىي پى بىكرىتەۋە.

بەلام ئىمەى جىھانى ئىسلامىي زۆر پىچەۋانەى حالەتى جىھانى رۆژئاۋا بوۋىن، ئىمە خاۋەنى شەرىعەتلىكىن، ۋە شەرىعەتەكەى ئىمە ۋ ئىسلامىي ئىمە، ئەگەر دەۋلەتى بە دەستەۋە نەبى، زولمى لى دەكرى، بەلام نەصرانىيەت ئەگەر دەۋلەتى بە دەستەۋە بى زولمى لىدەكرى!!، بە پىچەۋانەۋە!! چونكى نازانى چۆنى بەرپۆۋە ببات! ئىسلامىي ئىمە دەۋلەتى لى دوور بىخەتەۋە، ستەمى لىدەكەى، چونكى پەكى دەخەى، ۋە جىبەجى ناكرى، ئەگەرنا تۆ بىنە نەصرانىيەت كوا كەى پەكى لەسەر دەۋلەت كەۋتە، بۇ ئەۋەى دىندارىي خۇيان بىكەن، كە تەنبا شتىكە لەنئىۋان خۇيان ۋ خاۋادا، لە ئىنجىل دا ھاتە: (ذع ما لقيصر لقيصر، وما لله، لله)، ھەرچەند پىم وايە ئەو قسەيە بە دەمى عىساۋە ھەئبەستراۋە، بەلام گرنگ ئەۋەىيە ئەۋە بەشىكە لە عەقىدە ۋ دىنى نەصرانىيەت، واتە: ئەۋەى ھى خوايە بۇ خۋاي لى گەرپى ۋە ئەۋەى ھى قەيسەرە بۇ قەيسەرى لى گەرپى، ئايا ئىسلام ۋا دەلى؟ ئىسلام دەلى: ھەموو شتىك ھى خوايە (يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَذْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً) (البقرة، ۱۹۸) واتە: ئەى ئەۋانەى بىرواتان ھىناۋە ! بەتەۋاۋىيى بچەن نىۋ ناشتىيەۋە (ملكەجى دىنى خوا بن).

پروونكرەنەۋەى راستىيەك

بۇ ئەۋەى دوۋچارى ستەم ۋ بى ئىنساڧىي نەبىن بەرانبەر بە دەۋلەتى ئىسلامىي، پىۋىستە راستىيەك بەجۋانىي پروون بىكەنەۋە، ھەرچەندە بىشتىش ئامازمەكەمان پىدا: كە دەلىين لەروۋى دەۋلەتدارىي ۋ ھوكمرانىيەۋە

لادان ۋە دوور كەۋتەنەۋە لە شەرىعەت ھەببۇ، واتە: لە پەروى دانرانى ھوكمپان ۋە كاربەدەستانەۋە، كە لە ئىسلام دا يەك مىكانىزم ھەبە بۇ دانرانى ھوكمپان ۋە كاربەدەستان، ئەۋىش بىرىتىيە لە ديارىيكردىيان لەسەر بناغەى پراۋىژ: ﴿وَأَنزَلْنَاهُمْ شُرَٰٓئِئَ يَتَنَبَّهٖ...﴾ (الشورى/ ۳۸). پاشان بەرپۆۋەچوونى پىرۇسەى (بىعە) واتە: بەلەين ۋە پەيمان پىندرانى ھوكمپان لە لايەنى خەلگەۋە بە شىۋەمىيەكى نازادانە ۋە ئارموزومەندانە، بىگومان لەم پەرومەۋە گرفت ھەببۇمۇ دانانى ھوكمپان لە جىاتى ئەۋەى بە شوۋرا بى، كرا ۋە بە مىراتىي ۋە بە خۇسەپاندن، كە ھەندىك لە شەرعزانان (ولاية التغلب) پى دەلەين، واتە: كى دەسەلاتى ھەببۇ، ۋە خۇى سەپاند، دەبى بە قسەى بكى!! كە لە پاستىدا ئەۋە شتىكە ھىچ پەيۋەندىي بە ئىسلامەۋە نىۋە بىرىتى بوۋە لە پاساۋى واقع ۋە تەفسىرى واقع، بەلام لە لايەنەكانى دىكەى زيان دا، ۋەك: كۆمەلەمەتىي ۋە خىزانىي ۋە ئابوۋرىي ۋە زانستىي ۋە ھىكرىي، جارى زانايان ھەر ئازاد بوون، ھەرچەندە جارجار فشاريان خراۋەتە سەر ۋە جارى ۋە بوۋە توۋشى سجن ۋە نازار ۋە كوشتنىش بوۋنەتەۋە، بەلام گرنگ ئەۋمىيە دامەزراۋەى زانايان بۇ ھەتۋا ۋە پەروندەۋەى دىن بۇ خەلگ ھەر سەربەخۇ بوۋە، پاشان (ئەۋقافەكان) ھەببۇن، ۋەمقى جۇراۋجۇر ۋە زۇر، ئىنجا رېبازمەكانى تەسەۋۋوف (طرق التصوف) ھەببۇن، كە قوتابخانە بوون بۇ پەرومەكردى خەلگ، پىاۋى ۋەك (عبدالقادر گەيلانىي) ھەببۇە لە بەغداد، پەحمەتى خۋاى لى بى، كە نامۇزگارىي مەسۇلمانانى كىردە ۋە چەندان كەس لەسەر دەستى مەسۇلمان بوون ۋە تۆبەيان كىردە، كە دەلەيت: رۇژىك نامۇزگارىي دىمكرد لەسەر مەنبەرى مەزگەوت ۋە لەۋكاتەدا خەلىفەش دانىشتىۋو، چەند قەسەمەكى ھەق ۋە پەق پەرو بە خەلىفە دەكات، كەسەك لىي دەپرسى، ئەمى شىخ خەلىفە لەۋى دانىشتىۋو، ئايا

شەرىت لى نەكرد؟ ئەوئىش دەلى: كە ھەيىبەت و عەزەمەتى خوام دىننايە بەرجاوم، خەلىفە ھەر بە قەدەر پىشلىمەك ديار بوو!!

ھەرومھا دەستەلاتى دادومرى (قضاء) بەماناى وشە سەربەخۇ و دەستكراوہ بوو، گەلىك جار حوكمى بەسەر خەلىفەشدا داوہ!

وہ لە بوارى پىشە(حرفة)كان دا، وەك چۆن ئىستا رېڭخراوہ پىشەيى يەكان ھەن (منظمات ونقابات) ھەن، ئەو كاتەش خاومەن پىشەكان (أصحاب الحرف) وەك چەند دامەزراومىيەكى مەدەنىي ھەبوون، وە سەربەخۇ بوون و دەولەت دەخالەتى لە ئىش و كارىاندا نەكردوہ، ھەرومھا (محتسب)كان ھەبوون، واتە: ھەرمانكەران بەچاكە و رېڭرىي لە خراپەكەران ھەبوون، كە بەسەر بازارو شۆينە گشتىيەكانەوہ چاودىر بوون، ئەوانە ھەموويان ھەبوون، وە بە پىي شەرىعەتەش بەرپۆوہچوون، بۆيە ستم لە دەولەتى ئىسلامىي دەكرى ئەگەر بگوترى بە گشتى لە ئىسلام وشەرىعەت لايداوہ.

بەشى دووھم

چۆنىيەتى بنىياتنانى

قەوارەى سياسى

لە ئيسلامدا

بىقرايى: ۋەلآمى ئرسىيارىك

خوينەرى بەرپىزا! بەرلەۋدى بىچىنە سەر باسى ئەۋە، كە ئايا ئىسلام شىۋازو
مىكانىزمى چىيەۋ چۆنە بۇ بىناتنانى قەۋارەى سىياسىي؟ بەپىۋىستى دىزانم
ۋەلآمى ئەم پىرسىيارە بىدەينەۋە: ئايا مەسۇلمانانى ھاۋچەرخ، تەۋزۇمى ئىسلامىي،
ئىسلامىيەكان چۆن تەماشاش بابەتى ھۆكۈمرانىي ۋە سىياسەت دىكەن، ۋەچۆن
كارى ئىسلامىي دىكەن؟ ئايا ئامانجىان لەكارە ئىسلامىيەكەيان چىيە؟ لىرەدا
مەبەستەم ئەۋمىيە كە بە داخەۋە زۆر كەس لەۋانەى بە ئىمە ئاشنانىن، يان لە
پىشت پەردەى رەشەۋە تەماشامان دىكەن، يان لەھەمبانەى خۇياندا گۈيز
دەزمىرن، پىيان ۋايە كە كارو پىرۋزەى ئىسلامىي يان جەۋجۇلى ئىسلامىي
ئامانج لى تەنيا بىرىتيە لە دەست گەياندىنە كورسى ھۆكۈم ۋە دەستەلەت،
بەللام بەرپاستى ئەۋە ۋانە، چۆنكە ئىسلامى بەرجەستە لە قورۇنان ۋە
سۈننەتدا، لە مەسەلەى ھۆكۈمرانىيىدا قەتئىس نەبۈۋە، ۋە كاروكرىدو كۆشى
ئىسلامىيەنەى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەگشتى، ۋەپىغەمبەرى
كۆتايى ۋەسەرۋەرىشيان موحەممەد(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتايىبەت، ئەگەر
سەرنج بىدەين، دىبىنن كارتىكى گشتىرو ھەمە لايەنە بوۋە ۋە بەرلەۋدى
مەسەلەى ھۆكۈمرانىي ۋە سىياسەت ۋە گۈرپىنى ھەپەمى دەستەلەتيان
لەبەرنامەدابوۋىي، بابەتەكانى: ئىمان ۋە عەقىدە، عىبادەت، ئەخلاق ۋە
بەھابەرزەكان، تەزكىيەى نەفس، ۋە گۈرپىنى عادەت ۋە نەرىتە ھەلەكانى
كۆمەلگا، ئەۋانەيان لە بەرنامەدا بوۋە، ئىنجا ئىمەش ۋەك كەسانىكى ئىسلامىي
كە بە تەئكىد دەمانەۋى شوپىن پىي پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام)
ھەلگىرىن ۋە بەدۋاى پىغەمبەرى كۆتايى بىكەۋىن، ۋە دىنىش لەقورۇنان ۋە

سۈننەتدا دىمىنىن (ۋە ديارە خۇشمان بەمۇلۇزەم دىمىنىن كە ھەر لەۋ پىگايەۋە بىرۋىن)، ھەلبەتتە گۆرۈنى كۆمەلگاۋ دەستەلات ۋە سىستەمى ھۆكۈمرانىيەش لەكۆمەلگادا، چەند پىشەككىيەكى ھەن، كە ئەگەر ئەۋ پىشەككىيانە نەبىن ۋە ئەۋ زەمىنەسازىيانە نەبىن، بىگومان ئەۋ ئامانجەش نايەتەدى، ۋە مەنىكى ئىسلامىي ۋەك چۇن بىر دەككەمەۋە لەۋە كە قورۇن حاكىم بى، لە ۋوۋە سىياسىيەكەيەۋە، لە پىش ئەۋەشدا بىر لەۋە دەككەمەۋە كە قورۇن حاكىم بى ۋە شەرىئەتى خۋاى پەرۋەردگار رەنگ بىداتەۋە لەزىيانى مىللەتەكەمدا، لەۋۋى فېكرەۋە، لە ۋوۋى عەقىدەۋە، لەۋۋى عىبادەتەۋە، لەۋۋى رەۋش ۋە خۋوۋە، لەۋۋى خىزاندا، لە ۋوۋى كۆمەلپەتتىدا، لە ۋوۋى ھەلەسۈكەۋەتەكاندا... ھەتدا، چۈنكە تا كۆمەلگايەك دروست نەبى، دىمۇلەتەك پىك نايەت، شەتەكى ۋوۋ ۋە بەلگەنەۋىستە كە دىمۇلەت ۋە ھەۋارە سىياسىي لەھەناۋى كۆمەلگا پەيدا دىمىت، بۇيە ئىمە بەرلەۋە بىر كەيەنەۋە ۋە ۋوۋى پىنە مەسەلە دەستەلات ۋە ھۆكۈمرانىي، چاۋ چەدەكەيەنەۋە لە سەر گۆرۈنى كۆمەلگاۋ پاكسازىي ۋە چاكسازىي كۆمەلگا، لەۋۋى فېكرىي ۋە عەقىدىي ۋە ئەخلاىي... ھەتدا، چۈنكە بەبى ئەۋە ۋەك گۈتەم كۆمەلگا گۆرۈنى بەسەردا نايەت ۋە تا كۆمەلگاش نەگۆرۈردى، لەۋۋى زىرخانە فېكرىي ۋە كۆمەلپەتتىي ۋە رەۋشەتەكەيەۋە، سەرخانەكەي ناگۆرۈردى، ۋاتە: دەستەلات ۋە ھۆكۈمرانىيەكەي.

ديارە بەئەندازەي ئەۋەش كە ئىمە لەۋۋى رەۋش كەندەۋەي عەقىدەي ناتەۋاۋى خەللى ۋە، رەۋش كەندەۋەي بىر ۋە ۋوۋ ۋە فېكرى ھەلەي خەللى، ۋە رەۋش كەندەۋەي رەۋش ۋە خۋو رەۋشەي لار ۋە خۋاى خەللى دا، بە ئەندازەي ئەۋە كە ئىمە لەۋ ۋە رەۋشەي كەمەرخەمىي دەكەي، لە ھىنانەدى ئەۋ ئامانجەش كە ۋەك گۈتەم كەسانەك پىيان ۋەيە ئەۋە تاكە ئامانجى ئىمەيە-دوۋر دەكەيەنەۋە، بەلام بۇ ئەۋە توۋشى بى ئىنسانىي نەبىن لەگەل خۇمان دا، دىمى بىلەن: ئەۋ كەمەرخەمىيە ھەندەككىشى ناكەۋىتەۋە سەر ئەۋەي كە

ئىمە لە بەرنامەماندا نەبى، بەلگە ھەندىكى دەكەۋىتە سەر ئەۋە كە ئىمە
 رېگامان لېدەگىرى، ئەۋە لەلەيك، لەلەيكە دىكەشەۋە؛ ھەندىكىشى بەرپاستى
 بەناحق نادىدە دەگىرى، ئەگەرنا تەماشىا بىكە! ئىمە ۋەك كۆمەلى ئىسلامى
 لەم ھەرىمى كوردستاندا ژمارىيەك قوتابخانەى شەرىعىمان ھەن بۇ
 تىگەيانىدن ۋە پەرۋەردەكردنى كەسانىكى شارەزا لە شەرىعت ۋە زانستە
 ئىسلامىيەكان، كە ديارە ئەۋە كارىكى پەرۋەردىيە، ۋەپاشان رېكخستەكانى
 ئىمە، ۋە راگەيانىدەكانى ئىمە بەھەموو جۇر ۋە بەشەكانىيەنەۋە، كارىكى زۇر
 گەۋرە گىرنگ ۋە بەرچاۋيان بىرىتە لە بانگەۋاز ۋە بەرچاۋ روونكرىنەۋەى
 خەلگ ۋە پەرۋەردەكردنى خەلگ، لەروۋى ئىمان ۋە ەقىدە ۋە تەزگىۋە فېكر ۋە
 ئەخلاق ۋە... ھتە، بەلام لەگەل ھەموو ئەمانەشدا دان بەۋەدا دەنىم كە ۋەك
 تەۋزى ئىسلامى، كەلەن ۋە بۇشايىمان ھەيە لەۋ بۋارەداۋ دەبى پىرى
 بىكەينەۋە، چۈنكە بەرپاستى كاتىك سىياسەتمەداران ۋە ھۆكۈمرانلىكى
 سەرگەۋتوۋ پىدەگەيەنرەن كە پىشتەر لەروۋى: ئىمانى، فېكرى، ئەخلاى
 يەۋە پەرۋەردەكرابن، چۈنكە باباى ھۆكۈمران ئەگەر لەۋ روۋانەۋە پىشتەر كارى
 لە سەر نەكرابى، ئەۋ كاتە كە دەجىتە سەر كورسى ھۆكۈمىش، ياخود كارىك
 يان بەرپرسىيارىتىيەكى پىدەسپىردى، خىانەتى لى دىكات يان بە كەم ۋە
 كورپىيەۋە جىبەجى ى دىكات، ھەربۇيەش ئەۋانەى كەپىغەمبەرى خوا (صلى
 اللہ عليه وسلم) لەقۇنەى مەككەدا زۇر بە نەفەس درىزى پىي گەيانىدن ۋە تىي
 گەيانىدن، سىياسەتمەدارو ھۆكۈمرانى سەرگەۋتوۋ بوون، كە لە نىۋياندا
 ھەرچۈرەخەلىفە راشىدەكانى پىغەمبەر (صلى اللہ عليه وسلم) (ئەبۇبىكرو
 ەۋمەر ۋە ەوسمان ۋە ەلى) ۋەباقى ئەۋ پىاۋە ھەلگەۋتوۋانە بوون، بەلى
 بەرپاستى دەبى دانى پىدا بنىين، كە ئىمە كەم ۋەكۈرپىمان ھەيە، بەلام ۋەك
 گۈتم لە تەماشىاكرىنى ھەندى خەلگىش بۇ ئىمە، دىسان جۇرئەك لە بى
 ئىنصافى ھەيە، كەسانىك كە دەلەن: ئەۋانە ھەر مەبەستىيان گەپشتە كورسى

ھۆكۈمرانلىق، باشە ئىمە ئەگەر مەبەستمان بەس كورسى ۋە دەستەلات ۋە ھۆكۈمە، ئەدى ئەو قوتابخانە شەرىئەتتە ۋە كارى راگەياندىن ۋە كارى بانگەواز ۋە پەرۋەردىگەردن ۋە كارگەردن لەسەر مەسەلەي خىزان ۋە لەسەر مەسەلەي پىگەياندىن نەۋەي نۆي، ئەدى ئەۋەمان بۆچى پە؟! بەتەنكىد ئەۋە ھەموۋى بەرپەرچى ئەۋ جۆرە بۆچوۋانە دەداتەۋە، كە بەرامبەر كارو پەرۋەي ئىسلامى دەكرىن.

ئىنا ئىمە بەر لەۋەي بىيىنە سەر بەرنامەو شىۋازى پىغەمبەرى كۆتايى موحەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَّمَ)، پىش ئەۋىش پىغەمبەرانى دىكە (عليهم الصلاة والسلام)، دەمەۋى تىشك بىخەمە سەرئەۋە كە ئىستا لەنىۋ لايەن ۋە تەۋزە ئىسلامىيەكاندا چەند بىرو بۆچوۋنىك ھەن بۆ گۆرپىنى ۋاقىع:-

۱) يەككە لەۋانە: پىيان ۋايە كە پىۋىستە ئىمە سەرگەرمى پاكسازى ۋە چاكسازى بىن لەۋۋى عەقىدىيەۋە، لەۋۋى عىبادەتەۋە، ۋاتە كار لەسەر خۇمان ۋە دەۋرۋەبەرمان بىكەين، عەقىدىيان صاف بىكەينەۋە ۋە عىبادەتتەن ساغ بىكەينەۋە ۋە دەۋرى بىخەينەۋە لە بىدەت، ۋە عەقىدىيان پاك بىكەينەۋە لەشەرك ۋە لەۋ بىرۋكانەي كە پىچەۋانەي ئىمان ۋە عەقىدەي ئىسلامىيەن.

بەئى، بىرو بۆچوۋنىكى ئاۋا ھەيە دەئىن: دۋا ئەۋەي كۆمەلگا تەصفىيە دەكرى ۋە لە بىزىنگ دەكرى ۋە لە ۋۋى عەقىدىيەي پەۋە صاف دەبى، خوا (سبحانە رتعالى) دلى دەسەلاتداران نەرم دەكات كە ھۆكۈم بەشەرىيەت بىكەن، ياخۇد لايان دەبات!!

دەتۋانىن بىلەين (شيخ ناصر الدين الألباني) "رەھمەتى خۋاى لى بى"، زۆر كارى لەسەر ئەۋ بىرو بۆچوۋنە كەردە.

۲) بۆچوۋنىكى دىكە ھەيە دەئى: ئىمە پىۋىستە لە ۋۋى فىكرىي پەۋە كار لەسەر كۆمەلگاۋ دەۋرۋەبەر بىكەين ۋ، چەمكە فىكرىيەكانى خەلك

بىگۇرپىن، كە دىتوانىن بىلىپن حىزبى (تحریر) زۇر جەختى لەسر ئەو بىرۆكەيە كىردە.

(۳) بۇچوونىكى دىكەھەيە دەلى: پىۋىستە كارىك بىكەين جەماۋەر ھەمۋى راپەرپى، واتە: شۇرشىكى جەماۋىرىى دروست بى، يانى: دىبى كار لەسر خەلك بىكرى لە پرووى فىكرەۋە، لە پرووى عەقىدەۋە، لە پرووى بانگەواز كىردن ۋە تىگەياندنىانەۋە، تا ئەو خەلكە ھەستىكى گىشتى لەلا دروست دىبى ۋە ئەو ۋاقىعە رەفەز دەكات، كە لەگەل ئىمان ۋە عەقىدەكەيدا ناگونجى، ۋەك ئەۋەدى كە لە (ئىران) پرووى دا لە دى شە.

(۴) بىرۋېچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە ئىمە كار لەسر لايەنى سەربازى بىكەين ۋە ھەۋلىدىن لايەنى سەربازى بىدەستەۋە بىگرىن، ۋە سەرمىجام دۋاى ئەۋەدى خەلك ۋە جەماۋەر ئامادىۋون، پەنابەرىنە بەر كودەتەي سەربازى، ۋەك لە سوۋدان پروۋىدا لەسر دەستى (حسنى الترابى) ۋە ھاۋەلانى.

(۵) بۇچوونىكى دىكەھەيە دەلى: پىۋىستە چەك ۋە ھىز ئامادە بىكەين، ۋە بەچەك ۋە ھىز پروۋىرۋى كۆمەلگەي خۇمان بىبىنەۋە، ئەۋانەي كە ناھىلن حوكم بەشەرىعت بىكرى، پىۋىستە بە چەك لەدزىيان بىن، كە ھەندىك لەلايەنە ئىسلامىيەكان ۋەك (جماعة الجهاد) ۋە (الجماعة الإسلامية) لە مىصر، ۋە (طالبان) لە ئەفغانىستان ۋە رىكخراۋى (قاعدة) ئەو بىرو بۇچوونەيان ھەيە.

(۶) بىرۋېچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە لەرپى ھەلبىزاردن ۋە چوونە نىۋ پەرلەمان ۋە بەدەستەيتانى دىنگ ۋە كارى سىياسىي ۋە بەشدارىي سىياسىيەۋە ئەو گۇرپانكارىيە بىكرى...

بەندايەتتى بۇ بىكرى ۋە كەس نەبىتە بەندە ۋە كۆپلەي كەس، ئەوانە تىكرى ئامانچ ۋە بەھاي نەگۆرن، بەلام ئايا ئەو ئامانچ ۋە بەھايانە چۆن دەجەسپىن؟ ديارە بە ئامپازو شىۋازى جۇراۋجۇر، ئامانچ ۋە بەھايەكان نەگۆرن، بەلام ئامپاز ۋە شىۋازەكان گۇراۋن ۋە جۇراۋجۇرن، لەكات ۋە شوئىنكەۋە بۇ كات ۋە شوئىنكى دىكە دەگۆرن، بۇيە زاناينى ئىسلام گوتوويانە: ئامانچە شەرىعى يەكان پىۋىستە چەسپاۋ بن، بەلام ئەو ئامپازو شىۋازانەي كە ئامانچەكانيان بى دىننە دى، پىۋىستە ھەمىشە چاۋيان پىدا بگىرپنەۋە ۋە گۇرپنكارىيان تىدا بگەين، چۈنكە مەرج نىيە ئەو ۋەسىلەيەي كە بۇ دۈيىنى باش بوۋە بۇ ئەمرو باش بى، ديارە پىغەمبەرىش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەقۇناغىكەۋە بۇ قۇناغىكى دىكە شىۋازەكانى خۇي ۋە ئامپازەكانى خۇي گۇرپون.

بۇ ھەر جەمۇجۇللىكى فىكرى، سىياسى، كۆمەلەيتى، پىۋىستە ئەو ھەلومەرجە سىياسى ۋە كۆمەلەيتى يە ۋە بارودۇخە بابەيتىيە كە تىيدا سەرى ھەلداۋە، لەبەرچاۋى بگىرن، بۇ ئەۋەي لەكاتى بىرپار بۇ دەرگىندا توۋشى ھىچ زولمىك نەبىن، بۇ ۋىنە (سەيد قەتب) (رەھمەتى خۇي لى بى)، بۇچى ھەندىك بىرۋۇچۇۋنى بۇ دروست بوۋە، كە ھەست دىكەي لە ھەندىك پۈۋەۋە ئەندازمىيەك لەشەرىچ چۆتە دىرى، لەگەل ئەۋەشدا بىۋۇيىكى زۇر گەۋرە بوۋە، ۋە كۆتايى پىھاتنەكەشى، ئەۋە ديارە كە لە پىناۋى خۇادا ئىعدام كراۋ شەھىدكراۋە، تۇ دەبى تەماشا بگەي (سەيد قەتب) لە چ كۆمەلگايەكدا بوۋە، ۋە چۆن توۋشى سەتم لىكران ۋە فشارخانى سەرو ئازار ۋە ئەشكەنجە بوۋە، بۇيە تاراددەيەك كاردانەۋە بەبىرو بۇچۇۋنەكانىيەۋە ديارە، ھەروھە (أبو الأعلى المودودي) رەھمەتى خۇي لى بى، كە دۋاي ئەۋەي پاكىستان لەھندىستان جىبابۇۋە، بەۋ نىيەتە جىبابۇۋە كە ئەۋە مۇسۇلمانەكانن لە سىخ ۋە ھىندۇسەكان جىادەبىنەۋە، ۋە ھەۋارىيەكى ئىسلامىي پىكىدەھىنن، لەۋ ھەل ۋە مەرجەدا

(مەدودودى) كۆمەللى ئىسلامىي پاكىستانى پېكىنغا، كە خۇيىنپىزىيەكى زۆر رۇيىداۋە مەسۇلمانان توۋشى گىرەتارىي ۋ نازەھەتتى زۆر بوون، ۋە بەھ مەبەستەش جىياۋونەتەۋە كە دەۋلەتتىكى ئىسلامىي پىك بىنن، (ابو الأعلى المودودي) لىرەدا بەپىۋىستى دەزانى تەركىز بختە سەر لىك جىياكرەنەۋە مەسۇلمان ۋ نامسۇلمان، ۋە ئەھ مەسۇلمانانە پىۋىستە چۆن بىن ۋ زىانى خۇيان چۆن پىكبەن؟ ۋە ئەھ دەۋلەت ۋ حەكۇمەتە كە قەۋارمەكى ئىسلامىي يە دەپ چۆن بى؟ ۋاتە ھەل ۋ مەرجەكە ۋا لى كىردە كە زۆر تەركىز بختە سەر مەسەلەى حەكمىيەتى خۇدا ۋ حەكۇم كىردن بە شەرىعەت ۋ لىك جىيايى (مفاصلة) لەنىۋان مەسۇلمان ۋ نامسۇلماناندا، ۋە جۆرىك لە ھەستىارىي زىاد لەپىۋىستى بەرامبەر نامسۇلمانان ۋ بەرنامە ۋ پىيازەكانى دىكە بۇ دروست بوۋە، كە ھەندىك جارى ئەھ خالە ھاۋبەشانەى لەنىۋان ئىسلام ۋ بەرنامەكانى دىكەدا ھەن، ئەھ ۋىستۋىيەتى خالە ھاۋبەشەكان كالى بىكاتەۋە، بۇ ئەۋەى لىك جىيايى زىاتىر دەربىخات.

بەلام بەپىچەۋانەۋە جەمەتەتى تەبلىغ كە دىارە بەنەفەسىكى دىكەۋە كارىان كىردە، ھەرۋەھا مامۇستا سەئىدى نۇرسىي رەھمەتى خۇا لى بىت، بەھەمان شىۋە لەۋاقىيەكى دىكەدا بوۋە، ئەۋان جۆرى بىر كىرنەۋىيان ۋابوۋە كە بە توندىي تىكەنەگىرپن لەگەل ۋاقىيەكەيان دا ۋ دىزى نەۋەستەۋە، بەلگە بە نەفەسىكى دىرپىز پارىزگارىي بىكەن لەسەر ئەۋەى كە بۇيان دەپارىزى، (مامۇستا مەلا سەئىدى نۇرسىي) تەماشى كىردە ناتۋان بەرگىرى لە ھەموو ئىسلام بىكات، گوتۋىيەتى با بەرگىرى لە ئەھلەكەى بىكەم كە ئىمان ۋ عىبادەت ۋ رەۋشە، با جارى تاكى مەسۇلمان پارىزراۋ بى، دۋاى كۆمەلگەى ئىسلامىي ۋ دەۋلەتى ئىسلامىي، ئەھ تاكە مەسۇلمانانە دەتۋان دروستى بىكەن، ۋەك چۆن ئىستا پارتى دادو گەشەپىدان لە تۈركىيا لەسەر شانى ئەھ تاكانەى كە بەھىزى ھەۋل ۋ تىكۋشانى نۇرسى ۋ قوتابىيەكانى ۋ قوتابىخانەى نوور كە ئىمانىيان

تىيىدا پارىژرا، ئىستا تەماشادەكەين، ئەمۇقا ھەنگاۋيان ناۋمو دىنىن بۇ ئەۋى
كە ھەموو ژيانى خۇيان وردە وردە نرىك بىكەنەۋە لە ئىسلام.

بۇيە دەلىم: ئەگەر بىت ۋ بۇ ھەئسەنگاندن ۋ نرخاندىنى ئەزمۇونە
ئىسلامىيەكان، ھەلو مەرجى تىدا سەرھەلدىانيان لە بەرچاۋ نەگرىن، توۋشى
زولم دەبىن، (بەدىع الزمان) مامۇستا مەلا سەئىد قەسەمەكى جۋانى ھەيە لەو
بارمۇ، كە دەلى: (ئەگەر مەن لەسەردەمى شىخ (عبدالقادر) گەيلانى دا بام
(الفتح الرباني) یم دىنوۋسى، ئەگەر ئەۋىش لەسەردەمى مىندا بوۋايە (رسائل
النور) دىنوۋسى!! مەبەستى پىي ئەۋىيە كە زاناۋ پىشەۋايانى ئىسلام كە
كاتى خۇى لە ھەل ۋ مەرجى دىكەى جيا لەۋى ئىستى ئىمەدا ژيان، بەپىي
ھەل ۋ مەرجى خۇيان كاريان كىردۈە بۇ بوۋزاندنەۋى ئىسلام ۋ
ھۇشياركىردنەۋى مەسۇلمانان، بۇ ۋىنە: (أبو حامد الغزالي) رەحمەتى خۋى لى
بى، دى كىتپى (أحياء علوم الدين) دىنوۋسى، كە زياتر تەركىز دەخاتە سەر
لايەنى رۋوحى ۋ ئىمانىي ۋ ئەخلاقى ۋ پەرۋەردە كىردنەۋى خەلك ۋ دوۋر
گىرتى خەلك لە گوناھ ۋ تەزكىيە نەفس ۋ دىنا بەكەمگىرتن (زۈھد)، بەلام
(سید قطب) (رەحمەتى خۋى لى بى) كە (في ظلال القرآن) دىنوۋسى، دىزانى كە
مەسۇلمانان پىۋىستە بەتەنیا بەدىندارىي تايبەتىي ۋازنەھىنن، بەلكو پىۋىستە
بىزانن كە خوا ئەۋانى مولىزەم كىردۈە بەۋمۇە كە شەرىعەتى خوا لەژيانى
سىياسىي ۋ كۆمەلەيتىشدا پىادەبىكەن، بۇچى؟ چۈنكە ئەو كۆمەلگاۋ
ھەلۈمەرجەى ئەو ۋاى خواستۈە. ئەۋانى دىكەش بەو شىۋىيەى خواستۈە.

ۋە جارى ۋاش ھەيە شىۋازى كار دەگەرپىتەۋە بۇ جىاۋازى بىرۋىچۈۋن،
جارى ۋا ھەيە لەيەك كاتداۋ لە يەك شوپىندا، دوۋ ئىجتىھادى جىاۋاز ھەن، كە
رەنگە ھەندىك جار پەيۋەندىي بەشىۋە تىگەپىشتى ئەو ئىنسانەۋە ھەبى
لەدىن، يان پەيۋەندى ھەبى بەشىۋە مىزاج ۋ سىروشتى ئەو كەسەۋە، ھەيە

بەسروشت نەرمە، كەيىن بىر تىك گىران نايەت، ۋە ھەيە خالەتتىكى شۇرۇشكىپرانە ۋە گۇرۇنكارىي رېشەيى يانە ھەيە. كەۋاتە: ھەم ھەلومەر جەكان ۋ، ھەم شىۋەكانى تىگەشتىن لەدىن ۋ، ھەم شىۋە پەرۋەردىمۇ بارى دىروۋنى ئەۋ كەسانە ۋە ئەۋ تەۋزە ئىسلامىي يانەيان بەرئ خستە، ھەموۋيان كارىگەر يان ھەيە لەسەر جۇراۋجۇر بوۋنى بىرۋېچۈۋەكان.

لەكۇتايىدا بە پىۋىستى دىزانم نامازە بەۋە بىكەم كە پىۋىستە بۆھەلەنگەندى ھەموۋ ئەۋ بىرۋېچۈۋەكانە بىگەرپىنەۋە بۇ ئەۋە كەپىغەمبەران (سەلات رەلامى خرايان لى بى) بەگشتى ۋە پىغەمبەرى كۇتايى موحەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتايىبەتى چى كىردەۋ چۆنى كىردە، بەمەبەستى پاكسازى ۋ چاكسازى كۆمەلگا؟ ئەۋە بەرپاستى تەرازوۋىيەك دىبى ھەموۋ ئەۋ بىرۋېچۈۋەكان ۋ رېباز ۋ شىۋازانە ۋە باسكان، پىيەھەلەسەنگىنىن، ئىستاش چى بەرپاست ۋ دىروست دىزانم لەۋبارەۋە بەگورتىي دىپىخەمەرۋو:

ئىمە ھەموۋ ئەۋ شىۋازو نامرازانە ۋە قورئان وسونەت دەلەلتان لەسەر دىكەن، پىۋىستە بەچاۋى رېزەۋە تەماشايان بىكەن، ۋە بە شەرىعى يان دابىنىن، ۋاتە: كاتىك كەسانىك دىبىنىن مەشەرب صۇفىين، ئەۋى دىكە مەشەرب سەلەفىيە، ئەۋى دىكە لەۋۋى فىكرىيەۋە كاردەكا، ئەۋى دىكە لەۋۋى پەرۋەردەۋ، يەككە لەۋۋى بانگەۋازەۋە، يەككە لەۋۋى كۆمەلەپىيەۋە كاردەكات، پىۋىستە ئەۋانە ھەموۋيان بىگەرپىنەۋە بۇ تەرازوۋى قورئان ۋ سونەت:

(۱) لەۋۋى ئىمانەۋە: ئايا لە قورئان وسونەت دا لايەنى ئىمانىي ۋ رۋوحىي جەختى لەسەر نەكرەۋە؟ ھەموۋ دواندەكان (خىلاپات)ى قورئان بۇ مەسۇلمانان، بە: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) دىست پىدەكەن، كەۋاتە: بناغە ئىمانە، بۆيە كەسەك كە لە رۋى ئىمانىيەۋە كار دىكات، پىۋىستە

پىزىلە كارمەكى بىيىن.

(۲) لەرووى عىبادەت و تەقواو تەزكىيە نەفسە: يەككە لە مەزىفە سەرمەكەكانى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەومىيە بىرئىيە لە: تەزكىيە نەفس و پەيدا بوونى تەقوا (وَيُزَكِّهِمْ ...)، يان وەك ئەمەلى تەسەووف دەللىن: بىزاركران لە سىفەتە نەزم و پەستەكان و، پازىنراو بەسىفەتە بەرز و پەسەندەكان.

(۳) لەرووى كۆمەلەپەتتە: تەماشە دىمەكى لە قورئان دا زۆر باسى پىزىكرتن لە باب و دايك و سىلەى پەحم وەحمى دراوسى و مىوان و بەزمى ھاتنەو بەھەزارو ھەتىو لىقوماو و بى دەرەتان و ... ھتە. دا كراو، كەواتە ئەو لايەنەش دىسان بەشىكى بىنەرقىيە لەئىسلامدا .

(۴) لە رووى فەكرىيە: تەماشە دىمەكىن پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كاتىك پووبەر و دەبىتەو لەگەل كۆمەلگەيدا كارى سەرمەكى ئەومىيە كە چەمەكان بگۆرئ و فەكرى خەلك راست بىكاتەو، وەك خواى زاناو توانا لەبارەى يەكەمىن ئەركى سەرشانىيەو لە چوار ئەركەكانى فەرموويەتى: (تَلَّوْا عَلَيْهِمْ ءَايَتِهِ) (۱۱۶) ال عمران

(۵) لەرووى جەنگ و جىھادەو: لەكاتىكدا زولم لە مىللەتەكەت دىمەكى و بەھىز پىت لى دىمەكى و، بەجەك لەدۇت دىمەكى، ديارە تۆ وەختى دىفاع لەدىن و زىنەت دىمەكى، ئەمەش بەھەمان شىو ئەركىكى شەرىيەت ئەنجامداو، وەك خوا فەرموويەتى: (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ... (البقرة، ۱۹۱) واتە: وە لەرپى خوادا لەدۇى ئەوانە بىجەنگ كە لەدۇتان دىجەنگن.. كەواتە: ئەگەر بەرگىرى لە دىن و زىنى خۇت بىكە، دواى ئەومى دىمەكى بىن بەست و، ھىچت بۆ ناھىلرئەو، دىسان

خوای پەروردگار ھەقى بە تۆ داوھ: (فَمَنْ أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ... البقرة، واتە: ۱۹۴) ۋە ھەرکەس دەستدریژی کردنە سەر، ۋەك دەستدریژی خۆیان دەستدریژیان بکەنەو ە سەر ە بەرپەرچیان بدەنەو..

کەواتە با ھەمووکەس بزانی کە ئیمە ھەستیارییمان بەرانبەر بە ھیچ کام لەو شیوە کارو جەم و جۆلانەى کە لەساحەکەدا ھەن نیه، بەلام ئەوێ بەراستی دەزانین ئەویمە کە بگەرپینەو ە بۆ قورئان و سوننەت، پێغەمبەرەن (علیھم الصلاة والسلام) چۆنیان کردو، لەکوێ ۋە دەستیان پیکردو، چۆن لەگەڵ کۆمەلگای خۆیاندا مامەلەیان کردو، دەبی ئەو بەکریتە تەرازو و سەرەشق، کە ئەویش نەگەر بمانەوێ بەکورتیی باسی بکەین، ئەویمە کە:

۱- پێغەمبەرەن (علیھم الصلاة والسلام) ھیچ کاتیک پەنایان نەبردو ە بەر توندوتیژی و بەکارھێنانی ھێز و چەك بۆ گۆرینی کۆمەلگاو دەورووبەر، بەلکو ھەمیشە لە فیکر و وشەو دەستیان پیکردو، لە بانگکردنی خەلک و تیگەیانندنیانەو ە دەستیان پیکردو.

۲- نەچوون تەنیا خەریکی لایەنیک بن، بۆ وینە: ھەر خەریکی لایەنی فیکری بن، یان تەنیا خەریکی لایەنی عەقیدەیی بن، یان بەس خەریکی لایەنی عیبادەت بن، یان تەنیا خەریکی لایەنی ئەخلاقی، یان کۆمەلایەتی، یان ئابووری، یان سیاسیی بن، بەلکو ئەگەر تەماشای پەيام و دواندن (خطاب) ی پێغەمبەرەن بکەین (علیھم الصلاة والسلام) لەگەڵ گەلەکانی خۆیان دا، دەبینین پەيام و دواندن (خطاب) مەکیان گشتگیر (شمولي) بوو ە بۆ تیکرایی پیکھاتەکانی ئینسان و سەرچەم لایەنەکانی زیان.

۳- ئىنا پىغەمبەر (عليهم الصلاة والسلام) بە ھاندەرى دىلۋىزى، بەزىمى
ۋ پەرۋىش كاريان كىردەم، بە گىيانى مەدار كىردەن لەگەل خەلەك
تەھمەمۇل كىردى ناخۇشى ۋ نازارەكانيان، ھەلىيان داۋە كۆمەلگا
بگۆرن.

ئىنا لە كۆتايى ئەم باسەدا بەپىۋىستى دىزانم بۇچوونىكى ھەلە راست
بىكەمەۋە:

ھەندىك ۋا دىزانم كە ئىمە گوتمان نابى ھىز ۋ چەك بە كارىينى، ماناى
ۋايە كە تۆ سەلامەت دىمى، بەلام بىگومان ۋانىە، ئايا لە قۇناغى مەككەدا
مىسۇلمانان شەھىد نەبوون، نازار ۋ ئەشكەنجە نەدران؟! با، بۇيە ئىستاش
ئەگەر بانگەۋاز ۋ تىگەياندىنى خەلەك ۋ بەرچاۋوون كىردەمەۋە ۋ
ھۇشيار كىردەمەۋە ھەقى خۇى بىدەمە، باجى لەسەر دىمە، دىگىرى،
دەكوزرى، نازار ۋ ئەشكەنجە دىمە، نانپراۋ دىمە، بە مەرجىك ھەقى
خۇى پىدە، ۋەك چۆن كاتى خۇى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە مەككە
جارى نەچۈبۈۋە قۇناغى شەپ ۋ كۈشتارەۋە، كە ھاۋەلانى بەپىزىشى لە زىر
ئەشكەنجەدا شەھىد دىكران ۋ نازار دىكران، خۇىشى نازار دىمە، ئىمەش ئەگەر
بەھەمان شىۋە ھەقى خۇى بىدەمە ئەۋ بانگەۋاز ۋ تىگەياندىن ۋ پىگەياندىنى
خەلەك، كە پىۋىستە قۇناغى يەكەم ھەر ئەۋمى ۋ، بە پىچەۋانەۋە نىشانەيەكى
پىرسىارى گەۋرە لەسەر ئەۋ كارو پىرۋزە ئىسلامىيە پەيدا دىمى، دىمى
چاۋمروانى ۋ نامادىمى نازار ۋ ئەشكەنجەۋە باجدانىشمان ھەبى.

بىرگە يەكەم: بەرنامە رېئازى پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) بۇ

كۆرۈن و پاكىزلىق و چاكىزلىق كىرىن:

سەرەتا بەرنامە موبارەكە دەست بى دەكەم، كە خوا (سبحانه و تعالى) دىمەر موى: ﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ (النساء، ئەم نامە موبارەكە دوى ئەو دى كە ژمارەكە لە پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) ناو دىرېن ھەر لە (نووحەو ھەتا داوود سولەيمان)، و دىشان دىمەر موى: پېغەمبەرانىكى دىخوشكەر و ترسىنەر، تاكو خەك دوى ھاتى پېغەمبەر بەلگە لە سەر خوا نەبىت، كەواتە: بەبى رەوانە كىرىن پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) خەك بەلگەو بىانوى دىبى لەسەر خوا، كە بلى: خوايە! مەن نەمزانى تۆ بەجى رازى دىبى، نەمزانى چۆن بىزىم، نەمزانى چ رېئازىك بىگرمە بەر! بۇيە خوا (سبحانه و تعالى) پېغەمبەرانى (عليه الصلاة والسلام) ناردو كە دىخوشكەرى خەك بىن، ئەوانە كە رېگەى خوا دىگىر، وە ترسىنەر بىن لەو دى كە لادىن، وە بۇ ئەو كە بەلگەى خوا لە سەر خەك تەواو بىكەن، خەك بىانوى بىراو بىكەن و ھىچ كەس بەلگەو بىانوىيەكى بەدەستەو نەبى، بەبى پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) پەيام و بەرنامەى خوايەن ھىناو بۇ خەك، بۇ بەختەومر كىرىن، لە ئەنجامى ئەودا كە فېرىان دىكەن وە تېيان دىگەن، كە تاك تاكيان لە خودى خۇيدا چۆن بىزىم، چۆن خىزان بىكەو بىنېن؟ ھەمويان چۆن كۆمەلگا دروست بىكەن و چۆن بىكەو رەفتار و مامەلە بىكەن؟

خوا لە سوورەتى (الأنعام) دا دوى ئەو دى ناوى (۱۸) لە پېغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) دىن، خىتاب لەگەل پېغەمبەرى خاتەم (صلى الله عليه وسلم) دىكەت و دىمەر موى: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَّتْهُمْ أَقْتَدَةٌ...﴾ (۱۹) وەتە:

ئەوانە كەسانىكىن كە خۇا رېنمىي كىردون و خىستونىيە سىر رېگى راسى،
تۇش بە دۇاى رې راسى ئەوان بىكەو. جا ئەگەر پېغەمبەرى خاتەم (مەھمەد
المۇسەلى) (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مۇلۇزەم بى بەمەى بە دۇاى پېغەمبەران بىكەو،
ئىمەى شۇنكى تەوانى مۇھەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە پېشترىن بۇ ئەو
كە چاۋ لە پېغەمبەرانى پېشوو بىكەن، وە رېبازو شىۋازى ئەوان رەچاۋ بىكەن،
لە كاتىكىدا كە لەگەل كۆمەلگەكە ماندا رۇبەرۇو دەبىنەو، بۇ ئەو بىگۇرېن،
پاكى بىكەنەو چاكى بىكەن.

جا مەن كە سەرنجى ژىانى ئەو پېغەمبەرە پاىيە بەرزەنەم داو (عليهم الصلاة
والسلام) ھەوت خالەم كەوتۇنە بەرچاۋ، كە پېم وايە ئەو خالانە رېبازو
شىۋازى پېغەمبەرانى تېدا بەرچەستە دەبىت:

خالى يەكەم // ئەمەيە كە پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەبى ھەلۋاردن
ھەمۇيان لە ئىمان و تەوھىدەم دەستىان پېكردو، واتە يەك
پېغەمبەرىش دەست ناكەوئ كە يەكەمىن قەسەى لەگەل گەلەكەيدا
ئەو نە بووبى، كە تەنبا بەندايەتتى بۇ خۇا بىكەن و تەنبا خۇا
بەرسىن، بۇ وئە:

۱- ئەگەر تەماشى سۇرەتى (الأعراف) بىكەن، ئايەتەكانى ژمارە (۵۹، ۶۵، ۷۳،
۸۵) ھەركام لە (نۇوح و ھۇد و صالح و شۇعەيب) (عليهم الصلاة والسلام)
يەك رەستە دەفەرمۇن، وەك يەك: ﴿يَقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ
غَيْرُهُ﴾ واتە: ئەى گەلەكەم! خۇا بەرسىن جگە لەو بەرسىراۋىكى
دىكەتەن نە.

۲- لە سۇرەتى (الشعراء) ئەگەر تەماشى ئايەتەكانى: (۱۰۵ تا ۱۹۱) بىكەن،
پېنچ لە پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) كە (نۇوح و ھۇد و صالح و
لۇوط و شۇعەيب)ن، ئەوانىش ھەمۇيان يەك رەستە دۇوبارە دەكەنەو،

(الْأَنْتَقُونَ إِلَيَّ لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجِرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ). واتە: ئايا پارىز (لەخوا) ناكەن؟ من بۇ ئىوھ رەوانە كراوئىكى ئەمىندارم، پارىز لەخوا بىكەن وفەرمانبەرىي من بىكەن، وه من هيج كرى و پاداشتىكتان لىداوا ناكەم، بەلكو پاداشتى من لە سەر پەرورەگارى جىهانىيانە.

بەئى، پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ھەموويان لە خوا بەيەك گرتەنەو، لە خوا بە خەئكى ناساندەو، لە خەئك پەيوەست كەردن بەخواو (سبحانە رتعالى) وەك تاكە بەدەيھنەرو، تاكە پەرورەدگارو، تاكە پەرستراو و، تاكە بەرنامەدانەرو، ديارىي كەرى خەئال وھەرام و، تاكە ھەمە كارەى كەون وكائىناتەو، دەستيان بە گۆرپن و چاككردنى كۆمەلگاكانيان كەردو.

۳- با تەماشاي ئەم ئايەتە موبارەكە بىكەين لە سوورەتى (الأنبياء)دا، خوا (سبحانە رتعالى) دەفەرەموى: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) (الأنبياء: ٢١) ديارە لىرەدا خوا پىغەمبەرى خاتەم موحەممەد(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەدوینىت و دەفەرەموى: وه لەپىش تۆدا هيج پىغەمبەرىكەمان رەوانە نەكەردو، مەگەر پىمان راکەياندو، كەتەنيا من پەرستراوم و تەنيا بەندايەتیی بۇ من بىكەن، بەئى، خوا بەيەكگرتن (التوحيد) بە خالى دەستپىك دانان، ئەرکى سەرەكى ھەموو پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) بوو، بەلام ئايا ئىمەش وەك شوین كەوتووانى پىغەمبەرەن، كە ئىستالەم كۆمەلگايەداين، يان لە چەند كۆمەلگايەكداين، كە كەم و زۆر خەئكەكەيان مەسولمانە و خوا دەپەرستى، ئايا ئىمەش مەسولمەن لەوئوھ

دەست يېيىپكەين؟ دەلىم: بەلى، بۇچى؟ چۈنكى مەسەلە ئەمەس نىيە
 كەخەلگەكە تەننىيا دارو بەرد بېرىستى، چۈنكى لادانى خەلگە لەپەرىستى
 خوادا، تەننىيا لەپەرووى دروشمەكانەۋە نىيە، تاكو ئەگەر خەلگە نوپۇزى بۇ
 خوا كىردو، پۇۋوۋى بۇ گىرت و، نەزرو قوربانى تەننىيا بۇ خوا بوو، بلىي:
 تەننىيا بەۋەندە ئەو خەلگە خوا پەرىستە، بەلگە جارى ۋا ھەيە
 لەۋەرگىرتى چەمكەكان، لە ۋەرگىرتى بەھاكان، لە ۋەرگىرتى پوۋنناسىي
 و دىدو بۇچوۋنەكانەۋە، خەلگە توۋشى شىرك دىمى، ۋاتە: فەرھەنگ و
 كىلتوۋرىك حاكىم دىمى بە سەر ئەو خەلگەدا، پېچەۋانەۋى ئەۋمىيە كە خوا
 ناردوۋىيەتى، ئەۋە يەكەم، دوۋەم: جارى ۋا ھەيە لە پەروۋى بەرنامەكانى
 زىيان (شرائع الحياة) ۋە، خەلگە توۋشى شىرك دىمى، لەپەروۋى سىستىمى
 ئابۋورىي، كۆمەلەيەتى، سىياسىيەۋە، لە شەرىعەتى خوا دوور
 دىكەۋىتەۋە. ۋاتە: پىمان ۋا نەبى كە بەندايەتى بۇ خوا تەننىيا بىرىتە
 لە شىتېكى شەخسىي، كە ئىستە ئەۋە دىردى كوشىندەۋى مسوئالمانانە،
 بەلى، پېغەمبەران(عليهم الصلاة والسلام) بەرپاستى بۇ ئەۋە ھاتوۋن كە
 خەلگە ھەم ۋاز لە قەبرىپەرىستىي بىنن، ھەم قەصر پەرىستىي، چۈنكى
 جارى ۋاھەيە، تا خاۋەن قەبرىك چوار خەلگە نەقام گومرا دىكات و
 توۋشى شىركىان دىكات، خاۋەن قەصرىك بە ملىۋان خەلگە گومرا
 دىكات، ھەربۇيەش خوا(سبحانه وتعالى) دىفەرمۇي: (أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ
 وَاجْتَنِبُوا الزُّلْمَ... (النحل، ٦٣) (فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ
 فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) البقرة/ ٢٥٦، دىبىت
 كوفەر بەتاغۋوت بىرى، ئىنجا ئىمان بە خوا دىمىنرى، كەۋاتە: ئىستاش
 بۇ ئەۋە خەلگە زىيانى سىياسىي، ئابۋورىي، كۆمەلەيەتىي، فەرھەنگىي،
 بەپىي شەرىعەت رېك بىرى، دىمى ئەو خەلگە پەيۋەست بىرىتەۋە بە

خوا بە يەكگرتنەۋەدو، بەئىمان و عەقىدەۋە، ديارە حاكمىيەتى شەرىعەتى
خوای پەرۋەردگار (سبحانە و تعالى) یش لە ئەھلدا لە ئىمان و عەقىدەۋە
خوابە يەكگرتنەۋە سەرچاۋە دەگرئ، لەبەر ئەۋەدى تەنیا خوا پەرستراۋە،
دەبئ ھەر ئەۋیش حاكم بئ، ھەئبەتە حاكم بەمانای ھوكمەران نا، بەئكو
حاكم بەمانای دانەرى ھەئال و ھەرام و، ديارەكەرى چاگەو خراپە.
بەئئ، ئەگەر گرىمان خەئك لەپروۋى خوابە رستى شەخسىيەتەۋە توۋشى
لادان و شىرك نەبئ و، لە پروۋەكانى دىكەۋە توۋشى لادان و ھەئەۋ پەئە
ببئ، ئايا بە كوئ راست دەكرىتەۋە؟، ديارە ھەر دەبئ لە سەرچاۋەۋە
راست بكرىتەۋە، ۋەك دەئئ؛ ناو ئەگەر لە سەرچاۋەۋە لئىل بوو، لە
جۆگاۋە پروۋ نەبىتەۋە! بەئئ، دەبئ ھەر لە ئىمان و عەقىدەۋە
تەۋحىدەۋە راست بكرىتەۋە .

خالى دوۋەم // ھەركامىكىيان پاش راگەياندىنى ئىمان و خوا بەيەكگرتن، ۋەبە
گوئى خەئك دا دانى ئەۋ بانگەۋازو ئەۋ پەيامە كەتەنیا خوا پەرستراۋە،
تەنیا خوا پەرۋەردگار، دەبئ تەنیا خوا ياسادانەربئ، دواى ئەۋە
ھەركامىكىيان بە پئى ھەلومەرجى كۆمەلگايەكەى خۇى نەخۇشى
وگرفتەكانى كۆمەلگاكەى خۇى دەستنىشان كەردوون و پەنجەى خستۆتە
سەريان، واتە پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) نەھاتوون، ۋەك ئىستا
ھەندىك تەۋزم ولايەنى ئىسلامىي تەنیا خەرىكى ئىمان و عەقىدە بن
تا قىيامەت، يان تەنیا خەرىكى لايەنى تەزكىيە بن، نا، خەرىكى ئىمان
وعەقىدە بوون، بەئلام دواى ئەۋەى كە ئەۋە چەسپىۋە، خەرىكى
مۇستەلزمەتى ئەۋ ئىمان و عەقىدەيەش بوون، جا ئايا ئەۋ ئىمان و
عەقىدەيە جى دەخۋازئ؟ ئەۋ ئىمان و عەقىدەيە ئەۋە دەخۋازئ كە
مادام تەنیا خوا پەرۋەردگارەۋ، تەنیا خوا پەرستراۋە، تەنیا دەبئ

رووبىكرېتە خوا، بەندايەتتى بۇ ۋى بىكرى، دەبى تەنيا شەرىعەتى خواش
پەپەمۋى لى بىكرى.

با بۇ ۋىنە تەماشاي چەند ئايەتتىك بىكەين:

۱- ھود (عليه السلام) كە بۇ گەلى (عاد) نىردراۋە، لە سوورەتى (الشعراء)

ئايەتتى (۱۲۸ تا ۱۳۱) دا ئاۋا گەلەكەى خۇى دەدوۋىنى: ﴿ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ

ءَايَةً تَبْنُونَ ﴿۱۲۸﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿۱۲۹﴾ وَإِذَا بَطَشْتُمْ

بَطْشَتُمْ جَبَّارِينَ ﴿۱۳۰﴾ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ﴿۱۳۱﴾ ۞ واتە: ئايا ئىۋە لە ھەر

بەرزايىيەك قەلئەك دروست دەكەن، ۋە شوۋىنى ۋا و بىناى ۋا دروست

دەكەن، كە بەھۋىيەۋە ناۋونىشانى خۇتان بەيئەنەۋە، بە فىزو كەشخە،

ۋە ھەركاتى زولمەتان كەرد، زۇر بە قورسىيى و ستەمكارانە خەلك سزا

دەدەن.

تەماشادەكەين (ھود) (عليه السلام) پەنجە دەخاتە سەر گىرنگىرىن

نەخۇشى مىللەتەكەى، ئەۋىش ئەۋەپە كە كەمىنەيەك توۋشى

ئىسرافو خۇشگوزەرانىي بوون، لەسەر حسابى زۇرىنەى خەلك و

كۆشك و تەلارى ۋەھا دروست دەكەن كە پىۋىستىيان پىي نىە،

خەلكەكەيان خستۋتە ژېر پكىفى خۇيانەۋەۋە قەھرو جەۋرىان بە سەردا

دەكەن.

۲- ھەرومەھا صالح (عليه السلام) كە بۇگەلى (ئەۋد) نىردراۋە، لە سوورەتى

(الشعراء) دا لەئايەتتى (۱۴۶ تا ۱۵۲) دا ھاتۋە كە بە گەلەكەى دەفەرەمۋى:

{ أَتُزَكُّونَ فِي مَا هُمْ بِءَامِنِينَ ﴿۱۴۶﴾ فِي جَنَّتٍ وَعَيْوُنَ ﴿۱۴۷﴾ وَزُرُوعٍ وَنَحْلٍ طَلْمَهَا

هَضِيمٌ ﴿۱۴۸﴾ وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَتَرِهَيْنَ ﴿۱۴۹﴾ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ﴿۱۵۰﴾ وَلَا

تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ ﴿۱۵۱﴾ الَّذِينَ يَفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿۱۵۲﴾ } { الشعراء،

ئەۋرىش بە ھەمان شېۋە دەست دەخاتە سەر چەند نەخۇشىي يەك كە گەلەكەي پېيانەۋە گىرەتار بوۋومو دەفەرمۇي: (ئاي پېتان ۋايە ھەروا بە ھېمىنىي لەو خانوو ۋ كۆشكانەدا ۋازتان لى دەھىنرى ۋ دەمىننەۋە لە نىۋ چەندەن باخ ۋ كانى ۋ سەرچاۋەدا، ۋە لەنىۋ چەندەن بېستان ۋ درەختى خورمادا، كە بەرمەكەي زۆر چاك گەمىشتە ۋ ھەروا بە لىۋان دەخورى، ۋە لە چىاۋ چۆل دا خانوو ۋ كۆشك زۆر بە خۇشگوزمەرانانە بېنا دەكەن، دۋايى دەفەرمۇي: { فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا }^(۱۵۰) پارىز لەخوا بىكەن ۋبە قەسەى من بىكەن، واتە: دەست لەو زولم ۋ ستەم ۋ جىنايەتتىي ۋ قىرپى ۋ پىرپى يە ھەلېگىر، ئەۋەي كە ئىستاش دەردى كوشندى سەرچەم كۆمەلگايەكانى ئەم رۆزگارەيە، پاشان دەفەرمۇي: { وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ }^(۱۵۱) الَّذِينَ يَفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يَصْلَحُونَ^(۱۵۲)، ۋە بەقەسەى زىدەرپۇيان مەكەن، ئەۋانەي كە خرابە دەكەن لە زەۋى دا ۋ چاكسازىي ناكەن، واتە: بە قەسەى من بىكەن كە دەمەۋى بىتانگىرپەۋە بۇ خەتى نىۋمراست ۋ، بىتانگىرپەۋە بۇ دادگەرىي ۋ تەبايى، ۋە چى دىكە بە قەسەى ئەۋانە مەكەن، كە زىادە رۇيى دەكەن، چونكە ھەموو ئەو كۆمەلگايەنەي كە زىدەرپۇيىيان تىدا پەيدا دەيى، بە تەنكىد لە سەر حىسابى زۇيىنەي خەلگەۋ ئەو كۆمەلگايانە تەمەنيان كورەتە.

بەئى ئىسلام تەنيا بىرىتى نىيە لە تىۋرىي(نظريه)يەك، پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ئەۋ ئىمان ۋ تەۋحىدەي رايان گەمەندەۋ، دۋايى داۋايان لە خەلگەكە كەردەۋ، كە بەۋ ئىمان ۋ تەۋحىدە زىانى خۇيان پاكسازىي ۋ چاكسازىي بىكەن ۋ رېكى بىخەن.

۳- (لوط)پىش (عليه الصلاة والسلام) بە شېۋەيەكى دىكە دەست دەخاتە سەر جۇرېكى دىكە لە لادان، كە بىرىتتەيە لە نەخۇشىي نىربازىي، ۋەك

دغه رموي: ﴿أَتَأْتُونَ الذِّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٣٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿٣٦﴾﴾ الشعراء، ١٦٥-١٦٦. واته: ئايا ئيوه له گهل پياوان جووت دمېن، كه له نيو هه موو خه لكي جيهاندا نهو عادمته خراپه تان داهيئاوه، پياوتان له گهل پياو جووت دمې، وه نه وې كه خوا بوي دروست كړوون له هاوسمرانتان وازي لي دينن، به لكو ئيوه گه ليكي سهره رويي كه رو ياخيېن.

٤- شوعه يې (عليه السلام) پش كه بو (اصحاب الأيكة) و بو (مدين) نيردراوه نهو له پرويه كي ديكه وه گه له كه ي ناموژگاري دمكات و جوړه نه خو شي يه كي ديكه يان له نيودا باوه، كه دمې چارسه ربكړي، كه بريتي يه له مهسه له ي ته رازووبازي و لادان له پروي ئابووري يه وه كه دغه رموي:

﴿أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطِ أَسْوَاقِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾﴾ الشعراء. واته: پيوانه ته واو بكهن، كه سيك شتي بو دمېون به ته واوي بوي بېون، وه زيانيان لي مه دمن، وه كه شت و مهك بو خه لك دمكيشن به ته رازوويه كي راست بو يان بكيشن، نهك ته رازوويه كي لاسه ننگ، وه شتي خه لك به كه م مه گرن، واته: شتي خوتان پي زور نه بي و شتي خه لك تان پي كه م بيت، وه له زهويدا خراپه كاري مه كهن.

نه وې كه مه به ستمه ليردا نه وويه كه هر كام له پيغه مبه ران (عليهم الصلاة والسلام) له نيمان و تهو حيدموه دمستيان پي كړدوه، چونكه نه وه بناغو نه صله، به لام دواي هر كاميان ته ماشاي واقعي كومه لگاكي كړدوه چ گرفتنيكيان بووي و چ نه خوشييه كيان بووي، چ شتيك زياتر فززي لي بريېن و نارحمته كړدېن، ويستوويه تي نه وه چارسه ربكات،

بەللام ھەممۇشى پەيغەمبەر كىرگەن بە چىيەۋە؟ چارەسەرى كىشە ئابوۋرەيھەكان ۋە كۆمەنئايەتتەيھەكان ۋە ئەخلاقىيەكان ۋە سىياسىيەكان پەيغەمبەر بوۋنەۋە بە چىيەۋە؟ بە ئىمان ۋە تەۋھىدەۋە، واتە: ئەۋ خۇايەى كە تەنیا ئەۋ پەرۋەردگار ۋە پەرستراۋە، پىتان دەلى: تەرازوۋبازى مەكەن، ئەۋ پىتان دەلى: پىگىرى مەكەن، ئەۋ پىتان دەلى: نىربازى مەكەن، ئەۋ پىتان دەلى: زىدەرۋى مەكەن لەسەر حسابى خەلىكى رەش ۋە رەۋت.

خالى سى يەم// بىنەمايەكى دىكە كە لە شىۋاز ۋە پىبازى پىغەمبەر(ئەلەيھىم الصلەۋە ۋە السەلام) دا بۇ چاكسازى ۋە پاكسازى كۆمەلگا رەچاۋ كراۋە، ئەۋمىيە كە ھەمىشە خۇبەزلىگىر ۋە خۇشگوزمەنەكان دوزمىنى سەرسەختى پىغەمبەر(ئەلەيھىم الصلەۋە ۋە السەلام) ۋە رەش ۋە رەۋت ۋە بەشخوراۋەكان شۇيىنكەۋتوۋى پىغەمبەر(ئەلەيھىم الصلەۋە ۋە السەلام) ۋە ھەلگىرى پەيامى پىغەمبەر(ئەلەيھىم الصلەۋە ۋە السەلام) بوۋن، ئەۋمىش خالىكى زۆر گىرنگە كە ئىمە بىزانىن ھەمىشە بەرنامەى خۇاي پەرۋەردگار بەرگىرى لە مەزئوۋم ۋە بەشخوراۋە ۋە ماف پىشلىكراۋان دەكات، ھەروەھا بەرنامەى خۇا ھەمىشە دىزى كەسكە چاۋى لەزۋلەم ۋە چەۋساندەۋمىيەۋ چاۋى لە خۇ سەپاندەنە، ھەندى كەس ۋە دەزانى دىنى خۇا(سەبەنە رەتەالى) تەنھا ھەرمەن بە نوپىز ۋە رۇزۋو ئەركە تايەتتەيھەكان دەكات، بەلى راستە ئىسلام خەلىك فىرى نوپىز ۋە رۇزۋو دەكات ۋە دەلى ۋەك تاك خۇا بېرستەن، بەللام ھەقىشى بەسەر ئەۋمەۋە ھەيە: كى حوكم دەكا ۋە كى زولمى لى دىكرى ۋە كى زولم دەكا!! با سەرنەج بىدەين:

- ۱- نۇوح (ئەلەيھىم الصلەۋە ۋە السەلام) كە يەكەم پىغەمبەر(ئەلەيھىم الصلەۋە ۋە السەلام) خاۋەن ئۆمەتەۋە، پىنى گوتراۋە: (ئەلەيھىم الصلەۋە ۋە السەلام) واتە: دۈۋەمىن بابى بەشەرىيەت، لەگەل

گەلەكەيدا پۈۋبەرۈۋ دەپيىتەۋە، خۇاى بىى ھاۋتا ئاۋا بەشىكى قسەكانىمان
 بۈۋ دەگىرپىتەۋە: ﴿ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرْنَاكَ إِلَّا بَشَرًا
 مِثْلَنَا وَمَا نَرْنَاكَ أَتْبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّى الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ
 عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴾ (۲۷) ھەرد. دۋاى ئەۋمى نوۋح
 پەيامى خۇى بەگەلەكەى پادەگەئىنى، خوا دەفەرمۈى: زەلەزە بىى
 بېروايەكانى گەلەكەى گۈتياى: ئىمە نابىنىن شوپىنى تۈۋ كەۋتېى جگە
 لەۋانەى كە خەلگى سادەم ھەرچى و پەرچىين لەنپۈ ئىمەدا، واتە: پەش
 و پۈۋت و بىى دەرامەتەكان، ئەۋانەى كە سادەم كەم ھامى، واتە كەم
 دەفامى، ﴿ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ ﴾ ۋە ئىمە ھىچ چاكەيەكى ئىۋە
 بەسەر خۇمانەۋە نابىنىن. ﴿ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴾ بەلگۈ پىمان واىە
 درۈۋزىن. كەۋاتە: كى دۋى نوۋح بوۋە؟ ﴿ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
 قَوْمِهِ ﴾ ۋەشەى (مىلأ) واتە: ئەۋانەى كەچاۋى خەلگ پەر دەكەن لە سام و
 ھەيەت، واتە: خۇ بەزل گەمگان.

۲- ھەروەھا صالح(عليه الصلاة والسلام)كە بۆلۈى (ئەمۇد) نىرەراۋە، خوا
 دەفەرمۈى: ﴿ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا
 لِمَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ مَلِكَنَا رَسُولٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِكَ أَرْسِلَ
 بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴾ (۷۵) الاعراف. واتە: خاۋەن دەسەلاتە خۇبەزلگەمگانى
 گەلەكەى بەۋانەيان گۈت كە چەۋسىنراۋونەۋە لە ئىمانداران: ئايا
 پىتان واىە (صالح) لە لايەن پەرۋەردگارپەۋە رەۋانە كراۋە؟ كەۋاتە: كى
 دۋى صالحە؟ خۇبەزل گەمگان، ۋە كى لەگەل صالحە؟ ئىماندارە
 چەۋسىنراۋەكان.

۳- ھەرومھا بەھەمان شىۋە (شوعەيب) (عليه السلام) كە بۆلەي مەدەنە ۋە (اصحاب الأيكة) نىڭ دراۋە، خوا دەھەر مەۋى: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَشْعَبُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَاهِنِينَ﴾ (۸۸) الاعراف. خۇ بەزل گرەكانى گەلەكەى گوتيان: ئەى (شوعەيب) خۇت ۋ ئەوانەى ئيمانىيان پىت ھىناۋە لە ۋلاتى خۇمان دەرمان دەكەين، يان دەبى بگەرپنەۋە سەر رېيازى ئىمە.

خوا (عز وجل)، پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) لە ۴- سوۋرەتى (ابراھىم) دا بە گشتى ھەموۋيان دىنى ۋە نەپارەكانىشىيان ھەموۋ دىنى ۋ وتوۋىز ۋ دىالۋگىيان لە بەيندا دەبى، لە كۆتايى دا كافرەكان بە پىغەمبەرەن دەلىن: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلرُّسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ

الظَّالِمِينَ﴾ (۱۳) ابراھىم، ئەوانەى بى پروابوون بە پىغەمبەرەنى خۇيانىيان گوت: لەسەر زەمىنى خۇمان دەرمان دەكەين، يان دەبى بگەرپنەۋە سەر دىنى ئىمە. جا ئايا كى دەتۋانى كى دەرېكا؟ بىگومان دەسەلاتدار دەتۋانى بىدەستەلات دەرېكا، كەۋاتە: دىارە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ۋ ئەوانەى لەگەلىشىياندا بوون، بى دەستەلات بوون، ۋە دوزمەنەكانىشىيان دەستەلاتدار بوون، ۋە لەشۋىنەكانى دىكەدا دەرەكەۋى، كە دەسەلاتدارە خۇشگوزمەرەكان بوون.

كەۋاتە: ئەۋەش بەراستى خالىكى زۆر گرنگە كە ئىمە بزانين پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام)، خۇبەزل گرو خۇشگوزمەرەن ۋ

خوښه پېنډه رڼاګان ناحه زیان بوون، وه چموسینراو مو ماف پېښیل
کراوه ګان شوین کهوتوویان بوون.

لیږمدا مهبه ستمان له خستنه پرووی نهم مهسه لهیه نهومیه که نیمه
شوینکه وتووانی پیغه مبه رانیښ (عليهم الصلاة والسلام) دمی زیاتر دلمان
به خه لکی سادمو ږمښ و پرووت خوښ بی، که هه میسه زورینه ی خه لک
پیک دینن، هه لبه ته نیمه دزی دمو له مهنديښ نین، وه دزی
دمو له مهنندان و دمه لاتدارانیښ نین، نه گمر نه هلی زولم نه بن و نه هلی
زیدم ږوی (اسراف) نه بن و، له سر حیسابی خه لک دمو له مهنند نه بووین،
وه به ستم کردن له خه لک نه چووینه سر کورسی.

هه رومها پیغه مبه رانیښ (عليهم الصلاة والسلام) وه نه می هه ستیاریان
هه بووی به مال و سامان و دمه لات، نا، به لکو هه ستیاریان هه بووه
به مال و سامانیک، یان به دمه لات و هوکمرانییه ک، که به ناچه
و دمه ست هیترابی.

خالی چواره م// هه میسه پیغه مبه ران (عليهم الصلاة والسلام) جه ختیان
کردوته وه له سر پیکه وه زیان، یه کدی تهحه ممول کردن و دم ږپن و
بیرو رای به ران بهرو قبول کردنی، بو وینه: نه گمر ته ماشای
نایه ته ګانی (۸۷و۸۸) ی سووړمتی (الأعراف) بکهین، که خوا (سبحانه و تعالی)
باسی هه لوښتی (شوعه یب) دمکا له ګل ګه له که ی دا، وه باسی
نه یارمکانی نه ویش دمکا له به ران بهر قسه که ی (شوعه یب) دا، ده فرموی:

﴿وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِّنْكُمْ ءَامَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ، وَطَائِفَةٌ لَّمْ يُؤْمَرُوا

فَأَصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾، چ هه

مهنتیقیکي جوانه! هه له پیغه مبه ران دمو شیته مو! واته: نه گمر هات و
کومه لیک له نیوه بروایان هینا بهو (په یام و بهرنامه ی خوابی) ه که پی

پەوانە كراوم، وە كۆمە ئىكش بىر واپان نەھىنا، با صەبر لەسەر يەكدى بگرين و يەكدى تەحەممول بگهين، هەتا خوا حوكم دەكا لە بەينماندا، واتە: لایەكيان بۆ لایەكيان دەسەلینن، واتە: دەبى يەكدى تەحەممول بگهين و پێكهووە هەلگهين، نەك سەنگەر لەيەكدى بگرين.

بەلام با بزانی نەیارەكانیان چى دەلین: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَشْعِيبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودَنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أُولَؤُنَا

كُرهين ﴿٨٨﴾ الأعراف، واتە: دەسەلاتدارە خۆبەز لگەرەكانى گەلەكەى گوتیان، ئەى (شوعەيب) خۆت و ئەوانەى كە بىر واپان پیت هیناوە لە سەرزەمىنى خۆمان دەرتان دەكەين، يان دەبى بگەرێنەووە سەر دین و بەرنامەكەى نێمە، ئەو (شوعەيب) یش دەلى: ئایا ئەگەر پێشمان ناخۆش بى و قبوولیشمان نەبى و عەقلىشمان پەرفزى بكا و دلێشمان نەى حوبىینى، هەر دەبى بەقسەتان بگهين؟!

كەواتە: پێغەمبەرە (عليهم الصلاة والسلام) هاتوون خەلك ئازاد بى، وە هېچ بىر وەرپراوێك لەسەر هېچ كەسێك فەرز نەكرى، كە نایەوى، كە چى ئیستا بە پێچەوانەى ئەووە، وە باوەو ئیستا خەلك وە تەسەوور دەكا، بەتایبەت خەلكێك كە لە ئىسلام نەشارمزاىە، یاخود خەلكێك كە خۆى گیل دەكا، كە ئەووە تەوژمى ئىسلامى و خەلكى ئىسلامى يە، بىر واپان بە پێكهووە ژيان و يەكدى تەحەممول كردن نیه! بەلام تەماشە دەكەى بە پێچەوانەووە، پێغەمبەرە (عليهم الصلاة والسلام) كە بانگ دەكەن: با صەبر لە سەر يەكدى بگرين، يەكدى تەحەممول بگهين، هەلبەتە من دەزانم كەسانێك هەن كە بە ناوى ئىسلامەووە لە نێو تەوژمى ئىسلامى دا لە رێبازى پێغەمبەرە لایانداووە، وە ئێمەش بۆيە ئیستا باسى رێبازى پێغەمبەرە (عليهم الصلاة والسلام) دەكەين، تاكو هەر لادان و ترازانیك لە

شېۋازى كارى ئىسلامىي دا ھەبىي، بەپيى ئەو تەرازوۋى پېغەمبەران
(عليهم الصلاة والسلام) راست بىكرېتەۋە.

خالى پېنچەم // پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ھەمىشە دەستپېشخەرى
ۋەتوۋىز ۋە بەلگە ھىنانەۋە بوون ۋ، ناھەزەنئان ھەمىشە شېۋازى
ھەپشەۋ گۈرۈشەيان بەكارھىناۋە، ئەۋەش لە ھەموو قورئاندا ديار، بۇ
ۋېنە: خۋاى پەرۋەردگار لە سوۋرقتى (ابراھىم) دا باسى ھەموو
پېغەمبەران دەكا (عليهم الصلاة والسلام) ۋ دەفەرەمۇي: ﴿الَّذِينَ يَأْتِكُمْ نَبُؤًا
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمٌ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودٌ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا
يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ
وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ
﴿١١﴾ إِبْرَاهِيمَ، وَاتِهِ: ئايا بەسەرھاتى ئەۋانەى پېش خۇتانتان پى
نەگەمىشتەۋە: گەلى نۈۋ ۋ عاد ۋ ئەموودو ئەۋانەى دۋاى وانىش كەتەنھا
خۋا دەيانزائى، پېغەمبەرانئان (عليهم الصلاة والسلام) بە بەلگە پۈۋ ۋ
ناشكراكانەۋە ھاتنە لايان.. جا دۋاى باسى ئەو ۋەتوۋىزۇ دىالۈگە دەكا كە
پېغەمبەران چۈن بەلگە دېننەۋە ۋ، ناھەزەنئان چۈن ھەپشە
دەكەن، كە دۋا قەسەيان ئەۋەپە دەلئىن: ﴿لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ
لَنَعُودَنَّ فِي مِلَّتِنَا... ﴿١٢﴾ إِبْرَاهِيمَ، لە نىشتىمان ۋ سەر زەمىنى خۇمان
دەرتان دەكەين، يان دەپى بگەرپنەۋە سەر دىن ۋ بەرنامەكەمان،
پېغەمبەرانئان (عليهم الصلاة والسلام) قەسەيان جى يە؟ ﴿وَلَنُصَبِّرَنَّ عَلَى مَا
ءَاذَيْتُمُونَا... ﴿١٣﴾ إِبْرَاهِيمَ، صەبر دەگەين ھەرچەندە نازارمان بەن.

ہمروہا لہ سوورہتی (الشعراء) دا گہلی نوح جی بہ نوح دہلین؛ ﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَنُوحَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ﴾ (الشعراء، واتہ: نہی نوح! نہ گہر دہست ہلنہ گری و واز نہ ہین لہو بہیام و بانگہ وازت، لہ بہر دباران کراوان دہی و، بہر د بارانت دہکین۔

ہمروہا لہووط (علیہ السلام) لہ نایہتی ژمارہ (۱۶۷) ی سوورہتی (الشعراء) دا گہلہ کھی جی پیدہلین؟ ﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَلُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ﴾ (الشعراء، نہی لہووط! نہ گہر واز نہ ہین، لہ دمرکراوان دہی و دمرت دہکین۔

وہ لہ سوورہتی (الانبياء) دا نایہتی (۶۸)، گہلی (ابراہیم) جی بہ (ابراہیم) دہلین؟ ﴿قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلَ الْهَتَكُمُ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ﴾ (الانبياء، واتہ: گوتیان ئیبراہیم بسووتین و پھرستراوہکانتان سہر بخن، نہ گہر دہتانہوئی کاری نہ نجام بدن۔

وہ لہ سوورہتی (الشعراء) نایہتی (۲۹) دا، فیرعہون جی بہ موسا دہلین؟ ﴿قَالَ لَئِنْ أَخَذْتُ إِلَٰهَا غَيْرِي لَا أَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُورِينَ﴾ (الشعراء، واتہ: نہ گہر جگہ لہمن پھرستراویکی دیکہ بگری، پگہل گیراوانت دہخہم، واتہ: زور کھی دیکہم زیندانی کردہو توش بہ مہرمدی وان دہبہم۔

کہواتہ زور ناشکراو پرونہ کہ نہیارانی پیغہمبہران، حوکمراہہ خوشگوزمران و ستہمکارمکان بوون، وہ لہ بہرانبہر مہنتیقی ہیمنانہو ژیربیژانہی پیغہمبہران (علیہم الصلاۃ والسلام) دا، پہنایان بردوتہ بہر ہہرہشوہو گورہشوہو ناگرو ناسن۔

شەشەم // لەنىئو ھەموو پېغەمبەرلەردا (عليهم الصلاة والسلام) يەك پېغەمبەرمان ھەمىيە كە بىرىتىيە لە (يونس) (عليه السلام) كە سەبىرى نەگرتوۋە لەنىئو كەلەكەيدە، ۋەلە ئەنجامى ئەۋەشدا توۋشى سەرزەشتى خۇاى دادگەر بوۋە توۋشى سزاش بوۋە، كە ديارە ئەۋەش زۆر شتى لى ۋەردەگىرى، كەۋاتە ئىيە ۋەك ئىسلامىي، كە دەمانەۋى خەلگى خۇمان چاك بىكەين، دەبىي سەبىر بىگىرىن ۋە لە نىۋانىيەندە بىين، سەبىر بىگىرىن لەسەر ئازارو ناپەرەھەتتە بىكەين ۋەك پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمۇي: {الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ، وَيَصْبِرُ عَلَىٰ آذَانِهِمْ أَكْبَرُ مِنَ الَّذِي لَا يُخَالِطُهُمْ وَلَا يَصْبِرُ عَلَىٰ آذَانِهِمْ}، ۋاتە: ئەۋ ئىماندارە تىكەل بە خەلگ دەبىي ۋە خۇپراگر دەبىي لەسەر ئەزىمەت ۋە ئازارىيان، پاداشتى مەزىنرە لەۋە تىكەل ناپى ۋە خۇپراگرىش ناپى لە سەر ئەزىمەت ۋە ناپەرەھەتتە يەكەنيان، چۈنكە پىزىشك چۈن چارەسەرى نەخۇش دەكا، ئەگەر فەخسى نەكاۋ دەردەكە تەشخىس نەكا؟.

بەللى تەنبا يەكەك لە پېغەمبەرلەردا لەۋ بىنچىنە ھەلاۋىرداۋە، كە بىرىتىيە لە (يونس) (عليه السلام)، خۇا (سبحانە وتعالى) باسى (يونس) مان بۇ دەكا كە سەبىرى نەگرتوۋە لە نىۋو كەلەكەيدە، كە بەراى زۆربەى مىژۋونوسان ۋە تۈپزەردەۋانى قورپان، بىرىتى بوۋن لە خەلگى نەينەۋا، ۋاتە: خەلگى موصل يان شارىك بوۋە لەنزىكى موصل، بەناۋى نەينەۋا ۋەك خۇا (سبحانە وتعالى) بە پېغەمبەر دەفەرمۇي: (فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿١٨﴾ الْقَلَمُ. ۋاتە: خۇپراگرە بۇ ھۈكىمى پەرۋەردىگارت ۋەك خاۋەنى ماسى مەبە كە لەخۇا پارايمەۋە، لە كاتىكدا

^۱ رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي (الْأَدَبِ الْمُرَدِّ) بَرْقَم: (۲۸۸)، وَاحْمَدُ بَرْقَم: (۵۰۲۲)، عَنْ ابْنِ عُثْمَانَ تَعْلِيْقُ شَعِيبِ الْأَرْنَؤُوط: إِسْنَادُهُ صَحِيحٌ رِجَالُهُ ثِقَاتٌ رِجَالُ الشَّيْخَيْنِ، وَمَصْنُوعَةُ الْأَلْبَانِيِّ.

که زور دلی پر خهفت بوو: (لَوْلَا أَنْ تَذَرَكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَشَدَّ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ الْقَلَمُ، نه گهر نيعمه تي خوا دمفريای نه که وتبايه، فری دمدرایه دمشت بهزم کراوی، ههرومها له نایه ته کانی (۸۸و۸۷) ی سوورمقی (الأنبياء) دا هه رباسی نهو دمکا و دمفهرموئ: (وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغْضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (۸۷) الأنبياء، واته: بهسهرهاتی خاومنی ماسیيان بؤ بگيرموه، ياخود بيهينهرموه يادی خوټ، کاتی که به توورمیی رويشت، واته: له گه له که ی تووره بوو که وهلاميان نه دايه وه و نهو به جی هیشتن)، پی و ابوو نیمة ولاتی لی و متهنگ ناهینین، واته: پی و ابوو نیمة له سهرمان نه کردوټه مهرج، که دمبی ههر لهوی بی، پی و ابوو بجیته ههر شوینیک قهینا کا بانگه واز بکا بؤ خوا، چونکه هه ندیک له تویرمروان نهو میان بهه له تهفسیر کردوه، گو توویانه: (فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ)، واته: وای زانی نیمة توانامان بهسهریدا نیه، نه، هیچ پیغه مبه ریک گومانی وا به خوا نابات، به لکو مانای نه م پرسته یه: (فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ) ئاوايه: وای زانی مهیدانی کارمان بؤ دیاری نه کردوه لیمان و متهنگ نه هیناوه، له سهرمان نه کردوټه مهرج که ههر دمبی له نیو خه لکی نه ینه وادا بانگه واز بکات و په یامی خوا رابگه یمنی)، ئیدی نه وه بوو که دواپی ماسی قووتی دا و نهویش به هه له ی خوئی زانی و، له سکی نه ههنگه که دا داوای لیبورنی له خوا کرد و، خواش دمربازی کرد. هه لبه ته (یونس) (عليه السلام)، لهو هه ئویسته ی دا دمبی په ندی لیومر بگیری.

ھەوتەم // لەكاتی گەشتە بن بەست دا، خوا (سبحانہ و تعالیٰ) بۇ خۇی تەدەخۇلی کردوھو پیغەمبەر(علیہم الصلاۃ والسلام) ئەوانەى لە گەلیاندا بوون، دەرپازی کردوون و، کافرمانی لە بەین بردوھ. کە دیارە ئەوھ بۇ پیغەمبەرانی پیش موھەممەد(صَلَّى اللّٰهُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم) وابووھ، وەك خوا (سبحانہ و تعالیٰ) لەسوورمتی (ابراھیم - ئایەتی ۱۳-۱۴) وەحی بۇ پیغەمبەر(علیہم الصلاۃ والسلام) ناردوھو فەرموویمتی: (فَاَوْحٰی اِلَیْہِم رُبُّہُمْ لَئِنْ لَّمْ یَنۡکُرِا۟لۡظٰلِمِیۡنَ) (ابراھیم/۱۳، بیگومان ئیمە ستمکاران لە بەین دەبەین، { وَلَئَسۡکُنۡتَکُمُۡلۡاَۡرۡضُ مِنۡۢبَعۡدِہِمۡ } {ابراھیم/۱۴، وە لەدوای ئەوان لەسەر زەوی نیشتەجێتان دەکەین، دوای ئەوھ کە خۆی پەروردگار بزاری ئەو سەرزمینە دەکات و جۆمالی دەکا و پاکی دەکاتوھ، سەر لەنوێ کۆمەلگایەك لە سەر بناغەى ئیمان و خوا بە یەك گرتن دروست دەبێتوھ، بۇ ئەوھ جارێکی دیکە پەيامی خۆی پەروردگار تیشکی خۆی بەسەر زەمیندا بلاو بکاتوھ .

بەلام لێردا مەسەلەیکى گەنگ ھەبە، فەرماشتیکی پیغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم) ھەبە لە (صحیح البخاری)دا بەپێویستی دەرنام ئامازى پى بکەم، دەفەرموئ: (لە رۆژی دوایدا پیغەمبەری وا ھەبە دى یەك نەفەری لەگەل نەب، وە ھى وا ھەبە دى نەفەریکی لەگەلداپە ئیمانی پى ھیناوە، وە ھى وا دى دووان و سیان و، ھى واش ھەبە کۆمەلێکی کەم یان زۆر.. کەواتە: بە ئامانجى دنیاى نەگەشتنى پیغەمبەر(علیہم الصلاۃ والسلام) کە ئامانجى دنیاى پیغەمبەر(علیہم الصلاۃ والسلام) ئەوھ بووھ دینی خوا لەسەر زەویدا بچەسپینن و شەریعەتى خوا بکەنە سايەو سێبەرى ژيانى خەلک، جا نەگەشتن بەو ئامانجە، بیگومان لە پلەو پایەى پیغەمبەرانی کەم نەکردۆتوھ، مادام ئەوانە لە لووتکەى ھەرە بەرزى ھەموو

سېفەتلىكى چاڭدا بوون، ۋە ھەممۇ تواناي خۇشيان سەرف كىردە،
بەئامانچى دىيائى نەگەشتىن ئان لە شان ۋە شىۋ ۋە بايەى ئەوانى كەم
نەگەشتەۋە، ۋە لە رەۋايى پەيام ۋە بەرنامە كەشتىانى كەم نەگەشتەۋە، ۋە
ئەۋە بۇ ئەۋانېش ۋە بوۋە بەتەئكىد بۇ ئىمەش باشتى ۋە، بەئى،
ئەگەر پېغەمبەرىك نەيتۋانېيى لە ژيانى خۇي لە نېۋ كۆمەلگەى خۇيدا
دىنى خوا بچەسپىنى، لە رەۋايى بەرنامە كەۋ پەيامەكەى كەم نەگەشتەۋە،
لە شان ۋە شەۋكەتى نەھىنېتە خۋارى، ديارە ئىمەى شوېنكەۋتۋوانى
پېغەمبەران، لەپىشتىن بۇ ئەۋە كە ئەگەر نەمانتۋانى ئەۋ ئامانچە
دىيائىيە بېئىنەدى، نابى بىرېتە بەلگە لەسەر ئەۋەى كە بانگەۋاز ۋە
پەيامەكەمان راست نىە، چونكە زۇر جار ئەۋە مسۇلمانان توۋشى
جۇرىك لە بى ھىۋايى ۋە ساردىي دەكات، كاتىك كە دەبىنن نەيارە
دىيائىيەكانيان، يان نەيارە سىياسىي ۋە فېكرىيەكانيان بە ھەندىك ئەنجام
دەگەن، بەلام ئەۋان بە ئەنجام ناگەن. ئەۋە جۇرىك لە ۋەسۋەسە لە
دلىاندا پەيدا دەكات، تۇ بلىي ئىمە لەسەر ناحەق بىن؟! نا...مەرج نىە
حەق ھەمىشە لەسەر ئەرزى ۋاقىع سەركەۋتۋو بى، بەئى حەق لە
خودى خۇيدا سەركەۋتۋو لە ۋەۋى عەقل ۋە بەلگەۋە سەركەۋتۋو،
بەلام مەرج نىە ھەمىشە ھەل ۋە مەرجى بۇ بىرەخسى ۋە بتۋانى لە
زەۋيدا بچەسپى ۋە، بېئە سايمو سېبەرى ژيانى خەلك ۋە مىللەت.

لە كۇتايىدا دەئىم: ئىمە بە ئەندازەى ئەۋە كە لە ژيانى پېغەمبەران (عليه
الصلاة والسلام) بەگشتى ۋە لە ژيانى پېغەمبەرى خۇمان (صلى الله عليه وسلم)
بەتايىبەتى ورد دەبىنەۋە، لەۋ بارمەۋە كە چ رېبازو شىۋازىك بگىرنە بەر بۇ
مامەلە كىردن لەگەل دەۋرۋەبەرى خۇمانداۋ، بۇ گۇرپانكارىي كىردن ۋە چاكسازىي
كىردن لە دەۋرۋە بەرمان دا، بەرچاۋمان ۋە دەۋرۋە دەبىتەۋە، ۋە بېگومان
پېغەمبەرى كۇتايىشمان (صلى الله عليه وسلم) رېبازو شىۋازەكى لە ھەموان

پرونتىرە، ۋە تۈنۈيۈپتەن بە چاكتىن شۆۋە قەۋارمىيەكى سىياسى بۇ دىنى خۋاى پەروەردىگار بىيات بىنى ۋ، سايەۋسىيەمىرىك لەسەر بىناغەى دىنى خۋا پىك بىنى بەسەرسەرى بەشمىرەتەۋە، بۇيە بىرگەى داھاتوۋمان بىرىتى دەبى لە؛ (پىيازى پىغەمبەرى خاتەم (صلى الله عليه وسلم) بۇ بىياتنانى دەۋلەت ۋەقەۋارە).

بىرگەى دوۋەم: پىيازى پىغەمبەرى خاتەم "صلى الله عليه وسلم" بۇ بىياتنانى دەۋلەت ۋەقەۋارە:

بۇ خىستەنەۋۋى رىياز ۋ شىۋازى پىغەمبەرى كۆتايى (صلى الله عليه وسلم) كە ئايا چۇن كۆمەلگەى پاكسازى ۋ چاكسازى كىردەۋ گۆرپەۋە؟ سەرەتا ئەۋ ئايەتە بىر ھەمۋ لايەك دەھىتەۋە، كە خۋاى كاربەجى لە ئايەتى ژمارە (۹۰) سۈۋرەتى (الأنعام) دا، دۋاى ئەۋەى كە ناۋى (۸) لە پىغەمبەران دىنىت (صلى الله عليهم وسلم)، رۋو لە پىغەمبەرى كۆتايى دىكات ۋ دەفەرمۈى: {أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَّتْهُمْ أَقْدَرُهُ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ

لِلْعَالَمِينَ} (الأنعام). واتە: ئا ئەۋانە {۹۰} واتە: ئەۋ پىغەمبەرانە (صلى الله عليهم وسلم)، كەسانىكەن كە خۋا زىنمايى كىردۈن، تۈش شۈين پىنمايى ئەۋان بىكەۋە. واتە خۋا (سبحانە رەئەلى) پىغەمبەرى كۆتايى (صلى الله عليه وسلم) بابەند دىكا بە شۈين پى ھەلگىرتى پىغەمبەران (صلى الله عليهم وسلم) لەدىندارىياندا، لەبانگەۋاز كىردىياندا، لە ھەۋلەدانىياندا بۇپاك كىردىن ۋ چاك كىردىن ۋ راست كىردىنەۋەى خەلەك، ۋەگۆرپىنى كۆمەلگەۋ دەۋرۋبەرىيان، ھەلەتە لىردەا ھەقىقەتەىكى گەۋرەۋ گىرنگەمان دەست دىكەۋى، ئەۋپىش ئەۋمىيە كە ئىنسان ھەرچەندە زۆر شارمزا بى ۋ بلىمەت بى، دىسان بى نىياز نىيە لەۋە كە تەماشى ئەزمۈۋنى خەلەكى پىش خۋى بىكا، تەننەت پىغەمبەرى خاتەم مۇھەممەد

(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پش که گهورمو سهرومری پیغمه مبرانه، وه به تمکید له هه موویان پایهی بهر زتر بووه، وه له هه موویان شارمزا تر بووه، نهویش خوا (سبحانه و تعالی) پیی دمه رموی {أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ} {الأنعام، نهوانه کهسانیکن خوا رینمایی کردوون وه توش شوین پینمایی نهوان بکهوه، واته: له نهزموونی نهوان بههرمه بند بهو په ند وهر بگره، وهک له سوورموی (هود) یشدا دمه رموی: (وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ...} {القصص، وه همرچی له به سهرهاتی پیغمه مبرانت به سردا ده خوینینه وه، شتیکه که عهقل و دلتی پی ده چه سپینین، چونکه نینسان نه گهر بزانی له پیش نهودا چون کراوه! بهرچای روون دمی که خویشی چون بکا، جا دیاره نه گهر پیغمه مبره کۆتایی (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) که سهرومری پیغمه مبرانه مولزهم بی بهوه که له سپرو ژبانی پیغمه مبرانی پیش خو پیه ند وه رگری و له نهزموونیان بههرمه بند بی، نیمه ی شوینکه وتووانی پیغمه مبر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) به تهکید چاکتر نهوه مان له سر پیویسته و باشر پییه وه پابه ندکراوین.

ننجا ناشکرایه که نه گهر شوینبی هه لگرتنی پیغمه مبرانمان به گشتی له سر فهرز بی، نهوه هی پیغمه مبره کۆتایی پیویستر و له پیستره، بهتایبه تیش که خوا (عز وجل) هه والی پنداوین که سهرومری پیغمه مبران له همرچی گونا هه و به شوینکه وتووپی هه و او نارمزوو دادمنری، پاریزراو (معصوم) ه، وهک خوا دمه رموی: {وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (۲) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (۱)} {النجم، هه رچهنده زور تویرمه وانی قورئان ده لئین: مه به ست لیردها ته نیا قورئانه، که نهوه دیفه رموی و دمی پیژی، هه ر وه حی یه. واته: خوی په رومردگار پیی رادمگه یمنی، چونکه پیغمه مبر جاری وا هیه نیجتهادی کردوه نه پیکاوه،

بۇيە توپۇز مەھەلە دەلىل: ئىزىدا مەھەلەست بىن قورئانە. بەلام پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) عەقلى خۇي بەكار ھېناۋە لە كاتىكدا كە ۋەھى لە بەردەست دا نەبوۋە، خۇي كۆشى كىردە، ديارە لەو بواردە كە پەيغەمبەرى بە ھەلسۈكەۋتە كانەۋە ھەيە، واتە لە بواری دىنلارنى دا، ۋەك ھەرموۋىەتى: { اَنْتُمْ اَعْلَمُ بِاَمْرِ دُنْيَاكُمْ }^۱. واتە: ئىۋە بە كاروبارى دىنلار زانارتىن. ئەگەرنا لە بواری عەقىدەۋ عىبادەت ۋ ئەۋ شتەندە، كە لە رېئى ۋەھىيەۋە نەبى نازانرىن، پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە بى ۋەھى ھەنگاۋى نەناۋە لىي بىدەنگ بوۋە، بەلام ئەۋ شتەنى كە پەيغەمبەرىن بە بواری دىنلارنى ۋ كاروبارى رۇۋانەۋە ھەبوۋە، ديارە ھە مېشە چاۋمىرپى ۋەھى نەكردەۋ، عەقلى خۇي بەكار ھېناۋە، ئىنجا ئەگەر نەبىيىكەبى لە كۆشى كىردىكىداۋ لە بۇچوۋنىكدا، خۇي كاربەجى بۇي راست كىردۋتەۋە، كەۋاتە سەرنەجام ھەرجى كە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرموۋىەتى ۋ كىردۋىەتى ۋ دانى بىدەھىناۋە، بەتەئىكىد ھەموۋى لە ھەلە پارىزراۋە، چۈنكە ئەگەر لەئىجتىھادىكىدا نەبىيىكەبى، بۇي راست كىردۋتەۋە، ۋەك:

(۱) مەسەلەي دىلەكانى جەنگى بەدر.

(۲) ئەۋە كە روۋى لە (عبداللە)ى كورى (مكتوم) گىز كىرد.

(۳) ئەۋە كە ھەندىك لەدل نەخۇش ۋ منافىقەكان ھاتىن عوزرىان بۇ

ھېنايەۋە كە نەچىن بۇ جەنگى تەبوۋە ۋ ئىزنى دان.

ھەموۋ ئەۋانە كە تىياندە نەبىيىكەۋە لە ئىجتىھادەكانىدا، خۇي بەمەزمىي

بۇي راست كىردۋتەۋە.

كەۋاتە: لەلەيەكەۋە دەبى بەدۋاي ھەموۋ پىغەمبەران بىكەۋىن(عليهم الصلاة

والسلام) بەگشتى، واتە: لەئەزمۋى ئەۋان دەرس ۋ پەندە ۋ مەرىگىرىن، ۋە

^۱ رۋاۋە مسلم برھەم: (۶۳۷) عَنْ عَائِشَةَ وَعَنْ ثَابِتٍ عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَجْمَعِينَ.

له لايه كې ديكه شهوه يو پيغمبهرى خوشمان (صلى الله عليه وسلم) به تايبهت
 فهرمانمان پې كراوه كه موو به موو شوېن پې ى هه لېگرين خوا (سبحانه
 و تعالى) له سوره تې (الأحزاب) دا دمفرموى { لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ
 حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا } (١١) { الأحزاب. واته: بېگومان له
 پيغمبهرى خوادا (صلى الله عليه وسلم) سهرمه شقييه كې باش و چاوساغييه كې
 باش هه يه يو ئيود، يو ههركاميكتان كه به ته ماي ديدارى خوابې و به ته ماي
 دواړوژبې، وه زور يادى خوا بكت، واته: يو ههر كه سيك كه خوى به مسولمان
 بزانې، پيغمبهرى خوا (صلى الله عليه وسلم) باشترين سهرمه شقه كه دمېن
 عه قيدى وهك هې پيغمبهر بې، وه بووناسيى وهك هې پيغمبهرى خوا بې،
 وه عيبادهتى وهك هې نهوبې، وهك فهرموويهتى: { صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي
 أَصْلَى }^١. وه فهرموويهتى: { لَتَأْخُذُوا عَنِّي مَنَاسِكُكُمْ }^٢، وه دمېن په وش و
 هه لىسوكه وتى وهك هې پيغمبهرى خوابې، وه دمېن چاكردنى كؤمه لگايشى و
 جهنگ و جيهاديشى و، حوكمرانيى و سياست كردنيشى وهك هې پيغمبهرى
 خوابې.

ليردها مه به ستم نه وويه: هه ندې كهس كه هم نايه ته فورنانييه ديني ته وه:
 (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا)
 (١١) { الأحزاب ، وا دهمانې ته نها مه به ست پيى نه خلاى شه خصييه، به لام
 نه گهر ته ماشاى سياقى نايه ته كه بكهين: هم نايه ته فورنانييه له سياقيكدا
 هاتوه كه هه مووى باسى جهنگ و جيهاده، واته: ئيودش چاو له پيغمبهرى
 خوا (صلى الله عليه وسلم) بكهين يو ديفاع كردن له دينى خوا و بهرهمرار كردنى

^١ رواه البخاري برقم: (٦٣١) عن مالك بن الخويرث رضي الله عنه.

^٢ رواه مسلم برقم: (١٢٩٧)، وابو داود برقم: (١٩٧٠).

(ﷺ) بە ھەتتە قۇناغ گۇرانتارىيى لى كۆمەلگەي خۇيدا كىردى، سەمىنجام قەۋەدى سىياسىي يەكەمى دروست كىردى، دىمۇقرايىيە ئىسلامىي يەكەمى بىنايەتتە:

قۇناغى يەكەم: دابەزىنى ۋەھى بۇ سەم مۇھەممەد ۋە پەۋانە گرانى بە پىغەمبەر (ﷺ).

قۇناغى دوۋەم: بانگەۋازو ھۇشيار كىردى ۋەھى خەلگ .

قۇناغى سى يەم: تىگەياندىن ۋە پىگەياندىن كۆمەلە مۇسۇلماننىكى ھەلەبۇرادە.

قۇناغى جۈۋەم: گەپان بە دۋاى بىكەي جەمەۋىرى ۋە پىگەي دىمۇقرايىيە.

قۇناغى پىنجەم: پەيمانى يەكەمى عەقەبە ۋە پەيمانى دوۋەمى عەقەبە لى سالىنى ۱۲۰۱۳ پىغەمبەر پەيغەمبەر.

قۇناغى شەھەم: كۆچكىرىنى پىغەمبەر (ﷺ)، ۋە پىش خۇي ھاۋەلانى بەرپىزى بۇ (پىش) ۋە بىنايەتتە كۆمەلگەي ئىسلامىي.

قۇناغى ھەۋەم: دانانى پىنج پايەي گىرگ: دروستكىرىنى مەزگەۋە، برايتى نىۋان كۆچكەران ۋە پىشتىۋانان، نوۋسىنى سەھىفە (دەستور)، بانگ، پىۋگە (قەلە)..

ئەم ھەتتە قۇناغە، پىغەمبەر (ﷺ) بە پەلە پەلە بىرۋىنى ۋە سەمىنجام ئەم گۇرانتارىيە كە خۋا پىش قەمۋە ۋە قەمۋە پىش كىردى، كىردۈپەتتى ۋە دىمۇقرايىيە بىرۋىنى بۈۋە لى پىكەياندىن ۋە بىنايەتتە ئەم قەۋەم دىمۇقرايىيە كە لى سەم دەستى مۇبارەكى تەۋابۋە .

پىگومان ئەم پۇلۋىكىرىنە بە پىش ئىجتىھادى مەن، پەنگە يەكەي دىكە بە جۇرۋىكى دىكە پۇلۋىنىيان بىكا، ۋە ھەزكەم لى قۇناغانەش دىگۈنچى ۋەرتىرى بىكەينەۋە، بۇ ۋىنە باسى بانگەۋازو ھۇشيار كىردى ۋەھى خەلگ، پىغەمبەر (ﷺ) ﷺ ئەم قۇناغەي دابەش كىردۈتەۋە بۇ چەند ۋەردە قۇناغىك:

(بانگەۋازى پەنھانىي، بانگەۋازى ئاشكرا، بانگەۋازى تاكىي، بانگەۋازى بەكۆمەل)، پاشان دژايەتتى ئەو بانگەۋازە لەلایەننى ناحەزانى يەو، ئەمويش بەچەند قۇناغىكدا تىپەرى، واتە ئەو حەوت قۇناغە بە بۆچوونى من قۇناغە سەرەمكىەكانن كە پىغەمبەرى خوا دۆلەتەكەي با وەك خۇي بى دا بنىاتناو.

كاتىك كە تەماشاي سىرەو ژياننامەي پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىكەين، دىبىنن قۇناغى مەككىي سەختىي و دژوارىيەكانى تايبەت بەخۇي ھەبوون و، قۇناغى مەدەنىيىش سەختىي و دژوارىيەكانى تايبەت بەخۇي ھەبوون، واتە: ئەوسەختىي و دژوارىيانەي كەلە مەككەدا ھاتوونە رېي جۇرئەك بوون و تامىكىان ھەبوو، وئەوانەي كە لە مەدەنىيەش ھاتوونە رېي جۇرئەك دىكە بوون، بەلام من ناتوانم بلىم: قۇناغى مەككە سەخت تر بوو لە ھى مەدەنىيە، چونكە بىگومان لەمەدەنىيەش پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و ھاۋەلانى. زۆر تووشى گرفتارىي بوون، بەدەست موناڧىقەكان و موشرىكەكان و جۈلەكەكان و دل نەخۇشەكانەو، وە بەدەست كىشەو گرتەكانى خەك و وئات و دۆلەتەو، لەمەككە كۆمەلە مسولمانىكى ھەلباردە بوون و دۆزمنەكانىشيان ئاشكرا بوون، بەلام لەمەدەنىيە وپراي دۆزمنە ئاشكرايەكانى وەك موشرىكەكان و جۈلەكەكان و لە دوورەموش فارس و رۇم، دۆزمنى دىكە تازەش پەيدا بوون: دىغەل و موناڧىقەكان كە لەكەولى مسولمانەتتى دا بوون، وەك دەلى گورگ بوون لەپىستى مەرداۋ، ھەلەسكەوت لەكەل ئەواندا زۆر زەحمەت بوو و، داخ و خەفەتى زۆر بەھۇيانەو بەدلى مووبارەكىدا چوو.

لېرەش بەچاكى دىزانم تىشك بىخەمە سەر مەسەلەيەك، رەنگە پىرسىار بىرى: ئايا ئىمەش وەك چۆن پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەم حەوت قۇناغەدا تىپەرىپو و گوزەرى كردە تاكو ئەو كۆمەلگايەي خۇي گۆرپو، بەو شىۋىيەي كە خوا فەرمانى پىكرودە، كۆمەلگاي بەشمى چۆن بى، ديارە

پېغەمبەر (ﷺ) ئەو كۆمەلگەۋ دەۋرۈپەرە خۇى بەو شېۋىيە لىكردە، ئايا ئىمەش مولزەمىن كە بەو قۇناغانەدا بىرۋىنەۋە؟
 لە ۋەئامدا دەلىم: نەخىر... بۇچى؟ چۈنكە ئەو ھەل ۋ مەرجهى كە
 پېغەمبەر (ﷺ) تىيدا بوۋە، ديارە تايىبەتمەندى خۇى ھەبوۋە،
 بۇ ۋىنە: ئەو لە كۆمەلگەۋ كىدا بوۋە كە ھاۋىش پەرست كافر ۋ لارۋى بوۋە،
 بەلام ئىمە لە كۆمەلگەۋ كىداين كە كۆمەلگەۋ كى مسولمانە، كەۋاتە مەرچ نىە
 ئەو قۇناغانە كە پېغەمبەر (ﷺ) بىرۋىنى، بۇ ۋىنە: قۇناغى
 كۆچ كىردن لە مەككەۋە بۇ مەدىنە، مەرچ نىە ئىمە مولزەم بىن بە كۆچ
 كىردنەۋە، پان بانگەۋازى نەئىنى، مەرچ نىە، ئىمە مولزەم بىن بەۋەۋە، خەلك
 كە مسولمانە چ پىۋىست دىكات بانگەۋازمەكت بە نەئىنى ۋ پەنھانى بى؟
 كەۋاتە: ئەو قۇناغ بەندىيە پابەندىكەر (ملزم) نىە بۇ ئىمە ۋ مانان، بەلام
 بەرچاۋ ۋوونىيەكە كە ئىمە بزانىن پېغەمبەرى ئىمە (ﷺ) ئەو
 قۇناغانە چۈن بىرون، ۋە چۈن ئەو كارەى بەو سەرمىچامە گەياندەۋە.

ئىستاش با تىشك بىخەينە سەر ھەركام لەو جەۋت قۇناغە:

قۇناغى يەكەم: بىرىتتە لە دابەزاندنى ۋەحى ۋ ۋەۋانە كرانى موحەممەد (ﷺ)
 اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە پېغەمبەر: ھەئەتە (ۋحى) ىش حالەتتىكى تايىبەتە ۋ
 دياردەيەكى تايىبەتە بە پېغەمبەرەۋە (ﷺ) ۋاتە: ۋەحى
 بە جەمەك ۋ ۋاتا شەرىعى يەكەى ۋ بە جەمەك ۋ ۋاتا تايىبەتتەكەى
 بىرىتتە لە پەيام ناردنى تايىبەتى خوا بۇ كەسانىكى ھەلۋاردە، كە
 پېغەمبەرەۋە (ﷺ) بۇيەش ئەۋە دەلىم، چۈنكە ۋشەى
 (ۋحى) لە قورئاندا بەماناى دىكەش بە كار ھاتەۋە، بۇ ۋىنە:

(۱) بؤ وهسوهسهی شهپتانهکان به کارهاتوه، وهک دمهرموی: { وَكَذَلِكَ

جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرَفَ
الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ } {الأنعام}.

(۲) وه بؤ نامازمکردن به کارهاتوه، وهک دمهرموی: { فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ

الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا } {مریم}، که زمکهریا
(سهلامی خوی لی بی) کاتی خوی کار به جی زمانی بهست، دوی نهوهی
که یه حیای گوری کهوته سکی دایکی، وهک موعجیزمو نیشانهیهک،
زمکهریا فهرمووی: نیشانهیهکم بؤ دابنی، خوا فهرمووی: ناتوانی قسه
بکهی، ئنجا به ئیشارمت قسهی له گهل قهومه کهی کرد (فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ)
واته: (اشار الیهم) نامازهی بؤ کردن.

(۳) ههرومه خوی پهرومردگار وشهی وهی بؤ نهو فیکرکردنه غهریزیهی

که فیری ههنگی کردوه به کارهیناوه: { وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ
الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ } {النحل}.

به لام مانای تایبهتی و شهرعیی وهی بریتیهی لهو په یامه تایبهتییهی
که خوا له رپی فرشتهوه یان راستهوخو، یان له رپی خهونهوه بؤ
پنغه مبهرا نی دهنیری (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَسَلَّمَ). هه لبهته نه مسه لهی
وهی یه شتیکی زور گهورمو گرنگه، خوی بهرز و مهزن له سوورهنی
(الشوری) دا دمهرموی: { وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا
الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَٰكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ
صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ } {الشوری، بیشتر باسی وهی و چونیتهی وهی

ناردنى خۇي بۇ پېغەمبەر ئان دەمكەت، پاشان دەفەرمۇي: (وَكَذَلِكَ) واتە: ۋەك چۇن پېشتەر ۋەھىيىمان بۇ پېغەمبەر ئانى پېش تۇ ناردۇ، ئا بەۋ شىۋەمەش ۋەھىيىمان بۇ تۇ ناردۇ، بەلام ئەۋ ۋەھىيە ئاۋ دەنى رۇۋ: (رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا) لەلايەن خۇمانەۋە رۇۋھىكىمان بۇ تۇ ناردۇ، واتە: ۋەھى خوا رۇۋھە بۇ ژيانى بەشەر، پاشان دەفەرمۇي: (مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا أَلَكْتُبُ وَلَا الْإِيمَانُ) پېش ھاتنى ۋەھى نەتدەزنى نە كىتب و نە ئىمانىش چىيە، چۇن ئىمان بەخوا بىنى؟ ۋە چۇن ژيانى خۇت و كۆمەلگايەكەت رېك بىخەي؟ (وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا) بەلام ئىمە ئەۋ ۋەھىيەمان كىردە رۇۋناكىيەك، كەۋاتە: ۋەھى خوا رۇۋھە خەلك وولتاتى پى زىندوۋ دەبىتەۋە، ۋە نوۋرە بەرچاۋى خەلكى پى رۇۋناك دەبىتەۋە (تَهْدِي بِهِ مِّنْ نَّشَاءٍ مِّنْ عِبَادِنَا) ھەركامىك لەبەندەكان كەبمانەۋى بەھۋى ئەۋ ۋەھى يەۋە رېنمايى دەكەين (وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} الشورى ۵۲. ۋەبىگومان تۇ بەھۋى ۋەھىيەۋە خەلك رېنمايى دەكەي بەرەۋ راستە شەقام.

لېرەدا دەمەۋىت بلىم: ئەۋ ۋەرجەر خانەي كە لە ژيانى مۇجەممەد دا(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دروست بوۋ لەۋ كاتەۋە دروست بوۋ كە ۋەھى بۇ ھات، جا لېرەۋە دەمەۋى ئامازە بە شتىكى دىكە بكەم: زۇرجار كە يادى لە دايك بوۋنى پېغەمبەر(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەكرى، باسى ھاتنى پېش ۋەھى دەكرى! كە پېش ھاتنى ۋەھى مۇجەممەد (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەلى خاۋەنى گەۋرەترىن ەمەل ۋەپاكتىن فىترەت و چاكتىن ئاكار بوۋە، بەلام ھەر ئىنسانى بوۋە ۋەك ئەۋخەلكە، واتە: جارى كە ۋەھى بۇ

نەھاتىبو، نەك ھەر نەيدىتوانى رى بەخەلك پىشانىدا، بەلكو بۇ خۇشى بەو رى نەدىزانى، خوا بە دەقى ئايەت دەفەرمۇ: (مَا كُنْتُ نَذْرِي مَا أَلَكْتُبُ وَلَا أَلَايُنُّ)، بۇيە ئىمە كاتى كەباسى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەكەين، قەيناكا نەگەر باسى پىش وەحى بۇ ھاتنى بەكەين، كەساپەتى چۇن بوو و، تەمەنى چۇن گوزمراوو، قۇناغەكانى چۇن بوون؟ بەلام دەبى تەركىزمان لەسەر قۇناغى دواى ھاتنى وەحى بى، چۈنكە لەدواى ھاتنى وەحىيەو موھەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پىغەمبەرى خواپە، نەگەر نا پىشتر ھەر (موھەممەد) كورى (عبداللە) بوو (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

ئىنجا يەكەمىن ئايەتانىك كەبوونە دەستپىكى وەحى، ئەم پىنج ئايەتە سەرمتاى سوورەتى (العلق) بوون، كە خوا (سبحانە وتعالى) دەفەرمۇ: (اقْرَأْ بِأَسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ① خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ② اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ③ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ④ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ⑤)، ئەم (پىنج) ئايەتە يەكەمىن ئايەتىك بوون كەدەبەزىنەسەردلى موبارەكى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەسەر زمانى (جبرىل) كە لەشپومى پىاوتىكدا خۇى بەرجەستەكرد، وەك لەصەحىجى بوخارىيدا ھاتو. ^(۱)

كاتىك پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە ئەشكەوتى حىراء دا وەكو عادەتى خۇى لە خەلۋەدا بوو و خەرىكى خواپەرىستى بوو، بەو شپومە كە قىترەت و ەقلى سەلىم داوا دەكا، نەك بەو شپومەكە شەرىفەت داوا دەكا، كە ئەو نەدىزانى، لەو كاتەدا، كە وەك مەن لەكتىبى (پوختەى زىاننامەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا روونم كەردۈتەو،

لەشەوى (۲۱)ى مانگى پەمەزانى سالى (۴۱)مىنى تەمەنى پىغەمبەر (ﷺ) دا بوو، (جبرىل) ھات بۆلەي، ۋە پىغەمبەرى خۋاى بەخۇيەۋە گۈشى ۋە فەرمۇۋى بخۇيە، پىغەمبەر (ﷺ) پىش فەرمۇۋى خۇيەندەۋار نىم، جارىكى دىكەبەخۇيەۋە گۈشى ۋە فەرمۇۋى بخۇيە، دىسان فەرمۇۋى: خۇيەندەۋار نىم، نىجا جارى سىيەم بەخۇيەۋە گۈشى ۋە فەرمۇۋى: { أَقْرَأَ بِأَسْرَرِكَ الَّذِي خَلَقَ } ۱. بخۇيە بەناۋى ئەۋ پەرۋەردگارمىت كە درۋوستى كىردە، واتە: ھەمۇ شىكى درۋست كىردە، { خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ } ۲، لە پىزى ئەۋ شتەندە كە درۋستى كىردە، نىنسانى لە خۇيەن پارە (علق) درۋست كىردە، كە يەككە لە قۇناغەكانى درۋوست بوۋنى نىنسان، { أَقْرَأَ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ } ۳، بخۇيە پەرۋەردگارمىت ھەرە بەخۇيە، ئەۋ پەرى كەرمە ۋە بەخۇيە ھەيە، واتە بخۇيە پەرۋەردگارمىت ھەمۇ شىكىت فەردەكات { الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ } ۴، لە كەرمە ۋە بەخۇيە خۋا ئەۋمىيە كە بەقەلەم خەلگى فەرى خۇيەندە ۋە نوۋسىن كىردە، واتە خۋا لەنىۋ ھەمۇ درۋست كىردە ۋە پەرى ھەمۇ باسى درۋست بوۋنى مەۋفۇدەكات لە خۇيەن پارە، ۋە لە پىزى ھەمۇ بەخۇيە ۋە پەرى باسى بەخۇيە زانىست ۋە خۇيەندەۋارى دىكە، بەھۋى قەلەمەۋە { عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ } ۵، نىنسانى فەرى شىكىت كىردە كە نەيدەتۋنى بىزانى، واتە: خۋا لەپىزى ۋە ھەيەۋە نىنسانى فەرى شىكىت كىردە كە نەيدەتۋنى بىزانى، ياخۇد لەپىزى ۋە قەلەم ۋە ئەۋ ھەستەۋەرنەۋە، كە بە نىنسانى داۋن، ئەۋ تۋانايەي بە نىنسان داۋە، شتەنىك بىزانى كە ئەگەر خۋا پەرۋەردگار ئەۋ ھۆكەرەنە ۋە ئەۋ نامرازانەي پى نەدەبايە، نەيدەتۋنى ئەۋ شتەنە بىزانى.

بەئى ئەم ئايەتەنە يەكەمىن ئايەتەنەك بوون كە بۇ پېغەمبەرى خوا
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دابەزىن، ئىنجا ئايا لەم ئايەتەنەو چى وىردەگىرى؟،
ئەو وىردەگىرى كە يەكەمىن پەيغەمبەرى خوا، بە دواھەمىن پېغەمبەرى
خواو (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە رېئى (جېرىل) موو بوو، (جېرىل)
ھېنەرى وەحى خوابوو بۇ ھەموو پېغەمبەران (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، وە
لەسەر راي زۆرىيە زانايان (جېرىل) گەورەى ھەموو فېرىشتەكانىشە،
خوا گەورەى ھەموو فېرىشتەكانى، بە گەورەترىن كىتېبى خۇيەو، بۇ
سەر دىئى گەورەترىن بەشەر، وە گەورەترىن پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ) وە بۇ چاكتىن و دوايىن ئۆمەت ناردو، كە دەبىئى لە سەر وەحى
خوای پەروەدگار پەروەردە بىرى.

ئىنجا ئەو پېنچ ئايەتە ئەو دىگەيەننى كە ئىمە دەبىئى بەناوى خواو
بىزىن و، بەرپوۋە بىچىن، {أَفَرَأَيْتَ الَّذِي خَلَقَ ①}، خواش (سَبْحَانە
وَتَعَالَى) ئەو پەروەردىگارىيە كە ئىمەى دروست كردو، ئىنجا ئەو
پەروەردىگار لە گەل ئىمەدا خاۋىنى ئەو پەرى بەخشش و كەرمە، وە
گەورەترىن كەرمى لەگەلما ئەومىيە كە ئىمەى فېرى زانست كردو،
فېرى خويىندەوارىيى كردو، ياخود لەرپى وەحىيەو فېرى شتانىكى
كردو، كە بەبى وەحى ئەمان دەتوانى بىيانزانىن.

كەواتە: بەندايەتتى بۇ خوا لەسەر بناغەى زانىارى و، بەرچاۋ پرونىي
يە، لەسەر بناغەى ئەومىيە كە تۆ بزانى داخۇ تۆ چى و؟ كى تۆى
دروست كردو؟ بۇچى دروستى كردو؟ لە كۆيۈ ھاتوۋى؟ وە بۇ كۆى
دەچى؟ ئەمە قۇناغى يەكەمى كارى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بوو
كە جارى خۇى دەبىئى بزانى، چى بكاۋ چۇن بكا؟!

دىيارە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەم (نەبى) يە ۋ ھەم (رسول) ە، واتە: ھەم پەيام بۇ نىردراۋە ۋ ھەم پەوانەكراۋە، ئىنجا: قۇناغى پەيام بۇ نىردرانى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (النّبوة) (موھەممەد) دە (۱۰) شەو ۋ رۇزى خايندوۋە، ۋە دە شەو ۋ رۇزى كۇتايى ئەو مانگى پەمەزانەيە، كە دەكەۋىتە سالى (۴۱) ھەمىنى تەمەنى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واتە: لە (۲۱) پەمەزان تا مانگى پەمەزان تەواۋ بوۋە، لە دواى ئەوۋە ئىنجا قۇناغى دوۋەم دەست پى دەكات، واتە: قۇناغى پەوانەكران (رسالة) ى.

قۇناغى دوۋەم: بانگەواز ۋ ھۇشيار كىرەنەۋى خەلك: واتە: بانگىردنى خەلك بۇ

ئەو ھىدايەتەي كە خۇي ۋەرىگرتوۋە، ۋە بەرچاۋ پوۋن كىرەنەۋىيان بەو حەقىقەتەنەي كە خۇاي بەرز ۋ مەزن ەمەق ۋ دلى ئەۋى پى رۇشن كىرەۋەتەۋە، ئىنجا ئەگەر قۇناغى يەكەمى كارى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە پىنچ ئايەتى سەرمەتاي سوۋرەتى (العلق) دەستى پىكرە، ئەۋە قۇناغى دوۋەم بە حەۋت ئايەتى سەرمەتاي سوۋرەتى (المدثر) دەست پى دەكا كە دەفەرمۇ (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِىْمِ ، يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبِّكَ فَكَذِرْ ﴿٣﴾ وَيَا بَاك فَطَهِّرْ ﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْكَكِرْ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾)

(۷) المدثر.

ئەم حەۋت ئايەتە موبارەكە مانايان بە كورتىي ئاۋايە:

(بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِىْمِ) بە ناۋى خۇاي بە بەزمىي بەخشنە،

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾) ئەي ئەو كەسەي كە خۇت لە نوۋىن ۋ پىخەفەۋە پىچاۋە

ھەرۋەك لە (صحيح مسلم) دا ھاتوۋە، كە دايكمان عانىشە (خۇاي لى پازى بى) دەگىرپتەۋە كە دىيارە ئەۋىش لە ھاۋەلانى بەرپىزەۋە پان لە خودى

پەرۋەردىگار تېنى گەۋرەتر بىلىپ لە ھەممۇ ئەوانە، ۋە گەپلىنى پەيامى خوات بىلىپ گەۋرە تېرىپ لە ھەممۇ ئەوانە، ۋە ھېچ شەيئە كارت تىنى ئەكات {وَيَاكَ فَطَرْتُ}، ۋە پۇشاكى خۇت پاك بىكە، ئەمە زۆرەيى توپۇرەۋان دەلىل مەبەست پىلى ماناى مەجازىيەتى، ۋەك: ھەرب دەلىل: (فلان طاهر الذيل) يان (نظيف الذيل) ۋاتە: فلان كەس داۋىنى پۇشاكەكى پاكە، ۋاتە پەرىزى پاكە ۋە سىرەۋ زىانى چاكەۋ، پەۋشىتى بەرزو جوانە، ۋاتە: تۇ لە ھەر شەيئە كە دەپتە ھۇي نەشېرىن كەردن ۋە لائىقى تۇ نىيە ۋ، شايستەى ئەۋ پەيامە بەرزەت نىيە، خۇت بەدوۋر بىگرە. ھەلەتە پىشتىش خۇي بەدوۋر كەتۋە بە ھوكمى فەتەتتى پاك ۋە ساغى، بەلام ئەمجارە ھەم بە ھوكمى فەتەت ۋە ھەم بە ھوكمى ئەۋ ۋەحى ۋە پەيام ۋ شەرىعەتەى كە بۇي دى {وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ} (۵) ۋە (الرُّجْزَ) ۋاتە گوناھ، ياخود پىسى، كە لىرەدا دەگونجى پىسى مەنەۋىي بىلىپ، يان پىسى ماددىي، ۋاتە: ۋاز لە گوناھ ھەلەۋ پىسى بىنە. {وَلَا تَمْنُن تَتَكَرَّرْ} (۶) ۋە مەنەت مەكە، ئەۋەى كەبە خەلگى دەمدى بە زۆرى بزانى، ياخود ئەگەر بەخشىكت لەگەل كەسەك كەرد ۋە شەيئە تېنى بەخشى، بە زۆرى مەزانە، ياخود ئەگەر شەيئە بە كەسەك دا چاۋەپى ئەۋە مەبە لە بەزانەردا شەيئە زىاتەر ۋەربىرەتەۋە {وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ} (۷) ۋە بۇ پەرۋەردىگار خۇ رەگەر بە، ۋاتە لە پىناۋى گەپلىنى پەيامى پەرۋەردىگارتدا ۋە چەسپانلىنى دىن ۋە شەرىعەتەكەيدا ۋ، ھۇشيار كەردنەۋەى بەندەكانىدا ۋ، لە خوا نەزىك خستەۋمىاندا، خۇرەگەر بە، ۋە نەفەست دىرەت بىلىپ.

ئاشكرا كىردى بانگەواز

بەلام ئاشكرا كىردى بانگەوازى ئاشكراى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە ئايەتى (۹۴) ى سوۋرەتى (الحجر) دەستى پىكرد (فَأَصْدَغَ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضُ عَنِ الْمُشْرِكِينَ) ^(۹۴) واتە: ئەۋەدى فەرمانت پىكراۋە بە دەنگى زولال ۋەبەرز رايىگەنە ۋە ۋو لە ھاۋبەش پەيدا كەرمەكان، ۋەرگىرە ۋ گۇيىان پى مەدە، ۋشەى (صدع) لە زمانى عەرەبىدا بۇ شتىكى رەقە كە بشكى (الصدع: الشق في الشيء الصلب) واتە: تۇ ئەۋ بانگەۋازە بىتەقىنەۋەۋ بە دەنگى بەرز بىزىرنگىنەۋەۋ بە گۇيى خەلكىدا بدە، ئەمەش دۋاى ئەۋە بوو كە قۇناغى بانگەۋازى نەيىنى تىپەرى، خۋاى كاربەجى بەم ئايەتە پېغەمبەرى (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مولزەم كىرد كە لە قۇناغى پەنھانەۋە بگۈۋازىتەۋە بۇ قۇناغى ئاشكرا، ھەلبەتە لىرەدا ۋەك لەسەرمەتاشدا ئامازەم پىدا، ئىمە ئەگەر بمانەۋى ھەركام لەۋ قۇناغانە بچىنە نىۋ ۋەردەكارىيەكانىيەۋە، ماناى ۋايە بابەتەكەمان دەبىتە سىرەۋ ژياننامەى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەلام ئىمە لىرەدا دەمانەۋى تەماشى ژيانى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىكەين كەچۈن ۋاقىيى كۆمەلگەى گۆرۈمۈ، چۈن دۆلەت ۋ قەۋاردى ئىسلامىي پەكەمى بىناتناۋە؟ بۇيە بەناچارىي دەبى ھەلۋەستەى كورت كورتىان لە بەردەمدا بىكەين .

ئىنجا ئاشكرايە كە لە دۋاى پېغەمبەرەۋە (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەرگەى ۋەحى داخراۋە، لە (صحيح البخارى) دا ھاتۋە كە يەككە لە ئافرىتانى مەسۇلمان (خرايان لى رازى بى) زۆر پەرۋشى پېغەمبەرى دەبى ۋ دەرگى ۋ

نارەھەت دەپ، رۇزىك كۆمەللىك لە ھاۋەلەن (خوایان لى پازى بى) دەچن بۇ دلدانەۋە وسەردانى، ئەۋىش دەلى: ئەۋەى كە منى نارەھەت كىردە: (إِنْقَطَعَ عَنَّا حَبْرُ السَّمَاءِ) ھەۋالى ئاسمانمان لىپرا، ئىدى ئەۋە ھەسەپە ۋاى كىرد كە ھەمۇيان بگىرن!

بەلى بەكۋچى دۋاىى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋەھى نەماۋە، بەلام نایا ئەركى ئىمە چىپە؟ ئەركمان ئەۋمىيە ئەۋ ۋەھىيە كە بۇ پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھاتۋە، ئىمەش لەۋ ۋەھىيە تىبگەين، ۋەرى بگىرن ۋ لىلى ھالى بىن ۋ لە خۇماندا بەرجەستەى بگەين، ئەۋەى كەبە خۇمان دەكرى، ئەۋە ۋەك قۇناغى يەگەم، ئىنجا ھەۋل بەدەين بىگەيەنن بە خەلک، ۋاتە: ۋەك چۇن پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پىشى خۇى ئەۋ راستىيانەى لەپىى ۋەھىيەۋە دەزانرىن ۋەرىگرتوون ۋ لە دل ۋ ەھەقلى خۇيدا جىى كىردوونەتەۋە ۋەھىيەتەى پىيان بوۋە، كە بەرجەستە بوون لە بوونناسىى ۋ ەھەقىدەۋ عىبادەت ۋ ەھەۋشت ۋ ەھەفتارى بەرزو پەسندەا، ئىمەش دەپى ھەموو ئەۋانە تاك تاكمان لە خودى خۇماندا بەرجەستەيان بگەين، پاشان ۋەك چۇن دۋاىى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەلدەستى بە ئاگادار كىردەۋەى خەلک ۋ ھۇشيار كىردەۋە ۋ بانگ كىردىيان، ئىمەش بە ھەمان شىۋە دەپى ئەۋە قۇناغە لە گەل دەۋرۋەرى خۇماندا بىرىن.

قۇناغى سىيەم: تىگەيانلەن ۋ پىگەيانلەن كۆمەلە مەسۇلمانلىكى ھەلبىزاردە:

سەرەتا پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بانگەۋازى كىرد ۋەھەلگى ھۇشيار كىردەۋە تىگەيانلەن، پىچەلەكاندن، كە خەلگىنە! لە خەۋى بىئاگاىى ھەلسن! ئىۋە ئازەل نىن تەنیا بۇ خەۋو خۋاردن بن، بەلگۈ ئىۋەى مەۋف مەخلۋۋەتلىكى ناۋازەن، شىتىكى گەۋرەن، دەپى بىزانن بۇچى درۋست كراۋن

ۋە بۆكۈن دەپچىن ۋە لە كۆيۈك ھاتوون؟، ئىنجا دىۋى ئەمەلى خەلقى
 راجلەكاندو ھۆشيار كىردىمۇ، قۇناغى سېھمىيى كارمەلى دەست پىلمەكتە
 كە بىرىتى يە لە (تىگەيلىدىن ۋە تىگەيلىدىن كۆمەلە مەسۇلماننىكى
 ھەلئىزادە) دىۋى ئەمەلى كە خەللىك ھۆشيار دەكرىتەمۇ، ئەمەلار دىگۈنچى
 پەرۋەردىگەر، كەسلىك ھۆشيار نەبۋىيەتەمۇ چۈن دىگۈنچى پەرۋەردە
 بىرى! تىگەيلىدىن ۋە تىگەيلىدىن پەرۋەردىگەردىن قۇناغىكە دىۋى ئەمە
 دى كەمرۇ ھەلئىساۋەتەمۇ ھۆشيار بولمەمۇ ۋە بەرچاۋى رۈۈن بۆتەمۇ ۋە،
 دىۋاننى بۇچى دروستكراۋە ۋە، كى دروستى كىردە ۋە لە كۆيۈك ھاتوومۇ، بۇ
 كۆيۈك دەچى ۋە نەركى جىيە لەم ئىلاندا؟، ئىنجا ئەگەر تەماشى جەند
 ئايەتلىك بىكەن، بۇمان دەرەمكەۋى كە پىغەمبەر (ﷺ) لە
 قۇناغى سېھمىيى كارمەلىدا چى كىردە؟ بۇ ۋەنە؛ لە سوۋرەتى (الكهف)
 ئايەتى (۲۸)دا خۇا دەفەرمۇي: ﴿وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ
 بِالْغَدْوَةِ وَالْعَشيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
 وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾ (الكهف،
 خۇا بە پىغەمبەر (ﷺ) دەفەرمۇي: (نەفسى خۇت
 رابگەرمۇ ھەمەس بىكە لە گەل ئەۋانەدا كە لە پەرۋەردىگارىيىن دىپارپەنەمۇ
 بەيانيان ۋە ئىۋاران، واتە؛ بەندايەتتى بۇ پەرۋەردىگارىيىن دىگەن، ئەۋانە
 كىن؟ ئەۋانەن كە بەدەم بانگەۋازمەكەيەمۇ ھاتوون ۋە غەللىيان ھۆشيار
 بۆتەمۇ ۋە دىلىان بىدار بۆتەمۇ.

بەللى خۇا (سبحانە رەئەلى) بەپىغەمبەر (ﷺ) دەفەرمۇي:
 ئەۋانەى كە بەدەم بانگەۋازمەكەتەمۇ ھاتوون ۋە ھۆشيار بولمەمۇ ۋە بىدار
 بولمەمۇ بىرپارىيان داۋە بەندەى خۇا بىن ۋە بەم شىۋمە بىزىن كە خۇا
 فەرمانى پىكرىدون ۋە خۇا پىي خۇشە، نەفسى خۇتايان لە گەل ھەمەس

بىكە، واتە: لەگەڵيان بە، ئەوانەى بەميانيان و ئىواران لەخوا دەپارێنەوه،
 واتە: لەهەموو کاتەکاندا بەندايەتیی بۆ خوا دەکەن، ئۇنجا ئايا ئامانجيان
 چىيە؟ (رُيْدُونَ وَجْهَهُ) تەنیا مەبەستيان ڕووی خوايە، واتە: دیداری
 ڕووی بۆ وێنەى خوايە لە دواڕۆژدا. یا خود مەبەستيان ڕەزامەندیی
 خوايە، چونکە (وَجْهَ): بە مانای (ڕوو) هاتووە کە سیفەتێکی خوايەو بەو
 شیوەیە کە بۆخوا شایستەییە، یاخود مەبەست پێی ڕەزامەندیی خوايە
 یان پاداشتی خوايە، بەو مانایەش هاتووە، (وَلَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ) وه چاوت
 لە سەریان لا مەدە، واتە: هەمیشە چاوت لەسەریان بۆ و بیانخە ژێر
 چاودێریی خۆتەوهو، ئاگات لێیان بۆ و پەرورەمیان بکە، (رُيْدُ زَيْنَةً
 الْحَيَوةَ الدُّنْيَا) چاوتیان لە سەرلامەدە بەتەمای جوانیی و زیری و بریقی
 دنیا بۆ، واتە بە هۆی سەرگەرم بوونت بە دنیاو ئاگات لە هاوڵەکانت
 نەبرۆ، لە پەرورەدە کردن و لە مشورلێخواردن و تەزکیە کردنیان و
 هێزکردنیان (وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ، عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوْنَهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا)
 وەبە دواى كەسێك مەكەوه كە دڵیمان بێئاگا كردووە لە یادى خۆمان،
 وەبەدواى ئارمەزووی خۆی كەوتووە، وه كارمەكەى تێپەریوە، واتە: خیسابی
 ڕۆیشتووە، لە بەر ئەوه كە ڕێیەکی چەوتی گرتووە، واتە بە هۆی ئەوانەوه
 كە دڵیانمان بۆ ئاگا كردووە لە خۆمان و ئاگایان لە خواو لە خۆیان نیه
 بە دواى ئارمەزووی خۆیان كەوتوون، تۆ مەچۆ لە هاوڵە ڕەش و
 ڕووتەكانت و هاوڵە چەوسێتراومكانت بۆ ئاگایی، بەئكو هەر لە گەل
 ئەوان بەو بیانخە ژێر چاودێریی خۆتەوه و پەرورەمیان بکەو تێیان
 بگەینەوه و پێیان بگەینە.

ھەروھە ئايەتتىكى دىكە تىشكىمان بۇ دىخەنە سەر ئەو قۇناغە،
 كە ئەو ئايەتەنە سەرھەتە سۈرھەتە (ئەبىس)ن، كە خۇاى بەرزو مەزەن
 بۇمان باسى رۇوداۋىك دىكەتە دىخەرمۇ: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى ۝۱﴾ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ۝۲
 وَمَا يَدْرِيكَ لَعَلَّه بُرِّئَ ۝۳ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى ۝۴ أَمَّا مَنْ أَسْتَفْتَى ۝۵ فَأَنَّتْ لَهُ
 تَصَدَّى ۝۶ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَرْكَبَ ۝۷ وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى ۝۸ وَهُوَ يَخْشَى ۝۹ فَأَنَّتْ عَنْهُ نَهَى ۝۱۰
 كَلَّا إِنَّمَا لَذِكْرُ ۝۱۱ مَنْ شَاءَ ذَكَرُهُ ۝۱۲﴾.

رۇزىك پىغەمبەر (ﷺ) سەرگەرمى قىسە كىردەن دىبى بۇ
 كۆمەللىك لە زلە زلانى قورمىش، كە ئەوان خۇيان پى لەو گەورەتېرېوۋە
 كە بىنە كۆرۈ مەجلىسى پىغەمبەر (ﷺ) كە ھاۋەلانى
 رەش ورووت و سادەو چەوساۋە لە دەورى كۆ دىبەنە، گوتتۇپانە ئىمە
 لەو بەرزتېرېن بىنە مەجلىسى ئەوانە، پىغەمبەر (ﷺ) ئەللى ئەللى
 (ﷺ) سەرگەرمى قىسە كىردەن بوۋە بۇ ئەوان، لەو كاتەدا (ئەبىس) كۆرى
 (ام مەكۇم) دى بۇ خىزمەت، كە ھاۋەللىكى نابىنا بوۋە دەللىت: ئەى
 پىغەمبەر خۇا (ﷺ) ھىچ ئايەتە تازەت بۇ نەھاتوون،
 پان وەھى تازەت بۇ نەھاتوون فېرم بىكە؟ پىغەمبەر (ﷺ) ئەللى ئەللى
 (ﷺ) رۇوى لى و مەدەچەرخىنى و رۇوى لى گىز دىكەت، بەو بۇنەۋە ئەم
 ئايەتەنە دىنە خۇار^(۱) كە دىخەرمۇون:

بەناۋى خۇاى بەمەزىمى بەخىشەنە، رۇوى خۇى گىز كىردە رۇوى خۇى
 و مەچەرخانە لەمەر ئەۋەى كە كۆپەمكە ھات بۇلاى. ئىنجا تۇ چووزانى!
 دىبىنى تەزگىە دىبوو، واتە: ئەو ئىمان و تەقۋاىە ھەمەتە زىادە

^۱ رۇاھ الترمذى، ۳۳۳۱، والطبرى فى جامع البیان (۳۲/۲۰)، و أبو یعلی فى المسند: ۴۸۴۸ و ابن حبان فى صحیحہ: ۱۷۶۹، و صحیحہ مؤلف: (الإستیعاب فى بیان الأسباب) ج ۲ ص ۴۹۳.

دەمگەرد بەھۇي ئەۋ ۋەھىيە تازىيەۋە كەپىت پادەگەياند. ياخۇد پەندى ۋەردەمگەرت ۋەپەند ۋەردەگەرتەكە سوۋدى بىي دەگەياند. بەلام ئەۋەدى بىي نىيازىي پىشان دەداۋ بىي مەنتىي پىشان دەدا، تۆ خۆت پروو لەۋ دەمەي بەۋەۋە خەرىك دەبى ۋە سەرگەرمى دۋاندنى دەبى! ئىنجا ئەۋ كابرە خۆ بە زلگەرە كە ئامادە نىيە بىتە مەجلىسى تۆۋە، كاتىك كە ئەۋ مەسۇلمانە پەش ۋە پروۋانەي تىيدان، ئەگەر ھىدايەتەش ۋەرنەگەرت، تۆ چ زىيانىك دەمەي، بۆچى تۆ شىۋەي كارى خۆت ۋە شىۋازى خۆت دەگۆرى بۆرەزى كەردنى ئەۋ، بۆچى دلى ئەۋ ھاۋەلە بەرپەزە دەپنەجىنى بۆ رازىكەردنى بابايەكى خۆبەزلىگەر، واتە: ۋامەكە بەلام ئەۋ كەسەي بەپىي خۆي ھاتۋە، ۋە بەئامانچ ۋە مەبەستەۋە ھاتۋە بۆلات ۋەلە خواش دەترسى، تۆ خۆت لەۋە بىي ئاگا دەمەي! نەخىر، جارىكى دىكە ئەۋە دوۋبارە مەكەرەۋە، ياخۇد ئەۋ (كالا) يە بۆ بىي بىروايانە، واتە: نەخىر ئەۋەي ئىۋە دەمىلەن، راست نىيە، بىگومان ئەۋ قورئانە ھەمۋىي بىر خەرمۋەيە، ئىنجا ھەركەسىك دەيەۋى با بىي ئەۋ ھەقىقەتەنەي بىر بىكەۋەۋە كە لەفەتەت ۋە سۋشتىدا تىك ھەلكىشراۋن، ۋەھى ئەۋ ھەقىقەتەنەي بىر دەخاتەۋە.

بەئى پىغەمبەراي خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەۋجۆرمۇ بە گۆپەرى پىنمايى يەكانى خۋاي كاربەجى لە قورئاندا، سەرگەرمى تىگەياندن ۋە پىگەياندنى ھاۋەلە ھەلەزاردە دىسۆزەكانى بوۋ.

قۇناھى چۈرەم: گەپان بەدۋاي بىكەي جەماۋەرىي ۋە پىگەي دەۋلەت دا:

دۋاي ئەۋەي پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كۆمەلە مەسۇلمانىكى ھەلەزاردەي تىگەياند ۋە پىگەياند ۋە پەروەردەمگەرد، ۋە زانى كە لە (مەككە) لەگەل خەلكەكەدا گەپشتۋە بىنەست (طريق مسدود)، دەستى كەرد بە

مِنْ الْخَزَجِ أَرَادَ اللَّهُ بِهِمْ خَيْرًا، قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَعَدَّكُنِي عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ
بْنُ قَتَادَةَ، عَنْ أَشْيَاحٍ مِنْ قَوْمِهِ قَالُوا: لَمَّا لَقِيَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُمْ: مَنْ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: نَفَرٌ مِنَ الْخَزَجِ.^۱

واتە: ئىبنى ئىسحاق گوتتۇيەتى: ئىنجا كاتىك خۇي بەرزو زال ويىتى
ئايىنەكەي ئاشكرا بىكاتو سەرىخاتو پىغەمبەرەكەي (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
رَسَلَم) پىشت ئەستورور بىكاتو گىتى خۇي بۇ بەزىتە سەر، پىغەمبەرى
خو لەو كاتەدا كە خەجى تىدا دەكرا گەيشتە كۆمەئىك لە
ئەنصارىيەكان، خۇي رانواند لەسەر ھۆزەكانى عەرەب وەك ھەمىشە
وايدەكرد، ئىنجا لە كاتىكدا كە لەلەي عەقەبە بوو گەيشتە كۆمەئىك لە
خەزەرەج، كە خو ويىتى خىريان بىننىتەرى... ئىنجا لەگەئان دانىشتو
بۇ لاي خۇي پايە بەرزو زال بانگى كردن، وە ئىسلامى بۇ خىستە روو و
قورئانى بەسەردا خويىندەنە... ئەوانىش وەلاميان دايەو و بەراستىيان
زانى و ئەو ئىسلامەي لەسەرى رانواند بوون لىيان وەرگرت... پاشان
لەلەي پىغەمبەرى خواو (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) گەرەنەو بۇ ولاتى
خۇيان، دواي ئەوەي ئىمانىيان ھىناو مسولمان بوون.

ئىبنى ئىسحاق گوتتۇيەتى: وە وەك بۇم باسكراون ئەوانە شەشە كەس
بوون لە ھۆزى خەزەرەج.

شاينى باسىشە مسولمان بوونى ئەو شەش كەسە لە ئەنصارىيەكان
زەمىنە خۆشكەرى پەيمانەكانى يەكەم و دوو مى عەقەبە بوو و، لەسالى
ياز دەيەم (۱۱) ي پىغەمبەرايەتەش دا بوو، وە پەيمانەكانى يەكەم و
دوو مى عەقەبەش لە سالىكانى: (۱۳۱۲) دا بوون.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۸.

تۇنۇشى بىلەن: بەستى پەيمانى يەكەم دۈۈمى عەقەبە ئەگەل ئۈيۈنەرنى ھەردۈك ھۆزى ئەۋس و خەزەردا:

۱- بەستى پەيمانى يەكەمى عەقەبە لەسالى دۈۈمى پەيغەمبەر پەيتى
دا:

{ابن هشام} لەو بارمە گوتۇۋىمى: {حَتَّى إِذَا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ وَأَفَى
الْمَوْسِمِ مِنَ الْأَنْصَارِ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا، فَلَقَوْهُ بِالْعُقَبَةِ، (قَالَ) وَهِيَ الْعُقَبَةُ
الْأُولَى، فَبَايَعُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى بَيْعَةِ النِّسَاءِ وَذَلِكَ
قَبْلَ أَنْ تُفْتَرَضَ عَلَيْهِمُ الْحَرْبُ}.

ۋاتە: لە سالى داھاتۇدا دۈۈمە پىۋا لە ئەنصارىيەكان لەكاتى ھەجدا
ھاتن و لەلای عەقەبە پەيگەشتن، دەلى: ئەۋە پەيمانى يەكەمى عەقەبە
بوو، ۋە بەگۈپرى پەيمانى ئافرىتان پەيمانىيان بە پەيغەمبەرى خوا
(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا، ئەۋىش پەيش ئەۋىبوو كە جەنگيان لەسەر
پەيۋىست بىرى.

ئىنجا لەبارەى نىۋەردۇك و بىرگەكانى ئەۋە پەيمانەۋە با گۈى بۇيەكەك لە
بەشدار بوۋانى بىگىن كە (عبادة بن صامت) ە (خو لىتى رازى بى)، دەلى:
{بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْعُقَبَةِ الْأُولَى عَلَى أَنْ لَا
نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا نَسْرِقَ وَلَا نَزْنِيَ وَلَا نَقْتُلَ أَوْلَادَنَا، وَلَا نَأْتِيَ بِيَهْتَانٍ
نَفْتَرِيهِ مِنْ بَيْنِ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا وَلَا نَعْصِيهِ فِي مَعْرُوفٍ فَإِنْ وَفَيْتُمْ فَلَكُمْ
الْجَنَّةُ، وَإِنْ غَشَيْتُمْ مِنْ ذَلِكَ (شَيْئًا) فَأَخَذْتُمْ بِحَدِّ فِي الدُّنْيَا، فَهُوَ كَفَّارَةٌ
لَهُ وَإِنْ سَتَرْتُمْ عَلَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَأَمْرُكُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ
عَذَابٌ وَإِنْ شَاءَ غُفْرٌ}.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۲.

^۲ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۲.

واتە: شەمۇ يەكەمى عەقەبە پەيمانان بە پېغەمبەر (ﷺ) دىگەن: ھىچ شەيئە نەكەينە ھاوبەشى خۇا، ۋە دىزى نەكەين، ۋە زىنا نەكەين، ۋە مىندالەكانمان نەكوزىن، ۋە ھىچ بوختانىك لەنىۋان دەست و پىيەكانماندا ھەلەبەستىن، ۋە لەشتى باش و پەسنددا سەرىپچى لىنەكەين (فەرەمۇي:)، ئەگەر ۋەفادار و پابەند بوون بەھەشتان ھەيە، ۋە ئەگەر توۋشى بەشەك لەۋانە بوون، ۋە لەدنەدا لەسەرى سزاداران ئەۋە ماپەي سەرىنەۋەپەتى، بەلام ئەگەر ھەتا قىامت بۇتان پۇشرا، ئەۋە بەدەست خۇا زال و پاپەدارە، ئەگەر ۋەستى سزا دەدات، ۋە ئەگەر ۋەستىشى دەبوورى.

شاينى باسىشە بۇيە ئەم جۇرە پەيمانەي يەكەمى عەقەبە ناۋنراۋە پەيمانى ژنانە (بيعة النساء) چۈنكە باسى جەنگ و كۈشتارى تىدا نىە كە تەنيا لەسەر پىاۋان فەرزە، ۋە ھەمان پەيمانىش كە لەسوۋرەتى (المتحنة) دا باسكراۋە لە ژنان ۋەرگىراۋە، ۋەك خۇا فەرەمۇيەتى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعَنَّكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعُهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾﴾ المتحنة.

۲- پەيمانى دوۋەمى عەقەبە: پەيمانى دوۋەم، كە ئەۋىش ھەر لە عەقەبە بەستراۋە، بەراستى ھەنگاۋىكى زۇر گرنگ بوو لە لايەن پېغەمبەر (ﷺ) اللہ ﷻ رەسۇم ۋە ئەۋ ھاۋەلە بەرپىزانەپەۋە كە پەيمانان پىدا، واتە: مەسۇلمان بوون و پەيمانان پىدا كە لە كەلىدا ھاۋكارو دەسبارگىر بۇ پىكەينانى فەۋارە سىياسى، لە شارى (پىشرب) كە دواتر ناۋى دەپتە

(مدینة الرسول) شاری پیغمبر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، تھو پھیمانہ شر
لہ سہرچاومکانی سپرہی پیغمبر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا بہ چہند
ریواہتیک ہاتوہ، کہ تہمہ یہکیکیانہو (جابر بن عبداللہ) دھیکیریتہوہ
کہ نامادہی بہستنی تھو پھیمانہ بووہ:

{عَنْ جَابِرٍ قَالَ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ
يَتَّبِعُ النَّاسَ فِي مَنَازِلِهِمْ بِعُكَاظٍ وَمَجَنَّةٍ وَفِي الْمَوَاسِمِ بِمَنْى يَقُولُ مَنْ
يُؤَيِّنِي مَنْ يَنْصُرُنِي حَتَّى أَبْلُغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ الْجَنَّةُ، حَتَّى إِنْ الرَّجُلُ
لَيَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ أَوْ مِنْ مُضَرَ كَذَا قَالَ فَيَأْتِيهِ قَوْمُهُ فَيَقُولُونَ احْتَزْ غُلَامًا
قُرَيْشٍ لَا يَفْتِنُكَ وَيَمْشِي بَيْنَ رِجَالِهِمْ وَهُمْ يُشِيرُونَ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ، حَتَّى
بَعَثَنَا اللَّهُ إِلَيْهِ مِنْ يَثْرِبَ فَأَوَيْنَاهُ وَصَدَقْنَاهُ فَيَخْرُجُ الرَّجُلُ مِنَّا فَيُؤْمِنُ بِهِ
وَيُقرِّئُهُ الْقُرْآنَ فَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ فَيُسَلِّمُونَ بِإِسْلَامِهِ، حَتَّى لَمْ يَبْقَ دَارٌ مِنْ
دُورِ الْأَنْصَارِ إِلَّا وَفِيهَا رَهْطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يُظْهِرُونَ الْإِسْلَامَ ثُمَّ انْتَمَرُوا
جَمِيعًا فَقُلْنَا: حَتَّى مَتَى تُشْرِكُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطْرَدُ فِي
جِبَالِ مَكَّةَ وَيَخَافُ، فَرَحَلَ إِلَيْهِ مِنَّا سَبْعُونَ رَجُلًا حَتَّى قَدِمُوا عَلَيْهِ فِي
الْمَوْسِمِ فَأَوَعَدْنَاهُ شَعْبَ الْعَقْبَةِ فَاجْتَمَعْنَا عَلَيْهِ مِنْ رَجُلٍ وَرَجُلَيْنِ حَتَّى
تَوَافَيْنَا فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نُبَايِعُكَ قَالَ: تُبَايِعُونِي عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ
فِي النَّشَاطِ وَالْكَسَلِ وَالنَّفَقَةِ فِي الْعُسْرِ وَالْيُسْرِ وَعَلَى الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ
وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَنْ تَقُولُوا فِي اللَّهِ لَا تَخَافُونَ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَّامٍ
وَعَلَى أَنْ تَنْصُرُونِي فَتَمْنَعُونِي إِذَا قَدِمْتُ عَلَيْكُمْ مِمَّا تَمْنَعُونَ مِنْهُ
أَنْفُسَكُمْ وَأَزْوَاجَكُمْ وَأَبْنَاءَكُمْ، وَلَكُمْ الْجَنَّةُ، قَالَ: فَقُمْنَا إِلَيْهِ فَبَايَعْنَاهُ.}

بروانہ: مسند الإمام احمد، رقم الحديث: ۱۴۴۵۶، وإسناده صحيح على شرط مسلم المحقق
شعيب الأرنؤوط وآخرون، ط ۲ ۱۴۲۰-۱۹۹۹ م.

واته: جابیری کورې عهبدوللا (خوا لیان رازی بی) دهلی: پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ده (۱۰) سالان له مهککه مایه وه، شوین خه لکی دهکوت له مهنز لگایه کانیان دا له عوکاظ و مهجهننه وه له کاتی حه جدا له مینا، دمېفه رموو: ((کي دمگریته خوئی و پشتم دمگری، تاكو په یامی پهر و مردگارم بگه یمنم و له بهران بهردا به ههشتی هبی؟))

ههتا پیاوی وا هه بوو له یه مهن یان له موضهر دمرده چوو گه له که ی دههاتنه لای پیان دهگوت: وریای گه نجه که ی قورمیش به فریوت نه داتا وه (پیغه مبهر) به نیو پیاو مگانیاندا رمت دمبوو به په نجه کانیان ناماژ میان بو دهکرد.

ههتا خوا نیمه ی له (یثرب) دوه ناردده لا، ئیدی نیمه پشتمان گرتو برومان پیهینا، پیاویک له نیمه بو لای دمچوو بروای پیده هیناو ئه ویش قورنانی فیږ دهکرد، ئیدی دهگه راپه وه لای که سو کاری و بهوئی مسولمانبوونی ویه وه ئه وانیش مسولمان دمبوون، ههتا وای لیها ت گهړهک و بنه ماله یهک له هی پشتیوانه کان نه ما که کو مئه لیک مسولمانیان له نیودا نه بن و مسولمانه تی خویان ئاشکرا کرد.

پاشان له نیو خویان دا کو بوونه و هو راویزیان کرد (واته: پشتیوانه کان) وه گوتمان: هه تا که ی واز له پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بینین له شاخ و داخه کانی مهککه دمر بکری و بتر سینری! ئیدی ئه و مبوو حه فتا پیاو له نیمه بهر وه لای که و تنه ری ههتا له کاتی حه ج دا له لای شیوی عهقه به به لیکه مان داناو، یهک یهک و دوو دوو له لای کو بووینه وه، گوتمان:

ئهی پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پهیمانت پی دمدمین، فهرمووی: پهیمانم پیده دمن له سر:

- ۱- گوئى بۇگرتن ۋە بەقسەكردن لەكاتى چالاكىي ۋە تەمبەئىي دا.
- ۲- ۋە بەخشىن لە كاتى تەنگەدەستىي ۋە فەرەحنائىي دا.
- ۳- ۋە لەسەر فەرمان بەچاكە كردن ۋە رى لە خرابە گرتن.
- ۴- ۋە كە لە پىناۋى خوادا ھەق بلىن ۋە لە لۆمەي لۆمەكاران نەترسن.
- ۵- ۋە كە پشتم بگرن ۋە سەرم بخەن كە ھاتمە نىوتان لە ھەرشىك كە خۇتان ۋە ھاوسەرانتان ۋە كورەكانتانی لى دىپارىزن.
- ۋە لەبەرانبەرىش دا بەھەشتان دەبى.

دەلى: ئىمەش ھەئساين ۋە پەيمانمان لەگەل بەست.

ئەگەر تەماشىا بگەين ئەم پىنج مەرچە كە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە سەر ئەو ھاۋەلە بەرپزانە داياندىنى، لە راستىدا ھەر پىنجىيان پىۋىستىن بۇ ھەر كۆمەلگە ۋە كۆمەللىكى توندوتۇل كە بىھەۋىت ۋە ھەقىقەت بگۆرى:

- ۱- گوئى بۇ گرتن ۋە بەقسەكردن لەكاتى پى خوشبوون ۋە پى ناخوشبووندا، ئەو خەلگە دەبىت گوئى بگرن بۇ قىيادەي خۇيان ۋە بەقسەشى بگەن، ديارە لەسنوورى شەرىدا .

- ۲- ۋە پاشان مال سەرف كردن، ھەر ئەۋەندە بەس نىە كە تۇ گوئى بگرى ۋە بەقسە بگەي، بەلكو دەبى مالش بىخەشى، ئەو مال بەخشىنەش لە كاتى ھەرزانىي ۋە لەكاتى گرانييدا، لە كاتى نارەھەتتىي ۋە لەكاتى فەرەحنائىيدا.

- ۳- ۋە پاشان فەرمان بەچاكە ۋە پىگىرى كردن لە خرابە، دەبى ھەر كامىيكان ئەندامىكى گورج ۋە گۆل بىت بۇ پاكسازىي كەرنى كۆمەلگەي خۇي لە ناھەرەيەكان، ۋە رازاندەۋەي بىئەكەرى شەرىعى ۋە پەسەند.

- ۴- ۋە پاشان ھەقىقىي ۋە نەترسان لە لۆمەي لۆمەكاران.

۵- وه پاشان پېنجه ميان بهرگريي كردن له پېغه مېهر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) ومهر خستن وپاراستنى له ههر شتېك كه تو خوت و مال ومندالى خوتى لى دمپارېزى، ههر پېنجيان پېويستن، چونكه بهى بوونى ههر كام له پېنج مهرجه، كارى ههر موزى و بهكۆمهل ناكړى.

شايانى باسيشه نهو حهفتاو پېنج (۷۵) كهسه نوښتلى سهرجه نهو خه لكه مسولمانه بوون، كه ههر له دواى ديدارى پېغه مېهر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) له گهل شهن كهسه كه دا له (يثر) دا پيدا بوون، نهك له دواى پهيماى يه كه مى عهقه به شه وه، ههر له و كاته وه خه لكى زور مسولمان بووه ونيمه پيشر باسماى كرد كه يه كى له راوييه كان دهلى: (فلم يبق دار من دور الأنصار الا ودخلها الإسلام) واته هيچ گهره وبنه ماله يه كى نه نصارى نه مابوو كه ئىسلامى نه چوويته نيو، وهك خواى بهر و مردگارىش ئامازه به وه دمكات و دمفرموى: { وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِ } الحشر، ۹، واته: وه نهوانه كى كه پيش كۆچكران مهنزلگيان بو نيمان ساز كردبوو..

ننجا من ليرهدا مهبستم له باسكردنى نه مهبستم نه مهبستم كه زانايانى ئىسلام بنچينه يه كيان داناوه دهلى: فهرزى عهين نينسان دهبى خوى پي هه لى، نهو جار له سهرى لادهجى، وهك: (نويز، رۆزوو، زمكات، حهج) به لام فهرزى كيفايه هيه نهوميه كه نه گهر كۆمه لى كه له نيو مسولماناندا بايى نه وهنده كه پييان نه نجام بدرى، پيى هه لستان، له سهر نهوانى ديكهش لادهجى، به لى نهركه كانى ئىسلام به گشتى دهنه دووبهش: به شيكيان (الواجبات العينية) ن واته: له سهر تاك تاكى مسولمانان پېويسته پييان هه لسن و ههر كامى كيان دهبى له زاتى خويدا

ئەو فەرزە ئەنجام بەت، ئەوجار لەسەرى لادەچى، بەشىكى دىكەى ئەو فەرزەنە كە زۆرتىنىيان، برىتىن لە (الواجبات الكفائية) ئەمانىش ئەوانەن كە دەپىنت ھەندىك لە جىاتى ھەمووان پىيان ھەلسن، ئنجا ديارە نەدەگونجا كە مسوئلمانانى (يثرى) ھەموويان بىن بۆلاى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھەم كەشف دەبوون، ۋە ھەم ناشگونجى ئەو خەلكە ھەمووى بىت، ۋە ھەمووشيان رەنگە لە ئاستى ئەودا نەبووبىن كە بىن پەيمان لەگەل پىغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) بىهستەن.

چۆنىەتلى ئەو پەيمان بەستەنە

ئنجا با تەماشىا بىكەين شىۋازى ئەو پەيمان بەستەنە چۆن بوو؟ (كعب بن مالك) (خرأى لى رآى بى) كە يەككىكە لە بەشداربووانى ئەو پەيمانە لەو بارەدە دەلىت: { قَالَ فَنِمْنَا تِلْكَ اللَّيْلَةَ مَعَ قَوْمِنَا فِي رِحَالِنَا، حَتَّى إِذَا مَضَى ثُلُثُ اللَّيْلِ خَرَجْنَا مِنْ رِحَالِنَا لِمِعَادِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْلُلُ تَسْلُلُ الْقَطَا^(۱) مُسْتَحْفِينَ حَتَّى اجْتَمَعْنَا فِي الشَّعْبِ^(۲) عِنْدَ الْعُقْبَةِ، وَكُنْ ثَلَاثَةٌ وَسَبْعُونَ رَجُلًا، وَمَعَنَا امْرَأَتَانِ مِنْ نِسَائِنَا: نُسَيْبَةُ بِنْتُ كَعْبٍ أُمُّ عُمَارَةَ إِخْدَى نِسَاءِ بَنِي مَازِنِ بْنِ النَّجَارِ، وَأَسْمَاءُ بِنْتُ عَمْرِو^(۳).

ديارە پىشتەر ئەنصارىيەكان مسوئلمان بوون، بەلام لەو كاتەدا پەيمانى پى دەدەن، پەيمانى پى نادەن كە مسوئلمان بىن، چۈنكە پىشتەر مسوئلمان بوو ۋە ھەر لە مەدىنە مسوئلمان بوون لە دواى پەيمانى يەكەمى عەقەبەدە، بگرە رەنگە پىشتىرىش مسوئلمان بووبىن، ھەر لەو كاتەدە كە (مصعب بن

^(۱) القطا: ضرب من الحمام، الواحدة: قطاة. المصباح المنير: للفيومي، ص ۲۶۳.

^(۲) الشعب: إنفراج بين الجبلين، ج: شعاب. المعجم الوسيط: ص ۴۸۳.

^(۳) السيرة النبوية لابن هشام. ج ۲ ص ۲۲۸ ط ۲۰۰۶. دار ابن الهيثم.

عمىر) (خوای لى پازى بى) چوۋە بۇ مەدىنە، بەلام ئەۋە كارىكى گەۋرە دىكەيە پىي ھەلدەستىن، كە برىتيە لە بنىاتنانى ھەۋارە سىياسى. كەعبى كورى مالىك دەلىت: ئەۋ شەۋە خەۋتەن لەلەي بارمەكانى خۇمان لە گەل گەلەكەي خۇماندا، (ۋاتە: لەگەل ئەۋ خەلگەي كە نامسولمانەۋ لە (يئرب) ھەۋە ھاتوون بۇ ھەج، چۈنكە موشرىكەكان ھەجيان دەكرد) ھەتا سىيەكى شەۋ تىپەرى، دواتر ئىمە لە مەنزلگاكانى خۇمانەۋە بەرەۋ بەللىنگاكە رۇشتىن، {ۋاتە: ئەۋ شۈيەنى كە بەللىنمان دابوۋ لىي كۆيىنەۋە لەگەل پىغەمبەردا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمَ)}، ۋە رۇشتىن بە پەنامەكىۋ ئەسپايى ۋەك رۇشتىنى كۆتر (كە زۆر نەرم دەۋات، يانى بە جۇرئىك رۇشتىن كە ھىچ كەس ھەستمان پى نەكات ۋ دىنگى پىمان نەيەت) ھەتاكو لەلەي دالانى نرىك عەقەبە كۆۋوۋىنەۋە لە خزمەت پىغەمبەردا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمَ) ۋە ئىمە ھەفتاۋ سى پىاو بوۋىن ۋ دوو ژنىشمان لە ئافرىتانمان لەگەل بوون: نوسەيپەي كچى كەعب (ام عمارە)، ۋە ئەسمائى كچى عەمەر.

كەۋاتە: كە (جابر بن عبدالله) دەلىت (۷۰) كەس بوۋىن، ئەۋە بە شىۋەي نىزىكخستەۋە گوتوۋىەتى، ئەگەرنا بە وردى (۷۳) پىاو ۋ (۲) ئافرىت بوون، ھەلەتە لىرەشدا ئەۋە ۋەردەگىرى كە ئافرىتان لە ھەموو قۇناغەكانى كارى ئىسلامىي دا بەشدار بوون، ھەروەك چۆن لە قۇناغى مەككەدا يەكەمىن شەھىد ئافرىت بوۋە: (سُمَيَّةُ) خىزانى (ياسر) دايكى (عمار)، لەۋ رۇوداۋە گىرگەشدا بەشدارن، لە ھەللىزاردنى سەۋكى دەۋلەتدا، چۈنكە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمَ) ئەۋ پەيمانە كەپپى دەمدن، ۋەك گوتە پەيمانى ئىمان پىھىنان نىە، چۈنكە پىشتىر زانىۋىانە

كە پېغەمبەرى خوايە، بەلكو پەيمانى ھەئىزار دىنيەتى بە سەرۆكى
دۆلەت وولات.

چەند ھەلو ھەستەيەك لە بەرانبەر پەيمانى دوو ھەمى عەقەبەدا

(۱) ھەلو ھەستەيەك ھەممان لە بەرانبەر قەسەيەكى (عبادە بن الصامت) ھە (خرا
لەي زازى بى) كە ئەویش يەككە لە بەشدار بووانى پەيمانەكە، كە دەئەيت:
(بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ بَيْعَةَ الْحَرْبِ)^(۱) واتە: پەيمانمان لەگەڵ پېغەمبەرى
خوادا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەست، بە پەيمان بەستنى جەنگ، ئنجا ئايا
بۆجى ناوى لىناو پەيمان بەستنى جەنگ؟ چونكە بە پىي بەندەكانى
ئەو پەيمانە، زانىويانە كە لەمەودوا دەبى ئامادە بن كە بەسەر و مال
دیفاع لە ئىسلام و پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بكەن.

(۲) پىويستە ھەلو ھەستەيەكى دىكە بكەين لە بەردەم قەسەكانى (اسعد بن
زرارة) دا كە ھەك گوتراو: (وَكَانَ مِنْ أَحَدِهِمْ سَنَا) لە ھەموويان گەنجەر،
ياخود يەككە بوو لەوانەى لە ھەمووان گەنج تر بوو، بەئى جارى وا
ھەيە قەسەيەكى زۆر چاك، يان ھەلو ھەستەيەكى زۆر جوامىرانە پەكى لە
سەر گەنجەك دەكەوى.

ئەو گەنجە مسوئمانە قەسەيەكى زۆر ھەكىمانەو دووربىنانە دەكات، كە
بەرەستى بۆ ئىمە جىي پەند لىومرگرتن، دەئى: (رُوَيْدَكَ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ
فَإِنَّا لَمْ نَضْرِبْ أَكْبَادَ الْإِبِلِ إِلَّا وَنَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ وَإِنْ إخراجَهُ الْيَوْمَ مُفَارَقَةُ الْعَرَبِ كَافَّةً وَقَتْلُ خِيَارِكُمْ وَأَنْ تَعْضُكُمْ
السُّيُوفُ، فَمَا أَنتُمْ قَوْمٌ تَضْرِبُونَ عَلَى ذَلِكَ وَأَجْرُكُمْ عَلَى اللَّهِ، وَإِنَّمَا أَنتُمْ

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۳۵، دار ابن الهيثم ط: ۲۰۰۶.

قَوْمٌ تَخَافُونَ مِنْ أَنْفُسِكُمْ جَبِينَةً فَبَيَّنُوا ذَلِكَ فَهُوَ عِلَّتُكُمْ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ،
قَالُوا أَمِطْ عَنَّا يَا أَسْعَدُ فَوَاللَّهِ لَا نَدْعُ هَذِهِ الْبَيْعَةَ أَبَدًا...^۱

به لى ئهم هه لويستهى (اسعد بن زرارة) زور شتى لى و مردگيرى، كه له
گهرمهى قساندا ده لىت: راوهستن ئهى خه لگى (يثرې) ئيمه سوارى
خوشر نه بووين، واته خويمان نه زيمت نه داوه له (يثرې) موه هاتووين
پهيمانى له گهل ببهستين، مه گهر له بهر ئهوى دمرانين كه پيغه مبهرى
خوايه، وه ئيمه دمرانين ئه مړو ئه گهر له شارى خوى بيهينينه دمر و
ببهبهين بولاي خويمان، ئه وه ماناي وايه كه له تيكړاى عمرېب جيا
دمبينه وه، {واته: ئيمه دمبينه بهرميهك له بهران بهر هموو عمرمېدا}
وه ئه وه دمبته هوى ئه وهى پياوه نازاو چا كه كانمان بكوژرين، وه
دمبته هوى ئه وه كه شمشير بمانگه زى، جا يان ئه وه تا ئيوه نارام ده گرن
له سهر ئه وه نارې حتميتيانهى كه دينه رپتان به هوى ئه وپهيمان هوه،
ئه وه پاداشتتانه له سهر خوايه و بهر دموام بن، ياخود ئه گهر دمرسن دوايى
ترسيك بجيته دلثانه وه و پاشه كشه بكه، ئه وه ئيستا پروونى بكه نه وه،
چونكه بولاي خواتان ئه و مباشره، كه له ئيستا وه پهيمانى پى نه دمن
(نهك پهيمانى پى بدن و دواتر پاشه كشه بكه و به گورگان خواردوى
بدن) خه لكه كه گوتيان: ئهى ئه سه ده! ده ستت لادمو خوت دوور
بخه روه، (واته: رپمان بكه، چونكه وا دياره ده ستى به ده ستى
پيغه مبهرى خواوه بووه) ئيمه هه رگيز ئهم پهيمان واز لى ناهينين،
(واته: ئيمه به هه رچى بويمان ته و او بووبى ئهم پهيمان له گهل

^۱ بېروانه: مسند الإمام أحمد بن حنبل ج ۲۲-۲۴۹. المحقق: شعيب الأرنؤوط وآخرون. الناشر:

مؤسسة الرسالة. الطبعة: الثانية ۱۴۲۰هـ، ۱۹۹۹م.

پىغەمبەرى خۇدادا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىمەستىن، ئەگەر سەروملىشىمان تىدا فېدا كىدۇ.

بەئى ھەركەسىك بىھۇ پەيمانىك بەرىتە سەر، ئەو پەيمانە لە سەر بناغەيەكى كۆنكرىتى دىمەستى، واتە: ئەگەر ئىنسان بىھۇ بەئىنىك بەرىتە سەر، پىش ئەھى بەئىنەكە بدات سەد جار بىر دىمەتەھ، بەلام كەسىك گۆى بە پەيمان وبەئىن نەدات، باكى نىە چ پەيمانىك دىمەتەھ چ بەئىنىك دىمەتەھ، چۈنكە بە تەما نىە بىباتەسەر، بەئى ئەو ھاۋەلە بەرىزانە زانىۋىانە لەگەل كى مامەلە دىمەك، پىش پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پەروەردىگارىان بىنىۋە، ئەھمەتا (اسعد بن زرارە) دەئى: (فَهُوَ عَزَّ لَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ) ئەگەر لە خۇتان رانابىنن و دىمەسەن دىۋى ترس بىچىتە دىتەنەھەو پاشەكشە بىكەن، ئەھمەزىاتەر عوزرى تىدايە بۆلەي خۇتان، كە ھەر لە سەھمەتەھ پەيمانى لە گەل نەبەستىن، زانىۋىانە كە ئەھە مامەلە كىدەنە لەگەل خۇدادا (سبحانە وتعالى)، ئىجا لەگەل پىغەمبەرى خۇدادا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، ۋە بە تەماش بۈۈن پەيمانەكە بەرنەسەرۋ كارى پى بىكەن، بۆيە زۆر ھەلۋەستەيان تىدا كىدۇ ۋە پەلەيان تىدا نەكىدۇ.

۳) ئىجا قىسەگەى (أبوالهيثم) دىمەينە جىي ھەلۋەستە، كە دەئى: (يا رسول الله! إن بيننا وبين الرجال حبلاً، وإنا قاطعوها - يعني اليهود - فهل عسيت إن نحن فعلنا ذلك ثم أظهرك الله، أن ترجع إلى قومك وتدعنا؟ قال: فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال: بل الدّم الدم والهدم الهدم، أنا منكم وأنتم مني، أحارب من حاربتهم وأسلم من سلمت).^۱

^۱ السيرة النبوية لابن هشام - ج ۲ ص ۲۲۸، ط ۲۰۰۶ / دار ابن الهيثم.

واتە: ئەي پەيغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە نىوان ئىمە و بياوانىڭدا كە مەبەست پىي جوولەكەكانە پەيمان وبەلەن ھەن كە پىشتر بوومانە، وەبە ھۆي ئەو مسولمان بوونەمانەو، لەگەل ئەوان پەيۋەندىيەن دەپچىر (بى ئەوئى ئەوان پەيمان بشكىن، بەلكو ھەر جوولەكەكان لىيان قىوول ناكەن و بە تەبىئەت دەپچىر)، جا ئايا چاۋەرى دەكرى كە ئىمە وامان كىردو دوايى خوا تۆي سەرخست، بگەرپىيەو بۆلای قەومەكەت و بچىتەو بۆ مەككەو ئىمە واز لىيىنى (وہ بىيىنەو ئىمەو جوولەكەكان و سەرمىنجام ئەوانىش تۆلەمان لى بىيىنەو؟).

پەيغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) یش زەردەخەنەى ھاتى، (ھەلەتە زەردەخەنەكە ئەوئىيە كە سەرسام بوو بە عەقلى و دووربىيىنى (أبوالهيثم)، وەپاشانىش ديارە قەسەكەى پىي خۆش بوو، وە دواترىش زەردەخەنەكە ئەو دەگەپەنى كە شتى وا لە پەيغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ناوەشىتەو، چونكە زەردەخەنە جارى و ھەيە چەند مانايەكى ھەيە، بەللى، لە پەيغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ناوەشىتەو كە ئىستا كەسانىك بە سەرومال فەداكارى لە پىناو پەيامەكەيدا بگەن، كەچى ئەویش بە جىيان بەللى) بۆيە دەفەرموى: (بەلكو خويىنم لە گەل خويىتەنەو، مەردىم لە گەل مەردىتەنە، مەن لە ئىووم و ئىووش لەمەن، شەرى لە گەل كەسىڭدا دىكەم كە شەرتان لەگەل بگات، وە لەگەل كەسىڭدا ئاشتىي دىكەم كە ئىوە ئاشتىي لە گەلدا دىكەن.

٤) ھەلەستەپەكى دىكە: كە ئەووش دىسان وردەكارىي ئىشى پەيغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مان بۆ دەردەخات، كە پەيغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زۆر وردەكارىي و كارامەيى بەكارھىناو لە ئىشى خويىدا:

(كعب بن مالك) دەلىت: (وقد قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أخرجوا إليّ منكم اثني عشر نقيباً ليكنوا على قومهم بما فيهم. فأخرجوا منهم اثني عشر نقيباً، تسعة من الخزرج وثلاثة من الأوس)،^۱ واتە: ۋە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرموۋى: دوازە (۱۲) كەسەم لە نىۋ خۇتاندا بۇ ھەلۋىزىر ۋەك مشوورخۇر، بۇئەۋەدى بەسەر خەلگەكانى خۇيانەۋە سەرپەرشتىارىن ۋە ئاگانى لىيان بىۋ مشوورىان بخۇن، ئىدى (۱۲) نەقىبىيان ھەلۋىزاردن، ("نقىب" ديارە زارۋەك بوۋە بەماناى مشوورخۇر ۋە كاربەدەست ۋە بەرپەرس)، نۇ (۹) كەسىان لە خەزرج ۋە سى (۲) شىيان لە ئەۋس، لە بەر ئەۋەدى ھۇزى خەزرجىيەكان زىاتر بوون، ديارمېشكى زىاتريان دراۋەتى، ۋە ھۇزى ئەۋس كەمتر بوون كەمترىان پى براۋە.

ديارە ئەمەش چەند شتىكى لى ۋەردەگىرئ:

۱- مەسەلەى ھەلۋىزاردن (انتخاب)، شتىكى رېشەيىيە لە ئىسلامدا، واتە: ھەلۋىزاردنى بەرپەرسان ۋە مشوورخۇران، ديارە پېغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەيتۋانى بھەرموۋى: فلان ۋە فلان ۋە فلان نىۋە نەقىبى ئەۋ خەلگەن، بەلام ئەۋەدى گىراۋەتەۋە بۇ خۇيان: (أخرجوا إليّ منكم اثني عشر نقيباً كي يكنوا على قومهم بما فيهم) لە نىۋان خۇتاندا (۱۲) نەقىبىم بۇ ديارى بگەن، تاكو ھەركامىك لەۋ نەقىبانەسەرپەرشتى ئەۋ كۆمەلەى خۇى بكات.

ب- ۋە ئەۋەشى لىۋەردەگىرئ كە دەستەلات (سلطة) دەگەرپتەۋە بۇخەلگ، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پارىزراۋ (معصوم)ە

^۱ - السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۹، والمعجم الكبير للطبراني، ۱۷۴، وتاريخ الإسلام، للنهبي، (۸۵/۱)، وعيون الأثر، لابن سيد الناس (۲۶۱/۱).

لە ھەلە، بەلام ئەو مافە بە خۇى نادات خۇى ديارىيان بكات، چونكە خۇيان باشتريەكىدى دىناسن، با بۇخۇيان بەرپرس و مشوور خۇرەكانى خۇيان ديارىي بىكەن، بەلى جارى ھەر لەو سەرەتايەوۋە كە كارى ئىسلامىي لە سەرەتادا بووۋە ھىشتا دەۋلەت دانەمەزراۋە، پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كارى بە ھەلبىزاردن بووۋە ويستويەتى كە دەستەلات (سلطة) بىگىرپتەۋە بۇ خەلك، ئايا چى بىكەن وچۇن بىكەن و كى و كى بەبەرپرس و مشوور خۇر دابىنىي؟ ئايا چى خەللەۋ چى خەرامە؟، بىگومان ئەۋە خوا ديارىي دەكات و ھوكمرانىيى ياسادانان (الحاكمية التشريعية) ھى خواى پەرۋەردگارە، بەلام ھاكىمىيەتى سىياسىي (الحاكمية السياسية): كى بەرپرس و مشوور خۇر بى؟ دەگىرپتەۋە بۇ پىغەمبەرۋ ھاۋەلانى و پاشانىش بۇ خەلك. ج- ۋە بۇيەش پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واىكردوۋە، چونكە ھەر ەھقل و ڧىتەتەش وا دەخۋازن كە تۇ ئەگەر بىتەۋى ئىشت رىك و پىك بى، دەبى سەرىكى ھەبى و بزانرى: كى پرس بە كى دەكات؟ خۇ نابى ھەر كەس راست بووۋە بەرپرس بى، ۋەك بۇخۇشى دەيگىرپمەۋە: جارىك ئىمە سەردانى يەككە لە بىكەى لايەنە ەلمانىيەكانمان كەرد، ئەۋ كاتەى كە لە (فەلاتۋوكان) بووين، سلاۋمان لىكردن و گوتەم كى بەرپرستانە؟ گوتيان: كەس، گوتەم جا چۇن دەبى؟ گوتيان: ھەموۋمان بەرپرسىن! منىش زەردەخەنمەكەم كەردو گوتەم: نابىت، چونكە خوا ھىچ شتىكى دروست نەكردوۋە سەرىكى نەبى، پاشان گوتەم: ئەگەر مەن ئىستا ھەندىك پرسىارم ھەبىت چۇن ۋەلامم دەدەنەۋە؟ خۇ بەگەرە لاۋزى ۋەلامم نادەنەۋە كۇرس نىە ھەموۋتان پىكەۋە قسە بىكەن، دەبى يەكىكتان قسە بىكات، ۋە گوتەم: ئەگەر

بتانهوئى لهم ژووره بچنه دهرهوه، خو دهبیت پهکيکتان پيش بکهوئى،
دونا (عاسى) دمېن!!.

د- لهراستيدا ههبوونى رېک وپيکي و (نظم) عهقل دمېخوازى، بويه
پيغه مبهري خوا (صلى الله عليه وسلم) چاوهرپي نهوه نهبووه خوا
نايه تيک بنيرته خوارى و بهرموى: (۱۲) کهسيان لى جيا بکهروهو
وهک نهقيب لييان هه لېژره، به لکو هر به عهقل و نهزموونى خوئى
زانيويه تي که نهگهر وانه بى نيشه که بهرپوه ناجى.

(۵) نجا هه لوسته يه کى دیکه له بهرانهر وهلامى پيغه مبهري خوا دا بو
فسه کهى (العباس بن نضلة): (فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
ارفضُوا إِلَى رِجَالِكُمْ. فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُضَلَّةَ: وَاللَّهِ الَّذِي
بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنْ شِئْتَ لَنَمِيلَنَّ عَلَى أَهْلِ مِنْى عَدَا بِأَسْيَافِنَا؟ قَالَ فَقَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَمْ تُؤْمَرْ بِذَلِكَ، وَلَكِنْ ارْجِعُوا إِلَى
رِجَالِكُمْ، قَالَ فَرَجَعْنَا إِلَى مَضَاجِعِنَا، فَنِمْنَا عَلَيْهَا حَتَّى أَصْبَحْنَا).

(کعب بن مالک) دهلي: پيغه مبهري خوا (صلى الله عليه وسلم) ههرموى:
بگه رېنه وه بو مه نزله گانى خوتان } (رحل) کويه کهى (رحال) ه، بهو باره
دهگوترى که دهخريته سهر پشتى ولاخ، دوايى بهو مه نزلگايه دهگوترى
که ههرکه سيک له وانه لى دابه زيوه } (عباس بن نضلة) پي گوت:
سوئند به خوا نهى پيغه مبهري! (صلى الله عليه وسلم) نهگهر بتهوئى بهيانى
به شميره گانمان به سهر خه لکى (مينا) دا دهمين، } چونکه
موشريکه گان له (مينا) دا کويوونه ته وه بوچه جکردن به پي نهو دينه ي

^۱ - السيرة النبوية لابن هشام - ج ۲ - ص ۲۳ - (البانى) يش له (تحقيق) (فه السيرة) (محمد
الغزالي) دا بهراست (صحيح) داناوه.

خۇيان}، پېيغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرموۋى: (لەم نۇمر بىزلك) ھەرمانمان بەۋە پى نہ كراۋە.

لەم دەقەشەۋە دوو مەسەلەى گىرنگ دەقامرئەتەۋە:

۱- جەنگ و جىھاد دەبىي خوا ھەرزى بىكات و ھەركەس بۆى نىە لە خۇرا مل بىي، ئىنجا دواى ئەۋەى كە ھەرزىش كرا لەمەشەۋە دوو مەسەلەى گىرنگ دەقامرئەتەۋە: ئەۋ ھەل و مەرجەى كە تىيدا ھەرز كراۋە، بىتەۋە گۇرئ، ئەۋجار دەكرئ، كە ديارە ئەۋەش دەبىي پىسپۇران بىرپارى لەسەر بەدەن.

بىيغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھىچ ھەنگاۋىكى نەناۋە بەبىي ۋەحى، بەلام ديارە ھەنگاۋى گەۋرەۋ گىرنگ؟ ئەگەرنا لەۋ شتانەدا كە لەمەۋداى ئىجتىھادۋ مەۋداى بىرگىرەنەۋەى مەرۋفدا بوون، ئىشى خۇى لەسەر ئەۋە رانەگرتەۋە داخۇ خۋاى زانا چى دەفەرمۋى؟، چۈنكە ناگونجى بۆ وردو درشت خۋاى پەرۋەردگار بىفەرمۋى: ۋا بىرۋ ۋا مەرۋ!! بەلكۋ ئەۋ شتانەى كە پەكەيان لەسەر ۋەحى كەۋتەۋە لە تواناى عەقلىدا نەبوون، چاۋمىرئ بوۋە تا ۋەحى بۆ دى، بۆ ۋىنە كە ئايا دەست بە جەنگ بىكەن يان نا؟!

(ابن هشام) لەژىر ناۋونىشانى: (العباس يستوثق من الأنصار) دا ئەم قىسانەى ھىناۋن:

{قال (كعب بن مالك): فَاجْتَمَعْنَا فِي الشَّعْبِ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى جَاءَنَا وَمَعَهُ (عَمُّهُ) الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُوَ يَوْمِئِذٍ عَلَى دِينِ قَوْمِهِ إِلَّا أَنَّهُ أَحَبَّ أَنْ يَحْضُرَ أَمْرُ ابْنِ أَخِيهِ وَيَتَوَقَّعَ لَهُ، فَلَمَّا جَلَسَ كَانَ أَوَّلَ مُتَكَلِّمِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ الْخَزَنَةِ - قَالَ: وَكَانَتْ الْعَرَبُ إِنَّمَا يُسَمُّونَ هَذَا الْحَيَّ مِنَ الْأَنْصَارِ:

الْخَزْرَجَ، خَزَرَجَهَا وَأَوْسَهَا - : إِنَّ مُحَمَّدًا مِنَّا حَيْثُ قَدْ عَلِمْتُمْ وَقَدْ مَنَعْنَا
مِنْ قَوْمِنَا، مِمَّنْ هُوَ عَلَى مِثْلِ رَأِينَا فِيهِ فَهُوَ فِي هِزِّ مِنْ قَوْمِهِ وَمَنَعَهُ
فِي بَلَدِهِ وَإِنَّهُ قَدْ أَبَى إِلَّا الْإِنْحِيَازَ إِلَيْكُمْ وَاللَّحُوقَ بِكُمْ فَإِنْ كُنْتُمْ تَرَوْنَ
أَنْكُمْ وَأَقْوَمُونَ لَهُ بِمَا دَعَوْتُمُوهُ إِلَيْهِ وَمَانَعُوهُ مِمَّنْ خَالَفَهُ فَأَنْتُمْ وَمَا تَحَمَّلْتُمْ
مِنْ ذَلِكَ وَإِنْ قَالَ فَقُلْنَا لَهُ: قَدْ سَمِعْنَا مَا قُلْتَ، فَتَكَلَّمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَعُدَّ
لِنَفْسِكَ وَلِرَبِّكَ مَا أَحْبَبْتَ {^(۱)

واته: كه عى كورى مالىك گوتى: ئىمه له نشيؤمه كىدا كۆبويىنه وه
چاومرپى پىغه مبهرى خوامان پىغه مبهرى (صلى الله عليه وسلم) ده كرد،
ههتا هاتو عه بىاسى كورى عه بدولوته لىبى مامىشى له گهلى بوو، كه
ئهو ئه وگاته ههر له سهر ئايىنى گه له گهلى بوو، به لام حمزى كرد بوو
بىتو له ئىشى برازا يه كه كىدا نامادىبى و له بارمىه وه دنىابى. ئنجا كاتىك
دانىشت يه كه مەين قسه كه ره عه بىاسى كورى عه بدولوته لىب بوو، گوتى:
ئهى كۆمه لى خه زره ج: گوتى: وه عه رپ به هموو خه لگى (يثر ب) يان به
ئه وسو خه زره جه وه ههر به خه زره ج ناودمىرد - موچه مبهده ئه وه
خوتان دىزانن كىيه! وه ئىمه له بهرانبهر ئهو كه سانهدا له خزمه كانى كه
رايان له بارمىه وه وهك هى ئىمه يه پاراستوو مانه وه له شارى خويىدا
سه لامهتو پارىزراوه، به لام ههر سووره له سهر هاتن بۆ لاي ئىيومو
په يوستبوون پىتانه وه.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۸.

تېيىنى: مبهست له (استوثاق العباس من الأنصار) ئه ومىه كه عه بىاسى مامى پىغه مبهرى
صلى الله عليه وسلم ويستويىتى دنىابى كه پشتيوانه كان پىغه مبهرى ده كرنو به لىبى
له گه ل دىبىنه سهرى.

ئىنجا ئەگەر پېتان ۋايە ۋە لەخۇتات رادىيىن كە ئەۋ پەيمانەى پېتان داۋە بانگىتان كىردۈۋە بۇى بەجى دېنن ۋە لە ناحەزو نەپارەكانى دەپپارىزن، ئەۋە خۇتات ۋە ئەۋەى بىرپارتان داۋە، بەلام ئەگەر پېتان ۋايە پاش دەرچوۋنى بۇلاتان تەسلىمى دەكەن ۋە پىشتى بەردەمدەن، ئەۋە ھەر لە ئىستائە ۋەزى لېبىنن، چۈنكە لە نىۋ خەلك ۋە ۋلاتى خۇى دا سەلامەت ۋە پارىزراۋە دەلى: ئىمەش پېمان گوت:

ئەۋە قەسە تۆمان بىست، ئەى پېغەمبەرى خوا! (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرمۇ قەسە بىكە ۋە چ شتىك بۇخۇت ۋە بۇ پەرۋەردگارت ھەز دەكەى ۋە داۋا دەكەى ۋە بەمەرج دەگرى بىفەرۋە.

٦) قەسەكانى (عباس بن عبدالمطلب) پىش چەند ھەلۋەستەپەك ھەلدەگرن:
 ١- پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە پى عورف ۋە باۋى ئەۋ كاتە ھەتا لە مەككە ۋە لە دەۋرۋ بەرىدا بوۋە، لە ژىر سايە ۋە پەناگەى ھۆزەكەى خۇى (بنى هاشم) دا، ھاۋاۋەتەۋە پەنا دراۋە، ديارە ئەۋان ۋەك دەمارگىرى تىرەگەرى (التعصّب القبلى) بەرگىرىيان لە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كىردە، ۋەك خەزىكى خۇيان، ئىنجا ديارە دەمارگىرى تىرەگەرى شتىكى نەفامانەپە ۋە تارۋاپە، بەلام لەگەن ئەۋەش دا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سوۋدى بىنىۋە لەۋ عورف باۋەى كە ئەۋ كاتە ھەبوۋە، كە بىرىتى بوۋە لەۋەى عەشىرەت دىفاعيان لە خەلكى خۇيان كىردە گەر چى لەسەر دىنى ئەۋانىش نەبوۋىت.

٢- پاشان دەبىنن كە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە مامى نالى: جا خۇ تۆ مسولمان نى، چ ھەقى مەنت ھەپە؟ رەنگە ئەگەر مسولمانىكى كىرچ ۋە كالى ئىمە بى ئەگەر بابى يان خەزىكى نا ئىسلامى

قەسەمەكى خېرى بۇ بىكا، بىلىت: جا تۇ ھەقت جىيە خۇ تۇ مسولمان نى، يان تۇ لەگەل ئىمە نى!!، واينەفەرموۋە، بەلگۈ رېزى مامى گرتوۋە، ۋە لىگەراۋە مامى بەناۋى ئەۋمۈە قەسە بىكات، چۈنكە قەسەكى (عباس) زۇر گەۋرە بوۋە كە گوتوۋىيەتى: موھەممەد لە لاى ئىمە رېزى لى گىراۋە ئىمە دىفاعى لى دىكەين ۋەپپارىزىن، ديارە چاكىشىان نەپاراستوۋە، بەلام بۇيە ۋايگوتوۋە تاكو بىكاتە منەتەك لە سەر ئەۋس ۋ خەزرەج، ۋە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋا نەيەتە بەر چاۋ كە كەسى نىە پىشتىۋانىي لى بىكات، ھەروھە مولىزەمىشىان بىكات بەۋەى كە ئەۋ بوۋارى ھەبوۋ لەلاى ئىمە خۇمان بىمىنئىتەۋەۋ لى نەقەۋماۋە، پېغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھىچ قەسەكە ناكات كە عەبباسى مامى بە ناۋى ئەۋمۈە قەسە دىكات، ئىنجا ئەۋانىش چۇن ۋەلام دىدەنەۋە.

ئەۋانىش دەلئىن: ئىمە دىزانىن بۇچى ھاتوۋىن ۋە پەيمانى پى دىدەين ۋە دىشى پارىزىن، ھەلەبەتە ئەۋ ھەلۋىستەى (عباس) نىشانى خۇى دەپىكى، ۋە ھەردوۋك ھۇزى ئەۋس ۋخەزرەج) ھان دىدات كە زىاتەر دىفاع لە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىكەن، كەۋاتە: ئەۋ ھەلۋىستەى عەبباس (خرا لىي پازى بى) كۆمەلئەك ئامانجى پىكاۋن.

۳- پاشان ئەۋەشى لى ۋەردەگىرى كە ئىمە دىبىت بەھرە ۋەربىگىر لە ھەموۋ وزەۋ تۋانايەكان پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەگەر فەرموۋباى: ئەى بەنى ھاشىم! ئىۋە ھەقى مىنتان نەبى ۋ فلان كەس ئەتۇ ھەقى مىنت نەبى بىگومان كەلئىن ۋ بۇشاى زۇر دىكەۋتە ئەۋ پىشتىۋانىيەى كە لىي دىكرى. بەلام مادام عەبباس نەھاتەۋە بىلىت: ۋەرە مىن پىشتىۋانىيەى لى دىكەم، بە مەرجى تۇ تەنازول لە فلان شتە

بىكەي، ھەروەھا (ابو طالب) ھىچ مەرجىكى دانەنابوو كە دىفاعى لى دەكرد، ئىمەش دەبى ھەر كەسك پىشگىرىمان بىكات بۇ كارو كاروانو پىرۋەزى ئىسلامىي، ئەگەر مەسۇلماننىش نەبى، كە ديارە ئىمە مىللەتى خۇمان بە زۇرىي بە مەسۇلمان دەزانىن، بەلام ئەگەر كەسك مەسۇلماننىش نەبى، ھەر دەبى سوپاسى بىكەين، مادام بەبى بەرانبەر يارمەتتىمان دەدات.

لە كۆتايى توپىزىنەو ھەماندا لەبارەي پىنچەمەين بىنەماي كارو پىرۋەزى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ پاكسازىي و چاكسازىي كۆمەلگا، سەرنىجتان بۇ مەسەلەيەكى گىرنگ رادەكىشەم:

پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ بىياتنانى كۆمەلگاى ئىسلامىي كارى لەسەر بانگەواز، لەسەر ھۇشيار كىرەنەو ھەم تىگەيانەن و پىگەيانەننى خەلگ، بەلام بۇ بىياتنانى دۆلەتى ئىسلامىي ھاتو ھەم كارى سىياسى كىرەو، واتە: بۇ پەيدا كىرەننى كۆمەلگە خەلگىكى ئىسلامىي و كۆمەلگەيەكى مەسۇلمان لە رى بانگەواز و تىگەيانەن ھەم ھۇشيار كىرەنەو خەلگەو ھەم كارى كىرەو، بەلام لە دواى ئەو ھەم كە كۆمەلگە و كۆمەلگەيەكى مەسۇلمان دروست بوو ھەم وىستوويەتى ھەم ھەمەكى سىياسىيان بۇ دروست بىكات، كە بىيان پارىزى ھەم چەترو سايەو سىبەرىكىان ھەم، ھاتو شىۋازى كارمەكى گۆرپو ھەم دىنى كارى سىياسىي دىكات: ھەم پەيمان ھەم گىرەن و ھەم جۆلگەن بە ھەم پەنھانكارىي و، نەقىب دىارى كىرەن و، رىكخستى كاروبارى ئىدارىي! كەواتە: ئىمەش پىۋىستە بۇ ئەنجامدانى كارى ئىسلامىيەم، وىستمان ھەم كارىك بىكەين، شىۋازى خۇي بۇ لە بەر چا و بىگىرەن كارى بانگەواز شىۋازەكانى خۇي دەو، كارى سىياسىي شىۋازەكانى خۇي دەو، ھەم دروست كىرەننى ھەم ھەمەكى سىياسىي

شىۋازى خۇي دەۋى، پىغەمبەرى ئىمە (ﷺ) ۋاي كىردە، ديارە لە بەرچاۋ گىرتى ئەۋ ھەل ۋە مەرجەي ئەۋ كاتە بە گىشتى، ئەۋ كۆمەلگايەي كە تىپىدا بوۋە، دەجا ئىمەش دەبى بە لەبەر چاۋ گىرتى ئەۋ ھەل ۋە مەرجە فېكرى ۋە سىياسى ۋە كۆمەلەيتىيەي كە ئىستاكە كۆمەلگاي بەشەرىي بە گىشتى ۋە كۆمەلگاي خۇمان بە تايىبەتتى تىپىدا دەزىن، كارەكەمان ئەنجام بەدىن ۋە بۇ ھەر ئامانجەۋ لەھەر قۇناغەدا شىۋازو ئامرازو رېبازە پېر بە پىست ۋە پىۋىستەكان بىگىنە بەر.

قۇناغى شەشەم: كۆچكردنى پىغەمبەر (ﷺ) پىش ئەۋىش

ھاۋەلانى بۇ (يىترب) ۋەك پىشەككەيەك بۇ بىياتتەنى قەۋارە سىياسى:

كۆچ (ھىجرە) بىرىتى بوۋ لە گۈستەنەۋەي پىغەمبەرى خۋاۋ (ﷺ) ۋەككەۋە (ﷺ) ھاۋەلانى بەرپىزى پىغەمبەر (ﷺ) لە مەككەۋە بەرەۋ مەدىنە، لە مەككەيەك كە كارۋكارۋانى ئىسلامىي تىپىدا گەپشەتتە بىنەست، بەرەۋ مەدىنەيەك كە ۋەك خۋا دەفەرەۋى:

﴿وَالَّذِينَ بَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْآيْمَانَ مِن قَبْلِهِمْ...﴾ (الحشر). لە مەككەۋە بەرەۋ

مەدىنەيەك كە مەسۇلمانانىكى تىپان كە باۋەشيان گىرتتەۋە بۇ پىغەمبەر (ﷺ) ۋە بۇ بەرنامەكەي ۋە بۇ ھاۋەلانى كۆچكەرى بەرپىزى، ئىنجا ئەۋ كۆچكردنە ئىمە ئىستا كە سىرە دەخۋىنەنەۋە، رېنگە بەشتىكى ئاسان تىپىفكرىن، بەلام لە راستىدا زۇر شتىكى قورس بوۋە بۇيەش مەن كۆچكردنە بە پىشەكى بۇ پىكەپىنانى كۆمەلگاي ئىسلامىي ۋە پاشان دامەزراندنى دەۋلەتى ئىسلامىي دانائە، چۈنكە تەنبا بە مەسۇلمانانى مەككە كە دۋايى بوۋن بە كۆچكەران (مەھجرون) دەۋلەتى ئىسلامىي ۋە كۆمەلگاي ئىسلامىي پىك نەدەھات. ھەرۋەھا بە مەسۇلمانانى مەدىنەش كە دۋايى ناۋيان لىنرا: پىشتىۋانان

(الأنصار) بىھانىش پېئىنەدەھىنرا، بەئگو ئەو دوۋە لەيھەكىيان دا ۋ پېئىكەۋە ئاۋىتە بوون، ئەۋجار كۆمەلگايەكى ئىسلامىي دروست بوو، ۋە لەھەناۋى ئەو كۆمەلگايە دەۋلەتى ئىسلامىي ھاتەدەر، بەئى ئەو مەسۇلمانانەى كە پېئىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سىزىدە سالى رەبەق بەپەرۋەردەمەردىنەنەۋە خەرىك بوو، ئەو مەسۇلمانانەى كە دۋاىي ناۋيان لىنرا: كۆچكەران، ۋە پاشان ئەو مەسۇلمانانەى دىكەش كە لەمەدەنە بوون، كە پىشتىۋانان بوون، كە لەرۋى زامەۋە زىاتەر بوون، ۋەلە مال ۋ ھالى خۇشيان دا بوون، پېۋىست بوو ئەو دۋوانە ھەردۋوگىيان لىك بىدرىن، كەسانىك كە پېئىغەمبەرى خوا سىزىدە سال تەمەنى پېر بەرەمەتى خۇي بەپەرۋەردەمەردىنە ۋ بارھىنان ۋ راھىنانانەۋە خەرج كەردىۋو، ۋە كەسانىكىش كە مال ۋ ھالى خۇيان دەركاى خۇيان خىستىۋوۋە سەرىشت بۇ پىشۋازىي لىكەردى ئىسلام ۋ پەيام ۋ بانگەۋازى پېئىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئىنجا كۆچىش ئاۋا دەستى پىكەردەۋە:

لە (السيرة النبوية) دا ھاتەۋە،^(۱) ھەرومەھا لە (طبقات ابن سعد) دا^(۲) (قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَخْبَرْتُ بِدَارِ هَجْرَتِكُمْ وَهِيَ يَثْرِبُ فَمَنْ أَرَادَ الْخُرُوجَ فَيَخْرُجْ إِلَيْهَا وَخَرَجَ الْمُسْلِمُونَ جَمِيعًا إِلَى الْمَدِينَةِ فَلَمْ يَبْقَ بِمَكَّةَ مِنْهُمْ إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَابُو بَكْرٍ وَعَلِيٌّ، أَوْ مَفْتُونٌ أَوْ مَرِيضٌ أَوْ ضَعِيفٌ عَلَى الْخُرُوجِ) پېئىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋەكو زەمىنە سازىھەكى نەفسى بە ھاۋەلانى بەرىزى دەفەرمۇئ: ھەۋالەم پىدراۋە بە مەنزلگاى كۆچ بۆكەردىنتان – ئەو شۋىنەى كە دەبىت كۆچى بۇ بىكەن – ئەۋىش (پەسرىبە)، لە ھەرمۇۋەدەھەكى دىكەدا

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۶۷، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ

^۲ طبقات ابن سعد، ج ۱ ص ۳۲۵.

دەفەرمۇي: ھەۋالەم پېندراۋە شوپىننىكە كە دارخورماي لىيەۋ كەۋتۇتە نىۋان دوو زىنجىرە شاخەۋە، بەلەم دوايى بۇيان دىيارى دىمكات و دەفەرمۇي: يەسرىبە، ھەركەسىك دەمەۋى ئىرە بەجى بەيلىت با بۇي بىجى، واتە: ھەرمانيان پېندەكات بەدەرچوون، دوايى (ابن سعد) لە درىزە قىسەكانىدا دەلىت: مەسۇلمانان ھەمەۋىيان رۇيشتن بەرەمە مەدەنە، ھىچ كەس لە مەككە نەمايەۋە، جگە لە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ۋە ئەبۇبەكرە ەلى (خرا لىيان رازى بىت)، ياخود كەسىك كە سىجىن كرابى يان لە زىر ئەشكەنچەدا بىت لە ھاۋەلان، ياخود نەخۇشې، ياخود نەتوانى بىچىتە دەر، ۋەكو ئافرىتان ۋە مىندال ۋە پىرو بەككەۋتە، واتە: ھەمەۋىيان رۇيشتن، نىنجا ۋەكو گوتەم لە سەرمەتاۋە ئامازەم پېندا ھەندى كەس پىيان وايە كە ئەۋ كۆچە تەنبا سەفەرىك بوۋە لە مەككەۋە بۇ مەدەنە — كە ماۋەكەي دەۋرى (۶۰۰) كەم دەيى. كە بە دوۋسى رۇز گەيشتۈنەتە ئەۋى بەلەم كىتەبەكانى سىرە باسى ئەۋەمان بۇ دىمكەن كە ئەۋ كۆچكردنە زۇر سەخت بوۋە، ۋە موشرىكەكانى مەككە كۆمەللىك شىۋازيان بەكارھىناۋن، بۇ رىگرتن لەۋ كۆچ ۋە كۆچبارەي ھاۋەلان:

يەكەم/ يەكەم شىۋازيان بىرىتى بوۋە لەۋەي كە ژن ۋە مىرد ۋە مىندالىيان لەيەك جىيا بىكەنەۋە، كە ئەۋە بۇ (ئومەم سەلەمە) ۋە (ئەبۇ سەلەمە) (سەلەمەي) كورپان روۋى دا، كاتىك ئەبۇ سەلەمە ۋىستى لەگەل (ئومەم سەلەمە) ۋە (سەلەمەي) كورپى بەرەمە مەدەنە بىچىن، خىزمەكانى ئومەم سەلەمە ھاتىن گوتيان: ئىمە ناھىلىن ئەۋ ئافرىتەي ئىمە لەگەلەت بى، ئىدى ئەۋىيان پاكىشا، خىزمەكانى ئەبۇ سەلەمەش گوتيان: ئىمەش ئەۋ مىندالەي خۇمان نادەنە ئىۋە، ئەۋانىش مىندالەكەيان لىستاند، ئومەم

سەلەمە دەلى: من لەشۈيۈننىڭ بەتەنياو كۆرۈمكەشم لاي خزمەكانى مېردەكەم و مېردەكەشم كۆچى كرد بۇ مەدېنە^(۱).

دووم/ شىۋازىكى دىكە برىتى بوو لە پفاندن (اختطاف) كە ئەو لە (عياش بن ربيعة) پرويدا كە لەگەل (عمر بن الخطاب) (خرا لىيان رازى بىت) بەلئىيان دا بەيەكەو كۆچ بكن، دوايى ئەومبوو كە (عياش بن ربيعة) ھەلەدەخەلەتۆ (أبو جهلء الحارث بن هشام) دەمىرفىنن و دەمىگىر نەو^(۲)

سىيەم/ شىۋازىكى دىكە برىتى بوو لە ھەپسكردن، يانى كە زانىويانە كابرا دەمەوئ كۆچ بكات، ھەپسيان كىردو، بۇ وئە: كۆيلەكان بە زۆرى زىندانى دەكران، وە (عياش بن ربيعة) كە لە ژوورىكدا ھەپس كرابوو كە سەربانى نەبوو^(۳).

چوارەم/ يەككى دىكە لە شىۋازەكانى پىگرتن لە كۆچكردنى ھاوەلان برىتى بوو لەو كە كەسك زانىبيان كۆچ دەكات ئەگەر ساماندار بووبى، مال و سامانەكەيان لى ستاندو. بۇ وئە: صوھەبى كورى سىنانى پۆمى، دەلى: گوتيان: پىت نادەمىن مەگەر ھەرچى مال و سامانت ھەيە بمان دەمىتى ئىنجا پى دەمەين دەربازبى و برۆى! ئىنجا دواي ئەو مى مال و سامانەكەي خۆى دانى، لىيگەرەن كە كۆچ بكات^(۴)، كەواتە: ئەو كۆچكردنە جارى وابوو سەريان لە پىناودا داناو، وە جارى وابوو لە پىناويدا گىراون و پىندراون و پووت كراون! ھەروا كۆچ و سەفەرىكى ئاسان نەبوو.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۶۷، ۶۸، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۲ ھەمان سەرچاوە بەرگ، ص ۷۲، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۳ ھەمان سەرچاوە بەرگ، ص ۷۳.

^۴ ھەمان سەرچاوە بەرگ، ص ۷۴.

ھەرۋەھا پېغەمبەر (ﷺ) ىش دىسان كۈچەكەى زۇر زەھمەت بوۋە، خوا (سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى) لى سۈرەتى (الأنفال) دا ھەر موۋىھەتى: ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَكْرِينَ ۝۳۰﴾ واتە: ۋە ياد بىكەۋە كاتىك ئەۋانەى بېيروان پىلانىان لى دىزى تۇ دىگىرا كە سىجىت بىكەن، يان بىكوزن، يان دىرت بىكەن، ئەۋان پىلانىان گىراۋ خواش نەخشەى دانا، ۋەخوا باشىرىن تەگىر سازە.

ئىنجا ئەۋ كۈچەم بۇيە بە پىشەكى ۋە زەمىنە خۇشكەرى بىناتانى كۆمەلگەى ئىسلامىي ۋە پاشان دامەزىراندنى دىۋەلەتى ئىسلامىي داناۋە، چۈنكە ئەگەر ئەۋ مەسۇلمانە كۈچكەرانە كۈچيان نەگىر دىبايە بۇ مەدىنە، بىگومان مەسۇلمانانى مەدىنە بەتەنىيا بايى ئەۋەندە نەبۋون ۋە ئەۋەندە پەرۋەردە نەگىر بۋون كە بىتۋان دىۋەلەتى ئىسلامىي بەرپۋە بەرن، ھەرۋەك چۇن كۈچكەرانىش ئەگەر ھەر لەمەككە مابوۋنايەتەۋە، دىسان بارودۇخى (مەككە) ىش گۈنجاۋۋ لەبار نەبۋو بۇئەۋەى دىۋەلەتى ئىسلامىي تىدا رابگەيەنرى، بۇيە بىۋىست بوۋ ئەۋ كۈچ ۋە كۈچبارە ئەنجام بىرى.

قۇئافى ھەۋەتەم: دانانى پىنج پاىەى گىرگە: دىۋەلەتى مەگەۋەت، براىەتىيى
نېۋان كۈچكەران ۋە پىشتىۋانان، نىۋىنى مەھىفە (دىستۋور)، بانگ،
رۋۋگە (قېلە):

// دىۋەلەتى مەگەۋەت:

ھەر لە سىرەى (ابن ھشام) دا كە دىارە كۈنترىن ۋە مەۋەبەرترىن كىتەبە لە زىاننامەى پېغەمبەر (ﷺ) دا نىۋىسرايى، چۈنەىتى بىناتانى يەكەم مەگەۋەت بەدەستى موبارەكى پېغەمبەر (ﷺ) ىش ئەلە ۋەلە

رَسَلَمَ) كە ئىمە بە يەكەمىن پاىيە پىكھاتنى دەولەتى ئىسلامىي دادەنىيىن، بخەينەپروو، (ابن هشام) لە درىژەي باسکردنى ئەوودا كە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەچىتە مەدينەو بە سواریي حوشترەكەي خۆي مەنزل بە مەنزل دەروات دەلّيت:

(حَتَّى إِذَا أَتَتْ دَارَ بَنِي مَالِكٍ مِنْ بَنِي النَّجَارِ بَرَكْتَ عَلَى بَابِ مَسْجِدِهِ وَ هُوَ يَوْمَئِذٍ مَرِيدٌ لِّغَلَامِينَ يَتِيمَيْنِ مِنْ بَنِي النَّجَارِ وَ سَأَلَ عَنِ الْمَرِيدِ لِمَنْ هُوَ؟ فَقَالَ لَهُ مُعَاذُ بْنُ الْعَفْرَاءِ: هُوَ يَارَسُولَ اللَّهِ لِسَهْلٍ وَ سُهَيْلِ ابْنَيْ عَمْرِو وَهُمَا يَتِيمَانِ لِي وَ سَأَرْضُهُمَا مِنْهُ، فَأَتَخَذَهُ مَسْجِدًا، قَالَ فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَبْنِيَ الْمَسْجِدَ).

واتە: پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەسواری حوشترەكەي رۆشت تا گەيشتە لای بەنى مالیک لە بەنى نەججار، لەوێ لەدەرگای مزگەوتەكە يەخ بوو (واتە: ئەو شوپنەي كە دوايى كراوە بەدەرگای مزگەوت) ئەو كاتە (جۆخين) (واتە: شوپنى خەرمانى خورما و دەرغل بوو و تەخت كرابوو) ھى دوو مندالى ھەتيو بوو لە بەنى نەججار، پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرمووی: ئەم جيخوون (جيخەرمان) ھى كييە؟ (موعازى كۆرى عەفرا) گوتى: ئەي پىغەمبەري خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو ھى (سەھل و سۆھەيلە) كۆرانی عەمر، كە دوو ھەتيون لەلای من و من سەرپەرشتيان دەكەم، وەمن پازييان دەكەم، (واتە: بۆيان ھەرمبوو دەكەمەو و پارميان دەدمەي) تۆ بيكە بە مزگەوت، دەلّ: پىغەمبەري خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرمانى كردو كرديان بەمزگەوت. كەواتە: چۆنيەتى دروستکردنى مزگەوتەكە بەو شيوميە بوو، شوپنيكى سادە، ھى دوو مندالى ھەتيو، كە دواي ئەو ھەرمبوو

دەكرىنەمۇ، بىگومان قەرىبىمۇكە بۇ ئەوان باشتىر بوۋە لەم شۇيىن خەرمەنە.

شاينى باسە كە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۇشى نىشى لە دروستكردى مژگەوتەكەدا كرده، وهك (ابن هشام) دەلى: (فَعَمِلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُرْغِبَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْعَمَلِ وَعَمِلَ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ فِيهِ)^(۱) واتە: پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۇشى نىشى تىدا دەكرى (لە دروستكردى مژگەوتەكەدا) بۇ ئەمەلىي مەسۇلمانان ھاندات كە ئەوانىش كارى تىدا بىكەن، بۇيە كۆچكەران و پىشتىوانانىش نىشان تىدا دەكرى، ئىنجا (ابن هشام) دەلى: (فَقَالَ قَائِلٌ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ: إِنَّ قَعْدَنَا وَالنَّبِيَّ يَعْمَلُ لَذَلِكَ مِنَّا الْعَمَلُ الْمُضَلُّ). واتە: يەكەك لە مەسۇلمانان گوتى: ئەگەر ئىمە دابنىشىن و پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كار بىكات، ئەمە بەرپاستى كارىكى زايەيەمە مەيەپوۋچىيە بۇ ئىمە!

ھەروەھا (ابن هشام) دەلى: مەسۇلمانان ئەمەشيان بە شىعر دەگوت لە كاتى بىناكرىن دا، كەواتە: با خەلك بزانى كە جەمەلىي نىو مەسۇلمانان جەمەلىي وشك و رەق و تەق و بى زەق نىمە! دىيانگوت: (لَا عِيشَ إِلَّا عِيشَ الْآخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ اَرْحَمْ الْاَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ) واتە: زىان نىمە جگە لە زىانى دۈرۈز، ئەمە خۈايە! بەزمىيەت بەپىشتىوانان و كۆچكەراندا بىتەمە.

(ابن هشام) دەلى: (فَيَقُولُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا عِيشَ إِلَّا عِيشَ الْآخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ اَرْحَمْ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ)^(۲) واتە: پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئاۋا شىعرەكەمە دەفەرمۇ: زىان نىمە جگە لە زىانى دۈرۈز، ئەمە خۈايە! بەزمىيەت بە كۆچكەران و پىشتىوانان دا بى، واتە: واى

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲، ص ۸۶، ۸۷، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۲ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲، ص ۸۷، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

نەھەر موۋ كە بېيىت بە شىعر، ديارە ئەۋەش مىصداقى ئەۋەپ كە خۇا
 دىھەر موۋ: (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ) (يس) واتە: نەشىعرمان فېر
 كىردىمۇ نە بۇيىشى ھەپە بېيىت، واتە: پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
 ۋەك زاناپان دەلئىن: ئەگەر ويستىباشى شىعر بلى، بە جۇرئىكى دىگوت كە
 لە شىعر دەشۇرا ۋ كېش (وزن)مكە تىكەدەچۇ، ياخۇد سەروا (قافية)
 تىكەدەچۇ.

رۇلى گىرنگى مزگەوت:

كاتى خۇى مزگەوتى پېغەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە مزگەوت
 لە ئىسلام دا بەگشتى، شۇيىنى ۋەزگىرتى زانست بوو، ۋە شۇيىنى
 پەرۋەردەگىردىن بوو، ۋە شۇيىنى راۋىزگىردىن ۋە خەشەدانان ۋە تەگىر كىردىن
 بوو، ۋە شۇيىنى چارەسەرگىردى كېشەگان بوو، ۋە شۇيىنى عىبادەت ۋە
 پەرۋەردەگىردى ئىمانىي ۋە روۋحى ۋە رازو نىياز بوو لەگەل خۇا
 پەرۋەردىگارىدا، ۋە شۇيىنى كۆمەللىك چالاكى دىكەى سىياسىي ۋە
 كۆمەلپەتتى ۋە ئابوۋرىي ۋە بەلكو جىھادىي ۋە سەربازىيىش بوو، زۇر جاران
 سوپا لە مزگەوت دا رېك خراۋە ۋە كاروبارى بۇ دىيارىكرۋە.

يەككە لەو زولمانەى كە لەئىسلام ۋە مسولمانان دىكرى، بىرپىتە لە
 پەكخستى مزگەوتەگان ۋە خالى كىردنەۋمىيان لە نېۋمۇۋكى خۇيان،
 ئەۋىش بە رېگىرتن لە تىدا ئەنجامدانى چالاكىيە جۇراۋ جۇرمكان، من
 جۇوم بۇ ھەندىك لە ۋلاتانى ئەۋرۋوپا، مزگەوت لەۋى ۋىراى نوپۇز
 تاعەت، شۇيىنى كۆبۈۋنەۋەى مسولمانانە، شۇيىنى چالاكىيە فېكرىي ۋە
 ھاۋكارىي پېكەۋە كىردىن، شۇيىنى پېكەل ئاشناۋوۋن ۋە يەككى
 بەسەرگىردنەۋەى مسولمانان... ھتە، كە بە داخەۋە لېرە لە زۇربەى
 ۋلاتانى مسولماناندا ئەۋ چالاكىيانە لە مزگەوت ھەدەغە كراۋن، كە ئەۋە

لَمْ يَقُلْ: - تَأَخَّرُوا فِي اللَّهِ أَحْسَنَ أَحْسَنٍ { واتە: (ابن اسحاق) دەلىت بېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) برايهتى بېرىدا لە نىوان ھاوہانى بەرپزىدا لە كۆچكەران و پشتىوانان، ھەك پىمان گەشتە پەناش بەخوا دەگرىن كە شتێك بەدەمىيەو بەلەين كە نەيفەرمووبى. ھەرمووى: لە پىناوى خوادا برايهتى بگەن، دوو دوو، واتە: ھەر كۆچكەرو پشتىوانىكى دەكرە برا. ديارە ئەو برايهتییەش چەند حىكمەتىكى تىدا بوون:

يەكەم: ئەو كۆمەلگايە دەبیتە كۆمەلگايەكى تۆكەم و پتەو و پێكەو ھەشدرەو و ئەو نەبى كە بگوترى: ئەو مەككەيەو ئەو مەدینەيە، چونكە ئەو كۆمەلگايە كە دەمارگىريان بۆ شارو تیرەو ھۆز دەبى، كۆمەلگايەكى دواكەوتوون، تاكەكانى كۆمەلگا دەبى پێكەو قەلب بن و جۆش بخۆن و، ھەموویان لەسەر يەك پەيام و بەرنامە خەبەرە، پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وىستى ئەو خەلگە ھىچى دەمارگىرى بۆ ھىچ شتێك نەبى جگە لەئىسلام، وە لەقەلب و جوغزى تەسك و گچكەى شارو تیرەو ھۆزى دەرھێنان و يەك ئىنتىماى گشتى بۆ دروست كردن، كە بەيەكدييەو بىانبەستىتەو: ئىنتىما بۆ ئىسلام و برايهتى ئىسلامى.

دووەم: پاشان چارەسەرى كێشەيەكى نابوو و كۆمەلەيەتییى پێكرد، كۆچكەران كە لەمەككەو ھاتبوون، زۆربەى ھەرە زۆریان مالى و ھالى خۇيان بەجى ھىشتبوو، ھەبوو خىزانیشى بەجى ھىشتبوو، بۆ وێنە عومەرى كورپى خەتتاب (خرا لى پازى بى) ئەو كەلەپياو دوو ھاوسەرى ھەبوون، ھىچيان لەگەلى نەھاتن، ھەردووکیان كافر بوون،

^۱ - سەرچاوەى پېشوو، ج ۲-، ص ۲۶۴، دار ابن الھېثم.

بۇيە پېغەمبەر (ﷺ) لى ئىۋان كۆچكەرانى بى مال ۋە
 ھال، پىشتىۋانان دا بىرايەتتى بىرپاردا، كە ئەۋە بوو پىشتىۋانان
 بىراستى ۋە بەماناى ۋەشە بىرايەتتى راستەقىنەپان لەگەل كۆچكەراندا
 كرد، ھەتا ھى ۋايان ھەبوو بە برا كۆچكەرمكەى دىگوت: نەك ھەر
 لە مال ۋە ساماندا بەشدار بە، بەلكو ۋەرە من دوو ھاسەرم ھەن،
 ھەپە ۋەرە تەماشايان بىكە، كامىانت بە دلە من تەلاقى دەدەم دوايى
 كە عىددەى بەسەرچوو مارەى بىكەرەۋە، بىرايەتتى يەكەپان
 گەپىشتىۋوۋە لووتكە! كەۋاتە: ئەۋ بىرايەتتى بە بۇ پىرگىرنەۋەى
 ئەۋكەلنە سىياسىي ۋە ئابۋورىي ۋە كۆمەلەيتتى ۋە عاتىفىيە بوو، كە
 لە لاي كۆچكەران دروست بوۋبوو، بەھۋى كۆچكەرنىيەنەۋە،
 پېغەمبەر (ﷺ) ئەۋ گىرقتانەى پى چارەسەر كىردن،
 ھەر بۇيەش دوايى دواى ئەۋەى ئەۋ قۇناغە كاتىيە بەسەر دەچى،
 خۋاى پىرۋەدگار ئەۋ جۆرە بىرايەتتى كە مىراتيان لە يەك دەبىرد،
 بىرايەتتى يەكە ھەرۋەك خۋى دىمىت، بەلام مىراتكەى گەرانەۋە
 سەر ئەۋەلى خۋى، ۋەك دەفەرمۇي: ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ
 فِي كِتَابِ اللَّهِ...﴾ (الأنفال ۷۵). ۋاتە: ئەۋانەى كە خىزمن لەيەكەى
 لەپىشتىرن ۋە نىزىكتىرن (بۇمىرات كىرتن) لە كىتەيى خۋادا، ۋاتە مەسەلەى
 مىراتى گەرانەۋە سەر ھالەتە ئاسايى يەكەى خۋى، دواى
 بەسەرچوۋنى ئەۋ ھالەتە تىپەر(طارى) بەلام بىرايەتتىكە ھەر
 لەجىي خۋى مايەۋە.

ھەلبەتە ئەۋ ھەلۋىستە بىراستى لووتكەى خەلك بەسەرخۇدا
 ھەلبىزاردن (ايشار) ۋە بەخىندىي ۋە بىرايەتتى پى لە نەفسى خۇنانە،
 ئەگەرنا دەست ھەلگىرتن لە ھاسەرى خۇ زۇرى دەۋى، بەلام ئەۋان

ئيمان ۋە ئىسلام ۋە بىرلەشتىۋى ۋەتەن ۋە سۆزىيان لەگەل يەككى، ۋاى لى
كردوون، ئاۋا پى ئە نەفسى خۇيان بىنن.

بەلام ئەگەر پىشتىۋانەكان ئەۋ جۋامپىرى يەيان ھەبۋو، ئە بەرانبەردا
كۆچكەرەكانىش ئەگەر ئەۋ جۋامپىرى يەيان زىاتەر نەبۋى كەمەر
نەبۋو، بۇ ۋەنە: (سعد بن الربيع) كە لەگەل (عبدالرحمن بن عوف) دا
دەئىتە برا، پى دەئى: ۋەرە لە مالى من چىت دەۋى ھەلگەر، ئەۋىش
دەئىت: (بارك الله في أهلك ومالك ولكن دلني على السوق)^(۱) ۋاتە: خوا
پىت ۋەبەرەكتە زىاتەر بخاتە مال ۋ سامان ۋ خىزانىشت، بەلام تۇ رىگى
بازارم پىشان بىدە! كەۋاتە: كۆچكەرانىش لەگەل ھەزارى ۋ نەدارىشدا،
دانىان بەخۇياندا گرتوۋو پىشتىان بەخۇيان بەستوۋ.

۳// نوۋسىنى (صحيفة):

پايەيەكى دىكە كە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رەچاۋى كرد
بۇ بىياتنانى ھەۋاردى ئىسلامىي يەكەم، نوۋسىنى دەستوۋر بوۋ، ئىمە
بە زاراۋى ئەمپۇ دەئىن: دەستوۋر، بەلام لە سەرچاۋەكانى سىرپەدا بە
سى ۋشە ھاتوۋ: (الكتاب) ۋ (الصحيفة) ۋ (الوثيقة)، كىتاب ۋاتە:
نوۋسراۋ، سەھىفە ۋاتە: لاپەرەمىەكى نوۋسراۋ، ۋسەيىقەش ۋەك چۆن
دەئىى (دۇكىۋمىنت - پەيماننامە -) ئىنجا (ابن هشام) لەۋبارمە
گوتوۋىەتى: { قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَكَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
كِتَابًا بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، وَادَّعَى فِيهِ يَهُودَ وَعَاهِدَهُمْ وَأَقْرَبَهُمْ عَلَى
دِينِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ وَشَرَطَ لَهُمْ وَاشْتَرَطَ عَلَيْهِمْ }^۲.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۹۲، ط دار صادر، ۱۴۲۴ھ.

^۲ سەرچاۋى پىشۋو، ج ۲ ص ۲۶۴-۲۶۵، دار ابن الھيتم، ۹۰-۹۳. ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

ۋاتە: (ابن اسحاق) دەئىت: پېغەمبەر (ﷺ) نووسراۋىكى نووسى لەنيۋان كۆچكەران ۋە پىشتىوانان دا، ۋە پەيمانى بەست لە گەل جوولەكەكان، ۋە پەيمانى دانى كە لەسەر دىنى خۇيان بېيىننەۋە ۋە لەسەر مال ۋە سامانى خۇيان بېيىننەۋە، ۋە مەرجىشى بۇ گرتن ۋە مەرجىشى لەسەر گرتن، ئىنجا دواتر باسى بەندىمەكان دىمەكات، ديارە ئەو ۋە سېقەيەيە يەككە لە دۆكيۇمىنتە گىرنگەكان لەسەردەمى پېغەمبەر (ﷺ) دا، كە لە (۴۶) ماددە پىك دى، ۋە بە وردىي پىكەتەكانى مەدىنە، ھەموو تىرمو ھۆزەكانى نىو (يىرب) لە ھەربەكانى باس كىردو، ۋە تىرمو ھۆزى جوولەكەكانىشى باس كىردو، ۋە مافە ھاۋبەشەكانى مسولمان ۋە جوولەكەشى پىكەۋە باس كىردو، ۋە سەربەخۇي ھەركامىكىشيانىشى راگەياندو، ۋە مسولمانانى بە ئۆمەتلىك ناۋ بىردو، جوولەكەكانىشى بە ئۆمەتلىك ناۋ بىردو، ۋاتە: ھەركامىكىيان سەربەخۇي خۇي ھەيە، خاۋمنى ئىدارە ۋە قەۋارە خۇيەتى، بەلام ھەردوۋكىشان لە قەۋارمەكى فراۋانى سىياسىداخۇيان دەبىننەۋە، ۋە كۆمەتلىك ئەركى ھاۋبەشيان ھەيە، كە پىكەۋە رايان دەپەرپىن.

شاينى باسە زۆر لە مېژوۋنوۋسان ئەو دەستورە بە يەكەمىن دەستورى نووسراۋ لەسەردەمى كۆندا دەبىن، ديارە پېغەمبەرىش (ﷺ) ئەو دەستورە بۇ رېكخستنى پىكەتەكانى مەدىنە دانائو، لەروۋى سىياسى ۋە ئابورىي ئىدارىيەۋە، چۈنكە لەو (۴۶) ماددىيەدا كە دەستورەكە دىيانگىرپتە خۇي، گەلىك شتى گىرنگ باس دىمەكات، بۇ نەۋنە:

(۱) ئەگەر كەسلىك كەتلىكى كىرد، ھەئۆستىيان لەبەرانبەرىدا چى بى.

(۲) ۋە مەسەلەى مال ۋە نەقەقە خەرجىگەن، رۇنۇكراۋىتەۋە.

(۳) ئەگەر كېشەۋ فېتىنەيەك بوۋ، چۇن چارسەر بىرى؟

(۴) ئەگەر لايەنېك ھېرشى كىردە سەر مەدىنە چۇن بەيەكەۋە ھاۋكارى
بىكەن بۇ بەرگىرى؟

(۵) ئەگەر كەسېك لىي قەۋماۋ ھەزار كەۋت چۇن چارسەرى گىرەتەكەى
بىرى؟ ... ھەتە.

ئەۋەش بەرپاستى بەلگەيە لەسەر ئەۋە كە پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
زۇر پېش سەردەم ۋرۇزگارى خۇى كەۋتە، بۇ چۇنىيەتى پېكەستىن ۋ
بەپۇەبىردىنى كۆمەلگا، ۋە دىيارىكىردىنى ئەرك ۋماقەكانى پېكەتەكانى
كۆمەلگا، بۇ ئەۋەى كە بەبەرچاۋرۋونىي يەۋە پېكەۋە مامەلە بىكەن.

// ۴ دانانى بانگ:

بانگ ۋەك دروشمېك كە مسوئلەمانەكان كۆ بىكەتەۋە، بەتايىبەتى لە
مىزگەۋت دا بۇ خوا پەرسىتىي، يان گەۋرەتەرىن جۇرى خواپەرسىتىي، كە
نۇپۇزە، دىيارە مەسەلەى بانگ شىتىكى ئاسايىيە لەلەى نېمە، بەلام لە
پاستىيدا بانگ يەكېكە لەۋ شتەنەى كە مسوئلەمانان جىادەمكەتەۋە لە
غەپرى خۇيان، ھەر بۇيە لەزۇر لە ۋلتاندا كاتىك دوور دىمكەۋىنەۋە لە
ۋلتانى ئىسلامىي، بەجى دىمىدەكەۋى كە ئەۋ شۇيەنە مسوئلەمانى لىن يان
نا؟ بە بانگ، ۋە لەسەردەمى پېغەمبەردا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋ لەكاتى
ھتۋوھاتى ئىسلامىيدا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىھىفەرمۇۋ:
ئەگەر ۋىستەن بىچن بۇ ناۋچەيەك بۇ لاي تىرەۋ ھۇزىك، بۇ ئەۋەى
بىزانن مسوئلەمانن يان نا؟ گۇئ ھەلېخەن داخۇ بانگ دىمەن يان نا؟ ۋاتە:
بانگ دروشمېكە مسوئلەمانى پى لەنامسولمان جىيا دىمىرەتەۋە، ۋەك

كۆمەل ۋە كۆمەلگاۋ ۋىلايەت، ۋەك چۆن نوپۇز مەسۇلمانى بىلەن نامەسۇلمان جىيا دەكرىتەۋە، ۋەك تەك.

(ابن اسحاق) بە درىزى بۇمان باس دەكات كە مەسەلەى دانانى بانگ چۆن بوۋە؟^(۱) كورتەكەى ئەۋمىيە دەلى: دۋاى ئەۋەى پېغەمبەر (ﷺ) ئىلە مەدىنەدا نىشتەجى بوۋ ۋە ھاۋەلانى لە كۆچكەران ۋە پىشتىوانان لىى كۆبۈنەۋە، ۋە ئىسلام ھىزو پىزى پەيدا كىردو سەقامگىر بوۋ، نوپۇز ھەرز گرا، ديارە پىشتىر نوپۇز ھەرز كرابوۋ، لە شەۋى (ئىسراۋ ميعراج) دا، بەلام ئەم جارە مەسۇلمانان نوپۇز مەكانيان بە كۆمەل دەكرىدو لە پىنج كاتى ديارى كراۋدا، ديارە بەر لەۋەى بانگ دابىرى پېغەمبەر (ﷺ) خەللى كۆدەكرىدەۋە بۇنوپۇز، بى ئەۋەى كە بانگيان بىكات، واتە: مەسۇلمانان بۇ خۇيان دەيانزانى كە كاتى نوپۇزە، ئىنجا ھەبۈۋ دۋا دەكەۋت، ۋەھەبۈۋ پىش دەكەۋت، بۇيە پېغەمبەر (ﷺ) اللە ئىلە چۈۋە مەدىنە، بىرى لەۋە كىردەۋە كە دەبى شىتەك ھەبى مەسۇلمانان كۆبىكاتەۋە بۇ نوپۇز، جارىك وىستى (بوق) يك ۋەك ھى جۈۋلەكە كە پىى بانگ دەمەن، بەكارىپىنى، دۋاتىر پىى ناخۇش بوۋ ۋە ئەۋەى ۋاز لىپىنا، ئىنجا (ناقوس) ھىنا كە ۋەك جەپرس لى دەمرى ۋەى نەسرانىيەكانە، ئەۋەى بەكار دەھىنا، ئىدى ئەۋان لەۋە مەشت ۋەمىردا بوۋن، يەكەك لە مەسۇلمانان بەناۋى (عبدالله بن زيد) خەۋنى بە بانگەۋە بىنى ۋەات بۇ پېغەمبەرى خۋاى (ﷺ) گىپرايەۋە، گۈتى: ئەى پېغەمبەرى خۋاا مەن دۋىنى شەۋ لە خەۋەمدا بىنىم كە پىاۋىك دۋو بەرگى سەۋزى لە بەردابوۋن، ناقۋوسىكى بەدەستەۋە بوۋ، ۋەك ھى نەسرانىيەكان، گۈتم: ئەى بەندەى خۋاا ئەۋە ناقۋوسەم بى نافرۇشى؟

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۶۶، دار ابن هيثم، ۋە: ج ۲ ص ۹۵، ط دار صادر / ۱۴۲۲ھ.

گوٽي جي پي دمڪهي؟ گوٽم: خه لکي پي بانگ دمڪهين بؤ نوٽر، گوٽي: شتيڪي لموه باشرت پي بليم؟ گوٽم: به لئ، نموه چييه؟ گوٽي بلي: (الله اَكْبَرُ اللهُ اَكْبَرُ اللهُ اَكْبَرُ اللهُ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ اَشْهَدُ اَنْ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللهِ حَيٌّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيٌّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيٌّ عَلَى الْفَلَاحِ حَيٌّ عَلَى الْفَلَاحِ اللهُ اَكْبَرُ اللهُ اَكْبَرُ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ) بهو شيومي به بانگ بڪم، دهلي: دواي نموهي هموا لم دا به پيغهمبهرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فهمووي: (اِنَّهَا لَرُبِّيَا حَقٌّ اِنْ شَاءَ اللهُ فَلَقَمَ مَعَ بِلَالٍ فَالْتَقَى عَلَيْهِ مَا رَاَيْتَ فَلْيُوْذَنْ بِهِ فَاِنَّهُ اَلْتَقَى صَوْتًا مِنْكَ)^(۱)، پيغهمبهر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واته: (اِنْ شَاءَ اللهُ) خهونيڪي راسته، هه لسه فيري بيلالي بڪه، با بهو وشانه بانگ بدات، چونكه نهو دمڪي له تو خوشتره. نجا کاتيڪ عومهرى كوري خهنتاب خواي لي رازي پي گوٽي لييوو بيلال بانگي دا، له کاتي نوٽر دا، همستا بههه له داوان هاتو عهباكه له دواي خوي رادمڪيشاو گوٽي: نهى پيغهمبهرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سويند بهوهي كه توي بهحق پوهانه كرده، منيش بههه مان شيوه بينيومه له خهوندا، پيغهمبهرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فهمووي: (فَلله الحمد على ذلك) ستايش بؤ خوا لهسر نموه، واته: نموه شتيڪي حهقه.

به لئ بانگ بهو شيومي به دانراوه، نجا بانگ بؤ نيمه نيستا كه پينج فهمرزه دهرئ، وهك گوٽم پيمان شتيڪي ناساييه، به لام به راستي بانگ شتيڪي گهورميهو دروشميڪه مسولماناني پي له نامسولمان جيا دمكرنموه، وه بانگ بهشيڪه له ناسنامهي مسولمانان، وه نهگمر

^۱ أخرجه أحمد برقم: (۱۶۵۲۵)، وأبو داود برقم: (۴۹۹)، والترمذي برقم: (۸۹)، قال الألباني:

حسن صحيح.

ته ماشای وشه کانی بکهین، دهبینین هیله گشتیه کانی بوونناسی
نیسلامی و، نیمان و عه قیده نیسلامی تیدان، بانگ چون دهست پی
دهکات؟ (الله اکبر الله اکبر) به موئله قبی خوا گهورتره، هرچی به
ته صه ووری تودا دی، خوا نه وه گهورتره به گهورمیه که قیاس
ناکری، پاشان باسی خوا بهیه کگرتن (توحید) دهکات: (اشهد ان لا اله الا
الله) شایه تیی ددهم که جگه له خوا هیچ پمرستراویکی دیکه نیه، ننج
باسی رهوانه کرانی پیغه مبر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دهکات (اشهد ان محمداً
رسول الله)، ننج باسی خه لک بانگ کردن دهکات بو نوپژ، وه خه لکی
بانگ دهکات بو سر فرازی، پاشان دووباره گهورمی خوا راده گیه نری،
وه له کوژایی دا یه کتایی خوا له پمرستراویتی دا راداه گیه نری.

بەئى بانگ يەكك بوو، لە پاڤەكانى بنیاتنانى كۆمەلگاۋ دمولەتى ئىسلامى، وە ئىستاش بۇ كۆمەلگاۋ ئىسلامى گىرنگىيەكى تايىبەتى خۇى ھەيە، ئنجا ئەۋەش زۇر جىئى سەرنجە كە پىڭھەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو (عبداللە بن زىد) كە خەۋنەكەى بىنى بوو، پىئى نەفەرموو: خۇت بانگ بدە، خۇت خەۋنەت بىنىۋەم خۇشت بانگ بدە، بەلگو فەرموو: بچۇ وشەكان فىرى بىلال بكە، ئنجا حىكمەت و پاساۋەكەش جى بوو؟ فەرموو (إِنَّهُ أُنْدَى صَوْتاً مِنْكَ) دىنگى ئەو لە دىنگى تۇ خۇشتە، كەۋاتە: پىۋىستە بانگ بىژان، كەسانىك بن كە دىنگىيان خۇش بىو دىنگىكى زولال و كارىگەريان ھەبى، بەئى ئەو وشە گەۋرەم موبارەكانە، ھەيە بەدىنگى كەسىكى دىنگى زولال و دىنگى خۇش نەگوتىن.

// ۵ ديارىكرىنى رووگە:

پايەى پېنجەم بۇ پېك ھىنانى كۆمەلگەى ئىسلامىي و دىنلەتى ئىسلامىي بىرىتى بوو لە دانانى رووگە (قېلە) كە ئەمىش لەلەى ئىمە ئىستا زۆر ئاسايىيە كە خەلگى مەسۇلمان بۇ نوپۇز دىمەستى و روو لە (كەبە اللە) دىكات، بەلام بۇ ئەو كاتە شتىكى زۆر گەورەبوو.

چۇنىيەتى دانانى رووگە (قېلە) ش بەم شىۋىيە بوو، وەك (ابن ھشام) ھىناۋىيەتى، وە (بخارى) یش ھىناۋىيەتى: {عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَنَّ صَلَّى قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ} ^(۱)، بەرائى كۆرى عازىب دەلى: پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) يەكەم جار كەچوو بۇ مەدىنە لە لای بابىرەكانى، (واتە: تەرەقى دايكى) يان لەلەى خالەكانى لە پىشتىۋانەكان دابەزى، وەماۋەى شازدە مانگ يان ھەفدە مانگ بەرمە (بەيت المقدس) نوپۇزى كرد، بەلام ھەزى لەوە بوو كە قېلەكەى كابە (بەيت الحرام) بى واتە: مەككە، وەك خۋاى پەروەدگار دىمەرمۇ: ﴿قَدْ

رَأَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ... ﴿۱۲۴﴾ البقرة، بىگومان خۋا ئاگەى لە دلى موبارەكى پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بوو، ئەھا دىمەرمۇ: ﴿قَدْ رَأَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ دىبىنن پۋوت ھەر لە ئاسمان دىكەى، ديارە پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) پۋوى ھەر لە

^۱ رواۋە البخارى برقم: (۴۰).

پېگى جهنگ و جيهاد له كومه لگاؤ دولهتى تېسلامى دا:

جهنگ و جيهاد په كيك نيه لهو پايه و بنه مايانهى كه پيغه مېهر (صلى الله عليه وسلم) كومه لگاؤ دولهتى تېسلامى له سهر بنيات ناو، بهلى، كومه لگاؤ تېسلامى و دولهتى تېسلامى به راستى هيچ پيوفنديى به هيزمونه نيه، واته: به كار هينانى هيز په كيك نيه له پايه كاني بنياتناني دولهتى تېسلامى، له راستيدا پيگى جهنگ و جيهاد، بريته له وهى كه دمبيته پهرزين و قه لئو سوپهر بؤ سهر مسولمانان و دولهتى تېسلامى، بؤيه ئيمه تماشى دمكهن، دواى نه وهى كومه لگاؤ تېسلامى بنيات دهنرى و دولهتى تېسلامى داده مهنرى، نه و جار خواى كار به جى نه و نايه ته دهنرى ته خوارى ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَتِّلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾ وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ الحج، واته: مؤلهدترا به واندهى كه جهنگيان له گهال دهنرى و سته ميان لى دهنرى، وه خوا له سهر يارمه تيدانى نه وان به توانايه، نجا دواتر خواى پهروردگار پاساوى نه و مؤلهدت درانه مان بؤ پروون دمكاته ووه دهنرى موى: ﴿الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِن دِينِهِم بغير حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ...﴾ ﴿٤٠﴾ الحج، واته: نه واندهى كه له مال و حالى خويان و دهنرنران، بى نه وهى حقه خه لكان له سهر بووى، تهنه نه وه نه بېت كه دهيانگوت: پهروردگار مان خوايه، نجا دواتر خواى پهروردگار تيشك ده خاته سهر حيكه متى فه رزبوونى جهنگ و جيهاد، له كات وشوئى خويده له هه لومهرجى خويده و دهنرى موى: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفُتَّتْ صَوَاعِقُ رَبِّعٍ وَصَلَوَاتُ وَمَسْجِدُ يُذَكِّرُ فِيهَا أَسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ ﴿٤٠﴾ الحج. واته: وهنه گهر خوا هه نديك له خه لكى به هه نديكيان پال پيوه نه نابايه، (واته: خه لكى خراب وزالمى به خه لكى مسولمان وچاك پال پيوه نه نابايه)، پهرستگانى ربه نه كان و جووله كه و

نەسرانىيى ۋە مۇسۇلمانان كە يادى خاويان زۆر تىدا دىكرى، دىرووخىنران، واتە: خواپەرسىتى كاتىك دەمىنىتەۋە كە ئەھلى حەق چەك ۋە ھىزىكىيان ھەبىي دىفاعى پىي لەخۇيان ۋە پەرسىتگاۋ دىن ۋە زىنيان بىكەن، دواپىش دىمفەرمۇي:

﴿الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَاللَّهُ عَلَيْكَ الْأُمُورَ﴾ (الحج، واتە: ئەوانەى كاتىك كە دەسلەتتەن پىدان لە زەۋىدا، نوپۇز بەرپا دىكەن ۋە زەكات دىدەن، ۋە فەرمان بەچاكە ۋە رىگرىي لەخراپە دىكەن. بەئى بەبىي ھىز كۆمەلگاۋ دىولەتى ئىسلامىي ناپارىزىرى ۋە بۇ پارىزگارىي لىكرىنى كۆمەلگاۋ دىولەتى ئىسلامىي ۋە دىن ۋە زىنى مۇسۇلمانان، ۋە زەفەر پىي نەبرانىان لەلەيەن دوزمىنانىانەۋە، دىبىي ھىزو پىزىيان ھەبىي، بەلام نەك بۇ چەسپاندنى ئىسلام ۋە بلاۋكرىنەۋەى ئىسلام، ئىسلام دىبىي بۇ خۇي بلاۋ بىيىتەۋە، لەرپى بانگەۋازو تىگەياندنى خەلگەۋە، بەلگو بۇ پارىزگارىي لىكرىنى دىن ۋە زىنيان.

ئەگەرنا پىغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۇ ئەگەر نەيتوانىبا جەنگى بەرەبىي ۋە ئاشكراش بىكا لەگەل كافرەكاندا، دىتوانى جەنگى پەنھانكوژى (اغتىلات) بىكات، واتە: ھەندىك لەسەرانى كوفەر بەپەنھانىي بكوژى، ۋەك لەمەدىنە كرى، بەلام لەگەل كەسانىك كە لەگەلئاندا لە جەنگدايە، ۋەك (كعب بن الأشرف) ۋە (سلام ابن ابى حقيق) ۋە (خالد بن سفيان الهزلي) كە ئەوانە سەرانى ئەھلى كوفرىوون ۋە لە جىياتى ئەۋەى كە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بچى كەسانى زۆر لەقەۋمەكەيان بكوژى لەحالىتى جەنگدا، ھەندىك لەسەركرىدە شەرىفەنگىزەكان كە ئاگرىي بن كاۋ سەرى مار بوون ۋە ئەۋانەى لەكۆل كرىدەۋە، بەلام ئايا ھۇي چى بوو كە ئەۋەى لەمەكەدا نەكرىد؟ چۈنكە لە بنچىنەدا بەكارھىنانى ھىز رەۋا نەبوو لەۋىدا، لە سۆنگەى ئەۋەۋە كەئىسلام ھىز بەكاردىننىت بۇ بەرگرىي كرىن لە كۆمەلگاۋ دىولەتىكى

ئىسلامىي، لە قەۋارمىيەك كە ھەيە، نەك بۇ دروست كىردى، ئىنجا ئەگەر لەمەككە ھىزى بەكار بېيىنايە، دىيانگوت: ئەۋئىسلامە دىبى خەلگى بىكوزى ئىنجا بىلاۋ دىبىتەۋە، بەلام نا، ئىسلام با خۇى بىلاۋ بىتەۋە، با خەلگە مەۋلەمانەكە لەرپى بانگەۋازو تىگەياندەۋە پەيدا بىيۇ بە قەناعەتەۋە لە ئىسلام كۆيىتەۋە، ئەۋسا چەك ۋ ھىز بەكار دىھىنرى بۇ دىفاع كىردى لە ئىرادى ئەۋ خەلگەي كە ئەۋ بەرنامەۋ پەيام شىۋە زىانەي بەقەناعەتى ئازادانەي خۇى ھەلى بىزاردەۋە.

ئىنجا خۇيىنەرى بەرپىزا ئىستا كە زانىمان پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چۇن قەۋارەي ئىسلامىي دروست كىردەۋە دەۋلەتى ئىسلامىي دامەزىراندەۋە، دەلىيىن: ھەلبەتە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەرمەشقە بۇ ئىمە نەك تەنيا بۇ چۇنىيەتى نوپۇز كىردى ۋ پۇزۇۋ كىرتى ۋ ھەج ۋ عومرە، بەلگە بۇ ھەۋۋ شىتەك ۋ لەھەۋۋ بۈۋەكەندە سەرمەشقمانە كەۋاتە: پىۋىستە پىغەمبەرى ئىمە چۇن كۆمەلگەي كۆمەلگەي خۇى كۆرپەۋە چۇن قەۋارەي سىياسىي دروست كىردەۋە، ئىمەش شۇيىن پىي ھەلبىگىرىن، دىيارە بە لەبەرچاۋ كىرتى ھەلومەرجى خۇمان، بەلام لە ھىلە گىشتى يەكاندا دىبى تەماشاي پىغەمبەرى خۇمان (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىكەين، كە لەرپى قەناعەت پىيىنانى خەلگەۋە، لەرپى بانگەۋازو ھۇشيار كىردەۋەي خەلگەۋە، خەلگى لە پەيامەكەي كۆكردۆتەۋە ، پاشان پەرومردەي كىردەۋە، ۋە دۋايى پىكى خىستۋەن ۋە پەيمانى لى ۋەركىتۋەن، ۋە قۇناغ بە قۇناغ لە گەلىاندە پۇشستەۋە، تاكو ئەۋ كۆمەلگەي پى بىيات ناۋەن، ۋە دۋايى لە ھەناۋ ئەۋ كۆمەلگەيەدا كە لەسەر ئىمان ۋ ئىسلام كۆبۇتەۋە ۋ بىيات نراۋە ۋ پىكەيىنراۋە، قەۋارەي ئىسلامىي ۋ دەۋلەتى ئىسلامىي بىيات ناۋە، ئىمەش پىۋىستە بە ھەمان رىيازدا لە ھىلەگىشتىيەكاندا بەرمە ئەۋنامانچە بىچىن.

لېرەشدا دەگەينە كۆتايى بەشى دۋەۋەي ئەم تەۋمەي يەكەمە.

بهشی سییهم

سیستمی حوکمرانیی (نظام الحکم) له ئیسلام دا

- ۱- هه‌بوون و نه‌بوونی سیستمیکی حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۲- ئەزموونی میژوویی سیستمی حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۳- سروشت و چۆنیهتی سیستمی حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۴- بناغهی فیکریی و عه‌قیده‌یی سیستمی حوکمرانیی له ئیسلام دا.

خوينەرى بەرپىز!

خو پىشتىوان بى لىم بەشەدا ھەول دىمىن بە شىۋىيەكى گىشتى تىشك
بىخەينە سەر سىستەمى ھوكمىرانىي لى ئىسلام دا، ئەۋىش لى چۈار بىرگەدا:

۱- لى بىرگەى يەگەمىيان باسى ئەۋە دىمكىن كە ئاىا لى ئىسلامدا شتىك ھەيە
بىگونجى پىي بىگوتىرى: سىستەمى ھوكمىرانىي (نظام الحكم) يان نا؟

۲- ۋە لى بىرگەى دوۋەم دا باسى ئەزمۈۋى مىزۋۋى سىستەمى ھوكمىرانىي
ئىسلامىي دىمكىن، لى ۋە ۋەۋە كە ئاىا تا چ راددىيەك بابەندىكەر
(ملزم) ۋە بى مسۇلمانان؟

۳- ۋە لى بىرگەى سىيەم دا باسى سىروشت ۋە چۈنىيەتى سىستەمى ھوكمىرانىي
ئىسلامىي دىمكىن، كە ئاىا ھىلە گىشتىيەكان ۋە سىروشت ۋە بازنى فراۋانىي
بىكەيئانى ھەۋارى سىاسى لى ئىسلام دا چىن ۋە چۈن؟

۴- ۋە لى بىرگەى چۈارەم ۋە كۆتايى دا تىشك دىخەينە سەر بىناغەى ھىكرىي ۋە
عەقىدىي سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي.

شاينى باسىشە كە بىرگەكانى: ۲۳ ۋە ۴، لى ھەمان كاتدا كە ۋەۋەندەۋەى
ئەۋ راسىتيانەن كە كراۋن بە ناۋۋ نىشانىان، ۋەلامىش بى ئەۋ پىرسىارەى كە لى
بىرگەى يەكەم دا ۋەۋۋىنراۋە.

بەلام بىگومان ۋەلامى تىرو تەسەلى ئەۋ پىرسىارە لى دوۋ توپى ھەرسىك
تەۋمى: دوۋەم ۋە سىيەم ۋە چۈارەمى ئەم كىتبە داىە.

۱- ھەبۋون ۋە نەبۋونى سىستېمىى ھۆكۈمرانىيى لە ئىسلام دا:

لە بارەى ھەبۋون ۋە نەبۋونى سىستېمىى ھۆكۈمرانىيى ئىسلامىي لە نىۋو شارمزاين ۋە زاناپانى ئىسلام دا، ۋە لە نىۋو مەسۇلمانان دا بەگشتى، سى بۇچوونى سەرەكى ھەن:

(۱) ھەندىكىان پېيان ۋايە كە ئەصلەن ئىسلام سىستېمىيى تايبەتى ديارى نەكردۋە بۇ چۆنىيەتى ھۆكۈمەردن، يەككىك لەۋانە (علي عبدالرازق)ە، لە كىتېبى (الإسلام و اصول الحكم)دا كە لە سالى (۱۹۲۵) داينا سالىك دۋاي رۋوخانى دەۋلەتى عوسمانىيى، دۋا ئالغەى دەۋلەتى ئىسلامىي- دەئىت: (مەسۇلمانان ئىسلام ھىچ چۈرچىۋىيەكى بۇ ديارى نەكردۋون ۋە بۇ چۆنىيەتى ھۆكۈمرانىيى كەردن ۋە دەۋلەتدارىيى كەردن بۇيان ھەيە جكۋومەتى دىموكراسى دابمەزىنن، ۋەبۇيان ھەيە ھۆكۈمىكى دىكتاتورىيى، يان بەلشەفىيى، يان ئىمپراتورىيى يان ھەبى، چۆنى بىيانەۋى دەتۋانن ئىدارەى دەۋلەت ۋە ۋولاتى خۇيان بكەن)^(۱).

(۲) بۇچوونىكى دىكە ھەيە دەلى، نەخىر ۋانىيە، بەلكو ئىسلام چۈرچىۋىيەكى تايبەتى بۇ ھۆكۈمرانى داناۋە، ۋە لە ۋەبۋارمدا نۇختەى خستۋتە سەر پىت ۋە دروست نىيە مەسۇلمانان لە ۋە چۈرچىۋىيە لادىن، (حىزبى تەحرىر)ىش ئەۋ جۈرە بىرو بۇچوونەيان ھەيە ئەگەر تەماشاي كىتېبەكانيان بكەى ھەر لە خەلىفەۋە پىدا ۋەرە، ئنجا ۋەزىرەكانى: (تفويض) ۋە (تنفيذ) ۋە پاشان (ولاء) ۋە (عمال) ۋە.. ھتد ۋەك (الماوردي) لە كىتېبى (الأحكام السلطانية) دا ھىناۋىيەتى، ئەۋان پېيان ۋايە ئەۋە قالىبىكە ئىسلام داپىرشتەۋە نابىت لىي لادىمىن!!

^۱ الإسلام و اصول الحكم، ص ۵۸، ط/۲۰۱۱، مطبعة: جداول.

۳) ھەندىكى دىكە پېيان وايە كە نە بەو شىۋىمىيە كە (ئەلى ئەبىلرازق) گوتىۋىتتى، كە گوايە: ئىسلام ھىچ ھىلى گىشى ۋە بازىنى فراۋانى بۇ ھۆكۈمرانىي دىيارى نە كىردۈن، ۋە نە بەو شىۋىمىيە كە ئەۋەتتى دىكە دەلىل: كە ئىسلام قالىب ۋە قۇرۇم ۋە چۈرۈپۈمىيە كى دىيارى كىردى ۋە دىرۇست نەبى لىي لادىي بەلكى ئىسلام چەند بىنەمىيە كى بىنەمىيە دىيارى كىردۈن، ۋە چۈرۈپۈمىيە كى فراۋانىي دىيارى كىردۈ، بەلام بۇشايىمىيە كى زۇرى بىجىيشتە، بۇ ئەۋەتتى كە مەسۇلمانان بەگۈپرى ھەل ۋە مەرج ۋە باردۇخە گۇراۋەكانى خۇيان، ئەۋەتتى بىنەمىيە كى پىر بىكەنەۋە ۋەلات ۋە كۆمەلگەي خۇيان لە بەر رۇشناي پىرەنسىب ۋە بىنەمە گىرەنگەكان دا كە قورۇن ۋە سۈننەت دىيارىيان كىردۈن، ۋە لەۋ چۈرۈپۈمىيە كى فراۋانەدا كە دىستان كىراۋەتەۋە، ئىدارە بىكەن.

ھەلبەتتە ئىمە ئەۋەتتى بۇچۈنەي سىيەمەن پىرەستەۋ لە دىرۇمى باسەكان دا ئەۋەتتى زىاتىر رۈۋى دىيىتەۋە .

ۋە مەن پىم وايە ياساكانى ئىسلام دۈۋە بىشەن ۋە شەرىئەتى ئىسلامىي دۈۋە چۈرە ياسا دانان:

۱- بۇ ئەۋەتتى كە نەگۈر (ئەۋەت) لە كىيانى ئىنسان ۋە لە زىيانى ئىنسان دا، ۋەك لايەنى ئىمان ئەقىدە، لايەنى بۈۋىنەسىيە ۋە دىيارىي، لايەنى عىبادەت، لايەنى ئەخلاق، لايەنى بارى كەسىيەتى، ئەۋەتتى ئىسلام نۆختەي تىدا خىستۈنە سەرىپىت، ئەگەر تەمەشاي ئايەتەكانى قورۇن ۋە فەرمەيشتەكانى پىغەمبەرى خوا (سَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) بىكەن، زۇر بە رۈۋىيى دىيارە كە نۆختە خىراۋەتە سەرىپىت لەۋ بۈۋەنەدا، بۇچى؟ چۈنكە ئەۋەتتى بۈۋەنە لە كىيانى ئىنسان ۋە لە زىيانى ئىنسان دا، ۋە لە بۈۋەن (ۋەجۇد) دا ناگۇرەن: خۈي بى ۋەنە ھەر ۋەك خۇيەتى ۋە سىفەت ۋە ناۋە

بەرز و بى ۋېنەكانى نەگۈر، مامەلەكردن لەگەل خوادا (سبحانە وتعالى) شتىكى نەگۈر، ئىمە بەندەين و خۋاى بەرزو مەزن پەرومگارە، حەقىقەتى بوونى دوا رۇزو بەھەشت و دۆزەخ نەگۈر، ئەخلاق ئەۋە كە راستىي (صدق) جوانەو درۇ (كذب) ناشىرەنە، دەستپاكىي (امانە) جوانەو ناپاكىي (خيانە) ناشىرەنە. دادگەرىي بەھايەكى بەرزو زولم شتىكى خراپە، ئەوانە نەگۈر.

بەكورتىي: ئەۋ شتانەي كە لە ژىر ناوونىشانى ئۈصولى دىن دا كۆدەبنەۋە، يان لەژىر ناوونىشانى بنچىنەكانى بوون و ژىن دا، چونكە بوون و ژىنىش ھەندىك شتيان تىدا ھەيە كە ناگۈردىن، ئىسلام بۇ ئەۋانە نوختەي خستۇتە سەر بىت.

ب. بۇ بوارى گۈراۋەكان (متغىرات)، ۋەك: بوارى حوكم و سىياسەت، بوارى جەنگ و ئاشتىي، بوارى كۆمەلەيتىي، بوارى پىشەسازىي و بازىرگانىي، بەكورتىي: بوارى مامەلەكردن لەگەل ماددەدا، لەگەل دەۋرو بەردا، لەگەل ژيان و گوزمران دا، ئىسلام ئىكتىفائى كىردە بە دانانى چەند بىنەمايەكى بىنەپەرتىي، بەلام بۇشايەكى زۇرى بەجىيەشتەۋە بۇ ئەۋە كە ئىنسان لە رپى ئىجتىھادو بەكارھىنانى عەقل و ئەزموونى خۇيەۋە، پىرى بىكاتەۋە، جا لىرەدا زانايان بنچىنەمەكيان داناۋە، دەللىن: (اجمال في المتغىرات وتفصيل في الثوابت) واتە: ئەۋ شتانەي كە دەگۈردىن، ئىسلام بە كورتىي باسى كىردوون، ۋە ئەۋ شتانەي كە ناگۈردىن، ئىسلام بە وردىي باسى كىردوون، مەن ئەۋنەيەك بىتمەۋە بۇ ئەۋ شتانەي كە ناگۈردىن: دەست نوپز (وضوء) خۋاى كاربەجى لە سوۈرەتى (المائدة) دا ھەر چەندە دەستىۋىز شتىكى بچۈۋكە لە چاۋ مەسەلەي حوكم و ۋلات بەرپومەردىندا، بەلى حەقىقەتتىكى دىنىيەۋ بە بى دەستىۋىز، نوپز

دروست نابىت، بەلام دىمۇقراپىيە لەڭاۋ بەرپۇمىردى ۋەلات شىتىكى
گىچكەيە، كەچى خوا ھەمۇو پىۋىستىيەكانى دىمۇقراپىيە لە ئايەتلىك دا
بەيان كىردوون ۋە دىمۇقراپىيە: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى
الصَّلَاةِ فَأَعْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ

وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...﴾ (المائدة، ۶) ۋاتە: ئەي ئەوانەي ئىمانتان
ھىناۋە! ھەرگاتىك ھەستان بۇ نۇز، دىمۇقراپىيە بشۇن، ۋە دىمۇقراپىيە
بشۇن، لەگەل ئانىشكەكانتان، ۋە مەسحى سەرتان بىكەن (دىمۇقراپىيە تەپ
بەسەر سەرتان دا بىنن)، ۋە پىيەكانتان بشۇن لەگەل گۇپىزىنگان، دىۋىي
باسى بەدىلى دىمۇقراپىيە دىمۇقراپىيە ۋەك دىمۇقراپىيە خوا بە
ۋىدىي ھەمۇو پايە ۋە ھەزەمەكانى دىمۇقراپىيە باس كىردوون، بەلام
لەۋلاشەۋە بۇ بابەتى گەۋرەي ھۆكۈم ۋە سىياسەت ۋە دىمۇقراپىيە خۋا
پەرومىردىگار چەند ھىلىكى گىشتى ۋە چەند بىنچىنىيەكى سەرمەكىي داناون ۋە
ۋىدەكارىيەكانى بە جىيەشتوون.

ئىنا چىكىمەتى ئەۋەش كە خۋا پىيەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە
بۋارى ھۆكۈم ۋە سىياسەت دا ۋازىيان ھىناۋە بە دانانى چەند بىنەمەيەكى گىشتى ۋە
نەچۋە نىۋ ۋىدەكارىيەكانى ھۆكۈمەرانى دىمۇقراپىيەۋە، ۋە كەلن ۋە
بۇشايەكى زۇرىيان بەجىيەشتوۋە، چىكىمەتەكەي ئەۋەمە كە خۋا زاناۋ
پىيەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زانىۋىيانە كە زىيانى بەشەر لە پۋوۋە
سىياسىيەكەي ۋە لە پۋوۋە مادىيەكەيەۋە لە پۋوۋە زىيان ۋە گۈزەرانەۋە، زۇر زوۋ
دەگۈرۋى، لەبەر ئەۋە دىمۇقراپىيە پىيە مەسۇلمانانىيە نەبەستوۋە مەسۇلمانانىيە
نەخستۋە نىۋ ھالىبىكى داپىزراۋى ۋەشكەۋە، تاكو دىمۇقراپىيە كراۋە بىت بۇ
مامەلەكەت لەگەل ھەل ۋە مەرج ۋە كات ۋە شۋىنە جىيا جىياكان دا، كە ئەۋە لە
پاسىيەدا چىكىمەتلىكى زۇر گەۋرەيە، ھەر چەندە ھەندىك كەس بە نەزەنىي

ئەۋە بە نۇقتىۋىي بۇ ئىسلام تەفسىر دەكەن، پېيان ۋايە كە ئىسلام سىستېمى حوكمرانىي تېدا نىيە! بەللى ئىسلام سىستېمىكى حومرانىي تېدا نىيە كە قالىب بەستووبى، بەلام بېگومان سىستېمى حومرانىي تېدايە، ۋەك ھىلەگىتىيەكانى ۋە بنەما سەرمەكىيەكانى ۋە چوارچىۋە فراۋان.

ئىنجا ئايا بۇچى ئىسلام لە ۋە بۈرەدا نۇختە نەخستۋە سەر پىت؟ چونكە ئەگەر سىستېمى حوكمرانىي لە قالىبكى دىيارىكرادا دارىشتابىيە ۋە نۇختە تېدا خىستىۋايە سەر پىت، ئەۋە ۋەك كۆمارى ئەفلاتوون ۋە كىتەبەكانى دىكە ۋە ھىلەسوۋفەكان، ھەموو ئەۋە كە پىي دەگوتى كەلەپۈر، ھى مەسۇلمانان ۋە غەيرى مەسۇلمانان، ۋەك لايەنە بەشەرىيەكە، كاتى بەسەر دەچۈ، چونكە پەيۋەست دەبوو بە ھەل ۋە مەرجىكى تايىبەت ۋە دىيارىكرادەۋە.

بەلام لە سۆنگە ئەۋەدە كە خۇا قورئان ۋە سۈننەتى ناردوون بۇ ھەموو بەشەر، بە دىرئازى زەمان ۋە بە پانايى زەمىن، لەبەر ئەۋە بە دانانى بازىنەھكى فراۋان ۋە ھىلە گىتىيەكان، ۋازى ھىناۋە، تاكو بۇ ھەموو كاتەكان بىشەت، ئەدى چۆن مەسۇلمانان ئەۋە بۇشايىيە پىر بىكەنەۋە؟ بېگومان لە پىي ئىجتىھادەۋە؟

جا لېرەدا زانايان بىنچىنەھكىيان دانائە دەللىن (الأصل في العبادات المأخوذة من الشرع) ۋە ۋەك قەسە (عبدالرحمن بن ناصر السعدي) يە، ھەرومەدا (ابن تيمية) ش (رەھمەتى خۇا لى بىت) لە كىتەبى (القواعد النورانية في الفقهية) دا، ھەمان ئەۋە بىنچىنەھكىيان ھىناۋە، بە تەبىرىكى دىكە (۲)، ۋاتە: بناغە لە عىبادەتەكان دا {ئەۋە گوتوۋىيەتى: عىبادەت، بەلام لە راستىيدا عەقىدەمىش ھەر ۋايە ۋە خەلقىش ھەر ۋايە} بىرىتىيە لە قەدەغە بوون. (ۋاتە: قەدەغەھە

^۱ أصول الفقه المهمة، ص ۱۰۵، ۱۰۶، عبدالرحمن بن ناصر السعدي.

^۲ القواعد النورانية الفقهية، ص ۱۱۲.

لەخۇرا عىبادەتتىك دابىيىتى (جگە لەمۇى كە لە شەرىع دانەرمۇە ھاتۇە (وہ) پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە خوا وەھى بۇ ناردۇە، مەگەر ئەوان شەرىئەتتە پېدا بى، ئەگەرنا ھىچ عىبادەتتىكى دىكە شەرىئەتتە (نە)، بەلام بە پېچەوانمۇە ئەھل ئەعادەت و ھەئسوكەوتەكان دا بىرىتە لە دەستكراومى و لە رەوايى، مەگەر شەرىعدانەر قەدەغەى كىرىبى، واتە: راست پېچەوانمۇە يەكدىن، ھىچ عىبادەتتىك دروست نە كە شەرىع دىيارى نەكردى، وە ھەموو ھەئسوكەوتىك رەوايە، ئەگەر شەرىع قەدەغەى نەكردى.

ئىنا لىرەدا ئەمۇە رامان دەكىشى بۇ ئەمۇە كە ئىمە لەمۇ فەرمائىشە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چاك ھالى بىن كە لە (صحيح مسلم) دا ھاتۇە بە ژمارەكانى ۲۳۶۱-۲۳۶۲-۲۳۶۳، ئەمۇش ئەمۇمىە كە (ابو موسى ابن طلحة) ئەمۇش لە بابىمۇە دەكىرىتەمۇە، دەلى:

{مَرَرْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْمٍ عَلَى رُءُوسِ النَّخْلِ، فَقَالَ: مَا يَصْنَعُ هَؤُلَاءِ؟ فَقَالُوا: يُلْقِمُونَهُ يَجْعَلُونَ الذَّكْرَ فِي الْأُنْثَى فَيُلْقِعُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَظُنُّ يَفْنِي ذَلِكَ شَيْئًا. قَالَ: فَأَخْبِرُوا بِذَلِكَ فَتَرَكُوهُ، فَأَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ، فَقَالَ: إِنْ كَانَ يَنْفَعُهُمْ ذَلِكَ فَلْيَصْنَعُوهُ، فَإِنِّي إِنَّمَا ظَنَنْتُ هُنَا فَلَا تُؤَاخِلُونِي بِالظَّنِّ، وَلَكِنْ إِذَا حَدَّثَكُمْ عَنْ اللَّهِ شَيْئًا فَعُولُوا بِهِ، فَإِنِّي لَنْ أَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ} ^(۱)

ئەمۇ ھاوۋە دەكىرىتەمۇە دەلىت: لەگەل پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەلای كۆمەلىك دا رۆشتىن لەسەر تروپكى دارخورما بوون، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: ئەوان چى دەكەن ؟ (بۇچى چوونە سەرى؟ چونكە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خەلقى مەككە بوومۇ مەككەش دارخورماى لى نەبووۋە تا بزانى بۇچى وا دەكەن) گوتىان: ئەمۇە مۇتورىبەى

^۱ أخرجه مسلم برقم: (۱۲۷۵)

دەكەن، تۆۋى نېرەكە دەخەنە سەر مېيەكە ۋە موتوربە دەبىت ۋە سەرفىنجام بەر دەگرى، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: پېم ۋايە ئەۋە ھىج سوۋدى نىە (ۋاتە: ئەگەر ۋايش نەكەن زىانى نىە). ھەۋالىان پېدرا كە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋا دەفەرموۋى، ئەۋانىش ۋازيان لە موتوربە كىرنى دارخورمايەكان ھىنا، دۋاى ھەۋال درايەۋە بە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە ئەۋانە ۋازيان لە ئىشمەكى خۇيان ھىناۋە، ئەۋىش فەرموۋى: ئەگەر پېيان ۋايە سوۋدىان پى دەگەينەنى بۇ دارخورمايەكان ۋا چاكە، با ھەروا بىكەن، چۈنكە مەن ھەر گومانىكەم بىردو بە بۇچوۋنى خۇم گوتەم رەنگە سوۋدى نەبىت، ئىۋە مەگەن بەۋى كە گومانىكە دەبەم، بەلام ئەگەر شتىكەم پى گوتەن كە خوا ۋا فەرموۋە، ئىم ۋەر بىگەن، چۈنكە مەن درۇ بەناۋى خواۋە ناكەم.

ۋە لە زىۋايەتتىكى دىكەدا كە بە ژمارە (۲۳۱۲) ھاتۋە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: {لَعَلَّكُمْ لَوْ لَمْ تَفْعَلُوا كَانَ خَيْرًا} ۋاتە: پېم ۋايە ئەگەر ۋايش نەكەن ھەر باش بىت، ۋاتە: ئەگەر موتور بەۋى نەكەن ھەر بەر دەگرى! (فەركۈە فەنقىت ۋا فەنقىت) ئەۋانىش ۋازيان لە موتوربەكەن ھىنا، سەرفىنجام بەرمەكى ۋەرى، يان نوقىۋانى ھىناۋە كەم بوۋ، ئىنجا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: {إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِّنْ دِينِكُمْ فَفَعَلُوا بِهِ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِّنْ رَّأْيٍ فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ} ۋاتە: مەنىش بەشەرىكەم ۋەك ئىۋە، ئەگەر لەبارە شتىكەۋە لە كاروبارى دىن دا (ۋاتە: ئىمان ۋە عەقىدە عىبادەت ۋەۋانە) قەسەم بۇ كەن، ئىم ۋەرىگەن، بەلام ئەگەر شتىكەم پى گوتەن لە بۇچوۋنى خۇم دەربارى كاروبارى دىناتان، ئەۋە مەن ھەر ئىنسانىكەم دەگونجى نەمپىكا بى.

ھەرۈمھا بەھزمارە (۲۳۶۳) يىش ھىناۋىيەتى و لە كۆتايى قىسەكانى دا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرمۇيەتى: {أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ} واتە: ئىۋە لە كاروبارى دونياتان دا شارەزا ترن، ئەمە يانى چى؟ يانى: خەلكى بېسپۇرو شارەزا لە كاروبارى دنيادا، قىسە كۆتايى بەدەست ئەوانە، بەنمۇنە: لە بواری جەنگ دا ھەببى كورى مۇنزىر لە جەنگى بەدردا دواى ئەۋەى كە لە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەپرسى: ئەى پېغەمبەرى خوا! (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئايا ئەم مەنزلگايەى كە ئىمە بارگە و بنەمان لىخستە، وەحى خوايە يان ھەر بىرو راو تاكتىكى جەنگە؟! ئىنجا دواى ئەۋەى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمۇى: بەلكو تەنيا بۇچوون و راى خۇمەو تاكتىك و نەخشەيەكى جەنگىيە، (الْحَبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ) پېشنارىكى دىكەى بۇ دىمكات و ئەۋىش پەسندى دەكا. ^(۱) لىرەدا ئىمە دەگەينە ئەو ھەقىقەتە كە كاروبارى دۆلەتدارىيى و ھۆكمرانىيى، يان ھەر كاروبارىكى دىكەى دنيايى، شەرىعەت نەيكردە بە عادەت كە نوختەى تىدا بخاتە سەز پىت، بۇچى؟ چونكە ئەو شىۋازەى بۇ ئىستا دەبى، مەرج نىە ھەمان شىۋاز بۇ كات و شوپىنىكى دىكە بگۇنجى و ئەگەر نوختەى خىستبايە سەز پىت، دەست و پىي خەلكى دەبەست، وە ئەۋە لە راستىدا ئىعجازى ئىسلام دەگەينەى، دەرىدەخات ئىسلام بۇچى بەكەلكى ھەموو كات و شوپىنىك دى؟ چونكە دەستى خەلكى نەبەستە لەو بوارانەدا كە زىانى خەلك تىيان دا گەشە دىمكات و پەرمەدەستىنى.

۲- ئەزمۇۋى مىژۋىيى سىستەمى ھۆكمرانىيى لە ئىسلام دا:

خوینەرى بەرپىز! راستەوخۇ دەچمە نىۋ باسەكەمانەۋە دەلىم: بنەما سەرەككىيەكانى ھۆكمرانىيى لەئىسلام داو پېرنسىپەكانى بە شتى نەگۇرو

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۱۸۲ ط ۲، دار صادر، ۲۰۰۵.

عوسمان و عەلى (خا لىيان پازى يىت)، كە بەيەكەدەنگى ھەموو مەسۇلمانان يان زۆربەى ھەرمەزورى مەسۇلمانان، ئەگەر بەشەك لە مەسۇلمانانى شەيخەيان لىيەرىنە دەرا سەركەوتوتتەن ھۆكەرمان بوون لە پابەندى بەشەرىيەت دا، ئەو چوار جەننىتىنە پەيغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە سەرمەشى مەسۇلمانان، لە شىۋە ھۆكەرمانى پابەند بەشەرىيەت، لە جەننىتىنە شەرىيەت دا، ئەگەر سەرنج بەدەنە ئەزەمەت ھەركام لەو چوار جەننىتىنە پەيغەمبەرى خوا خا لىيان پازى بى، تەماشە دىكەن كەم زۆر جىياۋازىيان لەنئەن دا ھەيە لەوردەكارىيەكان دا، بۇ ۋەنە: لە شىۋە ھەلئەزەرىيان دا، ھەر جەندە ھەرچەۋارىيان بەراۋىز ھەلئەزەردەۋان بەپىي ھەرمەنى خوا (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ۖ الشُّورَىٰ، بەلەم شىۋە ھەلئەزەردەنە ئەبە بەكەر جىيا بوۋە لە ھى ھەمەرو ھى ئەۋەش جىيا بوۋە لە ھى ھەمەرو، ھى ئەۋەش جىيا بوۋە لە ھى، (خا لە ھەمەرو لايەكىان پازى يىت)، ئەۋە لەلەيەك.

ھەروەھا لە شىۋە ناۋەرىيان دا، ئەبە بەكەر (خا لىيان پازى يىت) پەي گوتراۋە: جەننىتىنە پەيغەمبەرى خوا (خليفة رسول الله) بەلەم ھەمەرو نازناۋەكەي (امير المؤمنين) بوۋە، يەكەمەن جەننىتىنە پەيغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە بەر ئەۋە پەستەۋخۇ لە دۋاى ۋى ھەلئەزەردەۋە، ئەۋە نازناۋە بوۋە، ھەرچەندە ئەۋەش ھەر ھەرمەندە بىرۋاداران (امير المؤمنين) بوۋە، كەچى دۋاى ۋى كە ھەمەرو ھات يەكەك پەي گوت: (يا خليفة خليفة رسول الله) گوتى: ئەۋە دىرئە دەرەچەۋە ئەگەر ۋا بى دەبى بەھى دۋاى مەنىش بلىن: (يا خليفة خليفة رسول الله) ماناى ۋايە ناۋەكە زۆر دىرئە دەبىتەۋە، بۇيە لەسەر ناۋەك پەك كەۋەن يەكەك گوتى: ئەيە ئىماندارەن ۋە ئەۋەش ئەمەمان پە دىكەي، با بلىن: (امير المؤمنين)، ديارە ھەمەرو ھەلەش (خا لىيان پازى يىت)،

ھەر ئۇ نازناۋەدىن ھەلگەرت، ھەروھە ھوكمەرانى ئومەۋىي و ھەبباسىش، بەلەم دواتر لە سەردەمى عوسمانىيەكان دا بە گەۋرەى مەسۇلمانان گوتراۋە: سولتان، ۋە لە ھەندىك شوپنەۋار دا ھاتوۋە كە لە دۋاى چۈر خەلىفە راشىدەكان پىيان گوتراۋە: پادشا (ملك) لەبەر ئومەۋى ھوكمەكە بۆتە مىراتىي، ۋە شەۋى مەلىكىش بەكار ھىنراۋە.

كەۋاتە: لە ئەزمۇۋى ھوكمەرانى مەسۇلمانان دا، تەنەمت ئەۋانەشيان كە سەركەۋتوۋ بۈۋن لە پابەندىي بەشەرىيەتدا، جگە لەۋەى كە راستەۋخۇ لە ۋەھىيەۋە سەرجاۋە دەگرئ (كە دواتر ئۇ بىنەمايانەى لەۋەھىيەۋە سەرجاۋە دەگر، باسپان دەكەين كەپابەندكەر (مۇزىم)ن بۇ ھەمۇۋ جىلەكانى مەسۇلمانان) ئومەۋى دىكە ۋەردەكارىيەكان ۋە ئۇ مىكانىزمانەى كە خۇيان داپانھىناۋن، ياخۇد لە ۋەلاتانى دىكە ۋەرىان گرتوۋ، بۇ ۋەنە عومەر (خرا لىنى پازى يىت) زۆر شتى لە فارس ۋە رۇم ۋەرگرتوۋ لەبۋارى ھوكمەرانىدا، ھىچى نابىتە پابەندكەر بۇ ئىمە، ھەروەك چۇن شىۋەى ھوكمەرانى كەردنى ئەبۈبەكر (خرا لىنى پازى يىت) لە ۋەردەكارىيەكانىدا پابەندكەر نەبۈۋ بۇ عومەر، بەلگۈ بۇ خۇى ئىجتىھادى كەرد لە زۆر شت دا، ھەروھە ھى عومەرىش پابەندكەر نەبۈۋ بۇ عوسمان، ۋە ھەروھە ھى ئەۋىش بۇ ەلى (خرا لە ھەمورىان پازى يىت)، بەلگۈ ھەركامىكىان بە پىي ھەل ۋە مەرجى سەردەمى خۇى ئىجتىھادى كەردوۋ، بۇ ۋەنە: تەماشە دەكەين ھەرسى خەلىفەكان لە مەدىنەدا نىشتەجى بۈۋن ۋە ئەۋىيان كەردوۋ بە (پايتەخت)، بەلەم ەلى (خرا لىنى پازى يىت) پايتەختى ھوكمى خۇى گۈستەۋە بۇ شارى كۈۋفە، دۋاى موعاۋىش گۈستەۋە بۇ دىمەشق.

جا لىرەدا ئىمە با نەۋنەھەك بىنەنەۋە: كىتەبىك ھەيە بەناۋى (الأحكام السلطانية) كە ھەم (الموردى) كىتەبىكى بەۋ ناۋونىشانەۋە ھەيە، ھەم (ابو يعلى الفراء) ىش، (الأحكام السلطانية)ش ۋاتە: ياساكانى ھوكمەرانى، ئىنجا ئىمە

تەماشىا دىمكەين (الماوردى) لە سەددى جوارەم ۋە بېنەجەمى كۆچىيدا كىتەبەكەى خۇى نووسىو، لەبەر رۇشنايى ئەو ۋاقىعەى كە تىيدا بوو، بۇ ۋىنە: ھەندىك بېگەى سىياسى باس دىكات كە ئىستا ھىچيان بەو ناۋانەو نىن، دەلى: دىبى خەلىفە ھەبى، ۋە لەدۋاى خەلىفە ۋەزىرى (تفويض) ھەبى، كە لە جىى سەرۋك ۋەزىرانى ئىستا بووو، ھەموو شتىكى بەدەست بووو، ھەرومھا دىبى ۋەزىرى (تنفېذ) ھەبى كە زىاتر ھەرمانەكان جىبەجى دىكات، بەلام دەستى زۇر ئاۋەلا نى، ئەمجار دۋاى دىبى سەرپەرشتىارى ھەرىمەكان (عمال الأقاليم) ھەبن، ئىنجا ئاىا ئىمە: لەسەرمان بىۋىستە كە ئىستا ئەگەر ۋلاتىكى ئىسلامىيمان ھەبى، ۋە دۆلەتتىكى ئىسلامىيمان ھەبى، بە سەرۋكى ۋولاتەكە بلىين: خەلىفە ۋە ۋەى خۋار ئەو بلىين: ۋەزىرى (تفويض) ۋە ۋەبەۋانى دىكە بلىين: ۋەزىرى (تنفېذ)؟ نەخىر بەتەئكىد، چۈنكە ئەو ھىچى لە قورئان ۋە سۈننەتدا نەھاتەو، خۇيان ۋاىان بى باش بووو زۇربەشيان لە ئەزمۈۋنى دۆلەتدارىيى دۆلەتەنى رۇزگارى خۇيان ۋەرگرتە.

بەلى خۈينەرى بەرپىزا كىتەبى (الأحكام السلطانية) - ھەرومھا ھاۋۋىنەكانى- كە باسى بەرپۈمبەردى دۆلەتە ئىسلامى دىكات لەسەردەمى ەبباسىيەكان دا، ۋاتە: لەبەر رۇشنايى ئەو ۋاقىعەدا كە (الماوردى) ۋە (أبو يعلى الفراء) تىيدا ژيانان بىردۈتە سەر، ئا ئەو ئىجتىھادى ئەوان بووو، ئەو كەسەى كە ئىستا باسى ھۆكەمراى دىكات لە لەسەددى بىست ۋەك دا، باسى چۈنەتە بەرپۈمبەردى دۆلەت دىكات ۋە باسى تەشكىلى دۆلەت دىكات، ۋە پشت بە كىتەبەكەى (الماوردى) (الطحاوى) دىبەستى، كە زانايەكى گەرە بووو، ماناى ۋايە ۋەك ەرمب دەلى: (يعيش في غير زمانه) دىەۋى سەددى بىست ۋە ەك بگىرپتەو ۋە بۇ دە دۋانزە سەدە پىش خۇى، كە بەتەئكىد ئەو بەرمو دۋا گەرەنەۋىمە ۋە ەھالە.

باشان ئەۋەدى (الماوردى) گوتۇۋىيەتى، بۇ سەردەمى خۇي گوتۇۋىيەتى ۋە لە پېش (الماوردى) يىشدا خەلكى دى قىسەى كىردەۋ، لەۋ بارمەۋە شتى دىكەى گوتۇۋە لە دۋاى (الماوردى) يىش خەللك شتى دىكەى گوتۇۋە، بەتەئكىد ئىستائىش ئىمە بۇ سەردەمى خۇمان دىمبىت شتى دىكە بلىين، ۋە ئىمە دىمبى كىتەبەكەى (الماوردى) ۋە ھەمۋە ئەۋ كىتەبەكەى دىكە كە لە دۋاى ئەۋۋ لە پېش ئەۋ دا نووسراۋ، ھەتا ئەم رۇزگارەى خۇمان، ھەمۋە ۋەك كە لەپوۋر تەماشە بىكەين، چۈنكە ھەمۋە بۇچوۋن ۋە ئىجتىھادى زاناپانەۋ، ئەۋەى كە بۇ ئىمە پابەندكەرە تەنھا قورپان ۋە سۈننەتە، ۋە ھىيە، ئەۋەى دىكە ئەزمۈنەۋ جۇرى تىگەيشتنى ئەۋانەۋ، جۇرى بۇچوۋنى ئەۋانە لە بارەى شىۋەى ھۈكەرپانىيەۋە، جا چ كىتەبى (ابن تىمىيە) بى كە (السياسة الشرعية) يە، چ ھى (ابن القيم) بى كە (الطرق الحكمية في السياسة الشرعية) يە، چ ھى زاناپانى دىكە بى، كە زۇر لە زاناپانى دىكە كىتەبىان نووسىۋە لەۋ بارمەۋە، بەلام ھەمۋەيان ۋەك كە لەپوۋرئىك ۋە بۇچوۋنى ئەۋان دادەنرېن، كە ئىمە دىتۋانېن لىيان بەھەرە مەند بىن، بەلام ئەگەر موۋ بەموۋ خۇمانىيان پىۋە پابەند بىكەين، ئەۋە بەتەئكىد لە سەردەم ۋە زەمانى خۇمان بەجى دەمىين.

ئىنجا بە پىۋىستى دىزانم لىرەدا سەرنجىكى ۋەرد لەۋ راستىيە بىدەين كە لە دوو ئايەتى قورپان دا دووبارە بۆتەۋە، ئايەتى: زمارە (۱۳۷) ۋە لە ئايەتى زمارە (۱۴۱) سوۋرەتى (البقرة) دا خۋاى زاناۋ تۋانا دىفەرەمۋى: ﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ۋاتە: ئەۋانە كۆمەللىك بوۋن رابردوۋن، ئەۋەى كە كىردوۋىيەنە لە شتى باش خۇيان لىي بەھەرەمەندىن، ئىۋەش ئەۋەى كە دىمىكەن لە شتى باش خۇتان لىي بەھەرەمەندىن، ۋە ئىۋە دىربارەى ئەۋان پىرسىارتان لى ناكىرى.

كەۋاتە: پېشىنان بۇ خۇيان ئىجتىھادىيان كىردە نەك بۇ ئىمە، ۋە لىرەدا من سەرنجى ھەموو لايەك پادەكىشەم بۇ كىتەبىكى (سىۋىي) پەھمەتى خۋاى لى بى بەناۋونىشانى: (الرد على من أخذ الى الأرض، وأنكر أن الإجتهد في كل عصر فرض) ۋاتە: {بەرپەرچدانەمۋى ئەمۇ كەسەى كە خۇى بەزەۋىيەۋە نووساندەمۇ نكوۋلىى لەمۇە دىكات كە ئىجتىھاد كىردن لە ھەموو سەردەمىك دا پىۋىستە}، بەتايبەت لە بۋارى سىياسەتى شەرىعىي ۋە دۆلەتدارىي دا، پىۋىستە زۆر بە ەھلىكى كراۋە بە دەستىكى ئاۋەلاۋە ئىجتىھاد بىكەين، ئەگەرنا لەسەردەمۇ زەمانى خۇمان بەجى دەمىنىن، زولمىش لەئىسلام دىكەين، بە بىنانوۋى بابەندىي بە شەرىعەتەۋە، پىچەۋانەى شەرىعەتەۋە پەقتار دىكەين، چۈنكە شەرىعەت لەمۇ بۋارەدا دەست ۋە پىي ئىمەى نەبەستەۋە، بە پىچەۋانەۋە زۆرىش ھانى داۋىن بۇ داھىنان (ابداع) لەبۋارى دىنيادارىي دا.

راستىكردنەۋى تىكەيشتىكى ھەلە لە فەرەۋودەيەكى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)

فەرمايشتىكى پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ھەيە كە ھەندىك كەس بەھەلە لىيتىدەگەن ۋاى لىدەقامنەۋە، كە ھەرجى لەماۋەى سى ۋەچەكان (الأجيال الثلاثة) دا كراۋە، ھەموۋى شتى باش يان بەلايەنى كەمەۋە دروست (جانزەمۇ پەۋايە، چ لەبۋارى دىندارىي، چ دىنيادارىي ۋە شىۋەى ھوكمەرانىي دا) فەرەۋودەكەش بەچەند بىزە (لفظ) يەك ھاتەۋە، بۇ ۋىنە: {خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِينَ بَعَثْتُ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ}، يەكى دىكەيان: {خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ}، لە ھەندىكىان دا تا چۋار جىل باس كراۋە، لىرەدا مەبەستى ئەم فەرمايشتەى پىغەمبەرى خوا (صلى الله

عَلَيْهِ رَسَمٌ) نه‌گهر به دروستی لئی تی بگهین، همر نه‌مویه که دیمه‌وی پیمان
بضمرموی: باشترین وه‌جهی مسولمانان هاوه‌لانی به‌ریزی بوون، پاشان نه‌وانه‌ی
دوای وان، پاشان نه‌وانه‌ی دوای وان، واته: له‌شی‌وه‌ی راست‌تیگه‌یشتیان دا له
دین، وه له شی‌وه‌ی باش پابه‌ندبوونیان دا به دینه‌وه، به‌لام نه‌وه‌ی لی‌ومرناگری
که نه‌وانه همرشتیکیان گوتوهو کرده، هه‌مووی همر راسته و چاکه، چونکه
خوتان ناگادارن که نه‌وه جهنگه گموره خویناویانه‌ی که بوون، له‌وه
سهرده‌مه‌دابوون،^(۱) هه‌روه‌ها مه‌دینه که له له‌لایه‌ن یه‌زی‌ده‌وه سی‌ی رۆژان
نیستی‌یاچه^(۲) کرا، همر له‌وه سهرده‌مه‌دا بووه، جا نایا دمکری بلین: نه‌وه
شتیکی باش بووه؟! به‌لئی مه‌رج نیه همر شتیک له‌وکاته‌دا بووه، وه هه‌موو
نه‌وانه‌ی له‌وه کاته‌دا بوون، هه‌موویان خه‌لکی باش بووین، به‌لام به‌گشتی کو‌ی
مسولمانان له‌وه سی‌ی سه‌ده‌وه وه‌جه‌یه‌دا له سه‌ده‌وه وه‌جه‌کانی دیکه، یه‌که‌م: باش‌رو
فراوانتر له دین تیگه‌یشتون، دووه‌م: باش‌تر پی‌وه‌ی پابه‌ند بوون، له کو‌ی
گشتیان دا، به‌لام نه‌مه نه‌وه ناگه‌یه‌نی که هه‌رجی له‌وه سهرده‌مه‌دا بووه باش
بووه، بۆ وینه نه‌وه‌ش که مو‌عاویه سیسته‌می جوکمرانی له شو‌رایی یه‌وه
گو‌ری بۆ میراتی، بلینی نه‌وه‌ش همر شتیکی باش‌وه دمی به دوای بکه‌وین!!
چونکه نه‌وه پی‌چه‌وانه‌ی نایه‌ته‌کانی خوایه و پی‌چه‌وانه‌ی فهرمایشتی

^۱ مه‌بستم جهنگه‌کانی، (صفین) و (جمل) و (نه‌روان)، که به‌مه‌زاران کسین له‌هاوه‌لانو
غمیری وانیش تیدا کو‌ژران!!.

^۲ واته: یه‌زی‌دی کو‌ری مو‌عاویه سی‌ی رۆژان هه‌رجی سو‌پایه‌کی دیمه‌وی له‌گه‌ل خه‌لکی
مه‌دینه‌دا، بۆی ره‌وا کردن!!

تی‌بینی: به‌گو‌ره‌ی ره‌وایه‌تی (الزهری) له‌وه شه‌ره‌دا سو‌پای یه‌زید (۷۰۰۰) کسین له
خه‌لکی مه‌دینه کو‌شته‌وه (۱۰۰۰) کچیش به‌بی شو‌کردن له‌وه ساله‌دا دوو گیان بوون، له‌لایه‌ن
سو‌پای یه‌زی‌ده‌وه!!.

بروانه: تاریخ الأمم والملوک للطبری، ج ۴، ص ۳۷۲. وه: البداية والنهاية لابن کثیر، ج ۸، ص ۲۰۲.

وه: الکامل فی التاریخ لابن الأثیر، ج ۲، ص ۳۱۰.

پېغەمبەرى خواشە (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمْ) ۋەك پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَمْ) ئامازەى پېداۋە ۋەرموۋىتەتى: {أَوَّلُ مَنْ يَغْيَرُ سُنَّتِي رَجُلٌ مِّنْ بَنِي أُمَيَّةَ}، ۋاتە: يەكەمىن كەس كە رېئازى من (لەھوكمېرانىي دا) دىگۈر، بىاۋىكە لە بەنى ئومەييە، كە گومانى تېدا نىە مەبەست پېى موعاۋىەى كۈرى ئەبو سۇفیانى ئومەۋىيە.

ئىنا ئىمە دەبىننن ھوكمېرانىي ئومەۋىيە ۋەبباسىي چەند بىرۈكەيەكى ئاشەرىيەن داھىئاۋە تەبەننىي كىردەۋ، خەلىكان لەسەر ئىجبار كىردە، بۇ ۋىنە: ئەۋە لەسەردەمى ئومەۋىيەكان دا داكەۋت كە ناۋيان لە غەيرى ەمرەب نا (موالى) ۋەك بلىتى ھاۋۋلاتى پلە دوۋا! ۋە لە ئەنجامى ئەۋ ۋوۋى خۇ بەزلىگرتن ۋەمارگىرى يەشدا، ئەۋ ھەموو شۇرئانە دۇى ئومەۋىيەكان پەيدا بوۋن، ۋەك بزۋوتنەۋەى (زىۋى) ۋ (قراۋىتە) ۋ (خۋارچ) ۋ... ھەتد، ۋە سەرمەنجام سەلتەنەتى ئومەۋىيە لە بەر يەك ھەلتەكىنرا، ھەروەھا ەبباسىيەكان كە بىرۈكەى درۋوستكرانى ھورئان (خلىق القرآن) يان تەبەننىي كىردو زۇررىك لە زانايانىشىان لەسەر ئەۋە كە قىۋولئان نەبوۋ، كۈشت ۋ ئازارو ئەشكەنچەداۋ ئەشكەنچەدانى (احمد بن حنبل) ىش زۇر ناۋدارە، كەۋاتە: مەرج نىە ھەرجى لەۋ سەردەمانەدا بوۋبى، ھەموۋى ھەر راست ۋ چاك بوۋبى، بەلكو لەلايەن ھوكمېراناۋە ھەلەۋ لادانى زل زل ھەبوۋن!

بەلام لىرەدا پىۋىستە ۋرىا بىن ۋ توۋشى ھەلەيەك نەبىن، ئەۋىش ئومەييە كە بەھەلە بەكارھىتەنى ھەندىك لە بنەمايەكانى ھوكمېرانىي، يان لى لادانىان لەلايەن زۇربەى ھەرمزۇرى ھوكمېراناۋە، لەھەموو چاخەكانى ھوكمېرانىي ئومەۋىيەكان ۋ ەبباسىيەكان ۋ ەوسمانىيەكان دا، خۋدى بنەمايەكانى ھوكمېرانىيەن لە ئىسلام دا، لەمىشك دا بخاتە ژىر پىرسىار! بۇ ۋىنە: يەككىك

^۱ أخرجه ابن أبي عاصم، وحسنه الألباني في (السلسلة الصحيحة) رقم: (۱۷۴۹)

لەبەلگە نەوېستەكانى حوكمرانىي ئىسلامىي - وەك دوايى باسى دىمەكەن -
ئەومىيەكە ديارىي كردنى حوكمران، چ كەسى يەكەم، چ ئەوانەى كە ھاوكارنى،
گرېبەستىكە لە نىۋانى خەلگە ئەو كەسانەدا كە ھەلدەبىزىررىن، وە ئەو
كەسانە جىگرو وەكىلى ئۆممەت، يان پىغەمبەرى خوان (صلى الله عليه وسلم)،
ھەندىكىش دەللىن: جىنشىنى خۇاى پەرۋەردگار، بەلام ھەرچۇن بى بە
ئىرادەى خەلگە، جەلەوى حوكمرانىي بەدەستەو دەگرن.

كەجى (المأوردى) لە كىتەبى (الأحكام السلطانية) دا بزانين چۇن باسى دىمەكەن؟
دەللى: (واختلف أهل العلم في ثبوت إمامته و انعقاد ولايته بغير عقد ولا
اختيار، فذهب بعض فقهاء العراق الى ثبوت ولايته و انعقاد إمامته و حمل
الأمة على طاعته و ان لم يعقدها أهل الاختيار لأن المقصود بالاختيار تمييز
الولي و قد تميز هذا بصفته، و ذهب جمهور الفقهاء و المتكلمين الى أن إمامته
لا تنعقد الا بالرضا و الاختيار، لكن يلزم أهل الاختيار عقد الإمامة له، فإن
اتفقوا أتموا لأن الإمامة عقد ولا يتم الا بعقد). واته: زانايان كەوتوونەتە
راچىايى يەو ە كە ئايا (كەسى يەكەم) پىشەوايەتتەكەو سەرپەرشتى
كردنەكەى بەبى گرېبەستىكەو بەبى ھەلېزاردنكى ئارەزوومەندانەى خەلگە،
دادەمەزرى يان نا؟ ھەندىك لە شەرەزانانى عىراق گوتوويانە: بەللى
سەرپەرشتىارىيەتەكەى و پىشەوايەتتەكەى دەدامەزرى، وە پىۋىستە خەلگە
ناچار بىكرىن لەسەر فەرمانبەرىي بۇ كردنى، ھەرچەندە ئەوانەش كە مافى
ھەلېزاردنجان ھەمە لە نىۋە خەلگە دا نوپىنەرانى خەلگە ھەلېان نەبىزاردىي،
چونكە مەبەست لە ھەلېزاردان، ديارىكردنى سەرپەرشتىارەو ئەوئىش بەھۇى
سىفەتەكەى خۇيەو ە - كە خۇ فەرزكردنە - خۇى ديارىي كردو، كەواتە ديارەو
خۇيەتلى بەلام زۆربەى شەرەزانان و بىرمەندان رايان وايە كە بەبى
رەزامەندىي و ھەلېزاردن پىشەوايەتتەكەى دانامەزرى، بەلام ئەگەر خۇى

فەرزىيەسىمۇ ئەمەس ئەھۋالنى مائى ھەلىقە ئىنسانىيەت، پەيغەمبەرلىك گەۋدەسىمۇ
پەيغەمبەرلىك بۇ بىرەتەن، جا ھەمىيەت، پەيغەمبەرلىك گەۋدەسىمۇ، چۈنكى
پەيغەمبەرلىك گەۋدەسىمۇ ئەمەس بەيى گەۋدەسىمۇ. واتە: مادام كاتىبى خۇي
سەپەندەۋە بەيى گەۋدەسىمۇ (عقد) پەيغەمبەرلىك گەۋدەسىمۇ، ھەم دەيى كەسەك
ئەۋ گەۋدەسىمۇ بىكەت، ئەۋەتەن (أهل الحل والعقد) نەۋەنچەيى بە مىيەن دا
ھاتە!!

بەئى ئەۋە (الماۋرى) گەۋدەسىمۇ، بەلام ئەۋە تەننىيە پەۋچۈننى خۇيەتەۋ
ئەستەيىلە بەھەيى ئەيەتە ھەم مەۋدەيەك نەكەت، ۋە لە رەستەيىدا قەسەكەشى
رەستەۋخۇ لەگەل قورئەن دا تەيىك دەگەيى، كە خۇيە بەلام دەستە دەفەرمەۋى: ﴿لَا
يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ البقرة، ۋە ﴿لَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ ﴿١٨﴾ ھەد،
دەجە ئەۋە زولمى كەدەۋە ۋەبەر لەعنەتە خۇا كەۋتەۋە، چۈن دەيى ھەمىيەتەۋ
بەراگەۋەرى مەسۇلمانان بى؟!

ئەنچە پەيغەمبەرلىك خۇاش (صلى الله عليه وسلم) دەفەرمەۋى: {خِيَارُ أُمَّتِكُمْ
الَّذِينَ تُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَكُمْ، وَتَذْعُونَ لَهُمْ وَيَذْعُونَ لَكُمْ، وَشِرَارُ أُمَّتِكُمْ الَّذِينَ
تُبْغِضُونَهُمْ وَيُبْغِضُونَكُمْ، وَتَلْعَنُونَهُمْ وَيَلْعَنُونَكُمْ} ^(١)، واتە: بەشەيىن پەيغەمبەرلىك
ئەۋەنەن كە خۇشەن دەۋىن ۋە خۇشەن دەۋىن، ۋە دەۋەيەن بۇ دەكەن ۋە دەۋەتەن
بۇ دەكەن، ۋە خەپەيىن پەيغەمبەرلىك ئەۋەنەن كە رەتەن لىيەنەۋ رەيەن لىيەنە،
ۋە لەعنەتەيەن لى دەكەن ۋە لەعنەتەن لى دەكەن.

^١ أخرجه مسلم برقم: (٤٩١٠)، والترمذي برقم: (٢٣٦٤) وقال: حسن غريبه واللفظ له، وقال الشيخ الألباني: صحيح.

جا باشە ئەو خراپىزىن دەسلە لاتدارە، چۇن بەيىعتى دەجىتە گەردنى
مىسولمانانەمۇ، چۇن مىسولمانان مولزەم دەبن بەمۇى كە بەھوكمەران و برا
گەورەى خۇيانى بزانن؟!

وہك دەبینن: مەسلەلى ھەئىزىررانى ھوكمەران لەلايەن خەلگەمۇ
رەزامەندىي ھەبوونيان لەسەرى و پەيمان (بیعة) پىدرانى، زۆر لە ئەسلى
شەرىعیانەى خۇى دوور خراومتەمۇ، لە نیومرۇكى خۇى خالى گراومتەمۇ.
بۆيەش گۆتم: دەبى وریابین و بەھەلە بەکارھینانى ھەندىك لە بنەمایەکانى
ھوكمەرانى ئىسلامى و لى لادانىان، ئەو پایەو بنەمایانەمان لەبەرچاۋ
نەخەن و، ھەقمان ھەر پى ھەق و راست بى، ئەگەر بەھەلەو بۇ مەبەستى
خراپىش بەکارھینرابى!

بەرپەرچدانەمۇ بە مەرچىرانى قورمىشىي بوونى ھوكمەران:

مەسلەلەپەكى دىكەى گىرنگ ھەپە كە پىۋىست بەو دەكات ئىمە لە
داھاتوودا بە تىرو تەسلەلى قەسى لەبارمۇ بەكەين، بەلام ئىستا ھەر ئەومندە
دەئىم كە فەرمايشتىكى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) ھەپە كە
دەفەرمۇى: {الْأَمَةُ مِنْ قُرَيْشٍ} ^(۱). كە زانايان لەسەر سەنەدەكەى مشتومریان
ھەپە، بەلام ئەگەر سەنەدەكەى راست بىت، مەبەستى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى
اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) ئەومپە كە وەك ئەمرى واقع لە رۆزگارى ئەودا ھۆزو تىرەكانى
دىكەى ەرمب رازى نەدمبوون، بىجگە لە قورمىش برا گەورمیان لە ھۆزىكى
دىكە بى، واتە: وەك ئەمرى واقع باسى كىردە، كە ئەگەر دەتانەمۇ
بەرپەرسىك ھەئىزىرن، ھۆزو تىرەكانى ەرمب ھەموویان بەقەسى بەكەن و لە
دەورى كۆبىنەمۇ، پىۋىستە لە ھۆزى قورمىش بىت، بەمەلگەى ئەو كە

^۱ رواۋە أحمد برقم: (۱۹۷۹۲)، والطبرانی في (الكبرى) برقم: (۷۲۵)، والبيهقي في الشعب برقم:
(۱۶۱۴)، وصححة الألباني في (صحيح الجامع) رقم: (۲۷۵۷).

پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمايشتى دىكەى ھەيە دەفەرمۇي:
 {اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنْ اسْتَعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَانَ رَأْسُهُ زَيْبَةً} ^(۱)، واتە:
 گويىيىست بن و فەرمانبەردار بن، ئەگەر كەس يېكېش بەسەرتانەوۈ بوو بەبرا
 گەورەو بەرپەرس، كە سەرى وەك مېۋىزىكى پەش واپى!! ھەروھە فەرمايشتى
 دىكەش زۆرن لەو بارەوۈ ئايەتەكانىش زۆر بە پەھايى باسى ھوكمپانى
 مەسۇلمانان و بەرپەرسەكانيان دەكەن.

بەرپەرچدانەوۈي بېرۈكەي: سىيەرى خاۋابوۈنى ھوكمپان:

دەمەۋى لېرەدا ھەر لە بارەى لادان لە سىستەمى ھومپانىي ئىسلامىي، يان
 بەھەلە بەكارھىنانى ھەندىك لە بنەمايەكانى يەو، ئامازە بكەم بۇ قەسەيەكى
 (أبو جعفر المنصور) دوۈمىن خەلىفەى بنەمالەى عەبباسىي، ھەلبەتە ئەۋىش
 ئەگەر قەسەكەى سەنەدەكەى راست بىت، چۈنكە (العقد الفريد في الأدب) (ابن
 عبد ربه) ھىناۋىەتى، وەك (د.عبدالحميد متولي) لە (مبادىء نظام الحكم في
 الإسلام) ^(۲) ھىناۋىەتى، گوايە ئەبوجەعفەرى مەنصور رۇزىك گوتوۋىەتى:
 (أيها الناس! إنما أنا سلطان الله في أرضه أسوسكم بتوفيقه وتأييده، وحارسه
 على ماله أعمل فيه بمشيئته وأرادته وأعطيه بإذنه، فقد جعلني الله عليه
 قفلاً، أن شاء أن يفتحني فتحني لأعطيكم عطاءكم وأقسم أرزاقكم، وأن شاء
 أن يغلطني، أغلطني).

واتە: ئەى خەلىكەنە! مەن دەسەلاتدارى خوام لەسەر زەۋى خوا، بەيارمەتى
 خواو بە پىشتگىرىي خوا ھوكمپانىيەتان لە سەر دەكەم {واتە: ھەرچى كردم،
 ئەۋە ديارە لە خواۋمىيە}، وەمەن پاسەۋانى خوام لەسەر ئەۋ مال و سامانەى
 خوا، كەلە بەردەستى مەن دايەۋە ۋە بەۋىستى خوا و بە خواستى خوا نىش لەۋ

^۱ أخرجه البخاري برقم: (٦٦٤) عن انس بن مالك رضي الله عنه .
^۲ ص ١٩٠.

مال ۋە ساماندا دىمكەم، ۋە بەفەرمانى خوا دەمىبەخشم، ۋە خوا منى لەسەر ئەو سامان ۋە مائەتان كىر دۆتە قوغل، ئەگەر ويىستى بمكاتەۋە دەمكاتەۋە، بۇ ئەۋى بتاندىمى ۋە موۋچەكان تان بەسەردا دابەش بىكەم، ۋە ئەگەر ويىستىشى دامبىخات، ئەۋە دامدەخات ۋە ھىچتان نادەمى.

ۋاتە: ئەگەر بېمىدان، ئەۋە خوا پېى فەرمووم، ۋە ئەگەر نەشمىدانى، ئەۋە ديارە ھەر خۋاى پەرموردگار پېى فەرمووم!! كە ديارە ئەۋە سىۋكراپسىيەكى زۆر بى مانايە! چۈنكى سى جۆر ئىۋكراپسىيە ھەيە: يەكەم: كە ھوكمران خۋى بەخوا زانىۋە، دوۋەم: كە ھوكمران خۋى بە نوپنەرى راستەخۋى خوا زانىۋە، سىيەم: كە ھوكمران ۋە دەستەلاتدار خۋى بە نوپنەرى ناراستەخۋى خوا زانىۋە، جا ئەۋەى (ابو جعفر) بەلاى كەمەۋە دەچىتە خانەى جۆرى دوۋەمى سىستەمى سىۋكراپسىيە يەۋە !!.

بەلام بە تەئكىد ئىمە كاتىك كە ھەئۋىستىكى ئاۋاى ئەبو جەمەئەرى مەنصور پان ھەر كەسىكى دىكە دەبىنن، پىۋىستە بىگىرپنەۋە بۇ تەرازوۋى شەرىعت، ۋەك خۋاى دادگەر دەفەرمۋى: ﴿وَمَا أَخْلَقْتُ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ...﴾ (۱۰) الشورى. ۋاتە: جا ھەرشىك تىيدا كەۋتنە راجىايىيەۋە بىگىرپنەۋە بۇ لاى خوا، جا ئايا كىتېبى خوا جى دەفەرمۋى؟ دەفەرمۋى: ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾ (۱۰) الرحمن، ۋاتە: خوا سەرمزەۋى بۇ ھەموو خەلك دانائە، ۋە دەفەرمۋى: ﴿وَعَاثُوهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِى ءَاتٰكُمْ...﴾ (۳۳) النور، ۋاتە: ۋەلەۋ مائەلى كە خوا پېى داون، پىيان بىبەخشن، ۋاتە: لەئەسل دا ھى خۋايەۋ بە ئىۋەى داۋە، ئىدى بەكەسى نەداۋە بە تايىبەت، ۋە فەرموۋىيەتى: نىعمەتەكان ھەموۋيان ھى خۋاى پەرموردگارن، بۇ ھەموو خەلك: ﴿هُوَ الَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَّا

فِى الْأَرْضِ جَمِيعًا...﴾ (۲۱) البقرة.

۳- سىرۇشت ۋە چۆنىمەننى سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي:

سىرۇشتى سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي لە ئىسلام دا، سىرۇشتىكى تايىمەتھو كۆمەلنىك تايىمەتھىلى خۇي ھەيە، ۋە بىرلىستى ئىمە مەدھى ئىسلام ناكەين كاتىك كە سىستېمە ھۆكۈمرانىيەكەي بىرلوردو قىاس دىكەين لەگەل سىستېمىكى ھۆكۈمرانىي دىكەدا، كە لەم سىرۇستھى ئىمە دا رەۋاجى ھەيە، رەنگە دۋاي ئەم سىرۇستھى ئىمە لە رەۋاج بىكەي، ماناي ۋايە ئىمە زولمان لە ئىسلام كىرە، چۈنكە ۋا لىكەندىتەۋە كە ئەۋە ئىسلامىش لە رەۋاج كەۋت!!

بەلئى ئىمە دەيى ئەۋەندە مەمانەمان بەخۋاي پەۋمردىگارى خۇمان ھەيىۋ بىنى پىشت ئەستور بىن ۋاۋەر (ئىقە)مان بە شەرىعت ۋە بىرنامەكەي ھەيى كە بىرلوردى پى نەكەين لەگەل ھىچ سىستېمىكى دىكەدا، بەۋا ۋايە كە سىستېمىكى دىكە بىكەينە پىۋەر ئىسلامى لەگەل بىيۋىن، بەلئى دەيى بلىين: ئىسلام سىستېمە ھۆكۈمرانىيەكەي ۋەك ھەر شتىكى دىكەي: ۋەك بۈۋىنىسى يەكەي، ۋەك عەقىدەكەي، ۋەك شەرىعتەكەي، ۋەك ھەۋۋ بۈۋەكەي دىكەي، سىرۇشتى تايىمەتھى خۇي ھەيە، ۋە تايىمەتھىلى خۇي ھەيە، ۋە لە راستىدا زولمى لى دىكەين كاتىك كە دىيەينە تەرازوۋەۋە لەگەل سىستېمىكى دىكەدا.

بۇ ۋىنە: جارى ۋا ھەيە دىپىرى: ئايا سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامى دىتۋانىن بلىين: سىستېمىكى دىمۇكراسىيە، لە سەدا سەد؟! ئەدى ئەگەر دىمۇكراسىي نەبىت، ئايا سىۋىكراسىيە؟ يان ئايا سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامى دىتۋانىن بلىين: سىستېمىكى دىنىيە؟ ئەدى ئەگەر دىنىي نەبى ئايا مەدەنىيە؟ ئىنجا ئەگەر مەدەنىيە، ئايا بەۋا ۋايە كە لە رۇزناۋا ھەيە؟

بۇيە دەللىن: لە راستىدا سىستېمىنى ھۆكۈمرانىي ئىسلامى، ئەگەر باش سەرنجى بىدەين ۋەك لە باسەكانى داھاتودا باش بۇمان پۈۋىن دىيىتەۋە. دلىيا دىبىن كە سىرۇشتىكى تايىمەتھى خۇي ھەيە، چ لە رۈۋى بىناغە فىكرىيەكەيەۋە، چ لەرۈۋى تايىمەتھىلىكەيەۋە، چ لەرۈۋى مىكانىزمەكانىيەۋە، بەلام ئەمە

ئەۋە ناگەيەننى كە سىستەمى ھوكمېراني ئىسلامىي كارتىكراۋ نابى ۋە نەبوۋە بە سىستەمەكانى دىكەى ھوكمېراني، دىسان ئەۋەش ناگەيەننى كە سىستەمى ھوكمېراني ئىسلامىي كاريگەرىي نەبوۋە بۇ سەر سىستەمەكانى دىكە.

دەتوانم زۇر بە دىئايەۋە بلىم ھەركام لە (تۆماس ھۆبىز) ۋ (جۇن لۇك) ۋە (جانجاك رۇسۇ) كە دەربارەى گرىبەستى كۆمەلەيتىي (العقد الإجتماعي) يان گرىبەستى سياسىي (العقد السياسي) لەكتىبەكانيان دا ھەركامىكيان بە شىۋەى خۇى قسەكەى كىردە، دەتوانم بە دىئايەۋە بلىم: ئەۋە تىشكى شىۋەى ھوكمېراني ئىسلامىي بوۋە لە رۇژئاۋى داۋە، ئەۋەش بەھۇش ھىناۋەتەۋە، چۈنكە لە پىش ئەۋەداۋ لە سەردەمى ئەۋەنىش دا سىستەمى سىۋىكراسىي لە رۇژئاۋادا ھەبوۋ ۋ ھوكمېران بە پەرسىتراۋ (اللە) دادەنرا، دوايى بە ۋەكىلى راسىتەۋخۇى خواۋ، پاشان بە ۋەكىلى ناراسىتەۋخۇى خواۋ! ئىنجا ئايا ئەۋە چۈنئان ئەۋ بىرۋكەيە بۇ ھات؟ لە راسىتەدا لە سىستەمى ھوكمېراني ۋ لە دەۋلەتى ئىسلامىيەۋە ئەۋە فېر بوۋن، كە ھوكمېراني كۆمەلگا نوپىنەرى مسوئلمانانەۋ نوپىنەرى خوا نىە، بەلكو مسوئلمانان دايەننىۋ چاۋدىرىشى دەكەن، ۋە دەتوانن لاشى بەرن، ۋەك دوايى ئىمە لە باسەكانى داھاتوۋدا دەپخەينە روۋ، ھەروەھا بە بارەكەى دىكەش دا: ئايا ئىمە ئىستە بۇ كاراكرىنى راپوئىژ (شورى) كە بناغەى كاروبار بەرپۆۋەردنە: كاروبارى سياسىي ۋ كۆمەلەيتىي ۋ نابوورىي... ھتە، ئايا ئىمە بۇ كاراكرىنى راپوئىژ پېۋىستىيمان بە مىكانىزمەكانى دىموكراسىي نابى؟ پېۋىستىيمان بە ئەزموونەكانى دىموكراسىي نابى؟ با، بەتەنكىد پېۋىستىيمان پىيان دەبى، چۈنكە ئەۋان لەۋ بارەۋە زۇر بەرەۋ پىش چوۋن ۋ ئەزموونى دەۋلەمەندىان ھەيە، ئىنجا ئايا كاتىك كە ئىمە دىنن بۇ كاراكرىنى راپوئىژ بەرجەستەكرىنى لەنىۋ سىستەمى ھوكمېراني ئىسلامىيەدا، لە ئەزموونەكانى دىموكراسىي ۋ لە مىكانىزمەكانى دىموكراسىي بەھرمەند دەبىن، ئايا ئىمە شتىكى ناشرەييمان كىردە؟

بىگومان نەخىر، چۈنكى ئىسلام دەستى نەگرتۈۋىن كە سوود بېيىنن لە ئەزموۋنى خەلگى دىكە، ۋەك دەستى عومەرى كۆرى خەتتابىشى نەگرت (خرا لىي رازى يىت) كە لە دەۋلەتى فارس ۋ رۇم بەھرەمەند بىي، بۇ كۆمەللىك كاروبارى ئىدارىي، ۋەك: دانانى دىۋانەكان ۋ پۇستەۋ ھەپسخانە ۋ... ھتد.

كەۋاتە: كە دەللىن: سىستەمى ھوكمپرانىي لە ئىسلام دا سىروشتىكى تايبەتى خۇي ھەيە، ۋە كۆمەللىك تايبەتمەندىي خۇي ھەن، ۋە زولم لەئىسلام دەكەين كاتلىك دەللىن: سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي دىموكراسىيە، يان دىكتاتۇرىيە، يان سىۋكراسىيە، يان... يان... ھتد، بەلكو ھەر دەبىي بللىن: (سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي)، ئەۋە ماناي ئەۋە نىيە كە خالى ھاۋبەشى لەگەل سىستەمەكانى دىكەي ھوكمپرانىي دا نىيە، كارىيان تىناكات ۋ كارى تىناكەن! بەلام ئايا لە دىموكراسىي يەۋە نىيە ترە يان لە دىكتاتۇرىيەۋە؟ لەراستىيدا پىشتى لەدىكتاتۇرىي يەۋە خالى ھاۋبەشى لەگەل دىموكراسىييدا زۇر زۇر، يان ئايا سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي سىۋكراسىي يە؟ دەللىن: نەخىر، ديارە ھوكمى ئىسلامىي پىشت بە ئىسلام دەبەستى، بەلام دروست نىيە بللىن ھوكمى ئىسلامىي سىۋكراسىي يە، بۇجى؟ چۈنكى ئەۋە ۋشەيە چەمەك ۋاتايەكى جىاۋازى ھەيە لە فىكرو ھەرھەنگى پۇرۇئاۋايەكان دا كە برىتيە لەۋەى چىنلىك (طبقة) بەناۋى (ئەكلىرۇس) ۋاتە: پىاۋانى ئايىن (رجال الدين) بەسەر خەلگ دا بەناۋى خواۋە ھوكمپرانىي بىكەن، كەسپىش قىسە لە قىسەيان دا نەكات ۋ بە پىرۇز (مقدس) دابىرلىن! بەلام لە ئىسلام دا كەس نوپىنەرى خوا نىيە ۋ مەسۇلمانان ھەموۋيان نوپىنەرى خوان، ۋە ھىچ كەس تەخۋىل نەكراۋە لە لايەن خواۋە، ھىچ كەسلىك ۋ ھىچ بىنەمالەيەك بۇي نىيە، دەسەلاتى سىياسىي بە دەست خۇيەۋە بگرى ۋ قۇرخى بىكات .

كەۋاتە: بەلى، سىستەمى ھوكمپرانىي ئىسلامىي پىشت بە ئىسلام دەبەستى ۋ بە دەفەكانى شەرىعەتەۋە پەيۋەستە، بەلام ناشگونجى بللىن: ھوكمىكى

سىۋىكراسىيە ۋە ئايىنى يە، ھەروھە لەولاشەو: سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي پىشت بە ئىرادى خەلك دىمەستى، بەلام دىسان ناشگونجى بلىين: لە سەدا سەد (% ۱۰۰) دىموكراسىيە يە، بۆچى؟ چۈنكە ئىرادى خەلك بەستراۋەتەو بە شەرىعەتەو، ۋەك رۇزئاۋا نىيە كە لە دىموكراسىيە رۇزئاۋادا دەستى خەلك ئاۋەلايە بەتەۋاۋىيە ۋە ھىچ خەللەۋ ھەرامىكىيان لە بەردەم دا نىيە ، بەلام لە ئىسلام دا كۆمەللىك شتى نەگۆر ھەن، ئەۋە خەللەۋ ئەۋە ھەرامەو، ئىرادى خەلك دىمە بىپەندە بىت بەۋ سىۋىكرانەۋەۋ بۇ نىيە لىيان لابتات.

چۈن سىستەمىكى ھوكمىرانىي ئىسلامىي پەيدا بىكەن؟!

لەۋەلامى ئەۋ پىرسىارەدا دەلىين.

❖ نىمە سىۋى خەلتمان لەبەردەمدا ھەن:

يەكەمىيان/ كە چاۋەرۋانى ئەۋە بىن سىستەمىكى ئامادەكراۋ ھازىر بەدەستمان لەبەردەست دا بى، كە ئەۋە ھەينە، بەلام ھاللىكە بۇ ۋاقىيە ھەل ۋە مەرجى زەمانىكى دىكە دارپۇزراۋە !! ۋە بۇ كۆمەلگىيەكى دىكە دارپۇزراۋە، ئەۋىش ئەۋەمىيە كە (الماۋىدى) لە (أحكام السلطانية) دا ھىناۋىيەتى، ۋە باقى كىتەبەكانى دىكە سىياسىيە ھەن ھىناۋىيانە، ئەۋە ھەمە، بەلام ئەۋە ھاللىكە كە بۇ ۋاقىيەكى دىكە دارپۇزراۋەۋ مىكانىزىمىكە بۇ ھالەتتىكى دىكە دانراۋەۋ، بە كەللى ئىستائىمەت، ئىنجا بەرەستى مىن زۇر بەزەمىم بەۋ كەسانەدا دىتەۋە كە باسى دىۋەلەتى ئىسلامىيەۋ باسى گۆرپىنى ۋاقىيە دىكەن ۋە باسى دىۋەستىكى ھەۋارەۋ ئىسلامىيە دىكەن، بەلام زاراۋەكانى: (خليفة) ۋە (وزير التفويض) ۋە (وزير التنفيذ) ۋە (والي) ۋە (عامل) ۋە.... ھەن بەكار دىنن، بىۋ خەبەر لەۋمى كە ئەۋ ھۆرۋ مىكانىزىم ۋە زاراۋانە بۇ ۋاقىيەكى دىكە دانراۋن، بەللى لە ئىسلام دا دىۋەت كەسى يەكەم ھەبىت، بەلام ناۋى بىنن (خليفة) يان (امير

المۇمىن) يان (سولتان) يان ھەر ناۋىكى دىكە: سەرۋىك كۆمار، سەرۋىكى دىمۇقراپىيە، سەرۋىك ۋەزىران، ھەر دروستە، گىرنگ ئىمىيە تۇ ھۆكۈمرانلىقتا ھەبى شەرىعت پىيادە بىكات بىسەر كۆمەلگا دا، ئەمما ناۋى جىيە؟ ئەۋە شەرىعت دىستى ئىمىيە نەبەستە، بەلگە دىستى ئىمىيە كىرەتەۋە، پاشان دىمىي كەسى يەكەمى ھۆكۈمران ستافىكى ھەبى ۋە كۆمەلگە ھاۋكارى ھەبى، بەلام ناۋى نىشان ۋە سىنورى دىستىۋىستىيە (صلاحىيە) يان چۆن بى؟ پاشان كاتىكى دىارى كراۋى بۇ دادىنىيەن چوار سال چوار سال، دوو دەۋرە، سى دەۋرە، يان ھەۋى سال ھەۋى سال، يان بۇ دانانىيەن، دىسان شەرىعت دىستى ئىمىيە نەبەستە ھەردوۋىك لامان بۇ ھەيە، ئەۋە رىيەكىيان، كە ئەگەر بىمانەۋى قالىبىكمان لە بىردىست دا بى، بەللى ئەۋە قالىبە ھەيە، بەلام قالىبىكە بە كەلگى ئىستى نىيەت.

دوۋەمىيان/ ئەۋەيە كە ئىمىيە بە يەكجارىيە ھىساب بۇ ئىسلام نەكەيەن، مادام قالىبىكى ھۆكۈمرانىيە نامادى نىيە، كەۋاتە با ھەر ۋاز لە ئىسلامو شەرىعت بىنىيەن ۋە بىچىن قالىبىكى خەللىكى دىكە بىنىيەن، كە بۇ كۆمەلگەيەكى دىكە دانراۋە، كە ئەۋە يەكەمىيان چەند ھەلە بوۋ، ئەۋە دوۋەمىيان زىاتەر ھەلەيە! كە يەكسەر سىستەمىيە رۇۋناۋىيە، يان رۇۋنەلەتتى بىنىيەن ۋە ۋەلاتى خۇمانى ھەرز بىكەيەن!! كە بەتەنكىدە ئەۋەش ھەر ھەلەيە.

سىيەمىيان/ چارەسەرى سىيەم ۋە راست ئەۋەيە، كە ئىمىيە بىنىيەن لەبەر رۇشناي ئەۋە چوار چىۋە ھىۋانەيە كە شەرىعت دىارى كىرەتە بۇ سىستەمى ھۆكۈمرانىيە، ۋە لەبەر رۇشناي ئەۋە بىنەما بىنەمىيەنەدا كە دىنانو، بىنىيەن غەۋلى خۇمان بىخەيەنە كارو ئىجتىھاد بىكەيەن بۇ دانانى مىكانىزىمەكان ۋە ۋەدەكارىيەكانى چۆنىيەتە بىرپۇمەردى ئەۋە ھەۋارە سىياسىيە كە دىمانەۋى بىناتى بىنىيەن.

ھەلبەتتە ئىجتىھادىش - كە بۇ زانىيارىتان ئىجتىھاد واتە؛ كۆشش كىردن و بەكارھىنانى عەقل - لە راستىدا شوئىنە سىروشتىيەكەى، بوارى ھەئسوكەوتەكانە كە شەرىعت بە بۆشى ھىشتوويەتەو، جگە لە ھەندىك ھىلى گشتى، بەئى شوئىنى بەكارھىنانى عەقل و ئىجتىھاد ئىرمى، نەك بوارى عەقىدەو عىبادەت، وەك لە رابردوودا باسما كىرد، كە بە داخەو زۆر لە زانىيانى ئىسلام، ھەر لەو بواردە ئىجتىھادىيان كىردە، ئەو بواردە كە دەرھەتى كۆشش كىردى تىدا كەمە، لەبەر ئەوئە دەرھەتى شەرىعتى تىدا زۆر، وە لەبەر ئەوئە كە عەقل لەوئە زۆر بىر ناكات، ئاخىر عەقىدەو ئىمان و بووناسىي و عىبادەت بۇ خەو پەرومىردگار و ئەخلاق و بارى كەسىتىي و ئەوانە، عەقل زۆر تىياندا بىر ناكات، بۆيە شەرىعت نوختەى تىدا خستوونەتە سەر بىت، كەجى ئەگەر تەماشەى بەرھەم و كەلەپوورى زانىيانى خۇمان بىكەين، دەبىنەن بەزۆرى لەو بوارانەدايە، كە نەدەبوو زۆر ئىجتىھادىيان تىدا بىكى، بەلام ئەوئە كە ئىمە زۆر پىويستە ئىجتىھادىيان تىدا بىكەين، ئەومىە كە شەرىعت لە پروى حىكەمەتەو بە بۆشى ھىشتوويەتەو، چونكە زانىويەتى كۆمەلگەكان لەو بوارانەدا زۆر دىگۆرەن و بەرمە پىش دەچن، وە پىويستە كە ئىجتىھادى تازمەيان بۇ بىكى، كە بوارى سىياسەت و حوكمىرانىي گىرنگىرىنى ئەو بوارانەيە.

كەواتە چارەسەر ئەومىە كە ئىمە بىگەرپىنەو بۇ سەرچاوەى پروون و بى چەند چوونى ئىسلام، كە بىرىتە لە قورئان و سوننەت، وە بەھرىمىش وەربىگىرەن لە كەلەپوورى زانىيان، بەلام لە خۇمانى نەكەين بەدىن، بەلكو سوودى لى وەربىگىرەن و پەندى لىو وەربىگىرەن، چ لە ھەلەكانىيان، چ لە چاكەكانىيان، ھەرودەها سوودىش لە ئەزموون و شارمەزەنى خەلكى دىكەش وەربىگىرەن، لەبەر پۇشنەى بازەنى فراوانى شەرىعت دا.

۴- بىناغى فېكرىي ۋە ەقىدەيىي سىستېمىيى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي:

خۇيىنەرى بەرپىز!

بېگومان سىستېمىيى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي (نظام الحكم في الإسلام) واتە: ئەو شىۋەيە كە ئىسلام پەچاۋى كىردۈە بۇ دۆلەتدارىيى ۋە بەرپۆمبىردىنى كۆمەلگا، كەم ۋە زۆر خالى ھاۋىيەشى ەن لەگەل سىستېمەكانى دىكەي ھۆكۈمرانىي دا، بەلام بە تەكىد خالى جىياۋازىشى ەن، ۋە تايىبەتمەندىي خۇيىنى ەن.

ئىنجا ئىمە لە رابىردودا باسى ئەۋەمان كىرد كە ناگونجى سىستېمىيى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي، ەيچ نازناۋىكى دىكەي بۇ بەكار بەيىرىۋ ەيچ ناۋنىشانىكى دىكەي ەبى جگە لە: (سىستېمىيى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي).

ئىستاش ئىمە لەم بەرگەيەدا باسى بىناغى فېكرىي ۋە ەقىدەيىي سىستېمىيى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي دىكەي، چۈنكە ەم سىستېمەيىكى ھۆكۈمرانىي بەگىرىن ۋە ەم شىۋەيەك لە شىۋەكانى دۆلەتدارىيى ۋە بەرپۆمبىردىنى دۆلەت ۋە كۆمەلگا بەگىرىن، پىشت بە سەمچاۋەيەكى فېكرىي دىبەستىۋ چەند بىنەمايەكى فېكرىي ەن: چۇن بوون (ۋجود) دىبىنى؟ چۇن زىان دىبىنى؟ چۇن تەماشاي دىنياۋ دۋارپۇز دىكەت؟! ئەۋە ەمۋۋى كارىگەرىيى ەمە لەسەر شىۋەيى ئەۋە سىستېمە ھۆكۈمرانىيە، بۇ ۋىنە: ئەگەر تەماشاي سىۋىكراسىيى بەگىرىن، كە بەھۆكىمى دىنىيىش ناۋبىراۋە، كاتى خۇي لە سەدەكانى نىۋەپراست داۋ ەمەتا پىش سەدەي (۱۷) ۋە (۱۸) لە ۋلاتانى رۇژئاۋادا باۋ بوۋە، دىبىنىن كە جۇرپىك لە فەلسەفەۋ بونناسىيى لە پىشتەۋمەيە، ئەۋىش ئەۋەبوۋە كە ھۆكۈمران ۋە دىسەلاتدار بە پەرسىراۋ زانراۋە، يان بە سىبەرى خۋاۋ بە نۇيىنەرى خۋا (جا نۇيىنەرى راستەۋخۇ، يان ناراستەۋخۇي خۋا) (سبەنە رەئالى)!!.

ھەرۋەھا سىستېمى ھۆكۈمرانىي پادشاھىيەتتى يان مىراتىي، بەھەمان شىۋە ئەۋىش فەلسەفەيەكى لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەۋ بىنەمالەيە، لە ھەمۇو خەلگەكەي دىكە زىاتىر شايسىتەي ئەۋمەن كە ھۆكۈمران بىن، بۇيە لە بابەۋە بۇ كۆرۈ لە كۆرۈۋە بۇ نەۋە، ھۆكۈمرانىي بە مىرات گىراۋە، واتە: ۋەك چۆن مەر ۋ مالات بە مىرات دەگىرئو، زەۋى ۋ زار بە مىرات دەگىرئ، بە ھەمان شىۋەش خەلگ ۋ كۆمەلگەيش بە مىرات گىراۋە.

ۋەسىستېمى ھۆكۈمرانىي دىكتاتورىي ياخۇد تاكىي، بەھەمان شىۋە جۆرئك لە فەلسەفەي لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەۋ كەسەي ھۆكىمى رەھاي كەۋتۈتە دەست، ۋەك كاتى خۇي (ھىتلەر) لە ئەلمانىاۋ (مۇسۇلۋنى) لە ئىتالىاۋ (ستالېن) لە يەكەيەتى سۇفىيەت، جۆرئك لە پىرۋىزىي ۋ تايبەتمەندىي جىا لە خەلگ بە بالاي ئەۋ ھۆكۈمرانە بىراۋە، كە شايسىتەي ئەۋىيە ھەر خۇي ھۆكۈمران ھەمە كارە بىۋ، ھەمۇو شتىكى بەدەست بىۋ، نەك بگەرپتەۋە بۇ ئىرادەي خەلگ ۋ بۇ راي خەلگ، كە دىيارە ھەمۇو ئەۋ جۆرە سىستېمانە ئىسلام لە دىيانەۋ لەگەلئان دا ناكۆكە.

بەلام ئىمە ۋەك ئەۋمەنە ھىناماننەۋە، بۇ ئەۋە كە ھەركامىك لەۋانە فەلسەفەيەكى لە پىشتەۋىيە، دىيارە سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىيەش بە تەئكىد جۆرئك لە بونناسىي ۋ جىھاننىيى ۋ ئىمان ۋ ەقىدەي لە پىشتەۋىيە. ئىنجا ئايا بناغەي فەكرىي سىتېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي جىيەۋ چۆنە؟ دەتۋانېن بەگورتىي بلىيىن: سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي ھەم بەيۋەستە بە بونناسىي ئىسلامىيەۋە، ھەم بەيۋەستە بە ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىيەۋە كەدىيارە ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىيەش لە بونناسىي يەكەيەۋە سەرچاۋە دەگىرئ.

كەۋاتە: ئىمە دەبىۋ باسى ئەۋە بىكەيىن بونناسىي ئىسلامى جىيە؟ بىناسەيەكى كورتى بىكەيىن، پاشان ھىلە گىشتىيەكانى بىخەيىنەرۋو، ۋە دۋايش

تەماشاي ئەم ئايەتەنە بىكەين، كە من بەنمۇنە ھىناومنەو لە نىو زۆر لە ئايەتەكانى قورئان دا، ئەگەر سەرنجيان بەدەين، ئەو ھەقىقەتە لە قورئان دا زۆر بەرجەستە و درەوشاودى:

۱- لە سوورەتى (الزمر) ئايەتەكانى ژمارە (۶۲) و (۶۳) دا خوا (سبحانە وتعالى) دەفەرموى: ﴿اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ... ﴿٦٣﴾﴾ واتە: خوا بەدەينەرى ھەموو شتیکەو ھەموو شتیکی بەدەیناومو بەسەر ھەموو شتیکیشەو چاودێرو سەرپەرشتیارە، خەزینەكانى ئاسمان و زموى ھى وین، یاخود کلیلەكانى ئاسمان و زموى ھى وین، چونکە وشەى (مقالید) كە کۆى (مقلاد)ە، ھەم بەمانای عەمبارو خەزینەو، ھەم بەمانای کلیلش دى^(۱)، واتە: خەزینەكانى ئاسمانەکان و زموى، وە کلیلەكانى ھەموویان ھى خواى پەروەردگارن.

۲- وە لە ئایەتى (۱۶۴) ی سوورەتى (الأنعام) دا، خوا (سبحانە وتعالى) دەفەرموى: ﴿قُلْ أَغْنَىٰ اللَّهُ أَبْنِيَ رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ... ﴿١٦٤﴾﴾ واتە: بلى، ئایا جگە لە خوا پەرواىە شتیکی دیکە بکەمە پەروەردگارى خۆم لە کاتیک دا ئەو پەروەردگارى ھەموو شتیکە، ئەمەیان باس لە پەروەردگاریتی خوا دىمکات و خواى بەرزو مەزن بە پێغەمبەرى خۆى (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموى: بلى، ئایا جگە لە خوا پەروەردگاریکی دیکە بخوازم كە ئەو پەروەردگارى ھەموو شتیکە؟ پەروەردگاریش واتە: سەرپەرشتیارو خاومەن و بەخێوگەر مشوور خۆر، خواى بیۆنەو تاك پەروەردگارى

^۱ المعجم الوسيط. ص ۷۵۴.

ھەممۇ شىئىگە ھەممۇ دوستىكار ۋە كان بەس خوا سەرپەرشتىيارو
پەرۋەردىگارو بەختىۋىگەرۋە مشوورخۇرپانە.

۳- ۋە دەربارەى خاۋەندارىتىنى خۋاى پەرۋەردىگارىش بۇ ھەممۇ شىئىگە، لە

ئايەتى (۲۶) ى سوۋرەتى (ال عمران) دا دىھەرمۇئى: ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ
تُوْنِي الْمُلْكِ مَن تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَن تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَاءُ

يَبْدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۶﴾ لىرەشدا دىسان خۋاى تاك ۋە پاك
خىتاب لەگەل پىغەمبەردا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دىكەت يان لەگەل ھەر
كەسنىك كە قورئان دىخوئىنى، دىھەرمۇئى: بىلى ئەى خۋاىيە! خاۋەنى
مۆلك، مۆلك بەھەر كەسنىك دىدەى كە بىتەۋى، ۋە لە ھەر كەسنىكى
ۋەردەگىرى ۋە دىدەرنى كە بىتەۋى، ۋە ھەركەسنىك كە بىتەۋى بالادەستى
دىكەى ۋە دىسەلاتدارى دىكەى، ۋە ھەر كەسنىك كە بىتەۋى، زىبۋون ۋە بى
دىسەلاتى دىكەى، چاكە ھەر بە دىست تۋىيە، بىگومان لەسەر ھەممۇ
شىئىگە بە تواناى، كەۋاتە: خوا خاۋەنى بوۋنەۋەرو خاۋەنى ھەممۇ
شىئىگە.

۴- ۋە لەۋبارمۇ كە خۋاى بەبەزمىي سەرپەرشتىيارو مشوورخۇرى ھەممۇ

شىئىگە، لە ئايەتى زىمارە (۲) ى سوۋرەتى (الأعراف) دا خوا دىھەرمۇئى:

﴿اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ

﴿۲﴾ ۋاتە: شوئىن ئەۋە بىكەون كە بۇتان دابەزىنراۋە (ۋاتە: ئەۋە پەيام

ۋە بەرنامەپەى كە لە خواۋە بۇتان ھاتۋتە خۋار) ۋە بەدۋاى
سەرپەرشتىيارانى دىكەى جىگە لە خوا مەكەون.

ۋاتە: خوا (سبحانە رتعالى) كە پەيام ۋە بەرنامەى دابەزاندىۋە، لەرپى ئەۋ

پەيام ۋە بەرنامەپەۋە سەرپەرشتىيتان دىكەت ۋە مشوورتان لى دىخۋات،

كاروبارتان به رېۋە دەبات، ئىجا ئەگەر به دواى كەسكى دىكەو
بەرنامەيەكى دىكە بىكەون، كەواتە كەسكى دىكەو لايەنىكى دىكەى
جگە لە خواتان كرده به سەرپەرشتيارو مشوورخۆرى خۆتان، كە
ئەوش شىركو كوفره به خوا.

۵- وه لەو بارەوه كە خواى گەورەو مەزن تاكە كەسكى كە شايستەى
پەرستەران و بەندايەتیی بۆ كران بىت، لەنايەتى ژمارە (۱۶۳)ى سوورەتى
(البقرة)دا خوا دەرفەرەموى: ﴿وَاللَّهُمَّ إِلَهٌ وَحْدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ
(۱۶۳)﴾ پەرستراوى ئىۋە خوايە، بىجگە لەو هىچ پەرستراوىكى دىكە نىه،
خاومنى بەزمىيە وه مېهرەبانە ، كەواتە: مادام خواى گەورە تاكە
بەدەيەنەرەو تاكە پەرەردگارەو تاكە خاومەو تاكە سەرپەرشتيارە، هەر
ئەویش شايستەى ئەوئە كە پەرستراو بى و تاكە كەسكى بى كە
بەندايەتیی بۆ بىرى.

هەيلى دووھەمى بووناسىي ئىسلامىي:

خو ئاسمانەكان و زەوى و ئەوى كە دىكەوتە نىۋانىانەو، بۆ ئەو
دروستەردوون، كە مەرفىيان تىدا تاقى بىرىتەو، پاشان دواى مەرگ مەرف
زىندوو بىرىتەو، وه بە پىي شىۋەى ژيانى كە لە دونيا دا گوزەراندىۋىتە،
سزا يان پاداشت بەدەيتەو.
زۆر لە ئايەتەكانى قورئانىش ئەم حەقىقەتەيان تىدا بەرجەستەيە، بۆ
وئە:

۱- لە ئايەتى ژمارە (۷)ى سوورەتى (هود)دا خوا (سبحانە وتعالى) دەرفەرەموى:
﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى
الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ

أَلَمْ تَرَ لِقَوْلِ الَّذِينَ كَفَرُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّيْنٌ ﴿٧﴾ واتە: خوا ئەو كەسەيە كە ئاسمانەكان و زموى لە شەش رۆژان دا ھىناونە دى {واتە: بە شەش قۇناغ، چونكە ئەو كاتە خولانەودى زموى بە دەورى خۇيدا نەبوو، تاكو رۆژەكانى ھەفتە، لە شەممە تا ھەینی پەيدا بن، كەواتە: وشەى (ايام) كە كۆى (يوم)ە واتە: ماومىەك لە كات، ئىدى نازانىن چەندە؟} وە لەو كاتەدا بارمگای خوا لەسەر ئاو بوو، (ئىنجا ئايا بۆجى خوا ئاسمانەكان و زموى ھىناونە دى؟) (لَبَلُّوْكُمْ أَتَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) تاكو تاقىتان بكاتەو كە كامەتان كەردموى چاكترە ، (وشەى كەردموى (عمل)ىش لە بەكارھىنانى قورئان دا، ھەم نىەتى نىو دىل دەرگىتەو، ھەم دەربرىنى زمانو، ھەم جەوجۆلى ئەندامەكان، كەواتە: ئەو ھىكمەت و ئامانجەى كە ئاسمانەكان و زموى بۆ ھىنراونەتە دى، برىتيە لە تاقىكرانەودى ئىنسان). دوايى دەفەرموى: (...وَلَيْنَ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّيْنٌ) وە ئەگەر تۆ بلىي: لە دواى مەرگ زىندوو دەرگىتەو، ئەوانەى بى پروان دەلئىن: ئەو جادووئەكى ئاشكرایە، (واتە: ئەو قەسەيەى كە دەمىلى جادووئەو ھەقىقەتى نىە).

كەواتە: ئاسمانەكان و زموى، كە وشەى بوونەوەر لەپراستىيدا تەنيا تەعبىر لەگۆشەيەكى بوون (وجود) دەكا، لە گۆشەيەك لەودى كە خوا دروستى كەردو، كە برىتيە لەودى ھەتا ئىستا بە دوور بىنەكان دەبىنرى و بىنراو، بەئى خوا ئاسمانەكان و زموى و ئەودى نىوانىانى بۆيە دروست كەردو، كە ئىنسانىان تىدا تاقى بكاتەو، وە دواى مەرگىش ئىنسان زىندوو دەرگىتەو، بۆ ئەودى سزا و پاداشت بەرىتەو.

۲- وہ له ئايەتەکانى ژمارە (۱۱۵) و (۱۱۶)ى سوورەتى (المؤمنون)دا خواى بى ھاوئل مەسەلەى زىندووكرانهوى دواى مەرگ، وه سزا و پاداشت درانهوى مروّف، زۆر جوان پوون دمكاتهوهو دمهفرموى: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ (۱۱۵) فَعَلَى اللَّهِ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿۱۱۶﴾ به نكوولئى ليكردنهوه خواى كاربه جئ پوو له بئى برپوايهكان دمكاتو دمهفرموى: ئايا پيٽان وايه به گالته خولقاندوو مانن، بئى حيكمهتو به هه ومنتە ئيوهمان دروست كردوه؟ وه بۆلاى ئيمه ناگيردرينهوه!! بهرزى بۆ خواى پادشاى حەق، بيچگه لهو هيچ په رستراو نين، خاومنى بارهگاي پر پڙز و حورمهته، واته: زۆر له حيكمهتى خوا دوورهو، زۆر له بهرزى خوا دوورهو، زۆر له كاربه جئى خوا دووره، كه ئينسان بخولقئى، بهلام دوايى زىندووئى نهكاتهوهو، ليپرسينهوى له گهل دا نهكات، خوا زۆر لهوه بهرزتره كه كردهوى وا له خوى بوهشينيتهوه، واته: بهته ئكيد مروّف دواى نهوهى كه قوناغى ژيانى دنيا دهگوزمريئى، زىندوو دمكريتهوهو لئى دهمرسريتهوه، وه سزا و پاداشتى دمديتهوه، به پئى ئهو جووره ژيانه كه له دنيا دا گوزمrandووويهتى.

۳- ههروهها له سوورەتى (سبا) ئايەتەکانى ژمارە: (۳ و ۴ و ۵)دا خوا (سبحانه و تعالى) زياتر تيشك دهخاته سهر ئهو راستييهو دمهفرموى: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ﴾ (۳) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَُولَٰئِكَ

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعْجِزِينَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿٥﴾ واتە: ۋە ئەوانەى بى بىرۋان گوتيان: قىيامەتتە بۇ نايەت (يانى: ئەو كاتەى كە دىنەى تىدا ۋىران دەبى ۋە بۈۋنەۋەرى تىدا تىك دەچى، يان ئەو كاتەى كە تىدا زىندۋ دەكرىنەۋە بۇ سزاۋ پاداشت) تۇ بلى: با، سۈند بە پەرومردگارم، بەمسۆگەرىي ئەو كاتە دى، خوا زانەى پەنەنە، ھىچ شىكى لى ۋن نابى، تەنەت ئەگەر بەقەدەر قورسايى گەردىلەپەكىش بى، نە لە ئاسمان ۋ نە لە زەۋى دا، ۋە نە لەۋە بچوۋكترو نەگەۋرەتر، ۋن نابىت ۋ ھەمۋى لە نووسراۋىك رۋوندا سەرۋمىر كراۋە، تاكو ئەوانەى ئىمان ۋ كەردەۋى باشيان ھەبۋە، پاداشتەيان بەداتەۋە، ئەوانە لىبۋردن ۋ بىۋىكى پىر پىزو حورمەتەيان ھەپە، ۋە ئەوانەش كە تىكۋشاۋن لە دى ئايەتەكانى ئىمە، كە ئايەتەكانى ئىمە بەك بىخەن ۋ دەسەۋستانەيان بىكەن، ئەوانەش ئازارىكىان بۇ ھەپە لە ئىشىكى رىسۋاكەر.

ھىلى سىيەمى بۈۋنەسى ئىسلامىي:

خوا (تبارك رتعالى) مەۋفى بە جىنشىنى خۋى لەسەر زەۋى دانائە، لە چاكترىن شىۋە دا درۋستى كەردەۋ، سىپاردەى خۋى پى سىپاردەۋ، پىزى لىناۋە، ھەرچى لە ئاسمانەكان ۋ زەۋى دا ھەپە، بۋى مەپسەر كەردە. لەۋ بارەشەۋە ئايەتى قورئانى بەپىز زۆرن، بۇ نەۋنە:

۱- خۋى بى ھاۋتا دەفەرمۋى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّ جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾﴾ البقرة، واتە: ۋە ياد بىكەۋە كاتىك پەرومردگارت بە فرىشتەكانى فەرمۋ: مەن

جېنشينېك له سهر زهويدا دادهنېم، فرشتهكان گوتيان: نايَا كهسيكي
تېدا دادهنېي كه خرابهۍ تېدا دمكاو خوږنې تېدا دمېړۍ، له حالېك دا
كه ئيمه هميشه تۆ به پاك دمگرين و ستايشت دمكهين وه تۆ خاوين
رادمگرين {لهوې كه نوقصانېي و كه مو كورتييت پال بدمينه لا؟!}
(خوا) فهرمووې: نهوې من دميزانم ئيوه نازان، ههلبهته ئهم نايهته
زۆر پروونه، كه مهبهست پېي نادمه سهلامې خواي لهسهر بې، نادميش
بابې بهشهرهته، خوا نادمې به جېنشيني خوي لهسهر زموې داناو، وه
فرشتهكانيش بۆ نهوې كه حيكمهتهكهۍ بزان، پرسويوانه: بۆچي
لهسهر زموې نادمېك دادهنېي كه له بارانيدا ههيه خوږن بېړۍ و
خرابه بكا؟ خواي پهرومردگاريش دمفهرموې: نهوې من دميزانم ئيوه
نايزان، راسته ئينسان دمتوانې خرابه بكاو خوږن بېړۍ، بهلام
كۆمه ئيك ئيمتياز و تايهتمهنديشي هه، كه له ئيومدا نين، ئهۍ
فرشتهكان! وه ههر ئينسان شايستهۍ نهوميه كه نهو ئهركهۍ پې
بسپېردرې.

۲- ههروها خوا (سبحانه رتعالې) له سوورمې (التين) نايهتي ژماره (۴) دا
نهو راستييه مان بۆ دهخاته پروو، كه چۆن ئينسان لهباشترين شيومدا
خولقيئراوه، دمفهرموې: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ واته:
بيگومان ئينسانمان له باشترين شيوه پېكهاتهۍ دموونېي و پوالمتيدا
دروست كردوه، واته نهو شيوه دروستبوونهۍ ئينسان باشترين شيوميه
كه له بوون دا ههيه.

۳- وه دمبارمې نهوې كه ئينسان ههگري نهمانهتي خوايه، نهو نهمانهتهۍ
كه به ئينسان نهبيت ههال نهگرا، له نايهتي ژماره (۷۲) سوورمې
(الاحزاب) دا دمفهرموې: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

که واته: ئینسان ئه رکیکی پێ سپێردراوه، که نه له توانای ئاسمانه گاندا بووه، وه نه له هی زهوی، وه نه له هی جیایه گان، به لām ئینسان له توانایدا هه بووه، ئهو ئه مانه ته هه ل بگرئ، ئهو ئه مانه ته هیش به پرای زۆر له توێژمهوانی قورئان، ئه و مه ئینسان به و یستی ئازادانه ی خۆی بزێ و بکه و پته ژێر تاقیکردنه وه ی خوای په رومردگار، وه به ئیراده ی خۆی چاکه بکات، یان خرابه بکات، به ندایه تی بۆ خوا بکات، یان نه یکات.

له سوورمتی (الإسراء) نایهتی ژماره (۷۰) دا دمفهرموی: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي

ءَادَمَ وَحَمَلْتَهُمْ فِي الْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ

217

ھەلەمان بىزاردوون، كەواتە: ئىنسان ۋە ك ئىنسان، لە لايەن خواۋە پىزى
 لى گىراۋە، ئىنجا رىنگە ھەندىك كەس پىلن: ئىنسانىك پىز لىگىراۋە كە
 ئىمانى ھەبىت! دەلىين: ئەۋە لە راستىدا بۇ دوا پۇژە، بەلى لە دوا
 پۇژدا جگە لە ئىمانداران بە تەئكىد پىز لە كەس نانرى، ۋە ھىچ كەس
 ناخىتە ئەۋ شۈپنەۋە كەجى پىزلىگىراۋانە، كە بەھەشتە، بەلام لە
 دىيادا ۋانىھو لەم ژيانەدا ھەموو ئىنسانەكان ۋەك ئىنسان پىز لىگىراۋن،
 چونكە خۋاى دادگەر بە گشتى دەفەرمۇي: پىزما لەۋەچەى ئادەم
 گرتۈ، ئىدى جىيى نەكردۆتەۋە ئەۋانەى پروادارن، ياخود بى پروان،
 بەبەلگەى ئەۋەش كە دەفەرمۇي: ﴿.....وَمَلَنَّهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ
 مِّنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ ۋەلە ۋىكانىي ۋەدىيادا ھەلەمان گرتوون، واتە:
 ھۆكارو ئامپازى ۋامان بۇ پەخساندوون كە ھاتوچۇى پى بىكەن لە
 ۋىكانىي ۋەدىيادا، كە ديارە ئەۋ ھۆكار ۋ ئامپازانەش مەسۇلمان ۋ كافر
 تىيان دا بەشدارن، بەلكو ئىستا زىاتر بە دەستى كافرانەۋەن، ۋە
 دەفەرمۇي: لە پىز ۋ پۇزىيە بەتام ۋ خۇشەكان بەشمان داۋن، كە
 ئەۋىش كافر ۋ مەسۇلمان تىيدا بەشدارن، كەواتە: پىزلىگىراۋەكەش ۋ
 بەچاكتەر دانرانەكەش، ھەموو ۋەچەى ئادەم ۋ مەۋفەكان بە گشتى تىيدا
 بەشدارن.

ۋە لە فەرمۇدەپەكى راست(صحیح) دا ھاتوۋە كە پۇژىك جەنازەى
 كابراپەكى جۈۋلەكەيان ھىنا، پىغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
 لەبەرى ھەلسا، ەرزىان كىرد: ئەى پىغەمبەرى خوا! (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ

ۋەدىيەنناۋە، ۋە گىرپاۋمانن بەچەند گەل و تىرمىيەك، تاكو يەگدى بناسن و پىك
 ئاشنا بن، بىگومان بەرپىزترتان لەلای خوا پارىزكارترتانە، ۋە بەرپاستى خوا
 زانای شارمزاىە، كەۋاتە: مەرۋفەكان لە لايەن خۋاى پەومردگارمۋە ۋەك يەك
 دروستكراۋن ۋە ھەموۋيان دەچنەۋە سەر نىر و مېيەك، كە ئادەم و ھەۋۋان،
 سەلامى خۋايان لى بىت، دابەشبوۋنىشان بۇ چەند گەل و تىرمىيەك، بە
 ئىرادەى خۋايە، لەو دايك و بابو خىزانەۋە، گەل و تىرمەكان پەيدا بوون،
 حىكمەتەكەشى ئەۋمىيە كە ژيانى بەشەر، ۋە پىكھاتەكانى بەشەر لەسەر زەۋى
 جۇراۋ جۇر بن، ۋە پاشان پىكەۋە ئاشنا بن و پىكەۋە ھاۋكار بن، ۋە تەرازوۋى
 گرانىي و سوۋكىي و گەۋرەبى و بچوۋكىي برىتيە لە پارىزكارىي (التقوى)
 ديارە تەقۋايش ۋەك پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَسَلَم) لە ھەرموۋدىيەكى
 راست دا سى جار ئامازە بۇ سىنەى پاك و چاك و موبارەكى دىكاۋ بە داكۋكىي
 كىرنەۋە دىفەرمۋى: كە پارىزكارىي لە سىنەدايە: {اَلتَّقْوَى هَا هُنَا، وَيُشِيرُ اِلَى
 صُلْبِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ} ^(۱)، واتە: تەقۋا لىرە دايە، تەقۋا لىرە دايە، تەقۋا لىرە دايە،
 ئامازەى بۇ سىنگى موبارەكى كرد، واتە: پىشەى تەقۋاۋ ھاندەرى تەقۋا لە
 سىنەۋ دلى ئىنسانەۋمىيە، بىجگە لە خوا كەس پىي شارمزا نىيە ۋە كەس پىي زانا
 نىيە، بەلام شوپنەۋارى تەقۋا لە ژيانى ئىنسان دا دىردەكەۋى، بۇيە دۋايى خوا
 دىفەرمۋى: (اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) بىگومان خوا زانای شارمزاىە، ديارە تەقۋايش بۇ
 دۋا پۇز دىكرىتە تەرازوۋ، ئەگەرنا بۇت نىيە بەكەس بلئى: تۇ بى تەقۋاى،
 كەۋاتە: بى حورمەتى، لەو ۋوۋەۋە كە مەرۋفى! بەلى، كى تەقۋاى زياتر بى،
 حورمەت و رېزى زياترە لەلای خوا، بەلام ئەو رېز و حورمەتە لە دۋا پۇزدا
 دىردەكەۋى، چونكە ئەۋى شوپنى سزا و پاداشتە.

^۱ اخراجہ احمد برقم: (۷۷۱۳)، ومسلم برقم: (۲۵۶۴).

ھىلى پېنجىم ۋە كۈتايى بونناسى ئىسلامىي:

خو پېغەمبەرانى خۇي لە نىو مۇقايەتتىدا گولبۇزىر كىردو ۋە كىتېب ۋە بەرنامەكانى خۇي لە پىي فرىشتەكانەۋە پى دا ناردوون، تاكو پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) موزدەدەر ۋە ترسىنەربىن، ۋە بىيانو ۋە بەدەست خەلگەۋە نەھىلن، ۋە خەلگى بەرەو راستە شەقامى خوا بە يەكگرتن (توحيد) ۋە دادگەرىي بىنن، ۋە سەرمىجام مۇقەكان بەختەۋەرى دىنا ۋە سەرفرازى دوا رۇز بن.

بەللى خۇي زاناۋ تاناۋا كە مۇقۇي لەسەر زەۋىدا داناۋە، ھەرچى لە بوۋنەۋەر دايە بۇ مۇقۇي مەيسەر كىردو ۋە ھەموو دروستكراۋەكانى بۇ ئەۋە ھىناۋنە دى كە ئىنسان تاقي بىكرىتەۋە، ئىنسانى وىل نەكردو، بەلگە بە پېغەمبەرانى خۇيدا (عليهم الصلاة والسلام) لە پىي فرىشتەكانەۋە سەلامى خويان لى بىت. پەيام ۋە بەرنامەى خۇي پەيتا پەيتا بۇ رەۋانە كىردوون، كە ئەۋىش لە كىتېبەكانى خوا دا بەرجەستەيە، بۇچى؟ تاكو مۇقەكان بىزان خۇي بەرزو مەزن چ جۇرە ژيانىكى بۇ ئەۋان پى چاكەۋ، چ جۇرە بەرپۇۋە بىردىنكى ۋلات ۋە سەرمەۋى بۇ ئەۋان پى چاكە، بەۋشۋىمىيە ژيان بگوزمىنن، ۋە بەۋ شۋىمىيە ۋلاتى خۇيان ئىدارە بىكەن، ۋە سەرمىجام شايستەى ئەۋە بن كە لە دىنادا بەختەۋەر بن، ۋە لە دوا رۇزدا سەرفراز بن.

۱- خۇي پەرومىدگار لەۋ بارەۋە كە پېغەمبەران گولبۇزىرى نىو بەشەرىيەتن لە لايەن خۇي پەرومىدگارەۋە، ۋە فرىشتە پەيامەنەرمەكانىش ھەللىزىردراۋى خوان، لەنىو سەرجەم فرىشتە پاك ۋە بى گوناھەكانى خوادا، ھەرموۋىيەتى: ﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ﴾^(۷۵) رابك الله سميع بصير. ۋاتە: خوا رەۋانە كىراۋان لەنىو فرىشتەكان دا، ۋە لە خەلگىش دا ھەللىزىرى، بىگومان خوا بىسەرى

بىنەرە، واتە: خوا دەبىستى ۋە دەبىنى، كە زىيانى بەشەر بە بى ۋەھى
خواۋ بەبى پەيامى خوا، زىيانىك نابى كە لە مروف بوشىتەۋە، ۋە تىيدا
بەختەۋەرى دىناۋ سەرفرازى دۋارۋۇز بى، بۇيە بەفرىشتە
ھەلبىزىرداۋەكانىدا، كە جىرىل (عليه السلام) سەرۋىكانە، پەيام
ۋەبەرنامەى خۇى بۇ مروفە ھەلبىزىرداۋەكان پەۋانە كىردە، كە
پىغەمبەرەنن سەلامى خاۋيان لەسەر بى.

۲- ھەرۋەھا لەۋ بارمەۋە كە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) بۇيە ھاتوون
موژدە بىدەن بە خەلەك، ۋەخەلەك بىرسىنن، ۋە بىيانوۋ بەدەست خەلەكەۋە
نەھىلن لە دۋارۋۇزدا، لە بەرامبەر خاۋادا، ھەر موۋىيەتى: ﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ
وَمُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

النساء. ۱۶۵﴾ لە پىش دا ناۋى ژمارمىەك پىغەمبەرەن دىنى ۋە دۋاىي
دەفەرمۋى: پىغەمبەرەننىكى موژدەدەرو ترسىنن، ياخود دىخۇشكەرو
ورىاكەرەۋە، تاكو خەلەك لە دۋاى ھاتنى پىغەمبەرەن بەلگەى لەسەر خوا
نەبى، ۋە خوا زالى كاربەجىيە، (ۋاتە: بىيانوۋ ۋە بەلگەى نەبى، بلى:
خۋايە! جا خۇ من نەمدەزنى تۇ چۆنت پى خۇشە بىزىم، ئەگەرنا بەۋ
شىۋمىە دەزىام، بەلام تۇ منت ناگادار نەكردەۋە! دۋاى پەۋانەكرانى
پىغەمبەرەن بە كىتب ۋە بەرنامەكانى خواۋە، ھىچ كەس ئەۋ بىيانوۋ ۋە
پاساۋەى نىيە، چۈنكە دىيارە كە خوا چ جۈرە زىيانىكى پى خۇشە، ئەۋ
شىۋە زىانەى كە لە پەيام ۋە بەرنامەۋە كىتبەكانى خۇى دا روۋنى
كىردۈتەۋە، كە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ھىناۋيانن، لە پىي
فرىشتە پاك ۋە بىگەرەدەكانى خواۋەۋە).

ئاشكراشە كە مەبەست لە موژدەدان ۋە ترساندن، موژدەدان بە
چاكەكاران ۋە ئىماندارانە كەلە دىياش دا بەختەۋەر دەبن ۋە لە دۋا

رۇزىشدا سەرفراز دەپ، ۋە مەبەست لە ترساندن و ورياکردنەووش، ترساندن ئىوانەيە کە پىي خوا ناگرن و راستە شەقامى خوا ناگرن، کە نەدىيان باش دەپىت و نە دواپۇزىيان، وەتووشى پەشىمانىي و بەدبەختىي و ۋە سزا و جەزىبەي خۋاي دادگەر دەپ.

۳- ھەروەھا لە ۋە بارمە کە پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ھەموويان ھاتوون کە مەرفەھان بەندايەتیی بۆ خوا بکەن، ۋە تەنیا خوا بپەرستن خوا ھەرموويەتی: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (الأنبياء، ۲۱) ديارە پروي دواندن لە پىغەمبەرى خاتەمە (صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واتە: ۋەلە پىش تۇدا ھىچ پەوانەگراوئىکمان نەناردە مەگەر ۋەحىيمان بۆ ناردە کە بىجگە لە من ھىچ پەرستراو نىن، من بپەرستن و بەندايەتیی تەنیا بۆ من بکەن، بەئى ھەموو پىغەمبەران ھاتوون کە دەستى ئىنسانەکان بگرن بەرەو راستە شەقامى خوا بەپەگرتن و تەنیا بەندايەتیی بۆ خوا کردن، تەنیا بەندايەتیی بۆ خوا کردنىش ئەوئە، کە ئىنسان دل و دەروونی و ژيانى تاکىي و خىزانىي و کۆمەلايەتیی و سياسىي، بە شىۋەيەك بى، کە خوا پىي خۆشەو لە شەرىعت و بەرنامەي خۆي دا ديارىي کردە.

۴- ۋە لە ۋە بارمە کە خوا (سبحانه و تعالی) ھەموو پىغەمبەرانى ناردە دادگەرىي بچەسپىنن لە زەوى دا، لە ھەموو پرومکانى ژيانى مەرفەھە خوا دەفەر موى: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ (الحديد، ۲۵) واتە: بىگومان پىغەمبەرانى خۆمانمان بەبەلگە پروون و ناشکرايەکانەو

ناردوۋە (ھىچ پېغەمبەرىڭ نەبوۋە موعجىزەمىيەكى نەبىي كە خەڭ دەسەۋستان بىكات ۋە خەڭ بىيانوۋ بىر بىكات) ۋە كىتىب ۋە تەرازوۋشمان لەگەل ناردوۋنە خوار } (كىتىب) ۋاتە: بەرنامە، ۋە (مىزان) ۋاتە، ئامپازىڭ كەدادگەرىي پىي بىچەسپىنرى } تاكو خەڭ بە دادگەرىي بەرپۆۋە بىچىن ۋە بە دادگەرىي ھەلسىن، ۋە ئاسنىشمان ناردۆتە خوار (دادگەرىي بە بىي ھىز ناچەسپىي، چۈنكە ستەمكاران چاۋيان لە ستەممو چاۋيان لە پىشىلىكرىنى مافى ھەزار ۋە نەدار ۋە بىي دەستەلاتەكانە، لەبەر ئەۋە دەبىي دەستەلاتىڭ ھەبىي لە پىشت دادگەرىيەۋە كە بىچەسپىنرىت) ئەۋناسنەش ھىزىكى توندى تىدايە، ۋە چەندەن سوۋود ۋە كەلگى خەلگىشى تىدان، (كەئەۋە ئامازمىيە بە تەكنۆلۇژىي سەردەم: سەربازىي ۋە مەدەنىي، ۋاتە: لەۋ ئاسنە دەگونجى كە ھەم تەكنۆلۇژىي عەسكەرىي دروست بىرى، ھەم ھى مەدەنىي، تەكنۆلۇژىي عەسكەرىي ۋەك پالېشتىكرىنى ئەۋانەي كە دەيانەۋى دادگەرىي بىچەسپىن، ۋە تەكنۆلۇژىي مەدەنىيىش بۇ ئەۋەي زىيانى خەڭ رۋو لە گەشە كىردى بىكات، ۋە خەڭ لە نىعمەتەكانى خوا بەھرەمەند بىي، ۋە بۇ ئەۋەي بىزانى (ۋاتە: لەسەر ئەرزى ۋاقىع بىزانى، ئەگەرنا خوا ھەموو شىتېك دەزانى) كە ئايا كىي خۇي ۋە پېغەمبەرانى سەردەخات ۋە پىشتىگرىيان دەكات، ۋە پىشتىگرىي بەرنامەكەيان دەكات، لەكاتىڭ دا كە خوا نابىنى ۋە بەھەشت ۋە دۆزەخ نابىنى؟ بىگومان خوا بەھىزى بالادەستە، ۋاتە: ۋەنەبىي خوا لە بىي دەستەلاتىيەۋە بىي (پالېشتىك بىي) كە داۋا لە مەۋفەكان دەكات پالېشتى پېغەمبەرانى بىن، ۋە بەرگىرى لە پەيام ۋە بەرنامەكەيان بىكەن كە دەمەۋى دادگەرىي بىچەسپىن، بەلگە دەمەۋى خەڭ تاھى بىكاتەۋە، ۋە خەلگى بۇ دەركەۋى ۋە بە زامانى حال ۋە كىردارى خۇيان ۋە خۇيان بە خوا بىناسىن.

۵- وە لەوبارەشەوہ کە مەرۇف بە پابەندىي بە بەرنامەي خواو بەرپۆوہ چوونى بەپيى شەرىعەتى خوا، دەبىتە بەختەومرى دنياو سەرفرازى دوا رۆژ، خوا دەفەر موى: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

﴿النحل. ۱۷﴾ واتە: وە ھەرکەسێک کردەوى باش بکات لە نێر يان مێ وە برۆداريش بێ، بێگومان بە ژيانىکى بەتام و چێژ دەمێژەنن، وە (لەدواړۆزيش دا) بە پيى باشتري کردەوہ پاداشتيان دەدەينەوہ. پيشتريش باسماں کرد کە کردەوى باش، ھەم نياز و مەبەستەکانى دل، ھەم وتەکانى زمان، ھەم کردەوى ئەندامەکانيش دەگريژتەوہ، خوا کە دەفەر موى: کەسێک کردەوى باش بکات، کردەوى باش يانى چى؟ يانى ھەموو جەم و جۆل و چالاکيەکان کە لە قازانجى مەرۇف دان و لە قازانجى تاك و خيزان و کۆمەلگادان، و مەتەنکيد بەرنامەي خواي پەومردگاريش ھانى ئينسانەکان دەدات و فەرمانيان پي دەکات کە ھەموو ئەو جەم و جۆل و چالاکيەکانە ئەنجام بدەن، کە لە دنياو دوا رۆژ دا لتيان بەھرەمەند دەبن، ئنجا ھەر کەسێک کردەوى باش ئەنجام بدات، لە نێر و مێ، لەئىسلام دا، لە تەرازووي بەرنامەي خوادا جياوازي نەخراوتە نيوان نێر و مێ، چونکە نێر بوون و مێ بوون، بە دەست خودى ئينسانەکان نيەو، خواي کاربەجى ئينسانەکانى کردۆتە نێر يان مێ، لە بەر ئەوہ رەگەز (جنس) ناکريژتە پيۆم و تەرازوو و ھەر کام لە نێر و مێ، ھەرکەسێک کردەوى باش ئەنجام بدات برۆداريش بێ ئەوہ بەتەنکيد بە ژيانىکى پاک و چاک، ژيانىکى بەتام و چێژ دەمێژەنن، واتە: لە دنيادا، وە لە دواړۆزيشدا بە تەنکيد بەگويژەي باشتري کردەوميان، پاداشتيان دەدەينەوہ.

كەواتە: بەختەۋەرىيى دىنيا لە گەرمۇي ئىمان ۋە كەردەۋى باش داپە، ئىنجا ئايا ئىمان ۋە كەردەۋى باش كى ديارىيى دىمكات؟ بە دىنئايىپەۋە خوا ديارىيى دىمكات، لە رپى جىيەۋە ديارىيى دىمكات؟ لە رپى بەرنامەكەپەۋە، ئىنجا لىرمدە مادام خۋاى تاك بە گشتى دەپھەرمۇي، كەواتە: ھەم تاك دىمگىرئەۋە، ھەم خىزان، ھەم كۆمەلگا، ھەم دىمۆلەت، كاتىك خەلگ بە تاك ۋە كۆمەلئانەۋە خاۋمنى ئىمان بن، خاۋمنى كەردەۋى باش بن، بەھۋى پابەندىيان بەشەرىيەتى خۋاى پەۋمەردگارەۋە، ۋە ۋلاتى خۋاىيان بەۋ شىۋىيە بەرپۆۋە بەرن كە شەرىيەتى خۋاى دەپھەرمۇي، ئەۋە ھەم بەختەۋەرىيى ژيانى دۇنيائان بۇ دەستەبەر دەپى، ھەم سەرفرازىيى دوا رۇزىشيان بۇ مەۋگەر دەپىت.

چۆنىيەتى پەيۋەستبۇۋى ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي بە بۇنئاسىيى

ئىسلامىيەۋە پايەكانى ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي:

سەرەتا دەلىلئىن: مەبەستمان لە ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي ئەۋ ھەلۋىستە فەيكرىيەپە كە لە بۇۋنئاسىيەۋە سەرجاۋە دىمگىرئەۋ، تاكە ھەلۋىستى راست ۋە دروستى فەيكرىي كە لەۋ بۇۋنئاسىيەۋە كە لە باسى پىشۋودا باسماكتەرد، ھەلۋەقۇلئەۋ پەيدا دەپى، بىرپىتە لە ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي، ۋاتە: ھەر كەسەك ۋە ھەرگۆمەلئەقەناعەتى ۋابى كە خوا (سەبھانە رتەالى) تاكە بەدەپھەنەرو پەۋمەردگارەۋ خاۋمن ۋە مەشۋور خۇرۇ تاكە پەرسىراۋى مەۋفەكانە، ۋە قەناعەت ۋە بىرۋاى ۋابى كە خوا زەۋى ۋە ئاسمانەكانى بۇپە دروست كەردون، تاكو ئىنسانەكانىيان تەيدا تاقي بىكەتەۋە، ۋە خوا (سەبھانە رتەالى) ئىنسانى كەردۆتە تە جىنئىشەن لەسەر زەۋى، ۋەخاۋ ھەمۋو مەۋفەكانى لە داپەك ۋە بابىكەۋە دروستكەردەۋە دابەشىكەردەۋون بۇ گەل ۋە تەركەن، بۇ ئەۋەى يەمكىدى بناسن، ۋە پارىزكارىيى (تقوى) تەرازو ۋە سەنگى مەھەكى، گرانىيى ۋە سوۋكىيى مەۋفەكانە، ۋە پەيغەمبەران (عليهم الصلوة والسلام) پەيام ۋە بەرنامەكانى خاۋاىيان ھىناۋە،

روانگە ئىسلامە، ھەلبەتتە ھەممەيىنى سەھىجى پېغەمبەر كە بە ھەرموودەي جېرىل ناسراو، باسى پايمەكى دىكەي شەشەمىش دەكتات، كە برىتتە لە ئىمان بە ھەدەر: {أَنْ تُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرٌ وَشَرٌّ} ^(۱) بەلام لە ئايەتەكاندا ئىمان بە ھەدەر باسنەكراو، بۆجى؟ چونكە ئىمان بە ھەدەرى خوا، ھەر دەچىتەو نو ئىمان بە خوا، چونكە ھەر كەسى ئىمانى بە خوا، دەبى ئىمانى بە ھەش بىت كە خوا ھەموو شتىك دەزانى و ھەموو شتىك دەتوانى، وە كار بەجى يە، وە خوا ھىچ شتىكى لى عاصى نابى، كەواتە: ئىمان بە ھەدەر، دەچىتەو نو ئىمان بە خوا بە سىفەتەكانى خواى پەروەردگار، نىجا ئەگەر ئەم پىنج پايمە پىنج پايمە كانى ئىمان، ئەدى ئىمان بۆ خۆى چىيە؟ وە نىمەروكى ئىمان چىيە؟ وە ئىمان لە جى پىكىدى؟ لە زۆر لە ئايەتەكانى قورئان دا خواى پەروەردگار پىناسەي ئىمانمان بۆ دەكتات، بەلام نەك بەشىمەكى داپراوى (تجريدى) بەلكو خوا پىناسەي ئىمانداران مان بۆ دەكتات، چونكە ئىمان وەك خۆى، وەك ھەقىقەتەك بوونى نىيە، ھەتا ئىنسانىك ھەلى نەگرى، بۆيە خواى پەروەردگار باسى ئىمان داران مان بۆ دەكتات، واتە: ئەوانەي كە ئىمانيان ھەيە، كە دەبى چۆن بن؟ وەكىن؟ وە چۆن؟ بۆ وىنە:

۱- لە سوورەتى (الحجرات) ئايەتى (۱۵) دا دەفەرموى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ

آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿۱۵﴾ واتە: بىگومان بىرواداران تەنيا ئەوانەن

كە بىروايان بە خوا بە پېغەمبەرەكەي ھىناو، پاشان نەكەوتوونە

گومانەو، وە بە سامان و گيانيان لە پىناوى خوادا تىدەمكۆشن، ئا ئەوانە

راستن، واتە: راستە كە دەللىن: ئىمانمان بە پەروەردگار ھەيە، (إنما) لە

^۱ متفق عليه.

زمانى غەرىبى دا پىي دەگوتى: (اداة الحصر والإثبات) ئامرازى كورت
 ھەللىيان و چەسپاندن، واتە: وشەى (إنما) كاتىك دەكەۋىتە سەر
 پستەيەك كە ھوكمىكى تىدا دى، ئەو ھوكمە دەجەسپىنى و كورتى
 ھەل دىنى، لەو كەسەدا كە بۆى باسكراۋە.

كەۋاتە: لىرەدا ئەم ئايەتە پىمان دەفەرمۇ: ئىمانداران تەنھا ئەو
 كەسانەن كە ئىمانيان بە خوا و بە پىغەمبەرى خوا (عليه الصلاة والسلام)
 ھەبى، ۋە ھەر جى پىغەمبەرى خواش لە خواۋە بىھىنى، ئىمانيان پىي
 ھەبى، ۋە پاشان ھىچ دوو دلىي ولەرەلەرىكىيان نەبى، ۋە بەسەرو
 مالىشىيان لە پىناۋى خوادا تىبكوۋش، ئائەۋانە راستن، كەۋاتە: غەيرى
 ئەۋانە نە ئىمانداران، ۋە نە راستىش دەكەن لە دەۋاى ئىمان دا.

۲- لەشۋىنىكى دىكەدا خوا (سبحانە وتعالى) پىناسەى ئىمانداران مان بۆ

دەكات و دەفەرمۇ: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا
 تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ
 الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ
 رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ ﴾ الأنفال.

لىرەدا خوا (سبحانە وتعالى) بە پىنج سىفەت ئىماندارانمان بۆ پىناسە
 دەكات، دەفەرمۇ: بىگومان بىرۋاداران ئەۋانەن كە:

يەكەم: كاتىك يادى خوا دەكرى و باسى خوا دەكرى، دلىان را دەچلەكى
 ديارە لە مەقامىكدا كە داخۋازى ئەۋە بكات دلىان رابچلەكى و شۋىنە
 كە شۋىنى ئەۋە بى، بۆ وىنە: باسى ترس لە خوا بى، يان باسى سزى
 خوا بى، يان باسى بەرزىي و گەۋرىي و مەزنىي خوا بى، دلىان را
 دەچلەكى: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾.

دوۋەم: ۋە كَاتِيك كە ئايەتەكانى خۇايان بەسەردا دەخۇيىرئىتەۋە، ئىمانيان پىيان زىاد دەكات، واتە: ھەتا بە ئايەتەكانى خوا ئاشناتىرىن ئىمانيان زىاتىر دەكات: ﴿وَإِذَا تَلَّيْتْ عَلَيْهِمْ ءَايَتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَنًا﴾.

سۈيىھەم: ۋە تەنھا پىشت بە خۇاي خۇيان دەبەستىن ۋە پىشتىان تەنھا بەخوا قايمە، بەللى ھۆكارمەكان پەچاۋ دەكەن، بەلام دلىان ھەر پە خواۋە پەيۋەستە ﴿وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾.

چۈرەم: ئەۋانەى نوۋزەكانيان بەرپا دەكەن، نەك بەس نوۋز بەكەن، بەلگو بەرپاى دەكەن، واتە: بەو شىۋەيەى كە خوا دەيەۋى دەيكەن ۋە ھەقىقەتى نوۋز دىننەدى: ﴿يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ﴾.

پىنچەم: ۋەلەۋەى كە پىمان داۋن دەبەخىش، يانى ھەرچى كە پىمان داۋن، بىزۋى مەنەۋىي، ياخۇد ماددىي، ھى مەنەۋىي ۋەك: ئەۋ ەھەل ۋ ھۆشيارىيەى كەھەيانەۋ، ئەۋ زانىيارىيە ھەيانە، بەكارى دىنن، ھى ماددىيىش واتە: ئەۋ سەرۋەت ۋ سامانەى كە ھەيانە، بەكارى دىنن لەبەرۋەۋەندىي خەلك دا بۇ ئەۋەى كەرمزامەندىي خۇاي پى ۋەدەست بىنن ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾.

لە كۈتايىدا دەفەرەمۇي: ﴿أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ دَرَجَتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾ ۴. واتە: ئا ئەۋانە بەرپاستىي ئىمان دارن لەلەيەن خۇاي پەرۋەردگارەۋە لىبوردنىكى تايبەتايان ھەيە، ۋە بىزۋىكى پىر پىزو حورمەتايان ھەيە، ھەم لىيان دەبەۋىي، ھەم بىزۋىك كەپىزو حورمەتى تىدايە، بەس خواردن ۋ خواردنەۋە نا، خواردن ۋ خواردنەۋە بۇ جەستە ، بەلام پىزو حورمەت بۇ ۋوۋ، چۈنكە نىنسان بەر لەۋەى جەستەبى ۋوۋە.

۳- لە جېيەكى دىكەشدا ديسان خوا (سبحانه و تعالى) جارىكى دىكە پېناسەى ئيماندارانمان بۇ دەكات و دەفەرموى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا أَسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنَ لِمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (النور. ۶۲) واتە: بېگومان بېرواداران تەنيا ئەو كەسانەن كە ئيمانيان بەخوا و بە پېغەمبەرەكەى ھېناۋە، ۋەھەر كاتىك لە خزمەت پېغەمبەرى خوادا بوون بۇ كارىكى كۆكەرەدە، (ۋاتە: كارىك كە پېويست بكا مسولمانانى بۇ كۆبكەنەۋە) ئامادەى ئەو كارە دەبن، مەگەر مۆلەتى لى ۋەربىگرن {ۋاتە: لە پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يان بەرپرسىيان، ئەگەرنا ئەو كارە بەجېناھىلن ۋە بيانوۋ نادۆزنەۋە ۋە بەملاۋ لادا نارۆن} دوايى دەفەرموى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ بېگومان ئەوانەى كە مۆلەت لى ۋەردەگرن، ئىنجا بەملاۋ لادا دەچن، ئەوانە ئيمانيان بە خواۋ بە پېغەمبەرەكەى ھەيە ﴿فَإِذَا أَسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ﴾ جا ھەر كاتى مۆلەتيان لى ۋەر گرتى بۇ ھەندى كاروبارى خۇيان ﴿فَإَذَنَ لِمَن شِئْتَ مِنْهُمْ﴾ ھەر كات ويستت ۋە بەرژەۋەندىيت تېدا بىنى، مۆلەتيان بدە ﴿وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ ۋە داۋاى لىبوردنىشيان بۇ لە خوا بكة، بېگومان خوا لىبوردەى بەبەزمىيە.

لېرىدا خوا (سبحانە رتعالى) راستىيەكى زۆر گەورەمان بۇ بەيان دەكتات، كە پەيوەندىي ھەيە بە لايەنى سىياسىي ۋلايەنى كۆمەلەيتىيەۋە، ئەۋىش ئەۋەيە كە دەفەرمۇئ: ئىمانداران تەنيا ئەۋانەن كە بىرۋايان بە خواۋ بە پېغەمبەر ھەيە، ۋىپراي ئەۋەش ھەر كارىك كە پىۋىستە مسوئلمانانى بۇ كۆببەنەۋە دەبىئ بە ھەرۋەزىي بىئ، ئنجا جەنگو جىيەدە، كارىكى سىياسى يە، چالاكىيەكى كۆمەلەيتىيە، ئابۋورىيە، ھەرچى بىئ، ھەركارى پىۋىست بكا مسوئلمانان بۇي كۆببەنەۋە، ئەۋان كۆ دەبەنەۋە ۋ بەملاۋلادا ناچن، پېغەمبەرى خواۋ قىيادى خۇيان جىئ ناھىلتن، تا مۆلەت ۋەرنەگرن، ديارە لىرىدا مەبەست تەنيا پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) نىيە دەبىئ مسوئلمانان بەبىئ مۆلەتى بەرپرسى خۇيان ۋەرنەچن ۋ سەرپىچىي نەگەن، كەۋاتە، بەقسەي براگەۋرەۋ بەرپرسان كەرن لە سنوۋرى شەرىعت دا، بۇ جىيەجى كەرنى ئەرك ۋ فرمانەكان، مەرچە بۇ ھاتنەدى ئىمان.

چۈنەيتى ھەلقۇلىنى سىستەمى ھوكمەرانىي ئىسلامىي لە بونناسى ۋ ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىيەۋە:

خۇيەنرى سەنگىن! با سەرنج بەدىن بزانين چۇن چۇنى بونناسىي ئىسلامىي ۋ تىپروانىنى ئىسلامىيەنە بۇ بوون (ۋجود)، ۋە ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىي بەۋ شىۋەيەي كەباسمان كەرد، چۇن دەبن بەسەرچاۋە بۇ ھەلقۇلىنى سىستەمى ھوكمەرانىي ئىسلامىي، ۋەچۇن چۇنى سىستەمى ھوكمەرانىي ئىسلامىي پەيوەست دەبىئ بە بونناسىي ئىسلامىيەۋە بە ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىيەۋە؟!

ئىمە پىشتەر باسماكەرد كە ئىمان ۋ ەقىدەي ئىسلامىي ھەلقۇلۇۋى بونناسىي ئىسلامىي ۋ تىپروانىنى ئىسلامىيەنە بۇ بوون (ۋجود)، ھەر كەسى

بەو شىۋمىيە تەماشى (بوون) بكاو، بەو شىۋمىيە خوا بناسى، بەو شىۋمىيە تەماشى زىيان بكاو، تەماشى ئىنسان بكا كە ئىسلام دەلى، ئەمە يەكسەر ئەمە جۆرە بوونناسىيە پالى پىۋە دەنى بۇ ئيمان ھىنان، ھەلۋىستىكى فىكرى پەيدا دەبى، دوايى ئەمە ھەلۋىستە لەكردارو رەفتاردا بەرجەستە دەبى، چونكە ئيمان و عەقىدە ئىسلامى بىرىتى نىيە تەنبا لە ھالەتتىكى تىۋىرى و زمىنى، بەلگو ئيمان چوار پىكەنەرى سەرەكى ھەن: پىك ھىنەرىكى زمىنى، پىكەنەرىكى دەرۋونى، پىكەنەرىكى تەبىرى، ۋە پىكەنەرىكى كىردەمى و جەستەي، ئيمان بىرىتىيە لە چەند راستىيەك بەرانبەر بە خوا (سبحانە رەئەلى) و فرىشتەكانى و پىغەمبەرانى و كىتەبەكانى و رۇزى دوايى، كە لە عەقلى دا جىگىر دەبن، واتە: ئيمان پىش ھەمە شتى مەرىفەت و ھۇشيارى و زانىيارى و پەپىردنە، بەلام دواي ئەمە كە عەقلى دەرەكى پى كىردوون و پىيان ھۇشيارو رۇشن بۇتەمە، لەدلىشدا جىگىر بوون، بۇ ئەمە دلىش پىيان بىدار بىتەمە، ئەمە ھەقىقەتەنە دەبى دلىش پەسەندىان بكات، ئىجا دواي ئەمە دەبى زمانىش تەبىرىيان لى بكات، واتە: پاش ئەمە لە زمىنەمە گوازرا ئەمە بۇ دلىش دەبى بىاندا بەزمان، ئەمەش تەبىرىيان لى بكات، كەواتە: دان پىدانانى زمانىش پىكەنەرى سىيەمى ئيمانە ، ۋە پاشان كىردەمە ئەندامەكانەمە، ھەر كات ھەقىقەتەكان لە عەقلى دلىدا جىگىر بوون، بەزمان تەبىرىيان لى كرا، ئىنسان دەبى بە پى تۈنا بەكىردەمەش پىيان ھەلسى.

بۇ ۋىنە: ئيمان بە خوا، بىرىتىيە لە ئيمان بە بەدپەنەرايەتتى خوا بە پەرسىراۋىتتى خوا بە خاۋەندارىتتى خوا، ئىجا ھەر كات عەقلى دەرەكى بەمە راستىيە كىردو، دلى پەسندى كىردو، زمان دانى پىدا ھىناۋ، بەكىردەمەش ئەمەجەم دراۋ بەرجەستەكرا، ئەمە جار ئەمە پى دەگۈترى ئيمان .

ئىنجىلدا تەمەششا بىكەين بىزانىن، چۇن چۇنى نەك ھەر سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي، بەلكو ھەموو نەركەكانى ئىسلام، پەيغەمبەر دىنەدە، بە شىۋەي تىپىرانىن بۇ بوون (وجود) و بە ئىمان و غەقىدەدە:

۱- ئايەتەكانى ژمارە: (۴۰۳۹) لە سوورەتى (يوسف) دا خوا لە سەر زمانى

(يوسف) (عليه السلام) دىمەرمۇي: ﴿يَصْحَبِي السَّجْنِ ءَازْيَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ

خَيْرٌ أَمِ اللَّهِ أَلَوْ جِدَّ الْقَهَّارُ ۝۳۹﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا

أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مِمَّا أُنْزِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا

إِيَّاهُ ذَلِكَ لِلَّذِينَ أَلْقِيَتْمْ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝۴۰﴾ واتە: ئەي

دو ھاۋەلە زىندانىيەكەم! ئايا چەند پەرۋەردىگارىكى پەرئەۋازە باشتىن،

ياخود خۋاى تاكى مل پى كەچكەر؟! لىرەدا (يوسف) پەرسىار لە دوو

ھاۋەلەكەي دەكا كە: ئايا ۋاباشە چەند پەرۋەردىگارىكى پەرئەۋازە دژ

بەيەكى ناكۆك بېرستىن، ياخود يەك خوا (سبحانە وتعالى) كەتاك و بالا

دەستەو بەسەر جگە لە خۇيدا؟ دوايى دىمەرمۇي: ﴿مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ

إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مِمَّا أُنْزِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۝ واتە:

ئىۋە ھىچ ناپەرستىن لەجىياتى خوا، بىجگە لە ھەندىك ناو كە خۇتان و

بابو باپىرانتان بەكارتان ھىناون، واتە: تەنيا ناۋى بى نىۋەردۆك

دەپەرستىن، كە لەلاپەن خواۋە ھىچ بەلگەيان لەسەر نىيە، كە ئەۋانە

پەرۋەردىگارو پەرستاون، دوايى دىتە سەر ئەسلى مەبەستەو دىمەرمۇي:

﴿إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ﴾ ھوكم تەنيا دەبى ھى خوا بى، ھوكم لىرەدا يانى:

ياسا دانان، ھەلال و ھەرام دىيارىي كەردن، چاكەو خرابە دىيارىي

كەردن، تەنيا مافى خوايە، كە ھەرمانى كەردە جگە لە ۋەكەس نەپەرستىن،

ۋاتە: ئەگەر جگە لە خوا كەسىكى دىكە بىكەنە بەرنامە دانەرو ھاكىمتان،

خاۋەنى نىعمەتەكانە، جېنى خۇيەتى تەنيا ئەۋىش پەرستراۋى، جگە لەو پەرستراۋى بەھەقى دىكەتان نىيە ﴿فَأَنزَلْنَا نُفُوكُونَ﴾ ئەدى بەرمو كۆى لا دەدرىن؟ واتە: ۋەك بلىنى ئىرادەتان لە دەستى خۇتاندا نەماۋە كەسىك پرووتان بى دەسوورپىنى.

۳- ۋە لەسوورەتى (الغافر) لەئايەتەكانى: (۶۱ ۋە ۶۲ ۋە ۶۳) دا ئەو راستىيەمان زىاتر بۇ پروون دەكاتەۋە دەفەرمۇ: ﴿اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْآيَاتِ لَتَسْكُنُوا فِيهِ وَاللَّهُ مُبْصِرٌ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾ ﴿١١﴾ ذَالِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنزَلْنَا نُفُوكُونَ﴾ ﴿١٢﴾ كَذَلِكَ يُؤْفِكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَحْمَدُونَ

﴿١٣﴾ واتە: خوا ئەو كەسەيە كە شەۋى بۇ گىراۋن بەۋە كەتپىدا ئارام بىگرن ، ۋە رۇزگارىشى بۇ گىراۋن بە بىنەر، (ۋاتە: تپىدا دەبىنن ۋە كەسابەتى تپىدا ئەنجام دەدەن) بىگومان خوا خاۋەنى چاكەيە بەسەر خەلكەۋە، بەلام زۆربەي خەلكى ناسوپاسن ، ئائەۋ خاۋايە پەرستراۋانە، بەدەيپەنەرى ھەمۋو شتىكە جگە لەو ھىچ پەرستراۋى دىكە نىن، بەرمو كۆى لا دەدرىن! ئەۋانەى بپروا بەئايەتەكانى خواناكەن، ئا بەۋ شىۋمىيە پرويان بى لادەدرى، واتە: شەيتان كۇنترۇلىان دەكاۋ لەبەنداپەتتى بۇ خوا دوورىان دەخاتەۋە دەيانكاتە بەندەۋ خزمەتكارى خۇى، شەيتانى جندو مروفو، تاغۋوتەكان زەفەر بەكەسانىك دەبەن كە دلىان لەخوا بەيەك گرتن (توحيد) خالىيە، دلىان لە خواناسىي (معرفة الله) بەتالەۋ بەندەى خوا نىن، بۇيە دەبىن بە كۆپلەۋ خزمەتكارى ئەمۋ ئەو.

۴- ۋە خۋاى بى ۋىنە لە سوورەتى (النساء) ئايەتى (۵۹) دا دەفەرمۇ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ

فَرُدُّهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

❁ ۵۹ ❁ واتە: ئەي ئەوانەي بىر واتان ھېناۋدا! ھەرمانبەرىي خوا بىكەن،
 ۋە ھەرمان بەرىي پېغەمبەر بىكەن، ۋە ھى كاربەدەستانىك و مشوور
 خۇرانىك كەلە خۇتانن، ۋە ئەگەر لە شتىكدا كەوتنە مشت و مېرەۋە
 بىگىرپنەۋە لای خواۋ پېغەمبەر، ئەگەر بىر واتان بە خواۋ بە پۇژى دوايى
 ھەيە، ئانەۋە بۇ ئىۋە چاكتەۋ سەرنجامىشى باشترە، لېرەدا خوا (سبحانە
 ر تعالی) پوو لە ئىمانداران دمكات، كە ئەگەر ئىمانيان بە خواۋ بە پۇژى
 دوايى ھەيە، دەبى ھەرمانبەرىي خواۋن واتە: شوپنكەۋتەي قورئان بن،
 ۋە ھەرمان بەرى پېغەمبەرن، واتە: شوپنكەۋتەي سوننەت و رېبازى بن،
 كە بەتەئكىد ھەرمان بەرىي بۇ پېغەمبەرىش ھەر برىتتە لە پراكتىزە
 كردن و جى بەجى كردنى قورئان و، برىتتە لەۋەي كە پېغەمبەرى خوا،
 قورئانى بەۋ شىۋمىيە جى بەجى كىردە، واتە: سوننەتى پېغەمبەر
 شتىكى جىا لە قورئان نىيە، بەلكو برىتتە لە چۇنىيەتى جى بەجى كردن
 و پراكتىزە كىردنى قورئان.

پاشان دەفەرمۇي: ھەرمانبەرىي كاربەدەستانىك بىكەن كەلە خۇتانن،
 واتە: خۇتان ھەلتانېزاردوون و ديارىيتان كىردوون، ۋە لە خۇتانن لەرپوۋى
 ئىمان و ەقىدەتەنەۋە، دواتر دەفەرمۇي: ۋە ئەگەر كەۋتەنە كېشەۋە
 لەگەل كاربەدەست و بەرپرسەكانتان دا بىگىرپنەۋە بۇ لای
 خواۋپېغەمبەرى خوا، واتە: بىگىرپنەۋە بۇ لای قورئان و سوننەت،
 قورئان و سوننەت تەرازوۋى لەيەك جىا كىردنەۋەي چاكە و خراپەۋ،
 راست و چەۋتە، ھەللاۋ ھەرامن، بۇيە ئەۋ ھوكمە شەرىعيانەي لە
 قورئان و سوننەت ۋەردەگىرېن و زانايانى ئىسلام لەسەريان يەكەدەنگن،
 دەبى دەستوورى مەسۇلمانان بىك بەيئەن. ۋەمكاتىك كۆمەلگەي مەسۇلمانان

لەنيو خۇياندا يان لەگەل كاربەدەستانى دا دەكەونە كېشەو مشت و مېرو راجىيائى يەو، دەبى ئەو ناكۆكىي و كېشەيە بگېرنەو، بۇ قورئان و سوننەت، ئەگەر خۇيان بە ئيماندار دەزانن، دوايى دەفەرموى: ﴿ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ ئەو چاگترەو و دەسەرەنجامىشى باشترە.

۵- وە لە سوورەتى (النور) ئايەتى (۵۱) دا خوا ھەلۋىستى بېروادارانمان مان بۇ دەخاتە روو، لەبەرانبەر حالەتەتەكدا كەبانگ دەكرېن تاكوشەرىيەتى خويان بەسەردا جى بەجى بكرى، دەفەرموى: ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

﴿۵۱﴾ واتە: بېگومان قەسە بېروادان كاتىك بانگ دەكرېن بۇ ئەو، كە دادومرېيان لەبەيندا بكرى، ھەلۋىست و قەسەيان ھەر ئەو، كە بلىن: بېستمان وە گوپراپەلېن، يانى: وەرى بگرن و پاشان جى بەجى بگەن، كەسى خۇى بەبېروادار بزانى، نابى لەبەرانبەر شەرىيەتى خوادا لام و جىمى ھەبىو، نابى دل لەدل دانى ھەبى، دواى ئەو، دەزانى كە خوا ئەو، ھەرمووە، پېغەمبەرى خوا ئەو، ھەرمووە، وەحى خوايە، نابى رېگا بەخۆت بەدى سەر پشك بى، جېبەجى دەكە، يان نايكە؟ قېوولئ دەكە، يان نايكە؟ ھەلۋەتە قېوول كەرن و نەكەرنى، سنوورى نېوان ئيمان و كوفەر، چونكە ھەر كەسەك ھەرمانىكى خوا قېوول نەكاو بىزانى ئەو، ھەرمانى خوايە، لەبازنە ئىسلام دەجىتە دەر، بەلام بەجى بەجى نەكەرنى لەبازنە ئيمان و ئىسلام ناچىتە دەر، مادام دانى پېدا بېنى كەحەقە، بەلام بەتەنكە بەئەندازە سەرپېچىيەكە، تاوانبارى دەكات، جارى واش ھەيە سەرپېچىيەكە لەبازنە ئيمانىشى دەباتەدەر.

۶- وه له سوورمتى (الأحزاب) له ئايهتى (۳۶) دا دهفرموى: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا

مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا﴾ (۳۶) واته: وه هيج پياويكى برودارو هيج ئافرميتكى برودار بۇيان نيه، كاتيك خواو پيغمبهرى خوا برپارىك دمردمكه، سهر پشك بنو مافى هه ئبزرادن به خويان بدن، وه ههر كهسى سهر پيچى له فهرمانى خواو پيغمبهرى خواو بكا، به شيويهكى زور روون و ئاشكرا پى لى ون بووه.

۷- وه له سوورمتى (الأنعام) ئايهتهكانى: (۱۴ و ۱۵ و ۱۶) دا خوا (سبحانه و تعالى)

جاريكى ديكه ئهو راستييه مان بۇ روون دمكاته و بشتراستى دمكاته وه، كه چۆن بووناسى ئىسلامى پيويهسته به عه قيده ئىسلاميه وه، وه عه قيده ئىسلاميش سيسته مى حوكمرانى ئىسلامى ليوه سهرچاوه دهگرى، دهفرموى: ﴿قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَخِذُ وَلِيًّا فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُهُ وَلَا يُطْعَمُ قُلُوبُ إِنْ أُمِرْتُ أَنْ أَكُوِّتَ أَوَّلَ مَنْ أَسْمُ وَلَا تَكُونُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ (۱۴) قُلْ إِنْ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵) مَنْ يُصِرْ عَنْهُ

يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۱۶) به پيغمبهر دهفرموى: تۇ بلى: (واته: به كافركان بلى) ئايا جگه له خوا كهسيكى ديكه بكه مه سهر پهرشتياري خوم، له كاتيكدا كه خوا به ديهيئهرى ئاسمانه كانو زموييه (ئهو پهيداي كردوون) وه ئهو رۆزى دىداو رۆزى نادرى، (ههر ئهو رۆزى دىدو پيوستى به وه نيه رۆزى بدرى)!!! بلى: فهرمانم پيكراره كه يه كه م كهس بم گهردن كه چ بم بۇ خوا (سبحانه و تعالى) ومتۇ له هاوبهش دانه ران مه به، (هاوبهش بۇ خوا دامهنى له پهرستنييداو، هاوبهشى بۇ دامهنى له ودا كه به قسه جگه له خوا بكه و، به دواى

جگە لە بەرنامەى خوا بکەوى) ھەروەھا بلى: من دەترسىم
کەسەرپىچىى خوا بکەم، لە سزای رۆژىكى مەزن (کە رۆژى دوايىه)، وه
ھەر کەسىک ئەو نازاردى لى لا بدرى، بەراستى خوا بەزمى پىیدا
ھاتۆتەوه، وئەوھش بە موراڢ گەيشتنىكى زۆر ناشکرايه .

۸- ھەروەھا لە سوورەتى (الأنعام) ئايەتەکانى: (۱۱۴ و ۱۱۵)دا، ئەگەر لە ئايەتى
پىشیدا باسى ئەوھى کرد کە جگەلە خوا نابى بکرىتە سەر پەرشتىکار،
لەم دوو ئايەتەدا باسى ئەوھ دەکات کە دەبى جگە لە خوا نەکرىتە
نەکرىتە دادومر (حکەم)، وهک دەفەر موى: ﴿ أَفَعِىرَ اللّٰهَ اَبْتٰغِى حٰکْمًا وَهُوَ
الَّذِى اَنْزَلَ اِلَيْکُمْ الْکِتٰبَ مُفَصَّلًا وَالَّذِى ءَاتٰیْنٰهُمْ الْکِتٰبَ یَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ مُنْزَلٌ
مِّنْ رَّبِّکَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِیْنَ ۝۱۱۴﴾ وَتَمَّتْ کَلِمَتُ رَبِّکَ صِدْقًا وَعَدًا لَا

مُبَدِّلَ لِّکَلِمٰتِہٖ وَهُوَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ ۝۱۱۵﴾، ديارە خوا لەسەر زمانى
پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەر موى: ئایا جگە لە خوا کەسىكى
دیکە بکەمە حەکەم !! (وہ بەمانای بەرنامە دانەریش دى) لەحالیکیدا
کە ئەو کتیبى بۆ ئیوھ ناردۆتە خوار زۆر پۆشنەو حەقیقەتەکانى پۆشن
کردۆتەوھو یاساگانى تیدا پروون کردوونەوھ، (واتە: مادام خوا کتیبىكى
ناردوھ بەرنامەى ژيانى تیدا پروون کردۆتەوھو یاساگانى تیدا پروون
کردوونەوھ، چۆن جگە لەو بکەمە حەکەمى خۆم و بیکەمە حاکمى
خۆم؟! وئەوانەش کە پىشتەر کتیبەمان پىداون (کە بەتایبەت مەبەستى
جوولەکەو نەصرانىیەکانە، وە ھەموو خاوەن کتیبە ئاسمانییەکانە،
بەگشتى)، دىزانن کە ئەم قورئانە بەحەق لە پەرورمردگارتەوھ
دابەزىنراوھ، (چونکە نیشانەکانى موخەمەد (صلى الله عليه وسلم) لە
کتیبە پىشووەکاندا ھەن، ھەر بۆیەش خاوەن کتیبەکان چاوەرپىيان

دەرد بى، ۋە ھەندىكىش لەوانەى گە ئىنصافىيان ھەيە، ۋەك (عبداللە بن سەلام) ئىمانىيان بى ھىنا، گوتىيان: نىشانەكانى تۆ لە كىتەبەكانى ئىمەدا ھەن، بەلام ئەوانى دىكە گە كىنەو ھەسەدىيان ھەبوو دەيانزانى بەرژەوندىيان لى تىك دەچى، ئىمانىيان بى نەھىنا، ۋەك خوا دەفەرمۇي: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ دەيان ناسى ۋەك چۆن كۆرەكانى خۇيان دەناسى، بەلام ئىمانىيان بى نەھىنا بۆ ئەۋەى بەرژەوندىيەكانىيان لى تىك نەچن، ئەو بازارى سازيان كىرەبو، لىيان تىك نەچى، بۆيە ئىمانىيان بى نەھىنا). پاشان دەفەرمۇي: ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَكَبِّرِينَ﴾ ۋاتە: تۆ لەوانە مەبە كەدەكەونە گومانەۋە جا ديارە پېغەمبەر گومانى نەبوو، بەلام مەبەست ئەۋانەن گە لە پەشت پېغەمبەرەۋەن، چ لە ئىمان داران، چ لە خەلگى دىكە، لە كۆتايى دا دەفەرمۇي: ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا﴾ ۋاتە: ۋەشەى پەرۋەردگارت تەۋاۋە، لەرۋەى راستىيەۋە، ۋە لەرۋەى دادگەرىيەۋە، لادەر نىە بۆ ۋەشەكانى، ۋە ئەو بىسەرى زانايە.

ئايەتەكانى خوا دوو بەشن: بەشىكىيان ھەۋال، ۋە بەشىكىيان ياسان، ئىنجا خوا دەفەرمۇي: ۋەشەكانى پەرۋەردگارت ئەگەر ھەۋال لەراستىيدا تەۋايان كىرەۋە، ھىچ ھەۋاللىكى نەداۋە، چ لەبارى رابىردوۋەۋە، چ لەبارى داھاتوۋەۋە كە راست نەبى، ۋە ئەگەر ھۆكەمىش لە دادگەرىيى دا تەۋايان كىرەۋە، ۋە ھىچ ھۆكەمىكىش دانەناۋە كە دادگەر نەبى.

لېرەدا زۆر بەرۋەنىي و راشكاۋى دەيىنىن: ۋەك چۆن ئىمان و ەقىدەى ئىسلامىي لەگەل بونناسىي ئىسلامىي دا تىكەلەكەشەۋە پىيەۋە پىيەۋەستە، ۋاتە: ھەركەسىك ھەلگى تېرۋانىي ئىسلامىيانە بى، ناچار دەبى كە ھەلگى ەقىدەى ئىسلامىي بىت، ئەگەر لە ھۆكەمى ەقىل لانەدا، ۋە ئىمان و

عهقيدە ئىسلامىي ئەنجامىكى مەنتىقىي يەكە لە بووناسىي ئىسلامىي پەيدا دەيى، بە ھەمان شىۋەش ھەر كەسى ھەلگىرى بووناسىي ئىسلامىي و ئيمان و عەقيدە ئىسلامىي بى، دەيى سىستەمى ھوگمپرانىي ئىسلامىيىش تەبەننىي بگات، كە برىتيە لەۋەي تەنيا خوا بە ياسادانەرو بەرنامە دانەرى خۇي دابى، ۋە ۋەك چۆن لەۋارى دروشمەكاندا، تەنيا ۋو لە خوا دىكاتو، تەنيا سەجدە ۋىكوۋى بۆ خوايە، بەھەمان شىۋەش لەۋارى خىزانىي و كۆمەلەيەتىي و سىياسىيىشدا، بەرنامەكانى زيان تەنيا لە خواي پەروەردگار ۋەربىگىرى، ھەلال ۋ ھەرام تەنيا لە ۋەربىگىرى، ۋە تەنيا شەرىعەتى خوا بەسەر خۇي و خەلگىيەۋە بگاتە دادومر، بۆئەۋەي ھەم بەختەۋەرى دنياۋ ھەم سەر ھرازىي دۋارۋۇزىش بى.

خوا ئىمە ۋ مىللەتى ئىمە لە ۋەكەسانە بگىرى كە تەنيا خوا بە ھاكەم و دادومر ۋ ياسادانەرى پەھا دەزانن، ۋە تەنيا شەرىعەتى خواي پەروەردگار بەبەرنامەي خۇيان دەزانن.

بەشى چوارەم

پېناسەي چەند وشەو زاراوەيەك

دەولەت (الدولة)

حکومەت (الحكومة)

دەستوور (الدستور)

ياسا (القانون)

سیستەمی حوکمرانیی (نظام الحكم)

خويىنەرى سەنگىن!

خو پىشتىوان بى لىم بەشى چوارەم كۆتايى يەى ئەو تەۋمەيەدا
پىناسەيەكى كورت ۋ پوختى پىنج وشەو زاراۋە دەكەين ۋ تىشكىان دەخەينە
سەر، چۈنكە ھەر پىنجىيان پەيۋەندىي راستەوخۇ توندو تۇلىيان بەم كىتەبەو
كۆى باسو بابەتەكانىيەۋە ھەيە، ئەو پىنج وشەو زاراۋەيەش برىتىن لە:
دەۋلەت، حكومەت، دەستور، ياسا، سىستەمى حوكمرانىي.

ئىنجا ھەر لەبەرايەۋەش دەلىم:

بىگومان پىسپۇر ۋ شارەزايانى فىقھى سىياسى ۋ دەستورىي، پاجىيى ۋ مەشتو
مىر زۇرۇ جۇراۋ جۇريان لەبارەى چەمك ۋ واتاى ھەر كام لەو وشەو زاراۋانەۋە
ھەيەۋ، ناگونجى لىردەا بچىنە نىۋ وردەكارىيەكانى ئەو پاجىيى ۋ مەشتو
مىرەنەۋە، بەلگەۋ بەۋەندە ۋاز دىننن كە ئەۋەى راي زۇرىنەيانى لەسەرەۋ، لە
ۋاقىيى پراكتىزە كراۋى ئەو وشەو زاراۋانەشەۋە نىزىكتەر، بىخەينە رۋو.

۱- دۆلەت (الدولة):

ۋشەى (دولة) بەو چەمك ۋ واتايەى ئىستاي كە برىتىيە لە ھەۋارەيەكى سى
كوچكەيى: سەررەمىنىك، خەلگىك، دەستەلاتىك، كاتى خۇى بەكارنەھىتراۋە،
ھەرچەندە ۋشەى (دولة) لە ھورئاندا ھاتوۋ: ﴿...كَيَّ لَا يَكُونُ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ
مِنْكُمْ...﴾ ۷ ۋاتە: ... بۇ ئەۋەى مال ۋ سامان تەنيا لەنىۋ
دەۋلەمەندەكانتان دا كورت ھەئەيەت..

ئىنجا ھەرچەندە وشەي (دۆلە) لە ئايەتەكەدا ماناي خستەنە ژېر پگىزى خۇۋ دەست بەسەر داگرتن (ئىستىلاء) دەگەپەنئىۋ، ئەمەش لەماناي دۆلەتەۋە نىزىكە، بەلام ئەۋە جىايە لەۋ چەمەك و واتايەي ئىستا وشەي دۆلەت دەيگەپەنئىۋ.

شايناي باسشە وشەي ناۋبراۋ لە رابردودا نە لەنئىۋ مسوئلمانان و نە لەنئىۋ نامسولمانانئىش دا، بەماناي قەۋارەي سىياسىي بەكار نەھىنراۋە.

ئىنجا ھەرچەندە ھەتا ئىستا بەتەۋاۋىي بۆم روون نەبۆتەۋە كە ئايا سەرمەتاي بەكارھىنئاناي وشەي ناۋبراۋ بەۋ چەمەك و واتايي ئىستاي، كە برىتيە لە قەۋارەي سىياسىي، كەي بوۋە؟ بەلام دئىيام كە ئەۋەي مېژوۋ زانانى ھاۋچەرخ لە كىتەبەكانيان دا دەينوۋسن بۇ ۋىنە:

(الدولة النبوية)، (الدولة الراشدية)، (الدولة الأموية)، (الدولة العباسية)، (الدولة الأيوبية)، (الدولة السلجوقية)، (الدولة البويهية).

ماناي ۋانە كە كاتى خۇي ئەۋ وشەۋ زاراۋمەيە بۇ ئەۋ قەۋارە سىياسىيانە بەكارھاتەۋە، بەلكو مېژوۋزانانى ھاۋچەرخ لە پۇژگارى خۇيانەۋە وشەي ناۋبراۋيان ۋەك ناۋونىشان بۇ ئەۋ قەۋارە سىياسىيانە بەكارھىنراۋە.

ئىستاش با سەرنجى بىرۋراي ھەندىك لە پىسپۇرۋ شارمزايناي بوۋارى فيقھى سىياسىي و دەستۋورىي و ياسايى بىدەين، بزائىن چۆن پىناسەي (دۆلەت) دەكەن؟

يەكەم: (د. محمد كامل ليلة) لە كىتەبى (النظم السياسية: الدولة والحكومة)^(۱) دا چەند پىناسەيەك بۇ دۆلەت دىنئىتەۋە، يەككىيان ھى (بىلتىشلى) سويسرىيە كە ديارە ئەۋ بە ەرمبىي تەرجەمەي كردەۋ، دەلى: (الدولة: جماعة مستقلة من الأفراد يعيشون بصفة مستمرة على أرض معينة

بينهم طبقة حاكمة وأخرى محكومة). واتە: دۆلەت برىتتە لە كۆمەلە تاكىكى سەربەخۆ كە بەشئومىيەكى بەردەوام لەسەر سەرزەمىنىكى ديارىكراودا دەژىن، لە نۆويان دا چىنىكى حوكمران ھەيە و چىنىكىش كە حوكمىيان بەسەردا دەكرى.

دووھەم: يەككىكى دىكە لەو زانايانەى بوارى سياسىي كە پىناسەى دۆلەتى كردو (ھۆلاند)ى ئىنگىلىزىيە، ئەويش پىناسەكەى لەوھى پىشوو نزيكە، دەلى: (الدولة مجموعة من الأفراد يقطنون إقليماً معيناً ويضعون لسلطان أغلبية أو سلطان طائفة منهم)^(١) واتە: دۆلەت برىتتە لە كۆمەلە تاكىك كە لەسەر ھەريئىكى ديارىكراو نىشتەجىن، وە ملكەج دەكەن بۆ دەسلەلتى زۆرىنە، ياخود دەسلەلتى كۆمەلئىك لەو كۆمەلگايەدا.

سێيەم: يەككىكى دىكە لەو زانايانە (وېلئسن)ى ئەمريكيە، كە يەككىك بنوو لە سەرۆك كۆمارەكانى ئەمريكا، ئەويش دۆلەت ئاوا پىناسە دەكات و دەلى: (شعبٌ منظم خاضعٌ لقانون يقطنون أرضاً معينة)^(٢) واتە: گەلئىكى رېكخراون ملكەچكەرن بە ياسا، لە سەر زەمىنىكى ديارىكراودا نىشتەجىن.

چوارەم: (المعجم الوسيط)يش كە فەرھەنگىكى ناودارى ھاوچەرخى زمانى عەرەبىيە، ئەميش ھەر بەو شئومىيەى پىشوو پىناسەى دۆلەت دەكات و دەلى: (الدولة: مجموع كبير من الأفراد يقطن بصفة دائمة إقليماً معيناً ويتمتع بال شخصية المعنوية و بنظام حكومي و بالاستقلال السياسي)^(٣) واتە: دۆلەت برىتتە لە كۆمەلئىكى زۆر لە تاكەكان، كە بەشئومىيەكى

^١ سەرجاوەى پىشوو.

^٢ ھەمان سەرجاوە.

^٣ المعجم الوسيط، ص ٢٠٤.

بهردهوام له نیو ههریمیک دا (واته: لهسهر زهمینیکی دیاریکراودا) نیشتهجین، وه خاومنی کهسایهتییهکی معنهویی یه، وه خاومنی سیستهمیکی حوکمرانییه، وه خاومنی سهر بهخویی سیاسییه.

ئهگهر تهماشای سهرجهه نهم چوار پیناسهیه بکهین، که دیاره پیناسهی دیکهیش زۆرن، بهلام ههموویان لهو چوار چیومهیهدا کۆدمبئهوه، که دهولمت پیویستی به سی بنهما ههیه:

(۱) کۆمهله خهلتیک، که ههندیك جار به گهل (شعب) ناو دهری و ههندیك جار به کۆمهله (امة) و ههندیك جاریش به کۆمهله تاکیک (مجموع من الافراد).

(۲) سهرزهمینیکی دیاریکراو.

(۳) دهمهلاتیکی سیاسی، یانی: دهولمت دهبی ئهو سی پیکهینههری ههبن: سهرزهمینیک ههبی و، خهلتیک لهو سهرزهمینه ههبی، وه دهمهلاتیکی سیاسی ههبی، که ئهو خهلتیکی ریکخستبی، وه لهو سهر زهمینهدا خویان کارو باریان بهرپوه بهرن.

پینجهه: کۆتایی نهم پیناسانهش به پیناسهیهکی مهوسووعهی ناوداری (ویکیبیدا) دینین، که زیاتر تیشک دهخاته سهر جهمک و واتای (دهولمت) و دهلی: (دولة: هي مجموعة من الأفراد يمارسون نشاطهم على إقليم جغرافي محدد ويضعون لنظام سياسي معين يتولى شؤون الدولة، وتشرف الدولة على أنشطة سياسية واقتصادية واجتماعية التي تهدف الى تنميتها وازدهارها وتحسين مستوى حياة الأفراد فيها. وينقسم العالم إلى مجموعة كبيرة من الدول، وإن اختلفت أشكالها وأنظمتها السياسية).

واته:

دۆلەت: كۆمەلە تاكىن كە چالاكى خۇيان ئەنجام دەمدەن لەسەر
 ھەرىمىكى جوگرافىيى دىيارىپىكراۋ، ملكەچ دەكەن بۇ سىستەمىكى
 سىياسىي تايىبەت، كە كاروبارى دۆلەت بە ئەستۈۋە دەگرى.
 ۋە دۆلەت سەرپەرشتىي ئەۋ چالاكىيە سىياسىي ۋە ئابۋورىي ۋە
 كۆمەلەيتىيانە دەكات، كە دەپەۋى بەرەۋ پىشەۋەيان بەرئىۋ، گەشەيان
 پى بداتۋ، ئاستى ژيان ۋە گوزمەرانى تاكەكانى تىدا باش بىكات.
 ۋە دىنيا بۇ ژمارمىەكى زۇر لە دۆلەتان دابەش دەبى، ھەرچەندە
 شىۋەكانىيان ۋە سىستەمەكە سىياسىيەكانىيان جىاۋاز بن.
 شاپانى باسشە ئىستاكە (۲۳۱) دۆلەت لە دىنيادا ھەپە^(۱) كە ھەيانە ۋەك:
 كۆمارى چىنى گەلىي (جمهورية الصين الشعبية) ژمارەى دانىشتۋوانى لە
 مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰) يىك كەس تىپەرپەۋە، ھەشيانە زۇر بچۈۋەكەۋ ژمارەى
 دانىشتۋوانى ناگاتە مىليۇنىك، ۋەك ھەندىك لە دۆلەتانى كەنداۋ.

۲- حكومت (الحكومة):

ۋشەى حكومەت كە لە زمانى كوردى دا ۋشەى (مىرىي) بۇ بەكاردىۋ،
 ئەگەر ناخۇشۋىستراۋىش بى ۋشەى (پژىم).
 شاپانى باسە كە ۋشەى (حكومة) یش لە قورئاندا نەھاتۋە، بەلام ۋشەى
 (حكّم) ۋ زۇر لە پىژگە (صيغة) كانى زۇر دووبارە بۆتەۋە ۋەك:
 (حَكَم، يَحْكُم، يَحْكُمَان، حَكَمَت، فَاحِكَم، حَكَمٌ، حَكَمَيْن، حَاكِمِين)، بەلام بە
 سەرنجدانى ئەۋ ۋشانە لەۋ سىياقەندا كە تىياندە ھاتۋون ۋ سەرنجدانى
 سەرنجدانى ماناۋ چەمكى پىشەپى ۋشەكەش لە زمانى عەرەبىيى دا، بۇمان
 دەردەكەۋى كە زياتر مەبەست پىي:

^۱ بەپىي سەرزىمىرى سالى (۱۹۹۸)، ۋەك لە سايتى (شبكة رحمة) دا ھاتۋە.

دادومرىيى كىردىن (القضاء) ۋە بېياردان^(۱) لىزانىيى (حىكمەت) دى، گىرنگ ئومومىيە وشەي (حكومة) بىمۇ چەمكىۋاتى زاراۋمىيى يە باۋەي ئىم رۇزگارە، كاتى خۇي بەكارنەھىنراۋمۇ بەماناي: دادومرىيى كىردىن ۋە لىيەك جىاكىردنەۋەي ناكۆكىيەكان (القضاء والفصل بين الخصومات) بەكارهاتۇە.

بەلام لىم رۇزگارەدا وشەكانى: (حكومة) ۋە (حُكْم) ماناۋ چەمكىيى تايىبەتتىيان ھەيە، با سەرنىچ بىدەين:

۱- خاۋەنى (المنجد) گوتۇۋىيەتى:

(حُكْمٌ يَحْكُمُ حُكْمًا وَحُكُومَةٌ فِي الْبِلَادِ: تَوَلَّى إِدَارَةَ شُؤْنِهَا، فَهُوَ حَاكِمٌ ج: حُكَّامٌ... الْحُكُومَةُ: (مَصْ): أَرْيَابُ السِّيَاسَةِ وَالْحُكْمُ // الْهَيْئَةُ الْحَاكِمَةُ الْمُؤَلَّفَةُ مِمَّنْ يَتَوَلَّوْنَ إِدَارَةَ شُؤْنِ الْبِلَادِ)^(۲) ۋەك دىبىنن خاۋەنى (المنجد) ھەركام لىم وشەكانى: (حُكْمٌ وَ (حُكُومَةٌ) لى بەماناي بىرپۇمبىردىنى كاروبارى ۋلات، يان: دەستەي ھوكمىرانى بىكھاتۇۋ لىم بەنەستۇۋە گرانى بىرپۇمبىردىنى كاروبارى ۋلات، تەفسىر دەكات.

۲- خاۋەنى (الإسلام والدستور) لىبارەي بىناسەي (حكومة) ھە گوتۇۋىيەتى: (الحكومة: هي الهيئة التي تمتلك القوة الشرعية لفرض الترتيبات والأحكام والقوانين اللازمة للحفاظ على الأمن والاستقرار في المجتمع وتنظيم حياة الأفراد المشتركة).^(۳)

ۋاتە: ھىكۇمەت نەۋ دەستەۋ بىكھاتەيە كە ھىزى شەرىئىيەتى ھەيە بۇ سەپاندنى رىك ۋ بىكىيى ۋ رىساۋ ياسا بىۋىستەكان بۇ پاراستى ھىمىنىۋ نارامىيى لىم كۆمەلگاداد رىكخستى زىانى ھاۋبەشى ناكەكان.

^۱ المعجم الوسيط، ص ۱۹۰، والمنجد، ص ۲۴۶.

^۲ المنجد، ص ۱۴۶.

^۳ الإسلام والدستور، لتوفيق بن عبدالعزيز السديري.

۳- (د. أحمد عطية الله) خاومنى: (المعجم السياسي الحديث) لىبارى پىناسى ى حكومەتەو گوتوويەتى: (الحكومة (أ): المؤسسة (the institution) تلك المؤسسات التي تضع القواعد وتنفذها في شكل قرارات مُلزمة لجماعة سياسية: سواء كانت دولة أو مدينة أو إقليمياً أو قبيلة أو أو أية منظمة أخرى وكما تعني الكلمة: نشاط الحكم، أي: وضع القواعد وتنفيذها وتقديم التحكيم بشأن تنفيذها، ونشاطات الحكومة هذه توصف غالباً بأنها وظائف تشريعية وتنفيذية وقضائية، وفي معنى أضيق قد تعني الكلمة الفرع التنفيذي وحده...^(۱)).

واتە: حكومەت برىتيە لىو دامەزراوانەى كە بنجىنەكان لى شىوۋى برىيارە پابەندكەرەكاندا بۆ كۆمەللىكى سىياسىي دادەنىڭىن و جىبەجىشيان دەكەن: چ دەولەت بن، يان شار، يان ھەرىم، يان ھۆز، يان ھەر رىكخراوئىكى دىكە، ھەروھەا ئەو وشەيە بەماناى چالاكىي ھوكمرانىي دى، واتە: دانانى ياساكان و جى بەجىكردىيان و دادومرىي كىردنىش لىبارى جىبەجىكردىيانەو.

ئىنجا ئەو چالاكىيانەى حكومەتەش بە زۆرىي وا وەسەف دەكرىن كە برىتىن لى: ئەركەكانى، ياسادانان و جىبەجىكردىن و دادومرىي كىردن، جارى واشە وشەكە بەمانا تەسكەكەى، تەنيا لقى جىبەجىكردىن دەكرىتەو.

شتىكى ئاشكراشە كە بەھۆى بەرمە پىشچوونى ژيانى سىياسى كۆمەلگاكانى بەشەرو بەردەوام لى گۆراندا بوونىيەو، ئەو وشەو زاراوە سىياسىيانەش كە پىيەو پەيوەستن، زۆر سەقامگىر نىن و كەم و زۆر گۆرانكارىيان بەسەردادى و

پاچىيى زۆرىشىيان تېدا پەيدا دەبى، شايانى باسىشە لەم پۇڭگارمدا وشەى
حكومەت بەچەند واتايەك بەكاردى:

۱- تەشكىلكردنى ۋەزارەتەكان(تشكيل الوزارة): واتە: جيا لەسەرۇك
ۋەزيران ۋە سەرۇك كۆمار —ئەگەر ھەبى.

۲- ھەروھەا وشەى حكومەت بەكاردى بۇ دەستەلاتى جىبەجىكرن
بەتايبەت (السلطة التنفيذية) واتە: سەرۇك ۋەزيران ۋە ۋەزىرەكانى، واتە:
خۇى ۋە كابىنەكەى.

۳- ۋە بە واتايەكى فراوانترىش بەكاردى بۇ ھەرسى دەستەلاتەكان واتە:
دەستەلاتى ياسادانان ۋە دەستەلاتى جىبەجىكرن ۋە دەستەلاتى دادومرىى،
بۇ كۆى ھەرسى دەستەلاتەكان بەكاردى.

۴- ھەندىك جارانىش خەلك حكومەت بە ماناى دەولەتىش بەكاردىنن،
بەلام ديارە لەلاى شارەزاىان ۋە پىسپۇران ئەۋە ھەلەيەۋ دەولەت جىايە.
دەتوانىن بۇ لەيەك جىاكرنەۋەى جەمكى دەولەت ۋە حكومەت بلىين:
ئەگەر سەيارەيەك ھەبىت، ھەموو سەيارەكە دەولەتە، ۋە ئەۋ مەكىنەيەى كە
ئىش بە سەيارەكەدەكات ۋە دىجوۋولئىنئىت حكومەتە، يان بۇ نەۋنە ئەگەر ۋەك
ئىنسان داپىنئىن: دەولەت ۋەك ھەموو جەستەى ئىنسان بە ھەموو
ئەندامەكانىيەۋە وايە، ۋە ئەۋ عەقل ۋە ھۇشە كە جەستەكە دىجوۋولئىنئى ۋە
ئەندامەكانى بەكاردىنن، برىتيە لە حكومەت.

۳- دەستور:

ۋشەى (الدستور) ھەرھەنگى (المعجم الوسيط) ئاۋا پىناسەى كردوہ:
(الدستور: القاعدة يعمل بمقتضاها، والدستور: الدفتر تكتب فيه أسماء
المجند ومرتباتهم، والدستور في الاصطلاح المعاصر: مجموعة القواعد

الأساسية التي تتبين شكل الدولة ونظام الحكم فيها ومدى سلطتها إزاء
الأخرى، ج: دساتير^(١)

واته: دستور بنجینهیه که کاری پیدمکری، وه دستور نهو
دهفتهرهمیه که ناوی سهربازان و مووجهکانیانی تیدا تومار دمکری، وه له
زاراوهی هاوچهرخ دا دستور: نهو کومهله بنجینه بناغهیی یانهن که
شیوهی دهولمت و سیستمه حوکمرانییه که دیاری دهکات، وه
نه اندازهی دهستویشوویی بهرانبه به تاکهکان دیاری دهکات، کویه که ی
دهستورهکان.

۲- وه مهوسووعه (ویکیبیدا) ناوا پیناسهی دهستوری کردوه:

(الدستور (Constitution) هو القانون الأعلى الذي يتحدد القواعد
الأساسية بشكل الدولة (بسيطة أم مركبة)، ونظام الحكم (ملكي أم
جمهوري)، وشكل الحكومة (رئاسية أم برلمانية)، ويُنظم السلطات العامة
فيها من حيث التكوين والإختصاص والعلاقات التي بين السلطات،
وحدود كل سلطة، والواجبات والحقوق الأساسية للأفراد والجماعات،
ويضع الضمانات لها تجاه السلطة، ويشمل اختصاصات السلطات الثلاث:
السلطة التشريعية والسلطة القضائية والسلطة التنفيذية، وتلتزم به كل
القوانين الأخرى مرتبة في الهرم التشريعي.....)

واته: دستور: کونستیتیوشن: نهو یاسا بالایهیه که بنهما
بناغهیهکانی دیاری دهکات، شیوهی دهولمت (ساده یان لیکدراو بی) وه
سیستمی حوکمرانیی (پادشایی یان کوماری) بی، وه شیوهی حکوومهت
(سهروکایهتی یان بهرلهمانی بی) وه دهستولاته گشتیهکانی تیدا
پیکدهخات له پرووی پیکهاته و سهلاحیهته وه، وه له پرووی پهپومندی

يەكانى نىوان دەستەلاتەكان و سنوورى ھەر دەستەلاتىك، ۋە ئەرک و مافە بنەرەتتەيەكانى تاكەكان و كۆمەلەكان، ۋە زەمانەتەكانيان لە بەرانبەر دەستەلات دا بۆ دادەنى.

ۋە دەستوور سەلەھىيەتى ھەرسىك دەستەلاتەكە دەگىرتەۋە: دەستەلاتى ياسادانان و دەستەلاتى دادوهرىي و دەستەلاتى جى بەجى كىردن، ۋە سەرچەم ياساكانى لە رووى رىزبەندىي ياسا دانانەۋە، لەخوارەومىنى و پىيەۋە پابەند دەبن.

۳- (د. أحمد عطية بن سعيد) له (العجم السياسي الحديث) ئاوا پىناسەى دەستوور دەكات:

(الدستور (Constitution) بيان جوهرى بالقوانين التي تحكم وظائف المؤسسة السياسية في مجموعة سياسية والعلاقات بينها، أو بيان بالقيود الموضوعة على صلاحيات المؤسسات من هذا القبيل وتحتوي عادة قائمة بحقوق المواطنين وفي معظم الحالات يكون الدستور وثيقة مدونة مصنفة واحدة، غير أن لبعض الدول مثل المملكة المتحدة دستوراً غير مدون، لأنه لا توجد وثيقة مصنفة واحدة تتضمن الدستور، ولأن الدستور يعد مكوّناً على نحو جزئي من أعراف غير مدونة).^(۱)

واتە: دەستوور روونکردنەۋەيەكى بنەرەتتەي ئەو ياسايانەيەكە ئەرکە دامەزراۋەيى يە سىياسىيەكان و پەيوەندىي نىوانيان رىك دەخەن لە كۆمەلەيى سىياسى دا، يان دەستوور: روونکردنەۋەى ئەو كۆت و بەندانەيەكە دەخىنە سەر سەلەھىيەتى ئەو جوړە دامەزراوانە، ۋە عادەت وایەكە لىستى مافەكانى ھاۋولاتيانىشى تىدايە.

وہ بہ زوری وایہ کہ دستور دیکومینتیکی نووسراوی یهکپارچہ دہبی، بہلام ہندیک دمولہتیش و مکہ شانیشینی یهکگرتوو (بہریتانیا) دستورویکی نہ نووسراوی دہبی، چونکہ نووسراویکی یهکپارچہی نابی کہ دستور بگریتہ خوئی، وہ لہبہر ئہوہی دستور (لہو حالہتہدا) بہشیوہ جوزئیی لہ چہند عورفو باویکی نہنووسراوہ پیک دی۔
پیہ وایہ دواي ئہو سی پیناسہیہش پیویستی بہ روونکردنہوہی دیکہ ناکات لہ بارہی چہمک وواتای دستورہوہ۔

۴۔ قانون (القانون):

۱۔ (المعجم الوسيط) ئاوا پیناسہی (قانون) ی کردوہ، کہ لہ کوردیی دا (یاسا) ی پی دہلین:

(القانون: مقياس كل شيء وطريقه رومية وقيل: فارسية) والقانون في الاصطلاح امر كلي ينطبق على جميع جزئياته التي تتعرف أحكامها منه، والقانون: الأصل^(۱)

واتہ: قانون پیومرو ریبارزی ہمرشتیکہ (لہ ئہسل دا رومی وہ گوتراویشہ: فارسیہ)، وہ قانون لہ زاراوہدا: حوکمیکی گشتی یہ بہسہر تیگرای بہشہکانی دا دہچہسپی، ئہو بہشانہی کہ حوکمیان لہ وہوہ دہزانری، وہ قانون یانی: ئہسل و بناغہ۔

۲۔ مہوسووعہی (ویکیبیدی)ش لہ بارہی ریشہی وشہی (قانون) و چہمک وواتایہکہیہوہ گوتوویہتی:

(القانون: كلمة يونانية الأصل تلفظ كما هي (Kanun) وانتقلت من اليونانية الى اللغات الأخرى وهي تعني: العصا المستقيمة فانتقلت الى

^۱ المعجم الوسيط، ص ۷۶۲.

دەۋەستىن، ۋەك مىلكەچ بن بۇ ياساىەكى چەسپاۋ، دەگۈترى: قانۋونى كىش كىردىن... قانۋونى رانۋاندن ۋ داۋاكردىن...

ۋە لە رۋوى زاراۋمىي يەۋە قانۋون سى پىئاسەى ھەن:

۱- پىئاسەىەكى زاراۋمىي گشتى: كە برىتىە لەۋ بنچىنانەى بە شىۋمىيەكى پابەندكەرانە رەفتارى تاكەكانى كۆمەلگا رېك دەخەن، كە ھەركەس سەرپىچىيان لى بكا سزا دەدرى، ئەۋىش بە مەبەستى رېز لىگىرانى ئەۋ بنچىنانە.

۲- پىئاسەىەكى زاراۋمىي لە رۋوى شۋىنەۋە: كە برىتىە لە كۆمەلە بنچىنەىەكى كارپېكراۋ لە ۋلاتىك دا، بۇ ۋىنە: دەگۈترى: قانۋونى فەرەنسىي ۋ قانۋونى مىصرىي.

۳- پىئاسەىەكى زاراۋمىي لە رۋوى بابەتتىيەۋە: كە برىتىە لە كۆمەلە بنچىنەىەكى رېكخەر بۇ كارىكى تابىبەت كە لە رېى دەستەلاتى ياسا دانانەۋە دانراۋن، دەگۈترى: ياساى زانكۆيەكان.

۳- (المنجد) ىش ئاۋا پىئاسەى (قانۋن) دەكات:

(قانۋن ج قوانىن..... مجموعة الشرائع والنظم التي تنظم علاقات المجتمع سواء كان من جهة الأشخاص أو من جهة الأحوال).^(۱)

ۋاتە: قانۋون كۆيەكەى قانۋونەكانە، كۆى ئەۋ برىارۋ ياساپانمىە كە پەيۋەندىيەكانى كۆمەلگا رېكەدخەن چ لەلايەنى كەسەكانەۋە، چ لەلايەنى سامانەكانەۋە.

^۱ المنجد في اللغة والأعلام، ص ۶۵۶، ط ۴۳.

۵- سىستېمى حوكمرانىي (نظام الحكم):

مەۋسۇۋەسى (دىكىبىدىيا) ئاۋا پېئاسەسى سىستېمى حوكمرانىي دەكات: (النظام السياسي في صورته الهيكلية: هو عبارة عن مجموعة المؤسسات التي تتوزع بينها عملية صنع القرار السياسي، وهي المؤسسات التشريعية والتنفيذية والقضائية)^(۱) واتە: سىستېمى حوكمرانىي لە شىۋەسى بەيكەرىيەكەى دا: برىتيە لەو كۆمەلە دامەزراۋىيەى كە پىرۇسەى دروستكردى بىرپارى سىياسىيانى بەسەردا دابەش دەبى، كە برىتيە لە دامەزراۋەكانى ياسادانان و جى بەجى كىردن و دادومىرى كىردن.

كەۋاتە: ئەگەر بمانەۋى بەشىۋەىكى سادەۋ ئاسان پېئاسەسى سىستېمى حوكمرانىي (النظام الحكم) بىكەين، بە ھەموو جۇرۇ شىۋەكانىيەۋە، ۋەك تۈزۈكى دىكە باسيان دەكەين، دەتۈانين بلىن:

سىستېمى حوكمرانىي برىتيە لە چۆنىيەتى ۋ شىۋەى حوكم كىردن و بەپىۋەبىردنى دەۋلەت بۇ كۆمەلگاۋ ۋلات، واتە: ئەو دەستەللاتە سىياسىيە چۆن خەلگ ۋ ۋلات بەپىۋە دەبات ۋ كاروبارەكانيان رېك دەخات، لە ھەرسىك بۋارەكانى ياسا دانان و جى بەجى كىردن و دادومىرى دا؟

شايانى باسيشە سىستېمەكانى حوكمرانىي (انظمة الحكم) زۆر جۆرن، بەلام دەگونجى بيانخەينە ژېر شەش ناۋونشانەۋە:

يەكەم: لە رۋۋى چۆنىيەتى دانانى بەرپىرسى يەكەمى ئەو قەۋارە سىياسىيەۋە، لەو رۋۋەۋە، دوو جۆرن:

۱- پادشاىيەتى (ملكي).

۲- كۆمارىي (جمهوري).

^۱ بىروانە: (ۋىكىبىدىيا) لەسەر تۇرى ئىنتەرنېت.

پادىشاھىيىتى كە مىراتىنى (وراشى) يىش پى دەلتىن، ئەۋمىيە كە ھوكۇمران پىشتاۋ پىشت بەۋ دەستەلاتە دەكات، لە بابەۋە بۇ كۆپ (يان كىچ) لەۋە ۋە بۇ نەۋە ھتە.

دىارە ئەۋ كەسە يەكەمە دەگونجى نازناۋى پادىشا (ملك) ھەلبىرى، يان ئەمىر، يان سولتان، يان ئىمپىراتۆر يان قەيىسەر.. يان ھەر نازناۋىكى دىكە، ۋەك خەلىفە، شا...

بەلام كەسى يەكەم لە سىستەمى ھوكۇمرانىي كۆمارىيدا كە پىي دەگوتى: (رئيس الجمهور) بە كوردى سەرۆك كۆمار، سەرۆك جەماۋەر، تايىبەتمەندىيەكەي ئەۋمىيە كە خەلك ھەلبىزاردومو مىراتىنى نىيە، ئىنجا خەلك بە چ شىۋمىيەك دىارىي دەكات؟ ئەۋەش مەرج نىيە تەنيا جۇرپىك بى، دەگونجى لە پەرلەمان دا دىارىي بىرى، دەشگونجى كە راستەۋخۇ لە لايەن خەلكەۋە ھەلبىزىردى.

دوۋەم: ناۋونىشانى دوۋەم بۇ دىارىكىردىنى سىستەمەكانى ھوكۇمرانىي، لە رۋوى ملكەجىۋون يان ملكەج نەۋون بۇ ياساۋمىيە، لەۋ رۋوموش دەبنەۋە بە دوو جۇر:

۱- سىستەمى ھوكۇمرانىي ياساىي.

۲- سىستەمى ھوكۇمرانىي ناياساىي.

ئەۋەي كە پابەندە بە دەستوۋرو قانۇنەۋەۋە ملكەج بىكات بۇ دەستوۋرو قانۇن، پىي دەگوتى: ياساىي، ئەۋەش كە خۇي لە سەرۋوى دەستوۋرو ياساۋە ھىساب دەكات، پىي دەگوتى: ناياساىي، ياخود نادەستوۋرىي.

سىيەم: لە رۋوى دەستەلاتەۋە، كە ئايا دەستەلات لەدەست كەسىك دا چىر دەبىتەۋە، يان لەدەستەيەك دا، ياخود دابەش دەبىت بەسەر چەند لايەنىك دا؟ لەۋ رۋوموشەۋە دوو جۇر:

۱- سىستەمى ھۆكۈمرانىي رەھا، يان گشتگىر (شمولى).

۲- ۋە سىستەمى ھۆكۈمرانىي بەستراۋە (مقىد).

چۈرەم: ۋە لەروۋى گەرەنەۋە سەرچاۋە دەسلەتەۋە، ئايا دەسلەتەۋە بۇ
كى دەگەرپتەۋە، بۇ تاك؟ يان بۇ دەستەيەك؟ يان بۇ گەل ۋە خەك
بەگشتى؟! لەۋ پوۋەشەۋە سى جۇر سىستەمەمان ھەيە بۇ ھۆكۈمرانىي:
۱- سىستەمى ھۆكۈمرانى تاكىي (نظام الحكم الفردي) كە
(نۆۋكۈراسىي) ىشى پىدەلەن.

۲- سىستەمى ھۆكۈمرانىي توپىرى (نظام الحكم الطبقي).

۳- سىستەمى ھۆكۈمرانىي جەماۋىرىي (نظام الحكم الجمهوري).

پىنچەم: ۋە سىستەمەكانى ھۆكۈمرانىي لەروۋى جۇرى دىموكراسىيەۋە، سى
جۇرن:

۱) دىموكراسىي راستەۋخۇ (الديمقراطية المباشرة)، كە خەك
ھەموۋى سەرۋك ۋە شەخسى يەكەم ھەلدەبىزىرن ۋەك لە يۇنانى
كۇن دا بوۋە، يان ۋەك ئىستا لىبىيا ئىدىيەلى ئەۋە دەكات.^(۱)

۲) سىستەمى دىموكراسىي نىمچە راستەۋخۇ (الديمقراطية شبه
المباشرة)، كە لەلەيەگەۋە خەك ۋە جەماۋىر نوپنەران
ھەلدەبىزىرن ۋە پەرلەمانىك پىك دى، لەلەيەكى دىكەشەۋە لە
مەسەلە چارەنۋوس سازەكان دا دەگەرپتەۋە بۇ راي خەك، لە
رپى دەنگدانى گشتىيەۋە.

^۱ پىش سەر بەفەتارەت چوۋنى ھەززاڭى گوتراۋە.

۳) دېموكراسىيى نوپۇس ئاھالىسى (الديمقراطية النيابية) ئەۋىش ئەۋىيە
كە خەلگە ۋە جەمئىيەتتە پەرلەمان ھەللىمچىلىرىنى، دواتر پەرلەمان
بەلگىسىگە ھەللىمچىلىرىنى، بە ھەممۇ بېلگە كەلگەن ھەللىمچىلىرى.

شەشەم: ۋە لەۋۋى جۇرى پەرلەمان ھەللىمچىلىرى بە سى جۇر:

۱- سىستەمى پەرلەمانىيى، كە ئەۋىيە سەرۋەك، پەرلەمان
ھەللىمچىلىرىنى، يان سەرۋەك كۆمەك ھەللىمچىلىرى، يان ئەگەر ھەللىمچىلىرى
لە پەرلەمان دا دىيارى دەكرىنى، سەرۋەك لەمبەردەم پەرلەمان
دا بەلگىسىگە.

۲- سىستەمى سەرۋەك كەلگەن، ۋەك لە ئەمەلىيەتتە لە ھەللىمچىلىرى ۋەلەتلىرى
دەكەدا ھەللىمچىلىرى، كە سەرۋەك كۆمەك پەرلەمان ھەللىمچىلىرى ۋەلەتلىرى
ھەللىمچىلىرىنى، دەستەلەتلىرى زىيارەت دەستەلەتلىرى كەلگەن.

۳- سىستەمى كۆمەلەش (نظام الجمعية) ۋەك لە سويسرا ھەللىمچىلىرى، كە
پەرلەمان ھەللىمچىلىرى دەستەلەتلىرى جەمئىيەتلىرى ھەللىمچىلىرى،
ۋەك: تەك ھەللىمچىلىرى، نە تەكلىك كە پەرلەمان ھەللىمچىلىرىنى،
ۋە نە تەكلىك كە پەرلەمان ھەللىمچىلىرىنى، بەلگە
كۆمەلەش كەلگەن ھەللىمچىلىرىنى ۋەلەتلىرى ھەللىمچىلىرىنى ۋەلەتلىرى
دەكەن.

ئەمەنە بە گەشتى جۇرەكەن سىستەمى ھەللىمچىلىرىنى، كە لەم رۇزگارى
سەردەمە ئىمەدا ھەن.

خوڭنەرى سەنگىن!

ۋەك بىنىت، ئىمە لە خىستەنەروۋى جۆرەگەنى سىستەمى ھۆكۈمرانىيى دا
ھەروھە پىشتىرىش لەگاتى پىناسەى: دەۋلەت ۋە ھۆكۈمەت ۋە دەستور ۋە ياسادا،
كەم ۋە زۆر باسى ھەلۋىستى ئىسلام ۋە شەرىئەتە كەيمان نە كەرد!
ھۆكۈرى ئەۋەش ھەر ئەۋەىە كە ئىمە لەم بەشى چۈرەمەدا تەنیا
مەبەستمان ئەۋەبوو، كە ھەموو لايەك بەرچاۋروونىيى مان ھەبى، لەبارەى
چەمك ۋە واتاى ئەۋ پىنج ۋە شەۋ زاراۋە سەرمەكىيەۋە، كە كۆى باس ۋە بابەتەگەنى
ئەم كىتبەمان بە ھەر چۈر تەۋەرە سەرمەكىيەكەيەۋە، پىيانەۋە پەيۋەستىن.
ئاشكراشە كە ھەرسىك تەۋەرى داھاتۋى ئەم كىتبە، ئامانجى سەرمەكى
لىيان تىشك خىستەنە سەرى سىستەمى ھۆكۈمرانىيى ئىسلامىيە، بۆيە لەم بەشەدا
بە پىۋىستمان نەزانى ھىچى لەبارەۋە بلىين.
لىرەش دا كۆتايى بەم تەۋەرى يەكەمە دىننەۋ، ۋە دەكەينە تەۋەرى
دوۋەمى ئەم كىتبە، لە بەرگى دوۋەم دا، كە گەۋرەترىن ۋە گىرەنگىرەن تەۋەرو
زۆرتىن پانتايى (مساحة) پىشى بۆ تەرخان كراۋە.

نېۋىرۇك

- پېشكەش بى ۷
- پېناسى نەم كىتەپ ۹
- تەۋمىرى يەكەم ۲۹
- قەۋارەسى سىياسىي لەئىسلامدا ۲۹
- پېشەكى نەم تەۋمىرىيە ۳۱
- بەشى يەكەم: ئايا ئىسلام پېۋىستىي بەدەۋلەت ۋە قەۋارەسى سىياسىي ھەيە؟! ۳۳
- ھۆكۈمەتنى بانگەشەكەرنى جىكارىنەۋى ئىسلام لە دەۋلەت لە زاپردودا ۳۶
- جىۋازىي پىنەرەتنى نىۋان ھۆكى ئىسلامىي ۋە تىۋىكراسىي ۲۸
- بۇجى ئىسلام دىنى دەۋلەتى ھەي؟ ۳۹
- ۱- (عەقلى ۋە ۋاقىي) ھەيۋىنى دەسلەۋى سىياسى ۋە دەۋلەت بۇ ئىسلام پېۋىست دىكەن ۳۹
- ۲- دەۋلەتنى قورۇن ۋە سۈنەت ھەيۋىنى قەۋارەسى سىياسىي پېۋىست دىكەن ۴۲
- ۳- سۈرۈشتى ئىسلام ھەيۋىنى قەۋارەسى سىياسىي دىخۋازى ۴۶
- ۴- مېزۋى ئىسلام ۋە مۇسۇلمانان بەلگىيە لەسەر نەۋە كە ئىسلام بىنى دەۋلەت بىرپە ۴۲
- ناچى ۵۶
- ۵- ھەۋالەتنى پېغەمبەرى خوا (مَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ رَحْمَةً) بە لە يەكترازانى قورۇن ۋە سۈنەت ۶۳
- ۶- يەكەننى زاناپان لەسەر پېۋىستىۋىنى دەۋلەت ۶۶
- بەلام ئايا نەم بابەتە كەى ۋىروۋىنرا؟ ۷۱
- بەشى دوۋەم: چۈنەيتى بىناتاننى قەۋارەسى سىياسى لە ئىسلامدا ۷۷
- بەرايى: ۋەلامى پىرسىيارىك ۷۸
- بىرگە يەكەم، بەرنامە ۋە پېۋىستى پېغەمبەرنى بۇ پاكىزى ۋە چاكىزى كۆمەلگا ۹۱
- بىرگە دوۋەم: پېۋىستى پېغەمبەرى خاتەم بۇ بىناتاننى دەۋلەت ۋە قەۋارە ۱۱۰
- قۇناغى يەكەم، داپىزەننى ۋە ۱۱۷
- قۇناغى دوۋەم، بانگەۋاز ۋە ھۆشياركىرەنەۋى خەل ۱۳۳
- قۇناغى سىيەم، تېگەنەندى ۋە پېگەنەندى كۆمەلگى ھەلپەردە ۱۳۷
- قۇناغى جۋارەم، گەرن پەدۋى بىكەى جەمەۋىرى ۋە پېگەى دەۋلەت دا ۱۳۶
- قۇناغى پېنچەم، بىستىنى پەيمانى يەكەم ۋە دوۋەمى عەقەبە ۱۳۴
- چۈنەيتى نەۋ پەيمان بىستەن ۱۴۰
- چەند ھەۋەستەپەك لە بەرانبەر پەيمانى دوۋەمى عەقەبە ۱۴۲
- قۇناغى شەشەم، كۆچكىرنى پېغەمبەر ۋە ھەۋەلەنى بۇ يەسرىپ ۱۵۴

- ۱۵۸.....قۇناغى ھەوتەم، دانانى پېنج بايەى گىرنگ.....
- ۱- دروست كىرنى مىزگەوت ۱۵۸
- ۲- براپەتى لەنىۋان كۆچكەران ۋە پىشتىۋانان دا ۱۶۲
- ۲- ئوۋسىنى (مىھىفە)..... ۱۶۵
- ۴- دانانى بانگ ۱۶۷
- دىيارىكىرنى رۈۈگە ۱۷۱
- پېگەى چىنگ ۋە جىھاد لە كۆمەلگاۋ دۆلەتى ئىسلامى دا..... ۱۷۳
- بەشى سىيەم: سىستەمى ھوكمىرانى (نظام الحكم) لە ئىسلام دا..... ۱۷۷
- ھەبۈۋ ۋە نەبۈۋى سىستەمى ھوكمىرانى لە ئىسلام دا: ۱۷۹
- ئەزمۈۋى مىزۈۋى سىستەمى ھوكمىرانى لە ئىسلام دا: ۱۸۶
- راستكىرنەۋى تېگەپىشتىكى ھەلە لە ھەرموۋدىمەكى پېقەمبەر (ملى الله عليه وسلم) ۱۹۲
- بەرپەرچدانەۋى مەرجىرانى قورمىشى بۈۋى ھوكمىران: ۱۹۷
- بەرپەرچدانەۋى بىرۈكەى: سېبەرى خاۋبۈۋى ھوكمىران: ۱۹۸
- سروش ۋە جۈنەمى سىستەمى ھوكمىرانى ئىسلامى: ۲۰۰
- جۈن سىستەمىكى ھوكمىرانى ئىسلامى پەيدا بگەن؟! ۲۰۲
- بىناغەى فېكىرى ۋە ەقىدەى سىستەمى ھوكمىرانى ئىسلامى: ۲۰۶
- پېناسەى بۈۋناسى ئىسلامى: ۲۰۸
- ھېلى پەكەمى بۈۋناسى ئىسلامى: ۲۰۸
- ھېلى دۈۋەمى بۈۋناسى ئىسلامى: ۲۱۱
- ھېلى سىيەمى بۈۋناسى ئىسلامى: ۲۱۴
- ھېلى جۈۋارەمى بۈۋناسى ئىسلامى: ۲۱۸
- ھېلى پېنجەم ۋە كۆتايى بۈۋناسى ئىسلامى: ۲۲۰
- جۈنەمى پەمۈستۈۋى ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامى بە بۈۋناسى ئىسلامىيەۋە ۲۲۵
- پاپەكانى ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامى پەۋە: ۲۲۵
- جۈنەمى ھەلقۈلىنى سىستەمى ھوكمىرانى ئىسلامى لە بۈۋناسى ۋە ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامىيەۋە: ۲۳۱
- بەشى جۈۋارەم پېناسەى چەند وشەۋ زاراۋىيەك ۲۴۳
- ۱- دۆلەت (الدولة): ۲۴۴
- ۲- ھكۈۋەت (الحكومة): ۲۴۸
- ۳- دەستۈۋر: ۲۵۱
- ۴- قانۋون (القانون): ۲۵۴
- ۵- سىستەمى ھوكمىرانى (نظام الحكم): ۲۵۷

ئەم كىتەبە

بەھەر چوار تەۋرەكەيەۋە لىكۋلىنەۋەيەكە
نەمەس درىژانەيە لەبارەي دەۋلەتدارىيە و
ھۆكمرانىيەۋە لەئىسلامدا و، ۋەلامى چەند
پرسىياريكى گىرنگى لەۋبارەيەۋە گىرتۋە
خۆي:

| ئايا ئىسلام بەسروشەت دەۋلەت و قەۋارەي
سىياسىيە دەخۋازى؟

| ئايا تايىبەتەندىيەكانى قەۋارەي سىياسىيە
لەئىسلامدا چى و چىن؟

| ئايا بىنەمايەكانى سىستەمى ھۆكمرانىيە
ئىسلامىيە چەندن و چۈن؟

| ئايا سى دەستەلاتەكانى: ياسادانان و
جىيەجىيەكردن و دادۋەريە لەئىسلامدا چۈن و
سەۋۋر و مەلاھەتبان جىيە چۈن؟

| ئايا نامەسولمانان لە دەۋلەتى ئىسلامىيەدا
چۈن تەماشايان دەكرى و، چۈن مامەلەيان
لەكەلدا دەكرى؟

| ئەمانە و گەلەك پرسىيارو ئىشكالى دىكەش
لەم كىتەبەدا، ۋەلام دراۋنەتەۋە چارەسەر
كراۋن.

تەرجىمە و نەشر

ئوسىنىڭ ئىختىيارى

بۇ پىلانەتەۋە راگمىيەن

ھەمەن - شەمەن دادىكا - ئۆز ئۆزى شەرىن پەلە

Mob: 0964 750 460 61 22

Tel: 0964 750 25 18 139

www.tafseer-pub.com

tafseeroffice@yahoo.com

